

Verhandelingen
van de
Geschied- en
Oudheidkundige Kring
van
OUDENAARDE

Oudenaarde, 2022

© Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd bestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopie, opname of op enige manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming. Elke auteur is verantwoordelijk voor de inhoud van zijn bijdrage.

Indien u interesse heeft in uitgaven van de Verhandelingen en G\|OUD, kunt u contact opnemen met het secretariaat van de Geschied- en Oudheidkundige Kring. Op de vernieuwde website van de Kring kunt u een bibliografie van alle artikels verschenen in de Handelingen raadplegen. <https://www.gokoudenaarde.com>

*Correspondentieadres:
Geschied- en Oudheidkundige Kring Oudenaarde
Maagdendale 31
9700 Oudenaarde
archief@oudenaarde.be*

Afbeelding cover: SAO, Landboek Moen

PAUL TRIO

De rijk gevulde biografie van Rik Castelain: een passie voor streekgeschiedenis die Vlaamse bergen verzet¹

Tussen West- en Oost-Vlaanderen

Rik is van oorsprong een West-Vlaming. Hij zag onder de doopnaam Erik immers het levenslicht op 22 mei 1939 in het zuidoosten van die provincie. Dat was meer bepaald in Moen toen het ook nog de gewoonte was dat de geboorte ten huize verliep. Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat nadien Moen, waar hij zijn jeugd ook doorbracht, in zijn historiografisch werk zal opduiken. Tot zijn vierentwintigste zou hij daar blijven wonen toen hij met zijn ouders naar Oudenaarde verhuisde. Rik volgde grotendeels zijn lagere school in Moen, waarbij hij het eerste studiejaar gewoon oversloeg. Voor zijn humaniora lag het college van Oudenaarde voor de hand omdat daar een internaat bestond. Die manier van schoolleven sprak Rik weinig aan waardoor hij voor zijn poësis en retorica het Kortrijkse Sint-Amandscollege verkoos. Hier moest hij zich niet ‘interneren’ en genoot hij als sportverantwoordelijke over enkele ongeschreven privileges. In de humaniora volgde de gevierde de richting Latijn-Grieks. Voor kinderen van minder gegoede afkomst was in die tijd een doorstroming naar een lange en dure opleiding aan de universiteit minder vanzelfsprekend. Een toekomst in het onderwijs via een tweejarige regentaatsopleiding lag dan meer voor de hand. En zo verliep het ook met Rik

1 Gebruikte afkortingen: *HGOKO*: *Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Oudenaarde en het Land van Maarke en Ronne*; *Hultheim*: *Jaarboek. Een uitgave van de Heem- en Geschiedkundige Kring “Hultheim”*; *JGHKG* = *Jaarboek van de Geschied- en Heemkundige Kring “De Gaverstreke”*; *LG* = *De Leiegouw. Vereniging voor geschied-, taal- en volkskundig onderzoek in het Kortrijkse*. De bibliografie werd aan de hand van een nieuwe repertoriëring van de genoemde tijdschriften opgesteld. Eerdere overzichten bleken onvoldoende volledig of helemaal correct te zijn weergegeven. Voor diverse biografische gegevens konden we putten uit de bijdrage van L. PÉE, red., *Laureaten van de Frans De Potter – Jan Broeckaertprijs. Rik Castelain (2005)*, *Hilaire Liebaut (2007)*, *Hugo Notteboom (2009)* (Oost-Vlaams Verbond van de Kringen voor Geschiedenis, Reeks I – Laureaten, nr. 2), Dendermonde, 2009. Verder werden we ook wijzer via enkele gesprekken waaronder ook met Rik en zijn echtgenote.

die na zijn middelbaar, weliswaar tegen heug en meug opnieuw als interne, naar de regentaatsschool in Torhout trok. Het strenge regime aldaar doet hem nu nog bibberen. Daar volgde hij de richting letterkunde. Deze 'humane' richting focuste wat vreemde talen betreft enkel op het Frans. Die 'Franse' vorming zal nadien grotendeels zijn verdere professionele carrière bepalen. Daarop volgde een jaar legerdienst. Na een opleiding in Lombardsijde kon hij zich nuttig maken in het Klein Kasteeltje waar de af- of goedkeuring van nieuwe rekruten doorging. Meteen daarna kon Rik aan de slag gaan in het Heilig-Hartcollege van Waregem. Heel zijn carrière zou hij er naast wat geschiedenis toch vooral Frans onderwijzen. De interesse voor de Franse taal zien we ook terugkeren in zijn historisch werk, zeker wanneer we vaststellen hoe snel Rik de innovatieve literatuur van enkele toonaangevende Franse historiografen uit de jaren '60 en '70 van vorige eeuw zal oppikken en zal integreren in zijn publicaties. In 1998 ging Rik wel verdiend op pensioen maar dat was niet zoals hierna blijkt om op zijn lauweren te rusten.

In 1964 stapte Rik in het huwelijksbootje met Renilde Vander Weeën die van Oudenaarde afkomstig was. Haar ouderlijk huis bevond zich in de Broodstraat, op die plaats waar lang een broer van haar een antiquariaat runde. Het koppel verhuisde naderhand naar een huis vlak aan het college in Waregem. Voor de eerste aanschaf van historische boeken moest Rik niet ver lopen. Hun huis paalde toen immers aan een boekhandel die een zus van de schrijver André Demets openhield. Het huwelijk was vruchtbaar want maar liefst vier kinderen rijk. allemaal zonen, telt het echtpaar Castelain-Vander Weeën. Achtereenvolgens zagen Kristof, Joachim, Michaël en Simon het levenslicht. Het gezin in uitbreiding zou uiteindelijk in 1973 een vaste stek vinden in de Wortegemstraat.

Hoe Rik het klaarspeelde om zijn fulltimebaan als leraar te combineren met de mede-opvoeding van vier kinderen om daarnaast nog veel tijd te voorzien voor archiefwerk en het uitschrijven van dat onderzoek, dat kon alleen maar wanneer avond- en nachtarbeid ermee gemoeid waren. Daarenboven bleef hij heel lang zijn passie voor basketbal beoefenen. Eerst was dat als een behoorlijke speler, onder andere in bevordering, en dit tot ongeveer zijn vijfendertigste. Nadien was hij actief als een verdienstelijke trainer onder andere van de Oudenaardse 'Haantjes'. Deze intensieve trainingsactiviteiten hield hij vol tot de leeftijd waarop men Abraham ziet. De gehuldigde hield zich echter niet alleen met bestoft archief en overleden mensen bezig, maar

ontfermde zich ook over de natuur. Rik had groene vingers die hij inzette om te tuinieren. Al zijn er geruchten dat zijn ecologische verdienste op dat vlak niet mag worden overroepen. Een groot voordeel van het leerkracht zijn in die jaren was een zekere afwezigheid van het omkaderend zorgsysteem en de daarmee gepaard gaande bureaucratie die het onderwijs tegenwoordig terroriseren. En Rik durfde, naar horen zeggen, weleens te laat arriveren op zijn werk na een nachtje thuiswerk. De directie die blij was met iemand die door zijn werk buiten de school een zekere bekendheid had verworven, kneep dan maar af en toe een oogje dicht.

De eerste stappen in het historische bedrijf met een duidelijke geografische en chronologische focus²

De microbe -spreken van een virus zou in deze tijden ongepast zijn- voor de geschiedenis en dan in het bijzonder voor die van zijn regio waar hij was opgegroeid en zou blijven wonen, zat er van meet af aan in. Toch was het destijds mevrouw Tulleken, die zowel de Oudenaardse archiefdienst als de dienst voor toerisme bemande, die het vuur voor het historische onderzoek bij de leerkracht Frans en geschiedenis aanwakkerde. Zij was het die hem wees op een mogelijke studie annex uitgave van het landboek van Eine (1683-1687). Al in 1965, dus pakweg op zijn zesentwintigste, publiceerde de kersverse historicus dan ook zijn eerste bijdrage hierover in deel veertien van de *HGOKO*.³ Dit eerste artikel zou niet zijn laatste zijn. Nog datzelfde jaar bracht hij een klein boekje over de achttiende-eeuwse bewoners van het kasteel van Bossuit uit.⁴ Dus enerzijds Oudenaarde en omgeving en anderzijds Bossuit, dat grensde aan Moen, als geografische focus. Uiteindelijk zou Riks geografische blikveld voor zijn historisch onderzoek zich uitsluitend richten op de steden Oudenaarde-Pamele en een groot gedeelte van de kasselrij Oudenaarde.⁵ Voor bepaalde gebieden die daaraan grensden waaronder het Waregemse en het gebied ten zuiden van Kortrijk, die beiden deel uitmaakten

2 Een volledig overzicht van alle publicaties van Rik zijn te vinden op het einde van deze bijdrage van de Kring. Hierna worden voor de aangeduide interessevelden waarover Rik publiceerde, slechts voorbeelden als een pars pro toto aangehaald.

3 Ed., 'Landboek Eine, 1683-1687 [Iste deel I]', *HGOKO*, 14 (1965) 157-192.

4 *De familie Luytens, heren van Bossuit (18de eeuw)*, Oudenaarde, 1965, 37 p.

5 Voor een omschrijving van het gebied van de kasselrij Oudenaarde, zie JANSSENS, G., *Inventaris van het Archief van de Kasselrij Oudenaarde* (Algemeen Rijksarchief. Rijksarchief te Ronse), Brussel, 1984, 5-8. Ongeveer de ene helft van Moen en van Heestert behoorden tot de Kasselrij Oudenaarde en de andere helft van die parochies tot die van Kortrijk. Van Waregem lag enkel Potegem in de kasselrij Oudenaarde, terwijl het overgrote deel ressorteerde onder de buur van Kortrijk.

van de kasselrij Kortrijk, en de Schelddedorpen (de helft van) Bossuit, Helkijn en Spiere, die deel uitmaakten van het Doornikse, maakte hij evenwel een uitzondering, wellicht niet toevallig streken die in verband stonden met zijn geboortestreek en zijn lescarrière.

Voor wie niet vertrouwd is met de omgrenzing van deze laatste intermediaire besturen uit het ancien régime, want Riks historisch onderzoek overbrugde de Franse Revolutie niet, kunnen we zeggen dat de geografische ruimte voor zijn geschiedkundig werk een gebied bestrijkt dat pakweg overeenkomt met de grote driehoek van het huidige Waregem-Oudenaarde-Kortrijk. Blijkbaar ging Riks aandacht eerst uit naar het plattelandsleven, maar al vlug zou hij ook interesse tonen voor de twee in de middeleeuwen ontstane steden Oudenaarde en Pamele. Hiervoor is een gemakkelijke verklaring te vinden. Het zeer rijke stadsarchief van Oudenaarde zorgde er immers voor dat heel wat bronnenreeksen zowel de twee stadsgebieden als de ruime plattelandsomgeving bestrijken. Hiervan raadpleegde hij nagenoeg alle bijzonder omvangrijke en lang lopende seriële reeksen zoals de *Acten en Kontrakten* en de diverse fondsen van de stedelijke Wezerie, die telkens voor zowel Oudenaarde, de stad die zich op de linkeroever van de Schelde had ontwikkeld, en Pamele, dat ietsje later zich aan de rechteroever wist te ontplooiën als stad, relatief goed bewaard zijn gebleven.⁶ Van de kleinere steden in België en Nederland is het Stadsarchief van Oudenaarde op dat vlak het beste wat men voor het ancien régime kan raadplegen. Beide steden zouden in de middeleeuwen geleidelijk aan integreren maar bleven tot aan de Franse Revolutie aparte archiefreeksen genereren.

Vanuit de juist geschetste optiek kan men zeggen dat het huidige Oudenaardse stadsarchief eigenlijk het archief van twee stedelijke entiteiten bevat. De ideale speeltuin dus voor de gelauwerde die een echte archiefkat kan worden genoemd, want steeds wilde Rik zijn bevindingen op primaire bronnen baseren. Daarnaast vond de hier gevierde ook nog zijn gading in de nabijgelegen Rijksarchieven van Ronse (dat sinds enige jaren ophield om als afzonderlijke dienst te bestaan) en Kortrijk. In dat laatste archief raadpleegde hij met succes de familiearchieven, waaronder die van de families d'Ennetières en Descantons de Montblanc (de Plotho). In beide Rijksarchieven consulteerde hij evenzeer de respectieve archieffondsen van de kasselrij Oudenaarde en Kortrijk. In een latere periode zou hij ook de weg vinden naar het Stadsarchief van Gent

6 Zie P. TRIO, 'De geschiedenis van Oudenaarde in een notendop', in: P. TRIO, R. CASTELAIN e.a., red., *Tijd voor Oudenaarde*, Oudenaarde, 2012, 191-192.

waar hij gretig gebruik maakte van de omvangrijke registers van de *Keure* en *Gedele*. Wel boorde het feestvarken minder de rijkdom van centrale archieven aan zoals die van de Raad van Vlaanderen, de graven van Vlaanderen, de Rekenkamer etc. Deze berusten in het Rijksarchief te Gent, het Algemeen Rijksarchief te Brussel en het evenmin onbelangrijke departementaal archief te Rijsel. Misschien vond de gevierde het aanvankelijk wat te ver, aangezien hij tijdens zijn actieve beroeps carrière geen al te verre verplaatsingen overdag kon maken. Hoeveel strekkende meters archief heeft Rik niet doorgenomen? Hoeveel jaren van zijn leven heeft hij niet aan archiefwerk besteed? Het lijkt haast onmogelijk dat één persoon zoveel archieffondsen en -reeksen, sommige zelfs tweemaal, heeft doorgenomen. Gelukkig en naar de gewoonte van die tijd mocht Rik wel af en toe documenten uit het Oudenaardse stadsarchief thuis raadplegen. Misschien was dat in zekere zin een voorzorgprincipe van de toenmalige archivariissen, want Rik stak graag een cigarillo op terwijl hij archiefstukken raadpleegde!

Voor de publicatie van zijn onderzoek dat streekgebonden was, zocht Rik voor kortere bijdragen in de vorm van artikels dan ook steeds de tijdschriften van de daarop betrekking hebbende Historische Kringen op. Dat waren naast *De Leiegouw* (vanaf 1968) vooral het *Jaarboek De Gaverstreke* (vanaf 1973)⁷ en onze eigen *Handelingen van de Geschied- en oudheidkundige Kring van Oudenaarde* (vanaf 1965),⁸ dat recentelijk getransformeerd is in het tijdschrift *G/LOUD*. Daarbuiten stuurde hij met uitzondering van *Hultheim*,⁹ dat meer recentelijk een paar inzendingen van hem mocht verwelkomen, en een keer naar het blad van de Heemkundige Kring van Zulte, geen bijdragen op. Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat Rik enkel publiceerde in het Nederlands, ook al had hij gerust in het Frans kunnen schrijven om op die manier een grotere naambekendheid te verwerven. Maar hier speelde ook een zeker Vlaams identiteitsgevoel mee. Hij schreef in de eerste plaats voor de geïnteresseerde streekgenoten die de liefde voor de geschiedenis van de eigen *Heimat* met hem wilden delen en koesteren.

7 <https://gaverstreke.wordpress.com>.

8 <https://www.gokoudenaarde.be>.

9 <https://www.hultheim.be>.

Naar een nationale faam in de tred van de *Annales*-school

Het meest nationale uitstraling kreeg Rik door zijn trilogie die tussen 1979-1987 het licht zag. Startend met de *Kinderen en hun opvoeding*,¹⁰ vervolgens in 1983 *Het leven op het platteland*¹¹ en afrondend met *De mentaliteit van boeren en burgers*,¹² schreef hij drie lijvige boeken die telkens betrekking hebben op de inwoners van de Kasselrij Oudenaarde. Maar doordat vele families van de landelijke elite ook een poot in de stad Oudenaarde-Pamele hadden, bleven ook stedelingen niet helemaal afwezig. De focus lag op de periode van de zestiende tot en met de achttiende eeuw. Het basismateriaal was zoals eerder gezegd vooral afkomstig uit het Oudenaardse Stadsarchief en het toenmalige OCMW-archief,¹³ samen met dat van de kasselrij Oudenaarde. Die vervlechting tussen stad en platteland zal ook aan bod komen in zijn bijdrage in het recente overzicht van de geschiedenis van Oudenaarde uit 2012.¹⁴ Voor de keuze van de thematiek was hij ongetwijfeld beïnvloed door de opkomende interesse voor de kleine man en historische disciplines als de mentaliteitsgeschiedenis die in Frankrijk hoge toppen scheerde met namen als Delumeau, Goubert, Leroy-La-Dury, en talrijke anderen. Aan die historiografie ontleende Rik de thema's als angst, vreugde, wanhoop, geloof en bijgeloof met o.a. magie en hekserij, en de manier waarop deze gevoelens en gedachten het alledaagse leven beheersten in een wereld waarin ziekte, oorlog, hongersnood, en andere calamiteiten telkens opnieuw om de hoek kwamen kijken. Het is zeker zo dat Rik als leraar Frans liever zijn mosterd zocht in de Franse historiografie, dan dat hij zich verdiepte in de Angelsaksische of Duitse historische literatuur. Al moet gezegd dat in die periode de Franse geschiedbeoefening op vlak van vernieuwing die van andere landen aanvankelijk het nakijken gaf. Rik kan ook een kind van de *Annales*-beweging genoemd worden, met zijn grote aandacht voor de meer gewone mens, of de kleine man of vrouw, zoals dat in die jaren werd genoemd. Deze vernieuwingsbeweging net als die van

10 *Kinderen en hun opvoeding in de kasselrij Oudenaarde tijdens het Ancien Régime (1500-1800)*, Oudenaarde, 1979, 183 p.

11 *Het leven op het platteland tussen Kortrijk en Oudenaarde (16e-18e eeuw)*, Oudenaarde, 1983, 232 p.

12 *De mentaliteit van boeren en burgers in Oudenaarde en zijn kasselrij (15de-18de eeuw)*, Oudenaarde, 1987, 200 p.

13 Als voortzetter van het vroegere COO-archief, dat recentelijk in het Stadsarchiefarchief is gedeponneerd. In het toenmalige dekenijarchief, dat recentelijk dezelfde weg heeft gevolgd, raadpleegde hij ook de zeer nuttige en bijzonder uitgesponnen kroniek van Bartholomeus de Rantere. Slechts vier van de tien boeken zijn uitgegeven.

14 'De symbiose tussen de middeleeuwse stad en haar platteland', in P. TRIO, R. CASTELAIN e.a., red., *Tijd voor Oudenaarde*, Oudenaarde, 2012, 43-53.

de mentaliteitsgeschiedenis kregen pas relatief laat in België, zelfs in het academische milieu, voldoende aandacht zodat Rik een echte pionier in Vlaanderen mag worden genoemd. De drie boeken vertellen dus vooral hoe de plattelandsbewoners, zowel arm als rijk, herenboeren en loonarbeiders, vrouwen, mannen en kinderen, met geluk maar ook met veel tegenslag werkten en feesten en probeerden te leven en te overleven. Aangezien op het platteland het bezit van grond en de bewerking daarvan grotendeels aan de basis lagen van rijkdom of armoede kon de agrarische geschiedenis als uitgangspunt niet ontbreken. Daaraan nauw verbonden was de demografie. Maar voor Rik bleef het niet bij cijfers. Ook onderwerpen zoals kind zijn, opvoeding, ouderschap en onderwijs lagen hem even nauw aan het hart. Deze drie boeken blijven ook nu nog altijd hun waarde behouden omdat ze voortdurend wijzen hoe de mens op het platteland zich doorheen de vele wisselvalligheden van het leven spartelde, met andere woorden sociale geschiedenis van de bovenste plank. Professoren als Michel Cloet aan de Katholieke universiteit Leuven en Chris Vandenbroucke aan de Universiteit Gent die (deelaspecten van de) de geschiedenis van de nieuwe of moderne tijden doceerden, spraken vol lof over deze niet academisch gevormde historicus.

Van mensen en maatschappijen die komen en voorbij gaan

Met deze boeken was reeds duidelijk wat Rik bijzonder boeide. Sommige zaken in het verlengde van de aldaar behandelde thematiek kregen reeds ervoor of daarna aandacht in kortere bijdragen via de weg van artikels in de hiervoor opgesomde tijdschriften. Bij het overschouwen van de volledige publicatielijst valt toch op dat chronologisch gezien de interesse uitging naar het volledige ancien régime maar dat daarbinnen toch vooral de nadruk op de periode 15de-17de eeuw lag, terwijl de zestiende eeuw toch met de meeste aandacht wegliep. We hebben de gevierde nooit de grens van de Franse Revolutie weten te overschrijden. De zogenaamde volle middeleeuwen liet Rik toch niet helemaal links liggen, zoals blijkt uit enkele artikelen die probeerden de bezitsstructuur te ontrafelen waarbij naast de graaf van Vlaanderen of de bisschop en het kapittel van Doornik ook de hoge adel en bepaalde abdijen zich als grootgrondbezitter profileerden.¹⁵ Probeert men naast de chronologische focus ook de thematische aandacht af te bakenen, dan komen naast de reeds genoemde aandachtspunten nog een paar klemtonen naar voren. Vele studies

15 'De adel en de verkaveling van de middeleeuwse domeinen van de 10de tot de 13de eeuw', *JGHKG*, 21 (1993) 21-27.

focussen zich op de combinatie van een bepaalde heerlijkheid met de daaraan gekoppelde familie(s) die daarvan het *foncier* bezat(en). Heel veel grote maar ook minder belangrijke heerlijkheden en lenen binnen de kasselrij Oudenaarde en talrijke families die vaak ook een link hadden met de steden Oudenaarde en Pamele zijn daardoor reeds de revue gepasseerd. Zo waren er heel wat stedelingen die dankzij hun toegenomen fortuin belegden in heerlijkheden, lenen, hoeven en landerijen in de ruime plattelandsomgeving ervan, terwijl omgekeerd rijkere plattelandsheren een extra verblijf naast andere investeringen in huizen, gronden en renten in de stad zich lieten welgevallen. Hoe dan ook reikte het belang van de stedelijke administratie van Oudenaarde-Pamele verder dan enkel de stedelijke jurisdictie. Ze fungeerde immers als een soort notariaat *avant la lettre* voor de registratie van allerlei rechtshandelingen ook al hadden sommige rechtzoekenden geen enkele verplichting om bepaalde rechtshandelingen voor de Oudenaardse schepenen te laten verlijden.

Met betrekking tot de aangehaalde families kan men bij de lectuur van de artikels van de vorser Castelain gemakkelijk de opeenvolgende generaties volgen, mede dankzij de toevoeging van uitgetekende stambomen. Voor wie de gefortuneerde, soms adellijke, families uit de regio tijdens de aangehaalde periode beter wil leren kennen, is er dus één adres: Riks publicaties. Grote families zoals de (heren van) Van Cordes (Watripont), Van Aishove, De Lalaing, Van Hemsrode, Van Rokeghem, Van Spiere, Van der Vichte, Vande Woestijne en vele andere minder opulente of gerespecteerde geslachten, of leden daarvan, zijn een of meerdere keren in Riks bijdragen behandeld geworden. Wanneer de tijdschriften waarin hij publiceerde meer oog begonnen te krijgen voor illustraties, vond een of meerdere foto's van een kasteel, motte of boerderij steevast een plaats binnen het artikel. Voor de foto's ging Rik zelf letterlijk de boer op. Zijn vele studies van lokale feodale structuren brachten genoeg materiaal bijeen om een aantal meer algemene tendensen omtrent de feodale en heerlijke ontwikkeling ten lande te bepalen. Zo besprak hij de feodale heerlijkheidssituatie met betrekking tot binnen-Vlaanderen in 1997.¹⁶ Op die manier zijn er nog weinig gemeenten omvat door genoemde driehoek die nog niet in een van Riks historische bijdragen aan bod kwamen.

Riks kennis van families en hun individuele leden woonachtig in Oudenaarde-Pamele en de kasselrij Oudenaarde maakte hem dan ook de juiste man op de juiste plaats om biografische gegevens te verzamelen van personen die

16 'Het heerlijk regime en het feodaal stelsel in Binnen-Vlaanderen', *HGOKO*, 34 (1997) 65-105.

te Oudenaarde in de overgang van late middeleeuwen naar nieuwe tijden een belangrijke rol speelden. Aan de vroegere biografie van de belangrijke zestiende-eeuwse rederijker Mathijs Castelain konden nieuwe gegevens worden toegevoegd.¹⁷ Maar Rik toonde ook interesse voor allerlei andere aspecten van de Groot Oudenaardse samenleving zoals bijvoorbeeld de juridische organisatie. Zo besteedde hij ruime aandacht aan het fenomeen van de Oudenaardse poorterij.¹⁸ Met betrekking tot Pamele wekte naast de stedelijke institutionalisering ook de feodale organisatie zijn aandacht zoals zijn bijdrage over het grafelijk leenhof De Stenen Man bewees.¹⁹ Al moet gezegd dat politieke en instellingsgeschiedenis niet meteen zijn favoriete interessegebieden waren. Wel vormden ze noodzakelijke studiegebieden om het bronnenmateriaal, dat die organisaties genereerden, beter te kunnen begrijpen.

Daarnaast concentreerde Rik zich ook op de vele tegenslagen en ontberingen die de mensen uit het ancien régime voortdurend te beurt vielen o.m. ten gevolge van ziekte,²⁰ oorlog²¹ en weersomstandigheden.²² Verder keek hij ook naar misdaad en straf,²³ terwijl hij zich uitzonderlijk enkele keren waagde op het pad van de religieuze en economische geschiedenis. Zo onderzocht hij de houding en het gedrag van de priesters en de leken ten aanzien van de kerkelijke richtlijnen in de eerste helft van de zeventiende eeuw. De visitatieregisters van de ijverige contrareformatorische Gentse bisschop Triest boden daartoe uitstekend studiemateriaal.²⁴ Op vlak van economie, de landbouweconomie niet te na gesproken, staat ons slechts het artikel over de Oudenaardse zilversmeden voor ogen. Deze bijdrage werd geschreven op vraag van de stad naar aanleiding van de presentatie in 1994 van Oudenaards zilver in het stedelijk museum.²⁵ Bepaalde geledingen, met zeker ook de

17 'Genealogische gegevens over Mathys Castelein's voorouders en aanvullende nota's in verband met zijn woonplaats', *HGOKO*, 17 (1972) 167-211.

18 'De Oudenaardse Poorterij (16de eeuw). Statuten en toepassingen in Stad en Kasselrij', *JGHKG*, 3 (1975) 137-175.

19 'De Stenen Man, grafelijk leenhof te Oudenaarde', *JGHKG*, 2 (1974) 107-116.

20 'De pest in Oudenaarde, 16de – 17de eeuw', *HGOKO*, 39 (2002) 319-334.

21 'De kasselrij Oudenaarde, slachtoffer van het militaire optreden van Gentenaren en gereformeerde Hollanders (1582-1609)', *JGHKG*, 12 (1984) 97-124.

22 'Het weer in Oudenaarde (15de en 18de eeuw)', *HGOKO*, 49 (2012) 47-56.

23 'Van criminele saken ende quaede feiten in de Kasselrij Oudenaarde (15de-16de eeuw)', *JGHKG*, 4 (1976) 51-68.

24 'Met bisschop Triest op bezoek in de parochies van de dekenij Oudenaarde (1623-1654)', *JGHKG*, 8 (1980) 359-404.

25 'De zilversmeden en hun ambacht tot het einde van het Ancien Regime', in: *Cataloog Oudenaards zilver; tentoonstelling stadhuis Oudenaarde*, Oudenaarde, 1994, 45-64.

zogenaamde randgroepen of marginalen van de maatschappij, kregen de aandacht die ze verdienden.²⁶ Dat Rik geen schroom heeft om nieuwe trends in de historiografie te volgen, meestal vanuit een actualiteitsvraagstuk ontstaan, toont zijn interesse voor ecologische geschiedenis.²⁷

Zelf hebben we de telling van het aantal door Rik gepubliceerde bladzijden historisch onderzoek niet gemaakt. Dat op zich zou een werk van lange adem zijn. Maar naar aanleiding van een viering van Rik telde zijn biograaf Leo Pée voor de periode tussen 1980 en 2005 maar liefst 1.460 bladzijden.²⁸ Dat is sindsdien enkel nog flink toegenomen, al is begrijpelijkerwijs het helse tempo van publiceren de laatste jaren ietsje verminderd. Maar de gezegende leeftijd belet Rik niet om toch nog altijd regelmatig in zijn vertrouwde tijdschriften een, zij het meestal iets kortere, bijdrage aan te bieden. Men kan zich nogmaals afvragen hoe een iemand zoveel heeft kunnen presteren naast de andere verplichtingen. Een gedeeltelijk antwoord is dat Rik daarbij de volle steun van vrouwlief Renilde kreeg. Onze gevierde heeft bij manier van spreken de typemachine, de computer en het internet als nieuwe toepassingen aan zich voorbij laten gaan. Misschien terecht want zeker die laatste recente digitale ontwikkelingen met de daaraan gekoppelde sociale media, apps en dito communicatiemiddelen, zorgen voor een duidelijke afname van concentratie en werkverzet. En dus mijdt Rik dat als de pest. Dat betekende wel dat Renilde, wellicht met dezelfde passie als haar man, de geschriften van haar echtgenoot moest overtypen nadat ze eerst vanuit haar vakspecialiteit een taalkundig nazicht had gedaan. Degenen die via die moderne media zoals email Rik willen bereiken, moeten daarom steeds langs Renilde passeren. Als een volleurde directiesecretaresse past zij ook op zijn agenda zodat Rik toch meestal op tijd op vergaderingen en andere bijeenkomsten present is.

26 'Armoede, landloperij en bendevorming in de Scheldestreek, 16de en 17de eeuw', *JGHKG*, 22 (1994) 45-51.

27 'Enkele aspecten van de historische ecologie (1)', *JGHKG*, 44 (2016) 199-218.

28 Het Pachtboek met 175 blz. in samenwerking met LUC VAN DURME, de regelmatige boekbesprekingen en periodieke verslagen in de HGOKO bleven buiten de telling.

Bestuurlijke en andere cultuurhistorische verantwoordelijkheden

Een echte vergaderman is Rik nooit geweest. Het archiefbezoek van deze of gene depot of de redactie van een nieuwe bijdrage stonden lange vergaderingen in de weg. Dat was gemakkelijk te zien aan de vergaderstijl, zelfs die waar hij voorzitter van was. Het moest vlug gaan, zodat hij tot nuttiger en boeiender besognes kon overgaan. Toch heeft Rik zijn verantwoordelijkheden in die zin nooit ontlopen. Vrij vroeg was hij lid van de Historische Kring van Oudenaarde, om dan ten laatste in januari 1984 ondervoorzitter te worden. Op dat moment telde de Kring nog drie ondervoorzitters. Voorzitter toen was Marc de Smet die de Gentse universiteitsprof Marcel Hoebeke had opgevolgd.²⁹ De gewezen Oudenaardse apotheker gaf dan in 1995 de stok door aan Rik. Tot 2017 bleef hij aan het roer staan waarna hij ondergetekende vroeg om hem op te volgen. Als voorzitter van de Kring maakte Rik ook automatisch deel uit van het Oost-Vlaams Verbond dat naast een jaarvergadering, en het organiseren van enkele studiedagen ook de provinciale subsidies van de aangesloten Historische Kringen verdeelde, al nam hij die vertegenwoordiging in naam van de Kring al sinds 1987 op. Sinds twee jaar zijn de provinciale subsidies die voor Kringen als de onze onontbeerlijk zijn, weggefallen. Rik zal het met ons eens zijn dat dit getuigt van een zekere minachting van bepaalde overheden ten aanzien van zij die zich onbaatzuchtig inzetten om gefundeerde kennis van het verleden en de opwaardering van historisch erfgoed bij het grote publiek te verspreiden.

Met het opstappen van prof. Hoebeke kwam ook een plaatst vrij als conservator van het rijke OCMW-archief. Met recht en reden behoort dit archief van het nog altijd in het centrum gelegen O.L.V.-hospitaal tot een van de best bewaarde 'middeleeuwse ziekenhuisarchieven' in de Zuidelijke Nederlanden. Met de inschaling van het OCMW in de gemeenteraad, kwam door de overdracht van het archief naar het SAO een einde aan deze opdracht. Vanuit die functie zat Rik natuurlijk bij de bron. Bijgevolg is het niet verwonderlijk dat er een en ander uit zijn pen kwam dat het archief en de geschiedenis van dit hospitaal in de kijker plaatst. Zo zou hij een vervolg breien aan de inventarisatie van de oorkonden die zijn voorganger was opgestart en leverde hij ook een ruime bijdrage aan een

29 De oudste opname van het bestuur is te vinden in jaargang 21 van de *HGOKO*. De info hieromtrent in PÉE, *Laureaten*, 17, bevat een verkeerd jaar voor het ondervoorzitterschap.

overzichtsgeschiedenis van het hospitaal door de eeuwen heen.³⁰ Verder bracht hij samen met zijn goede vriend de toponymist dr. Luc van Durme het cijns- en pachtboek van eind veertiende-begin vijftiende eeuw uit.³¹ Dit laatste betreft een diplomatische uitgave van nr. 441 van het hospitaalarchief. Het basishandschrift van een klerk van Zingem, dateert uit 1385-1394, maar daarna volgden nog door Inghel van Maerke aanvullingen in de periode van 1394 tot 1411. Een korte inleiding biedt volgende informatie: het nut en belang van deze uitgave, een codicologische beschrijving, de herkenning en beschrijving van de twee verschillende handen met hun respectieve spelling, de inhoudelijke opbouw en tenslotte de historische betekenis van deze tekst binnen de geschiedenis van het hospitaal. Het belang van dergelijke uitgave kan niet genoeg benadrukt worden, al was het maar als vertrekpunt voor de geschiedenis van de domeinexploitatie.

Ook op cultureel-historisch vlak investeerde Rik zijn expertise en brede kennis in het in 1996 opgerichte Oudenaards Historisch Comité en de vanuit de GOKO tot stand gebrachte werkgroep Militaire geschiedenis. Bij de oprichting van de heemkundige kring Wortem-Petegem onder de naam Bouveloo te Elsegem in 2007 stond Rik mee aan de wieg.³² Ook binnen het ruimere werkveld van het Oudenaardse cultuurleven zat Rik niet stil. Zo stond hij jarenlang aan het roer van het lokale Davidsfonds als voorzitter.

Erkenningen moesten volgen

Dat zijn talrijke historische publicaties en vooral hun kwaliteit niet voor die van een doorsnee universiteitsprofessor moesten onderdoen, kon niet onopgemerkt blijven. De verdiende erkenning moest dan ook volgen. Voor de publicatie van het hiervoor gemelde boek uit 1983 kende de Provincie Oost-Vlaanderen de provinciale prijs voor geschiedenis toe aan de auteur. En op 29 januari 2005 mocht Rik de Prijs Frans de Potter-Jan Broeckaert 2004 in ontvangst nemen. Deze prijs werd tot voor kort om de twee jaar toegekend door het Oost-Vlaams Verbond voor geschiedenis. Hiermee wilde deze overkoepelende organisatie telkens

30 'Onuitgegeven oorkonden van het Onze-Lieve-Vrouwehospitaal te Oudenaarde', *HGOKO*, 42 (2005) 211-245; i.s.m. anderen, *Het Onze-Lieve-Vrouwehospitaal te Oudenaarde en de zusters Bernardinnen. Een bijdrage tot de ontsluiting van 800 jaar geschiedenis, 1202-2002*, Gent, 2004, 223 p.

31 Ed., *Het pacht- en cijnsboek bekend als het Vorwaerden bouck van het Onze-Lieve-Vrouwhospitaal te Oudenaarde (1385-1411)* (Bouwstenen op het gebied van de Nederlandse Naamkunde, Dialectologie en Filologie, 6), Gent, 2002, XI-124 p.

32 <https://www.bouveloo.be>.

iemand lauweren die voor de geschiedschrijving betreffende het gebied van Oost-Vlaanderen een zeer belangrijke bijdrage heeft geleverd.³³ Naar aanleiding van de toekenning formuleerde Leo Pée, voorzitter van het verbond, het aldus op een treffende en daarom hier herhaalde wijze: “Als geen ander voldoet Rik Castelain aan het profiel van de plaatselijke historicus, zoals dat in het reglement van genoemde prijs is omschreven. Ofschoon volbloed autodidact, weet hij een zó hoog wetenschappelijk niveau te bereiken dat hij noch in eruditie, noch in methodiek moet onderdoen voor zijn academisch geschoolde collega’s.”³⁴

Voor al deze verdiensten, waarvan er ongetwijfeld nog andere zijn die hier niet worden vermeld, willen we Rik graag van harte bedanken. Zonder zijn inzet en toewijding zou de geschiedenis van de mensen die leefden en werkten tijdens het ancien régime in de steden Oudenaarde-Pamele, de voormalige kasselrij Oudenaarde en de aansluitende gebieden van Waregem en Kortrijk, veel minder goed gekend zijn. Kortom onze kennis van de ancien-régimemaatschappij betreffende de streek van het zuidoosten van de beide ‘Vlaanders’ zou duidelijk veel armer zijn geweest, had niet iemand uit Moen zijn passie in daden omgezet.

Bibliografie Rik Castelain (1965-2021)

Gebruikte afkortingen:

BB: boekbespreking

HGOKO: Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Oudenaarde en het Land van Maarke en Ronne;

Hultheim: Jaarboek. Een uitgave van de Heem- en Geschiedkundige Kring “Hultheim”;

JGHKG = Jaarboek van de Geschied- en Heemkundige Kring “De Gaverstreke”;

LG= De Leiegouw. Vereniging voor geschied-, taal- en volkskundig onderzoek in het Kortrijkse. De bibliografie werd aan de hand van een nieuwe repertoriëring van de genoemde tijdschriften opgesteld.

33 Vermeld in *HGOKO*, 43 (2006) p. 403 (met een bibliografie van de gehuldigde).

34 *HGOKO*, 43 (2006) p. 13.

1965

Ed., 'Landboek Eine, 1683-1687 [Iste deel I]', *HGOKO*, 14 (1965) 157-192.

BB: DAMMAN, J., *Toponymie van Oudenaarde*, Licentiaatsverhandeling KU Leuven, Germaanse filologie, 1965, *HGOKO*, 14 (1965) 263.

De familie Luytens, heren van Bossuit (18de eeuw), Oudenaarde, 1965, 37 p.

1966

Ed., 'Landboek Eine, 1683-1687, IIe deel & IIIde deel', *HGOKO*, 15 (1966) 39-85; 212-285.

1968

'De rechtspraak te Helkijn in de 17de eeuw', *LG*, 10 (1968) 167-185.

Ed., 'Landboek Eine (1683-1687), IVe deel', *HGOKO*, 16 (1968) 10-57.

1970

'Heerlijke renten en pachtkontrakten op de heerlijkheid Bossuit in de 17de en 18de eeuw', *LG*, 12 (1970) 141-157.

1972

'Genealogische gegevens over Mathys Castelein's voorouders en aanvullende nota's in verband met zijn woonplaats', *HGOKO*, 17 (1972) 167-211.

1973

'De bevolking van Waregem in 1440', *JGHKG*, 1 (1973) 77-92.

1974

'De Stenen Man, grafelijk leenhof te Oudenaarde', *JGHKG*, 2 (1974) 107-116.

'Een zwanehistorie te Waregem, 17.10.1579', *JGHKG*, 2 (1974) 213.

'Enkele heerlijkheden te Waregem en hun feodale structuren in de 15de en 16de eeuw', *JGHKG*, 2 (1974) 31-50.

'Grenscorrecties te Waregem', *JGHKG*, 2 (1974) 207.

'Jammerlijk ongeval te Otegem', *JGHKG*, 2 (1974) 211.

'Protest tegen heffing van het beste hoofd, 17.03.1404', *JGHKG*, 2 (1974) 209.

1975

‘De Anzegemnaren verrassen plunderende Franse soldaten, 18.05.1478’, *JGHKG*, 3 (1975) 195-197.

‘De Oudenaardse Poortერი (tot de 16de eeuw). Statuten en toepassingen in Stad en Kasselrij’, *JGHKG*, 3 (1975) 137-175.

‘De Baronie van Pamele, Maerke en Ronne (16^e eeuw). Feodale structuren’, *HGOKO*, 18 (1975) 29-54.

‘De verdeling van de goederen van jonkheer Willem, heer van der Vichte en jonkvrouw Marie Tjoens, onder hun kinderen (1528)’, *JGHKG*, 3 (1975) 198-200.

‘Poorters van Oudenaarde (1284-1398) uit Waregem, Wortegem en Anzegem’, *JGHKG*, 3 (1975) 177-187.

Uit de geschiedenis van Bossuit, Oudenaarde, 1975, 128 p.

1976

‘De Fransen te Anzegem, 18.05.1478’, *JGHKG*, 4 (1976) 215-216.

‘Splitsing en verkoop van de heerlijkheid Hemsrode (Anzegem) in 1535’, *JGHKG*, 4 (1976) 217-218.

‘Van criminele saken ende quaele feiten in de Kasselrij Oudenaarde (15de-16de eeuw)’, *JGHKG*, 4 (1976) 51-68.

1977

‘De familie van Hemsrode te Landerghem (Anzegem)’, *JGHKG*, 5 (1977) 316-318.

‘De familie de Schietere te Waregem’, *JGHKG*, 5 (1977) 318-321.

1978

‘Enkele gegoede burgerfamilies in Waregem en omgeving (16de eeuw)’, *JGHKG*, 6 (1978) 37-75.

‘Het gebeurde 500 jaar geleden in het Oudenaardse’, *HGOKO*, 19 (1978) 171-176.

‘Een ophefmakend proces in feodale aangelegenheden (Zulzeke, 16e eeuw)’, *HGOKO*, 19 (1978) 177-181.

‘Archivalia verzameld’, *HGOKO*, 21 (1984) 183-184.

1979

Kinderen en hun opvoeding in de kasselrij Oudenaarde tijdens het Ancien Régime (1500-1800), Oudenaarde, 1979, 183 p.

‘Ouders en kinderen in de goede oude tijd’, *JGHKG*, 7 (1979) 385-407.

BB: DESPRIET, P., *Twintig Zuidwestvlaamse hoeven. Een inleiding tot de studie, de kennis en de herwaardering van onze aloude boerderijen*, Kortrijk, 1978, *LG*, 21 (1979) 283-285.

‘Vriend molen’, *JGHKG*, 7 (1979) 12-14.

1980

‘Jacobus van Heuvele, pastoor van Wakken (1617-1646)’, *JGHKG*, 8 (1980) 521-524.

‘Met bisschop Triest op bezoek in de parochies van de dekenij Oudenaarde (1623-1654)’, *JGHKG*, 8 (1980) 359-404.

‘De heerlijkheid van Bavegem’, in: *Moen, ons dorp van toen*, Moen, 1980, 16-27.

1981

‘De eigenaars en de uitbaters van Wulfskerke (15de en 16de eeuw)’, *JGHKG*, 9 (1981) 127-134.

‘Grootse molen’, *JGHKG*, 9 (1981) 82.

‘De heren van Cordes (Watripont), grondbezitters te Kaster (14de – 16de eeuw)’, in: DESPRIET, P., red., *Archeologische en historische monografieën van Zuid-West-Vlaanderen*, III, Kortrijk, 1981, 20-27.

‘De inwoners van Kaster: poorters van Oudenaarde (13de – 15de eeuw)’, in: DESPRIET, P., red., *Archeologische en historische monografieën van Zuid-West-Vlaanderen*, III, Kortrijk, 1981, 28-30.

‘Kaster in 1572, volgens het twintigste penningcohier’, in: P. DESPRIET, red., *Archeologische en historische monografieën van Zuid-West-Vlaanderen*, Kortrijk, 1981, 37-41.

1982

‘Een Heksenproces te Anzegem (1603)’, *JGHKG*, 10 (1982) 65-70.

‘Enkele oude patroniemen en hun relatie tot de toponymie’, *JGHKG*, 10 (1982) 159-166.

1983

‘De geestelijkheid van de dekenij Oudenaarde in het begin van de 17de eeuw’, *JGHKG*, 11 (1983) 207-214.

‘De kasselrij Oudenaarde, slachtoffer van het militaire optreden van Malcontenten en gereformeerden (1568-1582)’, *JGHKG*, 11 (1983) 297-315.

‘De rechtspraak te Oudenaarde en in de Kasselrij (15^e – 17^e eeuw)’, *HGOKO*, 20 (1983) 151-186.

Het leven op het platteland tussen Kortrijk en Oudenaarde (16^e-18^e eeuw), Oudenaarde, 1983, 232 p.

‘De traditionele maatschappij en haar eerste groeiversnelling (midden 18^e eeuw)’, *HGOKO*, 20 (1983) 140-150.

1984

‘De kasselrij Oudenaarde, slachtoffer van het militaire optreden van Gentenaren en gereformeerde Hollanders (1582-1609)’, *JGHKG*, 12 (1984) 97-124.

‘De woning De Hert in de Broodstraat (15^e en 16^e eeuw)’, *HGOKO*, 21 (1984) 186-194.

‘Genealogische gegevens over Andries Aelshu(ut), gereformeerd stadsonderwijzer te Oudenaarde’, *HGOKO*, 21 (1984) 179-185.

1985

‘Over het ontstaan van de baronie van Pamele en van de Landen van tussen Maarke en Ronne’, in: *Gedenkboek 750 jaar Pamelekerk, 1235-1985*, Oudenaarde, 1985, 41-54.

‘Wolkbreuken en onweer te Kruishoutem en omgeving 400 jaar geleden’, *JGHKG*, 13 (1985) 483-484.

‘De heerlijkheid Ter Donct te Berchem (O.-VI.) in de 14de en 15de eeuw’, in: RYCKEBOER, H., e.a. (red.), *Huldealbum Prof. dr. Marcel Hoebeke hem door vakgenoten, medewerkers en vrienden aangeboden bij zijn afscheid van de Rijksuniversiteit Gent*, Gent, 1985, 35-41.

1986

‘De bezittingen van de familie Van der Moten te Ingooigem, Wortegem-Anzegem, Waregem, Celles (Henegouwen) e.a.’, *JGHKG*, 14 (1986) 11-18.

‘De Oudenaardse familie Van Rokeghem en haar bezittingen te St.-Maria-Horebeke, Kerkem, Cordes, Elsegem, Kluisbergen, Mullem en Vladslo (14de tot 16de eeuw)’, *HGOKO*, 23 (1986) 87-106.

1987

De mentaliteit van boeren en burgers in Oudenaarde en zijn kasselrij (15de-18de eeuw), Oudenaarde, 1987, 200 p.

‘Pachtvoorwaarden voor grote bedrijven in de kasselrijen Oudenaarde en Kortrijk (15de en 16de eeuw)’, *JGHKG*, 15 (1987) 175-190.

‘Waren de afstammelingen van de heren van Petegem ooit heren van Oudenaarde? (XI^{de} eeuw)’, *HGOKO*, 24 (1987) 172-184.

1988

‘Enkele lenen in Bellegem en Outrijve, XIV^{de} en XV^{de} eeuw’, *LG*, 30 (1988) 291-302.

‘Het bezit van het bisdom Doornik in Helkijn en omgeving’, *JGHKG*, 16 (1988) 103-134. Hernomen in: DESPRIET P., red., *Helkijn* (Archeologische en Historische Monografieën van Zuid-West-Vlaanderen, 20), Kortrijk, 1988, 103-134.

‘De familie ”Vindevoghele” te Huise’, *HGOKO*, 25 (1988) 210-214.

& Van Butsele, P., ‘De heerlijkheid Ladeuze en zijn bezitters te Etikhove (15^e- 17^e eeuw)’, *HGOKO*, 25 (1988) 199-209.

‘De familie van Hamaide d’Anvaing, eigenaars van het goed Ter Beke te Elsegem (15de-16de eeuw)’, in: STOCKMAN, L. en VANDERMEERSCH, P. red., *Liber Amicorum Achiel De Vos. Aangeboden ter gelegenheid van zijn vijftenzestigste verjaardag tijdens de feestzitting in het gemeentehuis van Evergem, op 9 september 1989*, Evergem, 1989, 75-80.

1989

‘Arent van Dorpe, pastoor van Wortegem, en zijn milieu (16de eeuw)’, *JGHKG*, 17 (1989) 538-541.

‘Jan-Baptist van Rumbek, heer van Oud-Moregem of een middeleeuwse blauwbaard’, *JGHKG*, 17 (1989) 69-76.

1990

& SANTENS, F., ‘De heerlijkheid en de heren van Hemsrode (1293-1990)’, *JGHKG*, 18 (1990) 191-251.

BB: BERINGS, G., *Landschap, geschiedenis en archeologie in het Oudenaardse*, Oudenaarde, 1989, *HGOKO*, 27 (1990) 182-183.

1991

'De bossen en heiden van Wortegem, Waregem en Anzegem in de kasselrij Oudenaarde (13de-16de eeuw)', *JGHKG*, 19 (1991) 43-66.

'De heerlijkheid Ten Heuverhuus, 13^e-16^e eeuw (Wannegem)', *HGOKO*, 28 (1991) 77-100.

BB: VANHOUTRIJVE, A., *Familie Van (H)outrije*, Handzame, 1989, *HGOKO*, 28 (1991) 243.

1992

'Heerlijkheden en lenen in Bevere (13^e tot 16^e eeuw)', *HGOKO*, 29 (1992) 5-38.

'Ontstaan van de heerlijkheid Nokere en haar feodale structuur (12de-16de eeuw)', *JGHKG*, 20 (1992) 247-268.

'Het goed te Biesdonck in Machelen', *Heemkundige Kring Zulte*, (1992), 5-15.

1993

'Bij het overlijden in 1563 van Willem II, heer van Vichte', *JGHKG*, 21 (1993) 29-41.

'De adel en de verkaveling van de middeleeuwse domeinen van de 10de tot de 13de eeuw', *JGHKG*, 21 (1993) 21-27.

'Kroniek van duizend jaar Beverna cum ecclesia', *JGHKG*, 21 (1993) 137-195.

'De stad Oudenaarde en haar onroerend goed in de 16^e eeuw (1543)', *HGOKO*, 30 (1993) 5-8.

'De Stenen Man doorgelicht via de reliëfrekeningen (1350-1450)', *HGOKO*, 30 (1993) 57-70.

1994

'Armoede, landloperij en bendeforming in de Scheldestreek, 16de en 17de eeuw', *JGHKG*, 22 (1994) 45-51.

'Joos van der Meere, de rijkste man uit de kasselrij Oudenaarde in de 2^e helft van de 16^e eeuw', *HGOKO*, 31 (1994) 5-22.

& VERHAEGHE, E., 'G.O.K.-Varia-1993. Oudenaards archivalisch en historiografisch nieuws', *HGOKO*, 31 (1994) 219-243.

'De zilversmeden en hun ambacht tot het einde van het Ancien Regime', in: *Cataloog Oudenaards zilver, tentoonstelling stadhuis Oudenaarde*, Oudenaarde, 1994, 45-64.

1995

‘Herbergen in Anzegem, Wortegem, Nokere, Kruishoutem en Waregem aan het einde van de 18de eeuw’, *JGHKG*, 23 (1995) 19-27.

‘Vrijgewijden en slaven in de Middeleeuwen, (10de-13de eeuw)’, *JGHKG*, 23 (1995) 11-17.

‘De bezittingen en rechten van de heer van Pamele in de regio Oudenaarde (15^e en 16^e eeuw)’, *HGOKO*, 32 (1995) 5-30.

& VERHAEGHE, E., ‘G.O.K.-Varia-1994. Oudenaards archivalisch en historiografisch nieuws’, *HGOKO*, 32 (1995) 275-302.

1996

‘Het goed Te Ketels (15de-17de eeuw)’, *JGHKG*, 24 (1996) 183-193.

DE MEULEMEESTER, M. en MILIS, L., ‘De Kring was 90 in ‘95’, *HGOKO*, 33 (1996) 3-19 (hernomen als ‘De Geschied- en Oudheidkundige Kring van Oudenaarde 1905-1997’, in: LAMARQ, D., red., 50 jaar *Oostvlaams Verbond van de Kringen voor Geschiedenis* (Voorlichtingsreeks, nieuwe reeks 34), Zottegem, 1997, 143-150.

‘Feodaal en kerkelijk bezit in Ouwegem (14^e tot 17^e eeuw)’, *HGOKO*, 33 (1996) 61-81.

& VERHAEGHE, E., ‘G.O.K.-Varia-1995. Oudenaards archivalisch en historiografisch nieuws’, *HGOKO*, 33 (1996) 209-221.

1997

‘Het Goed Te Caseele’, *JGHKG*, 25 (1997) 143-153.

‘Het heerlijk regime en het feodaal stelsel in Binnen-Vlaanderen’, *HGOKO*, 34 (1997) 65-105.

& VERHAEGHE, E., ‘G.O.K.-Varia-1996. Oudenaards archivalisch en historiografisch nieuws’, *HGOKO*, 34 (1997) 263-323.

1998

‘De heerlijkheid en feodaliteit met toepassingen in de omgeving van Waregem’, *JGHKG*, 26 (1998) 235-262.

‘Ter Speelt-Geerbrouck en Axelwalle (13^e tot 16^e eeuw)’, *HGOKO*, 35 (1998) 79-105.

& VERHAEGHE, E., ‘G.O.K.-Varia-1997. Oudenaards archivalisch en historiografisch nieuws’, *HGOKO*, 35 (1998) 457-493.

1999

'Fraude in de hospitaalrekeningen (1472)', *HGOKO*, 36 (1999) 88-97.

'Het Torregood te Huerne en het goed te Craenevelde te Eine', *HGOKO*, 36 (1999) 98-118.

& VERHAEGHE, E., 'G.O.K.-Varia-1998. Oudenaards archivalisch en historiografisch nieuws', *HGOKO*, 36 (1999) 397-414.

2000

'Moregem, een lieflijk dorp in de kasselrij Oudenaarde (13de – 16de eeuw). Een historische doorlichting', *HGOKO*, 37 (2000) 3-50.

'Margriete van Hemsrode een vermeende priorin in het hospitaal (1232)', *HGOKO*, 37 (2000) 229-234.

& VERHAEGHE, E., 'G.O.K.-Varia-1999. Oudenaards archivalisch en historiografisch nieuws', *HGOKO*, 37 (2000) 383-396.

2001

'De Familie de Lalaing te Oudenaarde (15de-16de eeuw)', *HGOKO*, 38 (2001) 15-52.

'De Familie van Heurne, oudst bekende eigenaars van het Torregood in Heurne', *HGOKO*, 38 (2001) 323-326.

& VERHAEGHE, E., 'G.O.K.-Varia-2000', *HGOKO*, 38 (2001) 335-342.

2002

'De Heerlijkheid Potegem anno 1572', *JGHKG*, 30 (2002) 37-54.

'Weduwen en wezen in de kasselrij Oudenaarde', *HGOKO*, 39 (2002) 37-82.

'De pest in Oudenaarde, 16de – 17de eeuw', *HGOKO*, 39 (2002) 319-334.

& VERHAEGHE, E., 'G.O.K.-Varia-2001', *HGOKO*, 39 (2002) 431-433.

& VAN DURME, L., ed., *Het pacht- en cijnsboek bekend als het Vorwaarden bouck van het Onze-Lieve-Vrouwhospitaal te Oudenaarde (1385-1411)* (Bouwstenen op het gebied van de Nederlandse Naamkunde, Dialectologie en Filologie, 6), Gent, 2002, XI-124 p.

2003

'Heerlijkheden en lenen in Wortegem, Waregem en Anzegem', *JGHKG*, 31 (2003) 227-241.

‘Petegem in de tweede helft van de 16de eeuw’, *HGOKO*, 40 (2003) 83-114.

& VERHAEGHE, E., ‘G.O.K.-Varia-2002. Oudenaards historiografisch en bibliografisch nieuws’, *HGOKO*, 40 (2003) 491-502.

2004

‘De blitscarrière van Passchier en Anthonis Van De Kerchove, Oudenaardse tapijthandelaars (2de helft 16de eeuw)’, *HGOKO*, 41 (2004) 219-230.

‘De heren van Spiere en het Hoge Hof van Spiere (13e - 16e eeuw)’, *LG*, 46 (2004) 293-305.

‘Heren, heerlijkheden en grondbezit in Outrijve (13de-16de eeuw)’, *HGOKO*, 41 (2004) 243-278.

‘Wortegem in de 16de eeuw’, *JGHKG*, 32 (2004) 359-380.

& VERHAEGHE, E., ‘G.O.K.-Varia-2003. Oudenaards historiografisch en bibliografisch nieuws’, *HGOKO*, 41 (2004) 291-301.

& N. GHIJS e.a., *Het Onze-Lieve-Vrouwehospitaal te Oudenaarde en de zusters Bernardinnen. Een bijdrage tot de ontsluiting van 800 jaar geschiedenis, 1202-2002*, Gent, 2004, 223 p.

2005

‘Heerlijkheden en heren van Heestert en Zulte (16de en 17de eeuw)’, *HGOKO*, 42, (2005) 171-182.

‘Onuitgegeven oorkonden van het Onze-Lieve-Vrouwehospitaal te Oudenaarde’, *HGOKO*, 42 (2005) 211-245.

‘Otegem op het einde van de 16de eeuw’, *JGHKG*, 33 (2005) 473-494.

e.a., ‘G.O.K.-Varia-2004. Oudenaards historiografisch en bibliografisch nieuws’, *HGOKO*, 42 (2005) 415-433.

2006

‘Ingooigem op het einde van de 16de eeuw’, *JGHKG*, 34 (2006) 359-378.

‘Ooike, op het einde van de 16^e eeuw’, *HGOKO*, 43 (2006) 175-197.

‘Toespraken ter gelegenheid van 100 jaar geschiedschrijving in Oudenaarde’, *HGOKO*, 43 (2006) 3-4.

2007

‘De familie De Cabootere’, *JGHKG*, 35 (2007) 395-404.

‘Mengelmaren: De heren van Vichte (15de eeuw)’, *JGHKG*, 35 (2007) 500-504.

‘Elisabeth de Costere (15e eeuw), dochter van de heer van Bellegem, en haar familie’, *LG*, 49 (2007) 279-284.

‘Nokere in 1571’, *Hultheim*, (2007) 54-61.

2008

‘Gerard van Steenhuuse, heer van Zwevegem, en zijn familie (1350-1450)’, *LG*, 50 (2008) 219-229.

‘Maria van Halewijn en haar entourage (15de en 16de eeuw)’, *JGHKG*, 36 (2008) 167-194.

‘Wychuuse, leen van Aishove in Kruishoutem (13de-15de eeuw)’, *Hultheim*, (2008) 45-51.

‘De rechtspraak in de baronie van Pamele en in de landen tussen Marke en Ronne’, *HGOKO*, 45 (2008) 3-21.

2009

‘Heerlijkheden gehouden van Vijve-Dendermonds en Vijve-Kortrijks in enkele Schelgedorpen: Elsegem, Kaster, Kerkhove en Tiegem (15de en 16de eeuw)’, *JGHKG*, 37 (2009) 229-238.

‘Het goed Ter Rijt (Melden) en te Gramees (Nukerke) – 14de tot 15de eeuw’, *HGOKO*, 46 (2009) 131-141.

‘Lenen en heerlijkheden in het Oudenaardse’, *HGOKO*, 46 (2009) 278-373.

‘Gerard van Steenhuuse, heer van Zwevegem, en zijn familie (1350-1450)’, *LG*, 50 (2019) 219-229.

2010

‘De familie van Quickelberghe en het huis Steenhuysse op de Oude Garenmarkt (16de eeuw)’, *HGOKO*, 47 (2010) 6-16.

‘De heerlijkheid Avelgem en zijn heren (14de – 16de eeuw)’, *HGOKO*, 47 (2010) 221-237.

‘De heren van Nokere en Kruishoutem in de 15de eeuw’, *Hultheim*, (2010) 14-21.

‘Meest voorkomende familienamen in Groot-Waregem door de eeuwen heen’, *JGHKG*, 38 (2010) 61-94.

2011

- ‘De familie van Rechem in Rekkem en Oudenaarde (15de en 16de eeuw)’, *LG*, 53 (2011) 111-119.
- ‘De Heren van het goed Ter Helst in Waregem (15de eeuw)’, *JGHKG*, 39 (2011) 29-34.
- ‘De spanning tussen het kapittel van Doornik en de heren van Ingelmunster in Waregem’, *JGHKG*, 39 (2011) 35-55.
- ‘Opnieuw vrijbuiters bij het begin van de 17de eeuw’, *Hultheim*, (2011) 90-94.
- ‘Het Hof van Liedekerke te Huise (15de eeuw)’, *HGOKO*, 48 (2011) 160-168.
- ‘Oudenaarde en militaire expedities in de Bourgondische Tijd’, *HGOKO*, 48 (2011) 169-181.

2012

- ‘Het domein Te Walle en het goed Te Clessenare in Kortrijk-Buiten (14de en 15de eeuw)’, *LG*, 54 (2012) 39-52.
- ‘Het weer in Oudenaarde (15de en 18de eeuw)’, *HGOKO*, 49 (2012) 47-56.
- ‘Sint-Eloois-Vijve (1576-1600)’, *JGHKG*, 40 (2012) 189-202.
- ‘De symbiose tussen de middeleeuwse stad en haar platteland’, in TRIO P., CASTELAIN, R. e.a., red., *Tijd voor Oudenaarde*, Oudenaarde, 2012, 43-53.

2013

- ‘Het goed Te Herlegem in Kruishoutem (15de -16de eeuw)’, *JGHKG*, 41 (2013) 359-366.
- ‘Het goed Ter Sluusen in Waregem (15de – 16de eeuw)’, *JGHKG*, 41 (2013) 55-65.
- ‘Mullem en Heurne, anno 1571’, *HGOKO*, 50 (2013) 3-24.
- ‘Twee allodia in Olsene (15de eeuw)’, *LG*, 55 (2013) 91-93.

2014

- ‘De erfenis van Karel Van Den Berghe, zoon van Karel’, *JGHKG*, 42 (2014) 406-407.
- ‘De heren van Vichte, heren van Nieuwenhove, en hun landgoed in Waregem, 15de -17de eeuw’, *JGHKG*, 42 (2014) 45-65.
- ‘Gratis grond voor Waregem’, *JGHKG*, 42 (2014) 406.
- ‘Maarke en Kerkem in 1571’, *HGOKO*, 51 (2014) 7-22.

2015

‘Pech en misdaad in Waregem en Vijve 16e-17e eeuw’, *JGHKG*, 43 (2015) 23-34.

‘Tiegem, een dorp zonder leiding (1586)’, *JGHKG*, 43 (2015) 384.

‘Het goed Ter Donckt, Ter Nieuwerborch en Ter Herpelgem in Kluisbergen (15de en 16de eeuw)’, *HGOKO*, 52 (2015) 3-21.

‘Mengelmaren’, *HGOKO*, 52 (2015) 367-370.

2016

‘De heren van Aishove in de 15de eeuw’, *Hultheim*, (2016) 11-15.

‘Enkele aspecten van de historische ecologie (1)’, *JGHKG*, 44 (2016) 199-218.

‘Enkele lenen in de omgeving van Waregem’, *JGHKG*, 44 (2016) 289-304.

‘Elsegem: dorpsheerlijkheid, feodale en andere goederen (15de-17de eeuw)’, *HGOKO*, 53 (2016) 43-65.

2017

‘De heren van Aishove (16de - 18de eeuw)’, *Hultheim*, (2017) 13-22.

‘Oudenaarde, een vuile en gevaarlijke stad? (16de-17de eeuw)’, *HGOKO*, 54 (2017) 89-94.

2018

‘De heerlijkheid Oud-Moreghem in Wortegem (14de-17de eeuw)’, *HGOKO*, 55 (2018) 209-229.

‘Enkele aspecten van de historische ecologie (2)’, *JGHKG*, 46 (2018) 159-178.

‘Vrijbuiters en contributies tussen Kortrijk en Deinze in de laatste decennia van de 16de eeuw’, *LG*, 60 (2018) 127-136.

2019

‘De heerlijkheid Volkegem en haar heren (15de en 16de eeuw)’, *HGOKO*, 56 (2019) 133-152.

‘De familie Tsantele in dienst van kerk en stad (16de eeuw)’, *HGOKO*, 57 (2020) 121-136.

‘Lenen in Tiegem, Kaster en Kerkhove, gehouden van de heren van Ingelmunster’, *JGHKG*, 47 (2019) 331-343.

‘Vrijbuiters in Kruishoutem en Nokere (1592-1606)’, *Hultheim*, (2019) 25-33.

2020

‘Enkele periodes uit het leven van Filips van der Vichte (1541-1600)’, *JGHKG*, 48 (2021) 229-236.

‘De bezittingen van Arent van Schorisse († 1495) en zijn vrouw Marie van Rokeghem († ca. 1540)’, *Hultheim*, (2020), 29-32.

2021

‘De familie Pie(r)vaeke uit Sint-Eloois-Vijve’, *JGHKG*, 49 (2021) 298-301.

‘Vergelding voor een agressieve vrouw uit Vijve’, *JGHKG*, 49 (2021) 302.

HENDRIK CALLEWIER

"Egyptenaren" en Grieken in Oudenaarde tijdens de late middeleeuwen

In een van zijn belangrijkste publicaties beschrijft Rik Castelain de onzekerheid van de Oudenaardse plattelands- en stadsbewoners van de vijftiende tot de achttiende eeuw. Hij besteedt daarbij ook aandacht aan "allen die aan de rand van de maatschappij leefden". In zijn opsomming heeft de auteur het niet alleen over lepralijders, bedelaars, vagebonden en vrijbuiters, maar ook over de bedenkelijke reputatie van "zigeuners" en de sporadische aalmoes voor een Griekse edelman.¹ Hij vermeldt terloops dat in de stadsrekeningen meer van dergelijke fooien zijn ingeschreven. In deze bijdrage wordt de aanwezigheid van "Egyptenaren", zoals de Roma dan genoemd worden², Grieken en andere exotische bezoekers in de vijftiende en in het begin van de zestiende eeuw in Oudenaarde nader onderzocht, op basis van de stadsrekeningen. Hoewel er vrij recente internationale literatuur voorhanden is³, moet systematisch onderzoek naar dit fenomeen voor de meeste steden in de Zuidelijke Nederlanden nog gebeuren⁴. Voor Oudenaarde is het vooralsnog onbestaande. Op basis van steekproeven in stadsrekeningen bracht Fernand Vanhemelryck de komst van de Egyptenaren naar de Zuidelijke Nederlanden al in beperkte mate in beeld,⁵ en een aanzet tot onderzoek naar de aanwezigheid van Griekse vluchtelingen, op basis van de rekeningen van het Bourgondische hof, is terug te vinden in de publicaties van Taparel en Paviot.⁶ Op lokaal vlak moeten we het meestal stellen met vermeldingen in (onvolledige) bronnenuitgaven.⁷ Enkel voor de stad Kortrijk, die in vele opzichten vergelijkbaar is met Oudenaarde, gebeurde

1 CASTELAIN, *De mentaliteit van boeren en burgers*, 96-97.

2 De term "zigeuner" wordt tegenwoordig als beledigend beschouwd. Daarom wordt nu de voorkeur gegeven aan "Roma" en "Sinti". In een historische context zijn deze hedendaagse termen echter evenmin evident.

3 O.A. ALBULAFIA, 'The Coming of the Gypsies', 325-342; WEBER, 'Vrais et faux Éthiopiens', 107-126.

4 CALLEWIER, '1420: de "Egyptenaren" komen naar Vlaanderen', 147-152. Voor Nederland, zie het oudere (en bekritiseerde) overzichtswerk van KAPPEN, *Geschiedenis der Zigeuners*.

5 VANHEMELRYCK, *Marginalen in de geschiedenis*, 67-81; VANHEMELRYCK, *Ellendelingen voor galg en rad*, 104-105.

6 TAPAREL, 'Notes sur quelques réfugiés', 51-58; PAVIOT, *Les ducs de Bourgogne*, 276 e.v.

7 Zie bv. vermeldingen in: MOORS, *Stadsrekeningen Tielt*; NEELEMANS, *De rekeningen der stad Eecloo* en FEYS en VAN DE CASTEELE, *Histoire d'Oudenbourg*. Volgende artikels beperken zich voornamelijk tot de uitgave van vermeldingen in stadsrekeningen: VIAENE, 'Grieksche vluchtelingen', 97-101 en WINDSTEDT, 'Gypsies at Bruges', 126-134.

er al uitvoeriger onderzoek.⁸ De vermeldingen in Oudenaardse bronnen maken het mogelijk om een beter zicht te krijgen op de aanwezigheid en de perceptie van Egyptenaren en Griekse vluchtelingen in het laatmiddeleeuwse Vlaanderen.

Afbeelding 1: Roma met paarden en kar onderweg, gravure van Jacques Callot, 1621-1631 (Amsterdam, Rijksmuseum).

De graven en hertogen van Klein-Egypte

Op 25 december 1419 ontvangt de stad Leuven een kleurrijk en exotisch gezelschap. De leider van de groep noemt zich de “hertog van Klein Egypte”. Op die Kerstdag is er blijkbaar geen plaats in de herberg om de vreemde gasten te ontvangen, dus worden ze ondergebracht in de lakenhallen. Het stadsbestuur laat 260 liter wijn aanrukken, een halve os, twee schapen, een varken en organiseert de levering van enkele honderden broden⁹. De “hertog” krijgt bovendien nog een mooie aalmoes van de schepenen. De stadsuitgaven naar aanleiding van het bezoek vertegenwoordigen alles samen 110 daglonen van een geschoolde arbeider. Het is de eerste gedocumenteerde aanwezigheid van de Egyptenaren in de Nederlanden. De passage in Leuven gaat vooraf aan

⁸ CALLEWIER, “Uit het land van Pape Jan”, 221-240.

⁹ De rekening vermeldt 2 mudden brood, wat neerkomt op 464 liter: MEULEMANS, ‘Zigeuners op doortocht’, 82-84.

de doortocht in Deventer in 1420¹⁰, maar ook aan die in Brussel van 3 januari 1421,¹¹ in de literatuur soms ten onrechte als eerste geregistreerd bezoek van de Egyptenaren beschouwd. In de zomer en de herfst van 1421 trokken een of meerdere groepen onder leiding van een zekere “hertog” Andries en diens veronderstelde broer Michiel door Vlaanderen en Henegouwen.¹² Onder meer Aalst, Brugge, Damme, Dendermonde, Gent, Kortrijk, Nieuwpoort, Oostende, Oudenburg, Veurne, Doornik en Mons kregen bezoek. Ook in de daaropvolgende jaren deden Egyptenaren diverse steden in Vlaanderen aan.¹³ De vreemd uitgedoste bezoekers wekten aanvankelijk verwondering bij de lokale bevolking. Volgens getuigenissen uit Atrecht en Doornik ging het om donkere, goed geklede mannen met lange, zwarte haren en weelderige baarden, die zeer behendige ruiters waren. De minder goed geklede vrouwen droegen oorringen, net zoals hun kinderen, een vorm van een tulband en een linnen hemd met ruim ontholte borsten. Naar eigen zeggen waren de Egyptenaren afkomstig uit “Klein-Egypte”, vandaar hun benaming. Ze worden ook wel als “Gyppeneers” of “Gypten” aangeduid.¹⁴

Aanvankelijk lieten de Egyptenaren Oudenaarde links liggen. Ze lieten tijdens deze beginperiode in elk geval geen sporen na in de Oudenaardse stadsrekeningen.¹⁵ Pas in 1427 treffen we ze aan in de stad. Wellicht ging het om dezelfde groep die dat jaar ook in Brugge, Dendermonde, Gent en Kortrijk opdook. In die laatste stad stond een zekere “Rugger Gaelby” aan het hoofd van de bezoekers, terwijl er in Gent sprake is van een “Machiel”.¹⁶ In de stadsrekeningen lezen we dat ene Lanselet Meus van de schepenen veertig schellingen parisis ontving voor het leveren van stopen wijn aan een “hertog van Egypte”. Daarnaast gaf het stadsbestuur nog eens 19 pond 10 schellingen

10 VAN KAPPEN, *Geschiedenis der Zigeuners*, 4.

11 In de meeste literatuur is ten onrechte sprake van 3 januari 1420: VANHEMELRYCK, *Marginalen in de geschiedenis*, 68, en DE BEUL, *De zigeuners in Brabant*, 57. Deze auteurs baseerden zich hiervoor op GALESLOOT, ‘Notes extraites des anciens comptes’, 484, waarin inderdaad sprake is van 1420. Ze hielden echter geen rekening met de Paasstijl, wat betekent dat de passage in Brussel in werkelijkheid begin 1421 te situeren is. In eerdere publicaties namen we in navolging van Vanhemelryck en De Beul 1420 verkeerdelijk over als jaar van aankomst van de Egyptenaren.

12 Het is opvallend dat de leiders van de zigeunergroepen Middelnederlandse, christelijke namen dragen. Dezelfde namen, in een aangepaste vorm, vinden we terug elders in Europa bij bezoeken van zigeunergroepen.

13 VANHEMELRYCK, *Marginalen in de geschiedenis*, 70 en DE BEUL, *De zigeuners in Brabant*, 57-58. Ook de eerste bezoeken aan Aalst en Dendermonde werden verkeerdelijk in 1420 in plaats van 1421 gesitueerd. Over de eerste vermelding in Kortrijk, zie CALLEWIER, ‘Uit het land van Pape Jan’, 222.

14 VANHEMELRYCK, *Marginalen in de geschiedenis*, 67-69.

15 We moeten er echter wel rekening mee houden dat de rekening van 1420-1421 ontbreekt, zowel in het Stadsarchief van Oudenaarde, als in het archief van de Rekenkamer in het Algemeen Rijksarchief.

16 CALLEWIER, ‘Uit het land van Pape Jan’, 222; *Memorieboek der stad Ghent*, I, 184.

uit voor het “herbergen” van de Egyptenaren. Het wijst erop dat de hele groep in de stad bleef overnachten.¹⁷

Drie jaar later, op 21 mei 1430, waren de exotische bewoners opnieuw in Oudenaarde. Willem van der Muelne en Jacob Scrycx kregen dan samen 48 schellingen, omdat ze elk vier stopen wijn, samen goed voor zo’n twintig liter, hadden geleverd bij het bezoek van de “graaf” van Egypte. De hoeveelheid wijst erop dat de “graaf” wellicht een vrij omvangrijk gevolg bij zich had.¹⁸ Op basis van gegevens voor andere plaatsen vermoeden we dat een groep Egyptenaren meestal uit enkele tientallen tot meer dan 100 personen bestond.¹⁹ De daaropvolgende jaren vermelden de stadsrekeningen geen Egyptenaren, tot wanneer er in 1440, in 1445, tot tweemaal toe, en in 1446 een “hoofschede” werd toegestaan, van respectievelijk 60, 50, 40 en 48 schellingen.²⁰

Het hoogtepunt van de bezoeken in Oudenaarde situeert zich tussen 1454 en 1469, toen de stad op zestien jaar tijd niet minder dan twaalf keer Egyptenaren over de vloer kreeg. Meestal is er sprake van de “graaf van Klein-Egypte met zijn gezelschap”, die “brieven van de hertog” kon voorleggen. Het bedrag dat de groepen van het stadsbestuur ontvingen varieert van 24 tot 60 schellingen.²¹ Het is onduidelijk wat hiervoor de bepalende factor was. Mogelijk verklaart het aantal bezoekers de variatie in de toegekende sommen.

Slechts een keer wordt de “graaf van Klein-Egypte” met de voornaam genoemd. In 1445 ging het om een zekere Martin. Mogelijk is dat dezelfde hoofdman die het daaropvolgende jaar in Kortrijk opdook, waar hij eerder al in 1435 vermeld werd. Ook in Brugge (1468), Deinze (1466) en Kaprijke (1451) vinden we dezelfde naam terug, soms ook met het epitheton “de

17 SAO, OA, 3279/3: stadsrekening 1427-1428, f. 151 v° en 180 v°. In de tekst wordt telkens verwezen naar het beginjaar van de rekening. Omdat de uitgaven in Oudenaarde niet altijd te dateren zijn, is het niet uitgesloten dat sommige vermeldingen verband houden met het daaropvolgende jaar, waarin de rekening eindigde. De stadsrekeningen van Oudenaarde lopen namelijk van de dinsdag voor Onze-Lieve-Vrouw Lichtmis (2 februari) tot diezelfde dinsdag in het daaropvolgende jaar.

18 SAO, OA, 3280/4: stadsrekening 1430-1431, f. 48 r°.

19 CALLEWIER, “Uit het land van Pape Jan”, 224.

20 SAO, OA, 3281/5: stadsrekening 1440-1441, f. 203 r°; SAO, OA, 3282/6: stadsrekening 1445-1446, f. 201 v° en 202 r°; stadsrekening 1446-1447, f. 240 v°.

21 SAO, OA, 3284/8: stadsrekening 1454-1455, f. 139 v°; stadsrekening 1455-1456, f. 192 r°; 3285/9: stadsrekening 1457-1458, f. 50 r°; stadsrekening 1458-1459, f. 112 v°; stadsrekening 1459-1460, f. 172 r°; stadsrekening 1460-1461, f. 230 v°; 3286/10: stadsrekening 1461-1462, f. 51 v°; stadsrekening 1462-1463, f. 129 r°; stadsrekening 1463-1464, f. 181 r°; 3287/11: stadsrekening 1466-1467, f. 114 v°; stadsrekening 1468-1469, f. 244 r°; 2388/12: stadsrekening 1469-1470, f. 52 v°.

cleene”.²² Het wijst erop dat het vaak dezelfde groepen betreft die van stad tot stad trokken en die herhaaldelijk naar Vlaanderen terugkeerden om hun “ronde” te herbeginnen.

In weerwil van hun benaming in de stadsrekeningen waren de Egyptenaren”oorspronkelijk afkomstig van het Indische subcontinent, zo blijkt uit de studie van hun taal, die nauw verwant is met het Sanskriet, het Hindi en andere Indische talen. Vanaf de achtste of de negende eeuw zouden ze richting Europa gemigreerd zijn. In de veertiende eeuw waren er groepen aanwezig op Kreta, Cyprus en in de Peloponnesos, waar nabij de Venetiaanse stad Modon een grote kolonie leefde in een plaats die werd aangeduid als Gyppe of Klein-Egypte. Soms wordt beweerd dat de naam van de Egyptenaren daar zijn oorsprong vond, maar mogelijk ligt de verklaring in een algemene aanduiding van heidenen, moslims of andere exoten als “Egyptenaren”, waarmee ze dan geassocieerd werden. In elk geval bestond en bestaat er veel verwarring over de verschillende benamingen en hun etymologische verklaring.²³

Zelf beweerden de Egyptenaren dat ze Christenen waren. Ze vertelden verwarrende verhalen, die er meestal op neerkwamen dat ze veroordeeld waren tot een lange pelgrimstocht. Vanaf 1416 verschenen er groepen in Centraal- en Oost-Europa, waar ze het vertrouwen konden winnen van een aantal kerkelijke en wereldlijke overheden, die hen vrijgeleiden bezorgden. Zo legden de groepen die in 1421 Vlaanderen bereikten (al dan niet vervalste) pauselijke en keizerlijke adelsbrieven voor, die de stadsbesturen overtuigden om hen gastvrij te onthalen.²⁴ Ook de Bourgondische hertog stelde zich barmhartig op en bezorgde de Egyptenaren vrijgeleiden die ze in de steden, zo ook in Oudenaarde, konden presenteren met de vraag om een aalmoes of andere steun.²⁵

22 CALLEWIER, “Uit het land van Pape Jan”, 225; ARA, RK, 33018: stadsrekening Kaprijke 1451-1452.

23 VANHEMELRYCK, *Marginalen in de geschiedenis*, 68-70.

24 In Dendermonde is sprake van een pauselijke bul: ... *quam een grave van Egipten met vele vremds volx de welke den heeren ende der wet tooghden scoene openbaere bullen ende gracen vanden paeus van Roeme als datse kerstine waren ende dandere de paeus biddende in tghemeene allen heeren, steden etc. dat se den vorseide vremden lieden wilden verzien met ghiften met aelmoessen ...*: ARA, RK, 37999, stadsrekening Dendermonde 1421-1422, f. 62 v°. In Aalst wordt verwezen naar een keizerlijke aanbevelingsbrief: ... *quam taelst een graeve van uute Egipten met vele van sinen lieden ende brachte brieve van den keyser versouckende ende begheerende dat men hulpe ende succours doen soude ...*: ARA, RK, 31426, stadsrekening Aalst 1421-1422, f. 100 r°.

25 In tegenstelling tot in Kortrijk, waar de aanbevelingsbrieven van de hertog niet expliciet vermeld worden: CALLEWIER, “Uit het land van Pape Jan”, 226.

Van een gastvrij onthaal naar toenemende repressie

Aanvankelijk waren de inwoners van de Vlaamse steden enigszins geïntrigeerd door de Egyptenaren en werden ze goed onthaald. Het aanbieden van enkele honderden broden, een vat bier en een half rund in Dendermonde en Aalst in 1421 lijkt daar alvast op te wijzen.²⁶ Ook in Oudenaarde ontvingen de Egyptenaren in 1427 en 1430 wijn en werden ze in de stad te slapen gelegd. Terwijl het stadsbestuur bij het eerste bezoek in 1427 omgerekend niet minder dan 430 schellingen uitgaf aan het bezoek van de Egyptenaren, was dat bij de volgende passages meestal maar ongeveer een tiende van dat bedrag of minder. Vanaf 1445 is er enkel nog sprake van aalmoezen. Het wijst op een veranderende houding van de stadsbesturen. De Egyptenaren bleken namelijk ook voor heel wat overlast te zorgen. Uit rekeningen van andere steden wordt duidelijk dat de stadsbesturen vreesden voor brandgevaar wanneer grote groepen in de stad verbleven. Uit eigentijdse getuigenissen weten we ook dat de paardenhandel niet altijd even eerlijk verliep, de vrouwen geld verdienden met waarzeggerspraktijken en er ook meldingen waren van diefstallen en inbraken.²⁷

Al in 1429 kreeg een groep Egyptenaren in Aalst, waar ze acht jaar eerder nog zo gastvrij waren ontvangen, een som aangeboden om de stad te verlaten. Omstreeks het midden van de vijftiende eeuw treffen we in de rekeningen van de Vlaamse steden steeds vaker dergelijke “oprotpremies” aan.²⁸ De vijandige houding tegenover de Egyptenaren is in de Oudenaardse stadsrekeningen voor het eerst merkbaar in 1454. Het stadsbestuur betaalt in dat jaar aan de graaf van Klein Egypte 6 lb., een merkkelijk hogere aalmoes dan in voorgaande jaren, maar stelt daarbij een duidelijke voorwaarde: *omme dat hij zyn volc soude doen vertrecken ende ruminghe doen uut de stede mids dat zij de lieden vele moyten ende overlast deden*.²⁹ Toch ontving Oudenaarde ook in de daaropvolgende jaren nog groepen, waarbij er telkens sprake is van “brieven van de hertog” die de bezoekers konden voorleggen.³⁰ In 1474 nam hertog Karel de Stoute maatregelen tegen de Egyptenaren.³¹ Ook na die

26 VANHEMELRYCK, *Marginalen in de geschiedenis*, 70.

27 VANHEMELRYCK, *Marginalen in de geschiedenis*, 73-74.

28 In Kortrijk gebeurde dit al in 1446: CALLEWIER, “Uit het land van Pape Jan”, 224. Voor enkele voorbeelden voor andere steden, zie: VANHEMELRYCK, *Marginalen in de geschiedenis*, 73-74.

29 SAO, OA, 3289/8: stadsrekening 1454-1455, f. 139 v°.

30 Voor de vermelding in 1474, zie: SAO, OA, 3289/14: stadsrekening 1474-1475, f. 56 r°.

31 In Kortrijk ontving het stadsbestuur in 1474 een bevelschrift in dat verband: CALLEWIER, “Uit het

datum betaalt het stadsbestuur van Oudenaarde nog aanzienlijke aalmoezen of “hoofscheden” aan de Egyptenaren. In 1483, 1496, 1500 en 1504 werden de Egyptenaren er nog gesignaleerd.³² In 1500 gaat het om een groep onder leiding van “grave Dieric”. Een gelijknamige hoofdman wordt ook vermeld in Hoeke (1461), Oudenburg (1473) en Middelburg (1495).³³

In 1506-1507 veranderde de toon in de Oudenaardse stadsrekeningen opnieuw. Een “graaf van Egypte” kreeg toen 50 schellingen van het stadsbestuur, op voorwaarde dat hij *met sinen volke binnen de stede niet logeren en soude*.³⁴ In de rekening van 1509-1510 kregen de Egyptenaren 18 schellingen *in aelmoessen* op voorwaarde dat ze niet langer in de stad verbleven. In datzelfde jaar was er nog een tweede betaling van vijftig schellingen, die opnieuw werd aangeduid als aalmoes. Er werd echter ook bij genoteerd dat de betaling gebeurde opdat de *Gippeneers* zouden wegblijven uit de stad, in overeenkomst met de ordonnantie van *mijns geduchten heeren*.³⁵

Dat is een duidelijke verwijzing naar een plakkaat van de Raad van Vlaanderen uit 1509.³⁶ De precieze inhoud van die ordonnantie is niet bekend, maar wellicht is ze vergelijkbaar met die van 14 maart 1510 voor het hertogdom Brabant, uitgevaardigd door keizer Karel V in Gent. Daarin verwees de vorst naar een eerdere ordonnantie waarin de Egyptenaren de toegang tot het land werd ontzegd en stelde hij de overlast door de Egyptenaren, *hen seggende te zyne van den voerscreven natien van Egipten*, aan de kaak: het ging om grote, gewapende groepen, die in dorpen en steden kwamen logeren en er geld eisten (zo’n 10 schellingen groten) en die verantwoordelijk waren voor heel wat andere *overdaet, oppressie ende schade*. Daarom moesten alle Egyptenaren vier dagen na de publicatie van de ordonnantie het hertogdom verlaten.³⁷

De ordonnantie van de Raad van Vlaanderen van 16 januari 1512 was nog explicieter. Een eerder verbod om Vlaanderen of andere landen van de keizer te bezoeken, was blijkbaar zonder resultaat gebleven. Vlaanderen bleef

land van Pape Jan”, 226-227.

32 SAO, OA, 3291/16: stadsrekening 1483-1484, f. 53 r°; ARA, RK, 31794: stadsrekening 1496-1497, f. 54 r°; ARA, RK, 31798: stadsrekening 1500-1501, f. 59 r°.

33 ARA 35717, stadsrekening Oudenburg 1461-1462; FEYS en VAN DE CASTEELE, *Histoire d'Oudembourg*, 634; VAN KAPPEN, *Geschiedenis der zigeuners*, 427.

34 SAO, OA, 3296/4: stadsrekening 1506-1507, f. 58 r°.

35 ARA, RK, 31804, stadsrekening Oudenaarde 1509-1510, f. 60 r°.

36 Zie de vermelding van dit plakkaat, dat op 13 juli 1509 door een bode aan het bestuur van het Brugse Vrije werd bezorgd: COORNAERT, ‘Over de orde handhaven’, 137.

37 LAURENT, *Recueil des ordonnances*, I, 121.

namelijk nog steeds geteisterd door grote menigten van Egyptenaren: mannen, vrouwen en kinderen, te paard en te voet, die er niet voor terugdeinsden om te *rooven, stelen ende pillieren* van de bewoners, gewapend met *stocken, boghen, zweerden, langhe messen* en ander oorlogstuig. De bendes logeerden waar en zo lang ze maar wilden, maakten zich schuldig aan afpersing en vermoordden wie zich tegen hen verzette. Vooral in de Vier Ambachten, meer bepaald in Hulsterambacht, bleek er een probleem te zijn, want de dijkwerkers durfden er hun huis niet meer te verlaten om hun werk te doen, uit vrees dat hun huizen zouden worden leeggeroofd. Daarom werd opnieuw geordonneerd dat de Egyptenaren terstond het land moesten verlaten, tenzij ze effectief over geldige vrijgeleiden zouden beschikken. Voor hun vertrek dienden ze alles wat ze geroofd hadden, terug te geven. Indien de Egyptenaren weerstand boden, dan mochten dorpsbewoners hen met geweld verdrijven en behandelen als vijanden van het land.³⁸

Op 31 januari 1512 gebood keizer Karel vervolgens alle Egyptenaren om de Nederlanden binnen de vier dagen te verlaten, met verbod nog terug te keren. In de ordonnantie is er sprake van een hoofdman met de naam Felix³⁹, die met een groot gevolg het land was binnengedrongen, niettegenstaande het geldende verbod. Daarom werd herhaald dat alle Egyptenaren binnen de vier dagen, op straffe van de galg, het land dienden te verlaten.⁴⁰ Nog hadden de maatregelen niet het gewenste effect: in een ordonnantie van 6 juli 1513 luidt het dat ondanks eerdere verboden Egyptenaren het land blijven teisteren. Binnen de drie dagen moeten ze het land verlaten, opnieuw op straffe van galg, een verbod dat de gerechtsofficieren streng moeten handhaven.⁴¹ In de daaropvolgende jaren worden herhaaldelijk gelijkaardige verordeningen uitgevaardigd, wat er op duidt dat de verbodsbepalingen in de praktijk niet werden nageleefd.⁴²

Ook in de stadsrekeningen van Oudenaarde vinden we in deze periode nog Egyptenaren. Volgens de rekening van 1510-1511 ontving hoofdman Piere vijftig schellingen, op voorwaarde dat hij en zijn gezelschap niet alleen zouden vertrekken, maar ook niet zouden logeren binnen een afstand van twee mijl van de stad.⁴³ Daarna worden de Egyptenaren niet meer vermeld in de

38 VANHEMELRYCK, *Marginalen in de geschiedenis*, 191-192.

39 Deze Felix wordt in 1510 in de stadsrekeningen van Middelburg vermeld: O. VAN KAPPEN, *Geschiedenis der zigeuners*, 427.

40 LAURENT, *Recueil des ordonnances*, 193-194.

41 LAURENT, *Recueil des ordonnances*, 268-269.

42 LAURENT, *Recueil des ordonnances*, 74.

43 ARA, RK, 31805, stadsrekening Oudenaarde, 1510-1511, f. 56 v°.

stadsrekeningen van Oudenaarde, maar zoals uit de verordeningen kan worden afgeleid, veroorzaakten ze nog steeds overlast op het platteland. In de zestiende eeuw werden aan de rand van de boszone rond Anzegem en Wortegem dan ook nog herhaaldelijk groepen gesignaleerd.⁴⁴

De “marginalisering” van de Egyptenaren in de loop van de vijftiende eeuw, en vooral in de zestiende eeuw, kan gekaderd worden binnen een bredere maatschappelijke tendens.⁴⁵ Vooral na de publicatie van *De subventione pauperum* in 1526 van de Spaanse humanist Juan Luis Vives werd de ondersteuning van armen in steden in de Nederlanden repressiever en exclusiever. In de vijftiende eeuw worden er echter al maatregelen tegen rondtrekkende bedelaars genomen. In de ordonnantie van Filips de Goede uit 1461 voor het graafschap Vlaanderen wordt het verband gelegd tussen bedelen en criminaliteit, en moeten bedelaars binnen de drie dagen Vlaanderen verlaten, indien ze geen werk vinden.⁴⁶ Pelgrims en andere reizigers mogen niet langer dan één nacht in een dorp en twee nachten in een stad verblijven, indien ze geen toelating hebben van de lokale overheid. Het is duidelijk de bedoeling om het aantal bedelaars te verminderen, onder meer door “vreemdelingen” uit te sluiten. Ook “heidenen” worden geviseerd. In deze verordening worden de Egyptenaren niet expliciet genoemd, maar het is duidelijk dat bepaalde omschrijvingen en activiteiten ook op hen van toepassing waren. Het is dan ook niet uitgesloten dat de negatieve ervaring met de “die bevolkingsgroep” deze evolutie in de hand heeft gewerkt.

Griekse vluchtelingen

De Egyptenaren deden zich voor als christenen, verdreven uit hun eigen land door heidenen, of op pelgrimstocht. Hun vraag om hulp viel in West-Europa niet in dovemansoren, in een periode dat het Byzantijnse rijk, de laatste buffer tussen Europa en de oprukkende Turken, op zijn laatste benen liep. Ook bekeerde joden en moslims konden daarom in Vlaanderen op aalmoezen rekenen. Ze voedden de hoop dat, mochten de wapens falen, bekeringen tot het christendom het tij konden doen keren. Bekeerde moslims vonden we in Oudenaarde niet terug, wel een aantal joden. De joodse aanwezigheid in de Nederlanden was beperkt, zeker sinds de toename van het antisemitisme in de tweede helft van de

44 CASTELAIN, *De mentaliteit van boeren en burgers*, 97.

45 Zie hierover FRANCK, ‘The 16th century city legislation in Bruges’, 315-330.

46 Gepubliceerd in: VANDENPEEREBOOM, *Le Conseil de Flandre*, XC-XCVII.

veertiende eeuw. In Vlaanderen vervulden de lombarden bovendien de rol van kredietverstrekkers, terwijl in Brabant en Henegouwen ook joden zich hierop toelegden. Hoewel er in een stad als Brugge zeker joden moeten hebben geleefd, lijkt dat voor Oudenaarde erg onwaarschijnlijk. Het gaat dan ook opnieuw om figuren die van stad tot stad trokken, met een aanbevelingsbrief van de Bourgondische hertog Filips de Goede. In 1437, 1446, 1455, 1457, 1462 en 1463 worden in de stadsrekeningen aalmoezen, variërend van 12 tot 40 schellingen, aan bekeerde joden en jodinnen genoteerd.⁴⁷

Volgens de vijftiende-eeuwse stadsrekeningen van Oudenaarde ontvangen ook heel wat andere personen steun, omdat ze op de vlucht zijn voor oorlogsgeweld of gevangen zijn geweest door Turken of andere heidenen. In 1429 ontvangt een niet nader omschreven ridder “van overzee” een aalmoes van 24 schellingen.⁴⁸ In de daaropvolgende jaren vermelden de stadsrekeningen heel wat aalmoezen voor dolende ridders, die na een gevangenschap van stad tot stad trekken om te overleven. Als plaatsen van herkomst worden Bourgondië, Spanje, Normandië en Schotland genoemd. Nog in 1501 ontvangt een Duitse edelman een aalmoes van het stadsbestuur van Oudenaarde omdat hij gevangen is geweest in Turkije.⁴⁹

In 1432 klopt een ridder uit Cyprus aan de stadspoorten aan met het verzoek om steun en schenkt het stadsbestuur hem 30 schellingen.⁵⁰ Wellicht is het dezelfde man die het daaropvolgende jaar in Nieuwpoort opduikt en in 1435 in Gent.⁵¹ De timing is niet toevallig. De Bourgondische hertog onderhoudt in deze jaren goede contacten met het Cypriotische hof. Koning Janus, uit het oorspronkelijk Franse huis van Lusignan, vraagt al in 1425-1426 om militaire steun tegen de Egyptische Mamelukken. Tevergeefs, want in 1427 wordt het kruisvaarderskoninkrijk Cyprus overrompeld. Janus wordt in gevangenschap naar Caïro weggevoerd. Hij wordt er geketend op een ezel en moet als ultieme vernedering de grond kussen aan de voeten van de sultan. Pas na het betalen van een gigantische som losgeld kan de vorst terugkeren naar Cyprus, waar ondertussen een opstand is uitgebroken. In Europa wordt bemiddeld voor zijn

47 SAO, OA, 3281/5: stadsrekening 1437-1438, f. 96 r°; SAO, OA, 3282/6: stadsrekening 1446-1447, f. 240 v°; SAO, OA, 3284/8: stadsrekening 1455-1456, f. 193 r°; SAO, OA, 3285/9: stadsrekening 1457-1458, f. 50 r°; SAO, OA, 3286/10: stadsrekening 1462-1463, f. 130 r°; SAO, OA, 3286/10: stadsrekening 1463-1464, f. 181 r°.

48 SAO, OA, 3280/4: stadsrekening 1429-1430, f. 33 v°.

49 ARA, RK, 31799: stadsrekening 1501-1502, f. 57 r°.

50 SAO, OA, 3280/4: stadsrekening 1432-1433, f. 126 r°.

51 GENT, Universiteitsbibliotheek, *Uittreksels uit de stadsrekeningen van Gent, 1322-1499* door François Jean Pierre Hye-Schoutheer; BRUGGE, Rijksarchief, *Oud archief stad Nieuwpoort*, nr. 3527: stadsrekening 1433-1434, f. 34 r°.

vrijlating en krijgt hij steun om zijn troon te veroveren. Dat verklaart wellicht het bezoek aan Brugge in 1428-1429 van een Cypriotische afgezant. In Kortrijk betaalt het Onze-Lieve-Vrouwekapittel in 1431 nog een aardige duit voor het vrijkopen van de koning van Cyprus van zijn rijk. Of dat geld ooit terecht is gekomen, is nog maar de vraag: koning Janus overlijdt in 1432, maar heeft zijn troon dan al lang heroverd.⁵² In 1462 ontvangt Oudenaarde overigens opnieuw bezoek uit Cyprus. Een edelman, die brieven van de hertog kan voorleggen, ontvangt 30 schellingen.⁵³ Vermoedelijk gaat het om een zekere Albertus Ater, die hetzelfde jaar ook in Kortrijk en in Oudenburg verblijft.⁵⁴ Mogelijk is hij het die in 1461 in Nieuwpoort verschijnt met brieven van de bisschop van Atrecht.⁵⁵

Het gros van de “vluchtelingen” in de Oudenaardse stadsrekeningen wordt omschreven als “Grieken”, of als afkomstig uit Constantinopel. Met Grieken werden niet de inwoners van het huidige Griekenland bedoeld, maar die van het Byzantijnse rijk en zijn satellietstaten, of wat daar omstreeks het midden van de vijftiende eeuw nog van overbleef. In 1453 was het Byzantijnse rijk na meer dan duizend jaar definitief ten onder gegaan. Op 29 mei hadden de Ottomaanse Turken Constantinopel veroverd. Het nieuws over de verovering en de gruweldaden van de Turken ging als een schokgolf door Europa. Nochtans hadden westerse kruisvaarders in 1204 zelf nog de stad belegerd en geplunderd, en hun aanvoerder, de Vlaamse graaf Boudewijn IX, uitgeroepen tot keizer.

De meeste vluchtelingen uit Constantinopel, enkele duizenden, kwamen in Italië terecht. Een minderheid trok verder naar West-Europa. Vooral de Bourgondische Nederlanden waren een geliefde bestemming. Dat hield verband met de Bourgondische hertog Filips de Goede, die op 17 februari 1454 op het feest van de fazant in Rijsel publiekelijk het zwaard opnam en een eed aflegde om op kruistocht te gaan tegen de Turken. Dat plan zou de hertog om diverse redenen nooit realiseren, maar aan zijn hof verbleven wel meerdere Grieken, wellicht met de bedoeling hem te adviseren bij zijn onderneming.⁵⁶

52 CALLEWIER, “Uit het land van Pape Jan”, 234; PAVIOT, *Les ducs de Bourgogne*, 240-241.

53 SAO, OA, 3286/10: stadsrekening 1462-1463, f. 130 r°.

54 CALLEWIER, “Uit het land van Pape Jan”, 231; ARA, RK, 37649, stadsrekening Oudenburg 1462-1463, f. 9 v°.

55 BRUGGE, Rijksarchief, *Oud archief stad Nieuwpoort*, 3555: stadsrekening 1461-1462, f. 28 r°.

56 VANHEMELRYCK, *Europa tegen de Turken*; PAVIOT, *Les ducs de Bourgogne*, 276-290.

Een aantal Griekse vluchtelingen trok, net zoals de Egyptenaren, van stad tot stad om, met aanbevelingsbrieven van de hertog in de hand, financiële steun te vragen. In Oudenaarde dateert de eerste vermelding, net zoals in Kortrijk, uit 1455, wanneer een “ridder uit Constantinopel” 48 schellingen wordt toebedeeld.⁵⁷ Tot 1473 vinden we een tiental vermeldingen van Griekse vluchtelingen terug.⁵⁸ In tegenstelling tot de Egyptenaren reizen de Grieken alleen of in kleine groepen van een paar personen. Ze worden zelden bij naam genoemd, maar telkens omschreven als edellieden of ridders. In 1469 gaat het om een zekere Thomas Philiatre.⁵⁹ Voor 1470 staat het bezoek van een ridder uit Trebizonde genoteerd, met name Constantin, vergezeld van een andere ridder, Guillaume.⁶⁰ Trebizonde, het huidige Trabzon aan de Zwarte Zee, was tot 1461 de hoofdstad van het gelijknamige keizerrijk. In de zomer van dat jaar was een ambassade door Vlaanderen getrokken om steun te bepleiten voor de kruistochtplannen van Filips de Goede. Onder meer in Kortrijk, Gent, Ieper en Brugge werd het bonte gezelschap gesignaleerd.⁶¹ In Oudenaarde is hun bezoek niet gedocumenteerd, maar het ligt voor de hand dat het verhaal van de exotische bezoekers, die overal met bewondering werden ontvangen, ook de stad had bereikt.

Over de Griekse vluchtelingen in het graafschap Vlaanderen, die ook in relatief groot aantal in rekeningen van de hertog terug te vinden zijn, blijft nog veel onduidelijk. Vast staat dat ze, zeker onder het bewind van Filips de Goede, door de hertog met open armen werden ontvangen, getuige daarvan de talrijke aanbevelingsbrieven. Voor Filips waren de Grieken geschikte informanten en potentiële bondgenoten voor zijn kruistochtplannen. Sommige vluchtelingen vroegen en kregen een financiële tussenkomst om losgeld te betalen en zo gevangen familieleden vrij te kopen, anderen waren op doortocht, bv. naar Engeland. Nog anderen keerden na verloop van tijd terug naar hun land van herkomst. Een enkeling vestigde zich in Brugge en trad in dienst van de Bourgondische hertog. Ongetwijfeld bevonden zich tussen de vluchtelingen ook een aantal bedriegers, die misbruik maakten van de gastvrijheid en de goedgelovigheid van de lokale overheid en bevolking. Zo valt op dat veel Grieken Paleologus als familienaam droegen, een verwijzing naar de laatste keizer van Constantinopel. Die naam opende nog vele jaren na de val van Constantinopel de deuren in West-Europa en verhoogde de kansen op ondersteuning door de hertog.⁶²

57 SAO, OA, 3284/8: stadsrekening 1455-1456, f. 192 r°.

58 in 1455-1456, 1456-1457 (2), 1458-1459, 1459-1460, 1460-1461, 1461-1462 (2), 1467-1468, 1469-1470, 1473-1474.

59 SAO, OA, 3288/12: stadsrekening 1469-1470, f. 53 v°.

60 SAO, OA, 3288/12: stadsrekening 1470-1471, f. 168 v°.

61 CALLEWIER, “Uit het land van Pape Jan”, 234-235.

62 TAPAREL, ‘Notes sur quelques réfugiés byzantins’, 51-58; Paviot, *Les ducs de Bourgogne*, 276 e.v.

Na 1473 is er geen verdere aanwezigheid van Griekse vluchtelingen in Oudenaarde geattesteerd. In 1475 is er een priester met de naam Abraham op doortocht in Oudenaarde, die zou geboren zijn in Bethlehem. Ook hij krijgt, dankzij zijn hertogelijke aanbevelingsbrieven, een aalmoes (24 schellingen) van het stadsbestuur.⁶³ Die opvallende vermelding doet enigszins denken aan de passage van Afrikaanse priesters en andere Ethiopische bezoekers die we in Kortrijk konden vaststellen, zogenaamd afkomstig uit “het land van Pape Jan”.⁶⁴ In Oudenaarde vonden we dergelijke vermeldingen niet terug.

We kunnen besluiten dat Oudenaarde, zoals de meeste andere Vlaamse steden, tijdens de late middeleeuwen bezoek kreeg van exotische bezoekers van diverse pluimage. Hun geloofwaardigheid en betrouwbaarheid werd, zeker in het geval van de Egyptenaren, in toenemende mate in twijfel getrokken. Toch mogen we de impact van de komst van Egyptenaren en Griekse vluchtelingen op de inwoners van Oudenaarde niet onderschatten. De lokale bevolking werd geconfronteerd met “vreemdelingen” die in veel opzichten verschilden van de autochtone bevolking. Er ontstond een moeilijke balans tussen christelijke gastvrijheid, zeker in het geval van de vluchtelingen, en xenofobe vijandigheid. De verwarring die ook bij tijdgenoten bestond tussen Egyptenaren, Grieken en andere exotische bezoekers is weerspiegeld in misleidende benamingen. Laatmiddeleeuwse inwoners van Oudenaarde hadden eerder al kennis gemaakt met handelaars uit andere (West-)Europese gebieden, maar in de 15de eeuw werd hun blik op de wereld gevoelig verruimd.

Bibliografie

Onuitgegeven bronnen

BRUGGE, Rijksarchief, *Oud archief stad Nieuwpoort*

nr. 3527: stadsrekening 1433-1434

nr. 3555: stadsrekening 1461-1462

BRUSSEL, Algemeen Rijksarchief (ARA), *Archief van de Rekenkamer* (RK)

Nr. 31426, stadsrekening Aalst 1421-1422

Nrs. 31779, 31794, 31798-31799, 31804-31805: stadsrekeningen

63 ARA, RK, 31779: stadsrekening Oudenaarde 1475-1476, f. 58 v°.

64 CALLEWIER, “Uit het land van Pape Jan”, 238-239.

Oudenaarde 1475-1476, 1496-1497, 1500-1501, 1501-1502, 1509-1510 en 1510-1511

Nr. 33018: stadsrekening Kaprijke 1451-1452

Nr. 35717, stadsrekening Hoeke 1461-1462

Nr. 37999: stadsrekening Dendermonde 1421-1422

Nr. 37649, stadsrekening Oudenburg 1462-1463

GENT, Universiteitsbibliotheek, *Uittreksels uit de stadsrekeningen van Gent, 1322-1499* door François Jean Pierre Hye-Schoutheer

oudenaarde, Stadsarchief, *Oud Archief* (SAO, OA), nrs. 3279-3296: stadsrekeningen 1427-1507

Uitgegeven bronnen

C. LAURENT ed., *Recueil des ordonnances des Pays-Bas. Deuxième série. 1506-1700 (Recueil des anciennes ordonnances de la Belgique)*, 3 dln., Brussel, 1893-1922.

Memorieboek der stad Ghent, van 't jaar 1301 tot 1737 (Maetschappij der Vlaemsche bibliophilen. Reeks 2, 15), 3 dln., Gent, 1852-1861.

Studies

ALBULAFIA, D., 'The Coming of the Gypsies: Cities, Princes and Nomads', in: HOPPENBROUWERS, P., ANTHEUN, J., en STEIN, R. (red.), *Power and Persuasion: Essays on the Art of State Building in Honour of W.P. Blockmans*, Turnhout, 2010, 325-342.

CALLEWIER, H., "'Uit het land van Pape Jan": zigeuners, vluchtelingen en andere exotische bezoekers van middeleeuws Kortrijk', *De Leiegouw*, 58 (2016), 221-240.

CALLEWIER, H., '1420: de "Egyptenaren" komen naar Vlaanderen', *Wereldgeschiedenis van Vlaanderen*, 2018, Kalmthout, 147-152.

CASTELAIN, R., *De mentaliteit van boeren en burgers in Oudenaarde en zijn kasselrij (15de-18de eeuw)*, Oudenaarde, 1987.

COORNAERT, M., 'Over de orde handhaven in het Brugse Vrije', *Rond de Poldertorens*, 4 (1968), 136-146.

DE BEUL, J., *De zigeuners in Brabant (1419-1753). Een bijdrage tot de*

studie van mentaliteit en marginaliteit, onuitgegeven licentiaatsverhandeling geschiedenis KU Leuven, 1983.

FEYS, E. en VAN DE CASTEELE, D., *Histoire d'Oudenbourg accompagnée de pièces justificatives comprenant le cartulaire de la ville et de nombreux extraits des comptes communaux (Recueil de chroniques, chartes et autres documents concernant l'histoire et les antiquités de la Flandre. 2 : Chroniques et histoires spéciales)*, 2 dln., Brugge, 1873.

FRANCK, H., 'The 16th century city legislation in Bruges : continuity or change for the poor relief ?', in: SOLÓRZANO TELECHEA, J.A., HAEMERS, J., EN CZAJA, R., (eds.), *Exclusión y disciplina social en la ciudad medieval europea*, Logrono, 2018, 315-330.

GALESLOOT, M.L., 'Notes extraites des anciens comptes de la ville de Bruxelles', *Compte-rendu des séances de la commission royale d'histoire. Deuxième Série*, 9 (1867), 475-500.

MOORS, C. (ed.), *Stadsrekeningen Tielt: 1394-1500*, 2 dln., Tielt, 2009.

MEULEMANS, A., 'Zigeuners op doortocht te Leuven in de XVe eeuw', *Meer schoonheid: driemaandelijks tijdschrift voor heem-, kunst- en natuurschoon*, 26 (1987), 82-84.

NEELEMANS, E., *De rekeningen der stad Eecloo* (Algemeen rijksarchief en rijksarchief der provinciën. Reprints, 261), Brussel, 2002.

PAVIOT, J., *Les ducs de Bourgogne, la croisade et l'Orient (fin xive siècle-xve siècle)*, Parijs, 2003.

TAPAREL, H., 'Notes sur quelques réfugiés byzantins en Bourgogne après la chute de Constantinople', *Balkan Studies*, 28 (1987), 51-58.

VAN KAPPEN, O., *Geschiedenis der Zigeuners in Nederland*, Assen, 1965.

VANDENPEEREBOOM, A., *Le Conseil de Flandre à Ypres précédé de: des Cours de Justice qui ont exercé juridiction souveraine sur la ville d'Ypres et la West-Flandre*, Ieper, 1874.

VANHEMELRYCK, F., *Ellendelingen voor galg en rad*, Antwerpen, 1985.

VANHEMELRYCK, F., *Europa tegen de Turken: de kruistocht van Filips de Goede*, Leuven, 2009.

VANHEMELRYCK, F., *Marginalen in de geschiedenis. Over beulen, joden, hoeren en zigeuners en andere zondebokken*, Leuven, 2004.

VIAENE, A., 'Grieksche vluchtelingen in Vlaanderen', *Biekorf*, 38 (1932), 97-101.

WEBER, B., 'Vrais et faux Éthiopiens au XVe siècle en Occident? Du bon usage des connexions', *Annales d'Éthiopie*, 27 (2012), 107-126.

WINSTEDT, O., 'Gypsies at Bruges', *Journal of the Gypsy Lore Society*, 15 (1936), 126-134.

FREDERIK DHONDT¹

Grondgebied, rechtsmacht en vredesverdragen: wat diplomatieke archieven over lokale geschiedenis kunnen leren

‘Les maîtres du discours, c’est-à-dire les juristes, ont cet atout formidable qu’ils peuvent faire croire ce qu’ils disent; ils ont une autorité, ils ont la capacité d’abord de dire, et de dire avec autorité; et ayant cette capacité, ils peuvent faire croire que ce qui est conforme à leurs intérêts est vrai. Faisant croire que c’est vrai à des gens qui ont le pouvoir de faire exister le vrai, c’est-à-dire les puissants, ils peuvent rendre réel ce qu’ils disent.’

Pierre Bourdieu, *Sur l’Etat*²

De rechtsgeschiedenis staat als discipline halverwege op een continuüm tussen een taalkundig/filosofische analyse (waar de formele of materiële studie van rechtsbronnen centraal staat) en een meer contextuele benadering (met oog voor de impact van het juridisch discours op de samenleving, of de mobilisatie van juridische argumenten in een geschil, dan wel in de openbaarheid).³

Het is evident dat de eerste visie zich concentreert op het geleerde recht.⁴ De studie en traditie (overlevering) van het romano-canonieke recht sinds de twaalfde eeuw, of nog de codificatiebeweging sinds de late achttiende eeuw, kunnen vandaag met grotere corpora gedigitaliseerde tekst worden benaderd. Door het eerdere succes van OCR-systemen op gedrukte bronnen en de recente opgang van HTR (Handwritten Text Recognition) kunnen hierbij ook studentennotities, handgeschreven *consulta* van juristen, correspondentie tussen rechtsgeleerden... in worden betrokken, om de externe en interne tekstkritiek verder te ontwikkelen.⁵ Door de verspreiding van het Romeins en canoniek recht (*ius commune*)⁶ en de Franse codes over het

1 Hoofddocent rechtsgeschiedenis en politieke geschiedenis, Onderzoeksgroep Contextual Research in Law, Faculteit Recht en Criminologie, Vrije Universiteit Brussel. Vrijwillig postdoctoraal medewerker, Instituut voor Rechtsgeschiedenis/Gustave Rolin Jaquemyns Instituut voor Internationaal Recht, UGent. Mijn dank aan de redactie van de *Verhandelingen* voor de uitnodiging om een stuk op te stellen. Frederik.dhondt@vub.be.

2 BOURDIEU, P., *Sur l’Etat*, 156.

3 HEIRBAUT, D., *A Tale of Two Legal Histories*.

4 Zie bijvoorbeeld PADOA SCHIOPPA, A., *A history of law in Europe*.

5 ROMEIN C.A. et al., ‘State of the Field: Digital History’.

6 DECOCK, W., *Theologians and Contract Law*, Id. *Le marché du mérite*.

Europese continent, of nog door rechtsvergelijking met gelijkaardige bronnen uit de Anglo-Amerikaanse wereld, is de natuurlijke wetenschappelijke *audience* gemakkelijk te vinden.

Toch valt de laatste decennia op dat contextuele en ‘tekstuele’ richtingen naar elkaar toegroeien. Een contextuele studie van de (intellectuele, politieke) socialiserende effecten van de rechtenopleiding op de activiteit van juristen in de samenleving leert veel over de bestuurlijke en politieke elites.⁷ De corporatistische organisatie van juristen inzake onderwijs, rekrutering van magistraten en advocaten wordt in een contextuele benadering bijvoorbeeld gekoppeld aan de bredere politieke en ideologie evolutie.⁸

Voor de lokale of regionale geschiedenis worden traditioneel de bronnen uit rechtspraak, bestuur en financiën bestudeerd.⁹ De laatste jaren is er meer aandacht gegaan naar lekenrechtspraak,¹⁰ of ‘*popular legal literacy*’.¹¹ De rol van het geleerde recht is hier vaak sterk te relativeren, zeker wanneer het leenrecht aan bod komt.¹²

In deze bijdrage besteed ik aandacht aan de limietenconferentie van Rijsel van 1716, waar de vredes van Utrecht (1713), Rastatt en Baden (1714) dienden te worden geconcretiseerd.¹³ Dankzij de Franse diplomatieke archieven en eerder grondig onderzoek door anderen naar de keizerlijke zijde is het mogelijk om de plaats van juridische argumenten in de diplomatieke praktijk naar voor te brengen.

7 HEIRBAUT, D., VELLE, K., ROUSSEAU, X. et al., *Politieke en sociale geschiedenis van justitie in België*; HALPÉRIN, J.-L. & AUDREN, F. (eds.), *La culture juridique française*.

8 HALPÉRIN, J.-L., *Histoire de l'état des juristes*.

9 Zie bijvoorbeeld DELTENRE, M. ‘*Jésus – Maria ! Confession !*’.

10 DE RUYSSCHER, D. (ed.), *Rechtspreken en lekenparticipatie*.

11 KORPIOLA, M. (ed.), *Legal Literacy*.

12 HEIRBAUT, D. *The spokesmen in medieval courts*.

13 Deze bijdrage is sterk gereduceerd. De volledige tekst (met onder andere een uiteenzetting over de relevante volkenrechtelijke doctrine en verdragen) DOI 10.17605/OSF.IO

Afbeelding 1: Illustratie van de publieke vreugde op 14 juni 1713 in Den Haag naar aanleiding van het afsluiten van de vrede... (detail) (1713)¹⁴

Voor een goed begrip van het kader herhaal ik nog even dat de Vrede van Utrecht van 11 april 1713¹⁵ bekend staat als het eindpunt van de Spaanse Successieoorlog, die werd uitgevochten rond de toewijzing van de gebieden van de samengestelde Spaanse monarchie aan de Bourbon-, dan wel de Oostenrijkse Habsburgkandidaat.¹⁶ Een bilaterale vrede tussen Lodewijk XIV en keizer Karel VI kwam evenwel slechts tot stand bij de Vrede van Rastatt (7 maart 1714)¹⁷ en -als verdrag tussen Lodewijk XIV en het Rijk- bij de Vrede van Baden (7 september 1714).¹⁸ Het Barrièretraktaat tussen de nieuwe soeverein Karel VI en de zeemachten (George I van Groot-Brittannië, de Republiek) voegde hieraan nog diverse militaire, fiscale en financiële lasten aan toe (15 november 1715).¹⁹

14 *Afbeelding van de Illuminatie met zyn Ornamenten, opgericht door order vande Edele Achtbare Heere Regeerders van 's Gravenhage etc. etc. vertoont ter zyde van het Stadthuys, op den 14 Juny 1713. Ter occasie van de Vreede met syn Alderchristelycksten Majt Louis de XIII. Coning van Vrankryk etc. etc. tot Uytrecht gestlooten, op den 11 April daar bevorens.* King George III's topographical collection, vrij van copyright (British Library/Flickr).

15 BÉLY, L., *Espions et ambassadeurs*; DUCHHARDT H. & ESPENHORST, M. (Hrsg.), *Utrecht-Rastatt-Baden 1712-1714*; BÉLY, L. HANOTIN, G. & POUMARÈDE, G. (dir.), *La diplomatie-monde*.

16 ALBAREDA I SALVADÓ, J., *La guerra de sucesión de España*; CHURCHILL, W., *Marlborough. His Life and Times*; DHONDT, F., *Op Zoek naar Glorie in Vlaanderen*; LACHAERT, P.-J. (ed.), *Oudenaarde 1708*; OURY, C., *La guerre de succession d'Espagne*.

17 Vrede tussen Karel VI en Lodewijk XIV, Rastatt, 6 maart 1714, DUMONT DE CARELS-CROON, J. (ed.), *Corps Universel Diplomatique du Droit des Gens [CUD]* VIII/1, nr. CLXX, 415.

18 Vrede tussen Karel VI, het Heilig Roomse Rijk en Lodewijk XIV, Baden, 7 september 1714, *CUD* VIII/1, nr. CLXXIV, 436; STÜCHELI, R. *Die Friede von Baden*.

19 Verdrag tussen Karel VI, George I en de Heren Staten-Generaal van de Republiek der Verenigde Provinciën, Antwerpen, 15 november 1715, in : *CUD* VIII/1, nr. CLXXX, 458. Zie THEWES, G. *Barrière ou talon d'Achille ?*.

Los van de aanvaarding of de aanvaardbaarheid van de naar voor geschoven tentatieve globale verklaringen voor het verloop van de oorlog, kan met oude en nieuwe onderzoeksvragen ook de rijkdom van de (steeds meer gedigitaliseerde) documentatie inzake 'klassieke' territoriale disputen binnen Europa te mobiliseren. De Europese diplomatieke archieven zijn op dit punt bijzonder rijk. In de Franse Archieven van Buitenlandse Zaken bevat de reeks *Mémoires et Documents* meerdere lange memoranda, opgesteld door *premier commis* en archivaris Nicolas-Louis Le Dran (1687-1774).²⁰ Een nader onderzoek van de aangehaalde juridische argumenten leert dat de band tussen geleerd recht en praktijk impliciet blijkt uit de redeneringen.

De afbakening van de Frans-Zuid-Nederlandse grens is een bekend *topos* van de regionale geschiedschrijving. De werken van Girard d'Albissin en Lentacker²¹ brengen de gekende problemen van de gecreëerde enclaves in beeld. Een memorandum van Le Dran uit 1731 over de bilaterale Frans-keizerlijke onderhandelingen die in 1716 werden gevoerd, in uitvoering van de vrede van Utrecht, Rastatt en Baden, toont hoe het recht opereert in de toewijzing van deze in de tijd opgehoopte en samengebrachte stukjes territorium.²²

Net als na de Vrede van Rijswijk (1697),²³ die de Negenjarige Oorlog (1688-1697) beëindigde,²⁴ kwam in 1716 na de Vredes van Utrecht, Rastatt en Baden een

20 FOURNIER, C., *Nicolas-Louis Le Dran*. Le Dran werd in 1710 vertaler, om in 1711 als *commis* voor de archieven van het staatssecretariaat voor buitenlandse betrekkingen te worden aangesteld. In 1725 wordt hij *premier commis* en leidt hij het tweede bureau van de Franse diplomatie, bevoegd voor het Rijk en Scandinavië. Tussen 1730 en 1740 bewaakt hij terug de archieven, om tot 1749 opnieuw *chef de bureau* te worden. Tot zijn verplichte pensionering in 1762 werd hij terug bewaker van de archieven van Buitenlandse Zaken. Le Dran zou nochtans hebben aangedrongen om 'jusqu'à sa mort' te kunnen blijven werken (*Ibid.*, I, 26). Hij werkte van bij zijn eerste aanstelling in de door Torcy gecreëerde diplomatieke archieven mee met Yves de Saint-Prest (+1720), die een van de eerste Franse verdragenverzamelingen uitbracht (*Histoire des traités de Paix*). Het onvermoeibare werk van Le Dran resulteerde in honderden synthetische memoranda ter instructie van de Franse diplomaten, opgesteld op basis van de inkomende en uitgaande archiefstukken. Fournier heeft vijftien memoranda (in totaal 83 volumes in-f°) weerhouden als zijn '*grandes oeuvres*' en negenentwintig als '*oeuvres majeures*' (in totaal 36 volumes in-f°), naast vierhonderd en één '*études de circonstance*' (samen 146 volumes in-f° *ibid.*, I, pp. 121-151). Torcy was in 1712 gestart met een *Académie Politique* om jonge diplomaten op te leiden. Dit initiatief verzandde, voornamelijk door een gebrek aan ijver bij de studenten. Le Dran heeft zijn hele carrière lang gedaan wat van deze studenten verwacht werd: een praktische kennis van het volkenrecht verwerven door de akten te bestuderen.

21 LENTACKER, F., *La frontière Franco-Belge*.

22 NICOLAS-LOUIS LE DRAN, 'Mémoire sur les limites'.

23 Vrede tussen Lodewijk XIV en de Heren Staten-Generaal van de Republiek der Verenigde Provinciën, Rijswijk, 20 september 1697, *CUD* VIII/2, nr. CXCV, 381.

24 ROOMS, E. *Lodewijk XIV en de lage landen*; DRÉVILLON, H., FONCK B. & CÉNAT, J.-Ph. (dir.), *Les dernières guerres de Louis XIV*.

commissie samen op het stadhuis van Rijsel. Eind 1699 was een limietenverdrag tot stand gekomen. Aangezien Frankrijk er in de Spaanse Successieoorlog niet in geslaagd was om in de Zuidelijke Nederlanden gebiedswinst te boeken, had de nieuwe commissie een beperkte agenda moeten hebben.²⁵ De soliede licentiaatsverhandeling in de geschiedenis van Tim De Backer (KULeuven, 2007)²⁶ bekeek eerder de Oostenrijkse bronnen over deze kwestie. De Franse diplomatieke archieven bevatten in de reeks *Mémoires et Documents – Pays-Bas* (vol. 3) een lang memorandum van Le Dran²⁷.

De beroemde neuchâtelianse rechtsgeleerde en diplomaat Emer de Vattel (1714-1767) vermeldt in zijn werk dat het klassiek is voor commissarissen om de tegenpartij beet te nemen of om te kopen, om de eigen meester een paar kilometers te laten winnen.²⁸ De aanstelling van commissarissen Charles-Etienne Maignart de Bernières (1667-1717) en Jean-Charles Doujat (1653-1726) toont aan dat grote *serviteurs de l'Etat* worden ingezet. Beiden hebben namelijk de invloedrijke functie van *intendant* bekleed.²⁹ Uit hun correspondentie met de *Conseil de la Guerre* van de Franse Regent blijkt hoe bij de onderhandelingen politieke aanwijzingen in een juridisch geïmpregneerde redeneertrant worden vertaald.³⁰ De commissarissen stellen vast dat de gevolmachtigden van Karel VI '*naturellement demandeur*' zijn om de positie van hun opdrachtgever te versterken. Ze starten evenwel de gesprekken om het Franse standpunt te doen zegevieren, met name dat er 'niets' mag veranderen aan de overeenkomst uit 1699.³¹ Doujat en Bernières beslissen om de tegenpartij het initiatief te laten, en slechts tegeneisen te formuleren als ze zelf worden teruggedrongen.³²

25 Verdrag tussen Lodewijk XIV en Karel II van Spanje, Rijsel, 3 December 1699 voor de regeling van limieten, en de ruil van een aantal plaatsen, ter uitvoering van de Vrede van Rijswijk, CUD VII/2, nr. CCXVII, 470; NICOLAS-LOUIS LE DRAN, 'Mémoire sur les limites', f° 160r°. GIRARD D'ALBISIN, N., 237 e.v.; NUYTTENS, M., *La frontière franco-belge*, 237-239.

26 DE BACKER, T. *Het uitvoeren van verdragen*, 72-73.

27 NICOLAS-LOUIS LE DRAN, 'Mémoire sur les limites'. De inventaris vermeldt verkeerdelijk 1782 als redactiedatum, op basis van een annotatie *in margine* dat de tekst is opgesteld in '1732 of december 1731'.

28 DE VATTEL, E., *Le droit des gens*, Leiden, 1758, Boek II, Hoofdstuk VII, §92.

29 Bernières voor Frans-Vlaanderen, Doujat voor (Frans-)Vlaanderen, '*connoissant par eux memes , ceux des lieux qu'il pouvoit cconvenir d'échanger*'. Le Dran, 'Mémoire', f° 173v°; DE BACKER, T. *Het uitvoeren van verdragen*, 68.

30 Tussen 1715 en 1718 vervangt Regent Filips van Orléans de Franse ministeriële departementen door collectieve raden. Op die manier slaagt hij erin om zijn tegenstanders met een functie aan zich te binden, terwijl hij zijn eigen positie versterkt. Deze 'polysynodie' wordt in 1718 terug opgeheven. Zie DUPILET, A., *La Régence absolue* en SAINT-PIERRE, C. abbé de, *Discours sur la polysynodie*. De raad werd in 1716 voorgezeten door maarschalk Villars, de overwinnaar van de slag van Denain 24 juli 1712) en een van de meest succesvolle bevelhebbers van Lodewijk XIV. Zie ook VERMEIR, R. en SMESHAERT, f° 'The Impossible Dream'.

31 NICOLAS-LOUIS LE DRAN, 'Mémoire sur les limites', f° 162r°.

32 *Ibid.*, f° 163r°.

Op 2 maart 1716 melden Bernières en Doujat dat de volmachten van de Keizer slecht zijn opgesteld. De documenten van de Zuid-Nederlandse gezanten Jean-Remacle de Thisquen (1666-1724) en Pierre-Charles de Vooght (+1734)³³ waren maar ‘*un simple papier*’ en voldeden niet, alleen al op basis van de vereiste formaliteiten.³⁴ Het was onaanvaardbaar dat de instructies enkel door gevolmachtigd minister Lothar Dominicus von Königsegg-Rothenfels (1673-1751) waren ondertekend. Enkel instructies uit Wenen, ondertekend door de soeverein met wie onderhandeld werd, op perkament, konden voldoen.³⁵

Afbeelding 2: Mortagne, gesitueerd op een kaart van het graafschap Henegouwen voor de overdracht, 1706 ³⁶

33 De BACKER, T. *Het uitvoeren van verdragen*, 66; LEFÈVRE, J. ‘VOOGHT (Pierre-Charles, vicomte de)’, in: *Biographie Nationale*, vol. XXXVII, Suppl. IX (Fasc 1re) (1971), kol. 813-815. Thisquen had gediend als *procureur-général* in de *Conseil Royal* van Filips V (VAN GELDER, K., *Regime Change*, 179), de Vooght was door Filips V afgezet als voorzitter van de Raad van Vlaanderen (zie VAN GELDER, K., ‘De Vooght versus Sersanders: de strijd om het presidentschap van de Raad van Vlaanderen en het probleem van de ‘Anjouaanse’ benoemingen in de Oostenrijkse Nederlanden (1716-1725)’, *Pro Memoria. Bijdragen tot de Rechtsgeschiedenis der Nederlanden* XII (2010), 15-35. Thisquen werd in augustus 1716 gepromoveerd tot lid van de Hoge Raad voor de Nederlanden in Wenen en vervangen door Michel-Constantin de Ruyschen (De BACKER, *Het uitvoeren van verdragen*, 95-96).

34 NICOLAS-LOUIS LE DRAN, ‘Mémoire sur les limites’, f° 160°. De BACKER, *Het uitvoeren van verdragen*, 81.

35 *Ibid.*

36 GUILLAUME DE L’ISLE, *Carte des Comté[s] de Hainaut de Namur et de Cambrésis* (Paris : Chez l’auteur, Quai de l’Horloge, 1706). King George III’s Topographical Collection, British Library/Flickr, vrij van copyright.

Lodewijk XIV mocht de plaats Mortagne³⁷ behouden ‘zonder dependenties’. De positie van Mortagne aan de samenvloeiing van Scarpe en Schelde maakte dat de plaats van cruciaal strategisch belang was. Frankrijk had bij de Vrede van Aken (1668) Dowaai verworven, aan de Scarpe, die via Saint-Amand naar Mortagne stroomt.³⁸ Bij de Vrede van Nijmegen (1679) werden ook de Scheldesteden Condé en Valenciennes overgedragen.³⁹ Mortagne zelf bestond uit niet veel meer dan ‘een kasteel, een paar huizen en wat land’.⁴⁰

De Franse commissarissen poogden om de vermelding van ‘Mortagne’ te interpreteren als zou de soevereiniteit van Lodewijk XIV betrekking hebben op de heerlijkheid. Het doel van deze redenering is eenvoudig: Frankrijk moet de controle hebben van de navigatie op Schelde en Scarpe, van Condé tot Dowaai. Zoniet zou het handelsverkeer onderworpen zijn een ‘*la discrétion de Buralistes*’ (keizerlijke tolagenten).⁴¹ Deze vrees was niet onterecht, aangezien de Oostenrijkse commissarissen wel degelijk de vestiging van tolbureaus op het oog hadden.⁴² Om hun doel te bereiken dienden de Franse commissarissen de betekenis van de ‘dependenties’ waarvan Lodewijk XIV afstand heeft gedaan, zo veel mogelijk uit te hollen.⁴³

37 In de onderhandelingen wordt verwezen naar de Vrede van Baden. Art. XX stelt in het Latijn ‘*ut [...] Divi Amandi cum suis dependentiis & Mortania sine dependentiis penes Sacram Majestatem Christianissimam permaneat*’ (‘Vrede van Baden’, 439). Dezelfde tekst kan in het Frans gevonden worden in art. XX van de Vrede van Rastatt (‘Vrede van Rastatt’, 418).

38 Art. IV, Vrede tussen Lodewijk XIV en Karel II van Spanje, Aken, 2 mei 1668, *CUD*, VII/1, nr. XXXV, 89, met ‘*Baillages, Châtellenies, Gouvernances, Prevôtez, Territoires, Domaines, Seigneuries, appartenances, dépendances & annexes, de quelque nom qu’elles puissent être appelées*’. Zie voor de limietconferentie na de Vrede van Aken, die meer dan honderd ‘onopgeloste’ vraagstukken opleverde: GIRARD D’ALBISSIN, N. *Genèse*, 124 e.v.

39 Art. XI, Vrede van Nijmegen’, 367. Art. IV draagt in een reeks plaatsen ‘*avec leurs Prévôtés & Châtellenies, appartenances & dépendances*’ ook Oudenaarde terug over aan de Koning van Spanje.

40 NICOLAS-LOUIS LE DRAN, ‘Mémoire sur les limites’, f° 164v°.

41 *Ibid.* Zie ook het standpunt van Vattel, die de vrijhandel verdedigt en stelt dat staten enkel omwille van veiligheidsredenen de doortocht van goederen mogen weigeren. Taksen mogen voor hem maar zo hoog zijn als nodig voor het onderhoud van wegen en kanalen. VATTEL, E. DE, *Le droit des gens*, Boek II, Hoofdstuk X, § 134.

42 DE BACKER, *Het uitvoeren van verdragen*, 75. Voor het effect van de Franse en Spaanse tolbureaus op de Oudenaardse economie: VERMEIREN-VANWELDEN, M. *Productie van wandtapijten in de regio Oudenaarde: een symbiose tussen regio en stad*, Leuven, 2006, 242-247; 263.

43 Een alternatieve strategie bestond uit het onderscheiden van ‘*appartenances*’ (die niet werden vermeld in de verdragen) en ‘*dépendances*’ (die waren afgestaan aan Karel VI). Dit leidde evenwel tot een tegeneis van de keizerlijke commissarissen, die in de omgekeerde richting de ‘*appartenances*’ van Saint-Amand eisten, aangezien Frankrijk in hetzelfde artikel XX van de vredes van Rastatt en Baden enkel de ‘*dépendances*’ van deze plaats had verkregen. De Backer, *Het uitvoeren*, 73, 80.

De instructies van de *Conseil de Guerre* stelden dat het verdrag de kwestie niet duidelijk genoeg had 'uitgelegd'.⁴⁴ De commissarissen moesten aan hun gesprekspartners duidelijk maken dat hoewel de '*sens littéral*' (letterlijke betekenis) van artikel XX van de Vrede van Baden strijdig leek met de aanspraak van Lodewijk XV⁴⁵, er toch nog mogelijkheden waren om andersluidende bepalingen ter aanvulling van de tekst aan te nemen. Op grond van het bovenstaande kon uiteraard worden aangevoerd dat een duidelijke tekst geen verdere interpretatie vergt. De *Conseil de Guerre* stelde evenwel dat het gebrek aan 'verduidelijking' uit het vredesverdrag het noodzakelijk maakte om aanvullende bepalingen aan te nemen, en

*'qu'on ne devoit pas s'en tenir rigoureusement a la lettre [sic] d'un article qui ne se trouvoit pas sufisament [sic] éclairci.'*⁴⁶

De volgende stap in de redenering had tot doel om de *geest* van het verdrag zo te construeren, dat de aanpassingen in de voor Frankrijk wenselijke zin zouden gaan, om de 'onduidelijkheden' correct te interpreteren. Artikel XX van de Vrede van Baden, waarmee Lodewijk XIV had ingestemd, kon nooit toelaten om Frankrijk te beroven van de navigatie tussen Condé en Dowaaï.⁴⁷ Mocht Karel VI de controle behouden over de heerlijkheid van Mortagne, dan stelde er zich een probleem. De heerlijkheid bestreek namelijk het terrein tussen de Schelde en de Scarpe. Bijgevolg moest de controle over de heerlijkheid worden gezien als een noodzakelijk *accessorium* van de navigatie. Dit laatste punt werd niet letterlijk vermeld in de verdragstekst, maar werd geconstrueerd als vermoede gemeenschappelijke intentie van de contracterende partijen. Om het voorstel minder eenzijdig te maken, werd toegestaan om '*quelque équivalent*' te geven.⁴⁸

Indien dit aanbod zou geweigerd worden, en de commissarissen van Karel VI voet bij stuk zouden houden, dienden Doujat en Bernières een keizerlijke garantie te eisen voor de '*seureté et liberté de la navigation*'. De soeverein van de Oostenrijkse Nederlanden diende te beloven geen tol bureau of versterking

44 NICOLAS-LOUIS LE DRAN, 'Mémoire sur les limites', f° 166r°.

45 Lodewijk XIV overleed op 1 september 1715 en werd opgevolgd door zijn achterkleinzoon. Hoewel er tot 1723 een regentschap is van de hertog van Orléans, was Lodewijk XV soeverein vanaf het overlijden van zijn voorganger.

46 NICOLAS-LOUIS LE DRAN, 'Mémoire sur les limites', f° 168r°.

47 *Ibid.*

48 De dorpen Nezon en Bramenil, met eventueel '*quelques autres villages de ceux situés à la droite du chemin de St Amand a Lille [sic]*'. *Ibid.*, f° 169r°.

op te richten langs de oevers van Schelde of Scarpe, van Hergnies tot Saint-Amand.⁴⁹ Bij hun verslag van 18 mei 1716 moesten de Franse commissarissen evenwel berichten dat de keizerlijke gevolmachtigden zich ‘*strictement*’ aan de letter van het verdrag wensten te houden.⁵⁰

De geografische versnippering speelde in het nadeel van de Franse delegatie. Zelfs indien de heerlijkheid Mortagne door de Keizer werd afgestaan, zou de controle over de navigatie ontsnappen aan de Fransen. Verschillende dorpen tussen Condé, Valenciennes en Saint-Amand behoorden tot de dependenties van Mortagne, die ondubbelzinnig bij verdrag aan Karel VI waren afgestaan.⁵¹ Bovendien zou men al moeten instemmen met keizerlijke ruilverzoeken om louter de heerlijkheid Mortagne te verkrijgen.⁵² De intendanten hielden evenwel voor dat ze zouden volhouden, ‘*afin qu’il n’y eût point d’enclavemens dans un Pays, qui doit être tout au Roy*’.⁵³ Bij gelijkaardige discussies over Deulémont kwam dezelfde combinatie van argumenten naar voor. Het was ‘*naturel*’ dat elke soeverein meester zou zijn over de rivieren op het eigen territorium. De impliciete geest van de vrede tussen Frankrijk en de Keizer vereiste de vrije navigatie ‘*dans les lieux contestés*’.⁵⁴ Dit zorgde evenwel voor een Oostenrijkse tegeneis. Vrije navigatie betekende dat ook Frankrijk diende te verzaken aan tolbureaus, zoals dat van Condé.⁵⁵

De grondige analyse van De Backer over de Oostenrijkse argumenten toont aan dat er door Thisquen en de Vooght weldegelijk werd geprobeerd om, door een extensieve lezing van de dependenties van Mortagne, de Franse handel te belemmeren tussen Condé en Valenciennes, Saint-Amand en Dowaaï.⁵⁶ De conferenties van Lille kwamen niet tot een conclusie. In januari 1717 deelden de keizerlijke commissarissen de Vooght en Elisseem mee dat het verdrag van Baden de enige rechtsgrond zou blijven, waardoor de Keizer vrij was om

49 *Ibid.* 169r°.

50 *Ibid.*, f° 170r°.

51 *Ibid.*

52 *Ibid.*, f° 170v°. Dit kon voor de Oostenrijkse gezanten paradoxaal wel ‘de doos van Pandora’ openen, aangezien de talrijke enclaves de gesprekken konden doen uitlopen. DE BACKER, *Het uitvoeren van verdragen*, 83.

53 *Ibid.*

54 *Ibid.*, f° 172v° : ‘*il fût bien visible que l’esprit du T⁶ de Paix avoit été de laisser le cours des Rivières libre*’. Omgekeerd zouden de Franse commissarissen een eenzijdige cessie van de door de Keizer gecontroleerde oever van de Schelde hebben voorgesteld, die met verontwaardiging werd afgewezen. DE BACKER, *Het uitvoeren van verdragen*, 85.

55 Rapport van de keizerlijke commissarissen aan Königsegg, 1 juli 1716, geciteerd bij DE BACKER, *Het uitvoeren van verdragen*, 92.

56 *Ibid.*, 72.

tolbureaus in te richten en zo de Franse eisen rond Mortagne te negeren.⁵⁷ Het volgen van de onderhandelingen maakt duidelijk dat het diplomatieke discours gekoppeld is aan algemene juridische concepten uit het verbintenissen- en zakenrecht, waarvoor men weet dat de wederpartij potentieel ontvankelijk is.⁵⁸

Het gebruiken van privaatrechtelijke nuances in diplomatieke correspondentie is frequent. Vaak kan dit worden teruggekoppeld naar de juridische opleiding van de diplomaat in kwestie, maar vaak is het ook het gevolg van een goed ingeburgerd ‘verbasterd’ gebruik van juridische terminologie, als teken van praktisch en politiek cultureel doordrongen leven van het recht. De toepassing van de denksystemen van Grotius, Pufendorf, Wolff (1679-1754) of Vattel bestaat niet uit het aanduiden van ‘juiste’ of ‘verkeerde’ uitkomsten van een onderhandelingsproces, maar wél in het afbakenen van de perimeter waarbinnen een onderhandeling tot resultaat kan komen.

Ervaren diplomaten en juristen spelen de rol van ‘poortbewaker’ in een zeer politiek veld. Praktische, pragmatische ervaring, persoonlijke loyauteiten en netwerken zijn uiteraard toonaangevend bij de samenstelling van het diplomatieke of politieke korps. Maar het onderhandelingsproces kan niet zonder vormen van legitimiteit: eerder afgesloten akkoorden kunnen interpreteren en de eigen prioriteiten verkopen in aanvaardbare termen, vereist kennis van een historisch opgebouwd archief van verdragen, kaarten, memoranda en correspondentie. De ‘habitus’ of onbewust gedeelde collectieve gewoonte van de actoren verklaart mee hun politiek handelen. Pronken met een verzameling verdragen, of met een traktaat uit de doctrine, zoals kardinaal Dubois op zijn portret door Hyacinthe Rigaud⁵⁹, verraadt dat het recht betekenis heeft binnen voor een sociaal pertinente perimeter aan ontvangers.

57 *Ibid.*, 105.

58 *Ibid.*, 79: rapport van Bernières en Doujat aan de *Conseil de la Guerre* over Thisquen: ‘*un docteur qui traitoit tout en juge sévère*’.

59 JAMES-SARAZIN A. m.m.v. SARAZIN, J.-Y., *Hyacinthe Rigaud, 1659-1743*, II, 474-475; DHONDT, F., ‘Kardinaal Dubois door Hyacinthe Rigaud (1723)’.

Afbeelding 3: Gravure van Pierre-Imbert Drevet (1724) naar het portret kardinaal Dubois door Hyacinthe Rigaud (1723)⁶⁰

60 Finse nationale galerij, Sinebrychoffin taidemuseo. Creative Commons-licentie.
<https://www.kansallisgalleria.fi/fi/object/382756>.

Uiteraard is de operatie van een gedeelte juridische cultuur zeker geen exclusieve verklarende variabele. Desalniettemin is de realiteit van de internationale betrekkingen veel vaker die van een voortdurend onderhandelingsproces, dat moet verduidelijken wat vooraf aangegane akkoorden precies inhouden. Geschillen die niet konden worden beslecht ‘door de gewone regels van de justitie’, ‘*sont vuidés par la voie des armes*’.⁶¹ ‘Eeuwige vrede’⁶² beloven aan elkaar, betekende vooral dat men geen conflict meer zou beginnen... over hetzelfde voorwerp.⁶³ De Europese soevereinen waren immers niet bereid hun *ius belli* op te geven of te delegeren aan een assemblée.⁶⁴ Oorlog was in de vroegmoderne tijd wel een *ultima ratio regum*: het laatste middel voor de vorst. Alleen al vanuit materiële beperkingen was het niet mogelijk om alle geschillen gewapend te beslechten.⁶⁵

Vandaar dat, in conflicten waar een gewapend treffen tussen soevereinen⁶⁶ geen uitkomst kon bieden of onwenselijk was, het gebruik van derde partijen als bemiddelaar⁶⁷ of arbiter,⁶⁸ ofwel door multilateraal⁶⁹ of bilateraal overleg, geolied door juridische argumenten of jargon dat aan het recht was ontleed, partijen nader tot elkaar brengen. Het was niet ongebruikelijk dat specialisten van het nationale recht, of nog cartografen, genealogen en erudieten daarbij

61 RÉAL DE CURBAN, G., *La science du gouvernement*, V, Hoofdstuk II, Sectie 1, I.

62 Art. I, Frans-Britse Vrede van Utrecht, 339.

63 DE VATTEL, E., *Le droit des gens*, Boek IV, Hoofdstuk II, § 19; GREWE, W., *The Epochs of International Law*, , 349.

64 DHONDT, F., ‘Renonciations et possession tranquille’.

65 ‘*Si les hommes étoient toujours raisonnables, ils ne combattoient que par les armes de la Raison ; la Justice et l’équité naturelle seroient leur règle, ou leur Juge. Les voies de la force sont une triste & malheureuse ressource, contre ceux qui méprisent la Justice & qui refusent d’écouter la Raison. Mais enfin, il faut bien venir à ce moyen, quand tout autre est inutile. Une Nation juste & sage, un bon Prince, n’y recourt qu’à l’extrémité.*’ (DE VATTEL, E., *Le droit des gens*, Boek III, Hoofdstuk III, §25).

66 ‘*cet état, dans lequel on poursuit son droit par la force [...] entre les Nations ou les Souverains, qui se fait au nom de la Puissance publique, & par son ordre*’ DE VATTEL, E., *Le droit des gens*, Boek III, Hoofdstuk I, §1).

67 ‘*Des Amis communs interposent avec fruit leurs bons Offices [...] un Office bien salutaire, & bien digne d’un grand Prince, que celui de réconcilier deux Nations ennemies & d’arrêter l’effusion du sang humain ; c’est un devoir sacré, pour ceux qui ont les moyens d’y réussir.*’ (DE VATTEL, E., *Le droit des gens*, Boek IV, Hoofdstuk II, § 17, Zie ook Boek II, Hoofdstuk XVIII, § 326).

68 *Ibid.*, Boek II, Hoofdstuk XVIII, § 329 : ‘*un moyen très-raisonnable & très-conforme à la Loi Naturelle, pour terminer tout différend qui n’intéresse pas directement le salut de la Nation*’. Art. IX van de Frans-Piëmontese Vrede van Utrecht, 364 verwijst de feodale geschillen tussen Victor Amadeus II en de Prins van Monaco voor Menton en Rocabruna door naar de gezamenlijke arbitrage van Lodewijk XIV en Koningin Anna; Art. I *in fine* van het Verdrag tussen Karel VI, George I en de Republiek, Den Haag, 22 december 1718, *o.c.*, 552 verwijst geschillen rond het kanaal naar Brugge aan ‘*la décision d’Arbitres neutres, à choisir de part & d’autre*’.

69 DE VATTEL, E., *Le droit des gens*, Boek II, Hoofdstuk XVIII, § 330 : ‘*Pour en attendre un heureux succès, il faut que ces Assemblées soient formées & dirigées par un désir sincère de paix & de concorde.*’

werden geraadpleegd.⁷⁰ Vergeet tot slot niet dat ook niet-statelijke actoren hun opwachting kunnen maken in zowel bilaterale onderhandelingen als op congressen. Zo signaleerde Michel Nuyttens de aanwezigheid van de abt van Enname op de limietenconferentie van Rijsel in 1716, en het congres van Soissons (1728-1729).⁷¹

Het internationaal recht of 'natuur- en volkenrecht' opereert in de vroege achttiende eeuw uiteraard anders dan in de meer 'moderne' periode sinds 1918. Toch is de studie ervan nuttig, niet enkel omwille van genealogisch-intellectuele argumenten uit de doctrine, maar ook om de politiek-culturele omgeving van de internationale betrekkingen tussen formeel gelijke, soevereine actoren in te schatten.⁷² Staten blijven 'rechtssubject én wetgever', die slechts uitzonderlijk kunnen gebonden zijn door normen waarmee ze zelf niet hebben ingestemd.⁷³ Een bijzondere bijkomende factor daarbij is dat niet alleen de academisch relevante disciplines (recht, bestuurskunde, economie)⁷⁴ nog sterk vermengd zijn, maar dat ook het politiek gespecialiseerde personeel geacht wordt in verschillende thematisch onderscheiden dossiers op te treden. De bijzonder rijke archieven van zowel de centrale bureaucratie als de niet-statelijke actoren die bij het onderhandelingsproces tussenkomen, brengen ons wellicht dicht bij een echte 'praxeologie' of cultureel begrip van doelgericht politiek handelen.⁷⁵ Het recht is daarbij een factor die gecombineerd wordt met anderen, maar desondanks een niet te verwaarlozen sleutel om het discours te decoderen.

70 Zo raadpleegde Guillaume Dubois bij de onderhandeling van de Quadruple Alliantie vanuit Londen de advocaten Le Roy en Cornet, de genealoog Clairambault en de cartograaf de l'Isle. BOURGEOIS, E. *La diplomatie secrète*, 285.

71 NUYTTENS, M., *La frontière franco-belge*, 239. Op het congres van Utrecht is de claim van Mme des Ursins op 'een soevereiniteit' in de Spaanse Nederlanden bekend (BELY, L., *Espions et ambassadeurs*, 494).

72 'Les Nations [...] sont naturellement égales, & tiennent de la Nature les mêmes obligations & les mêmes droits. La puissance ou la foiblesse [sic] ne produisent, à cet égard, aucune différence' (DE VATTTEL, E., *Le droit des gens*, préliminaires, §18). Over de voordelen van een 'sociologische geschiedenis van het volkenrecht': PARKINSON, F., *Why and how to*.

73 SUR, S., & COMBACAU, J., *Droit international public*, 23.

74 KOSKENNIEMI, M. *The Public Law of Europe*.

75 Een studie van kennis in de relevante 'epistemische velden' van het algemeen beleid (politiek, economie, algemene kennis, en wetenschap) is volgens de Duitse rechtshistoricus Zwierlein de noodzakelijke opstap naar het summum van de historische zoektocht: het detecteren van zones van onwetendheid, en hun relatieve belang ten opzichte van de door theorie en praktijk wél verkavelde velden. Zie ZWIERLEIN, C., *Imperial Unknowns*, 1: 'Empires are built on ignorance'.

Bibliografie

Bronnen

Onuitgegeven

NICOLAS-LOUIS LE DRAN, *Mémoire sur les limites entre la France [sic] et les Pays bas autrichiens [sic] depuis le Traité de paix de Bade du 7. 7bre 1714 jusqu'en l'année 1721*, [Paris], december 1731 : LA COURNEUVE, Archives du Ministère des Affaires Étrangères [AMAE], *Mémoires et Documents - Pays-Bas*, vol. 3.

Uitgegeven

RÉAL DE CURBAN, G., *La science du gouvernement*, Paris, 1764.

DE VATTEL, E., *Le droit des gens*, Leiden, 1758.

SAINT-PIERRE, C. abbé de, *Discours sur la polysynodie. Où l'on démontre que la polysynodie ou pluralité des Conseils, est la forme de ministère la plus avantageuse pour un Roy et pour son royaume*, Londres, 1718.

Archivalische

DUMONT DE CARELS-CROON, J. (ed.), *Corps Universel Diplomatique du Droit des Gens*, Den Haag, 1726-1731.

DE SAINT-PREST, Y., *Histoire des traités de paix et autres négociations du XVIIe siècle depuis la paix de Vervins jusqu'à la paix de Nimègue*, Amsterdam, 1725.

Studies

ALBAREDA I SALVADÓ, J., *La guerra de sucesión de España, 1700-1714*, Barcelona, 2010.

BÉLY, L., *Espions et ambassadeurs au temps de Louis XIV*, Paris, 1990.

BÉLY, L. HANOTIN, G. & POUMARÈDE, G. (dir.), *La diplomatie-monde: autour de la paix d'Utrecht 1713*, Pedone, 2019.

BOURDIEU, P., *Sur l'Etat. Cours au Collège de France (1989-1992)*, Paris, 2012.

BOURGEOIS, E. *La diplomatie secrète au XVIIIe siècle, ses débuts. I. Le secret du Régent et la politique de l'abbé Dubois (triple et quadruple alliance) (1716-1718)*, Paris, 1909.

CHURCHILL, W., *Marlborough. His Life and Times*, London, 1936-1938.

DE BACKER, T. *Het uitvoeren van verdragen. De Vrede van Utrecht, Rastadt en*

Baden en de Oostenrijkse Nederlanden (1713-1731), Leuven: KU Leuven, 2008 (onuitgegeven licentiaatsverhandeling geschiedenis o.l.v. R. Lesaffer).

DECOCK, W., *Theologians and Contract Law. The Moral Transformation of the Ius Commune (Ca. 1500-1650)*, Leiden/Boston, 2013.

Id., *Le marché du mérite: penser le droit et l'économie avec Léonard Lessius*, Paris, 2019.

DELTENRE, M. 'Jésus – Maria ! Confession ! Un dragon hanovrien enterré vif à Flobecq en 1709 ou de l'intérêt, tant pour l'histoire du droit que pour l'histoire locale, de la série des « Dossiers de procès des Terres de Débat » du fonds du Grand Conseil des Pays-Bas à Malines, conservé aux Archives Générales du Royaume, à Bruxelles', *Annales du Cercle Archéologique de Mons*, t. LXXXV (2020), 85-155.

DE RUYSSCHER, D. (ed.), *Rechtspreken en lekenparticipatie: noodzaak of traditie ?*, Antwerpen, 2013.

DHONDT, F. 'Kardinaal Dubois door Hyacinthe Rigaud (1723). Een insider's view op een bibliotheek van de macht in de grand siècle', *Pro Memoria. Bijdragen tot de Rechtsgeschiedenis der Nederlanden XVI* (2014), 44-54.

DHONDT, F., *Op Zoek naar Glorie in Vlaanderen. De Zonnekoning en de Spaanse Successie (1707-1708)*, Heule, 2011.

DHONDT, F. 'Renonciations et possession tranquille: l'abbé de Saint-Pierre, la paix d'Utrecht et la diplomatie de la Régence', *Clio@Themis*, n° 18, 2020, <https://dx.doi.org/10.35562/cliiothemis.316>.

DRÉVILLON, H., FONCK B. & CÉNAT, J.-Ph. (dir.), *Les dernières guerres de Louis XIV 1688-1715*, Rennes, 2017.

DUCHHARDT H. & ESPENHORST, M. (Hrsg.), *Utrecht-Rastatt-Baden 1712-1714. Ein europäisches Friedenswerk am Ende des Zeitalters Ludwig XIV*, (Veröffentlichungen des IEG Mainz), Göttingen, 2013.

DUPILET, A., *La Régence absolue: Philippe d'Orléans et la Régence*, Seyssel, 2011.

FOURNIER, C., *Nicolas-Louis Le Dran, 1687-1774, 'homme de Mémoires'*, Paris : Université Paris IV-Sorbonne, onuitgegeven masterverhandeling olv L. Bély, 2009, 2 volumes.

GIRARD D'ALBISSIN, N. *Genèse de la frontière franco-belge, les variations des limites septentrionales de la France de 1659 à 1789*, (Bibliothèque de la Société d'histoire du droit des pays flamands, picards et wallons), Paris, 1970.

GREWE, W., *The Epochs of International Law*, Berlin, 2000.

HALPÉRIN, J.-L., *Histoire de l'état des juristes : Allemagne, XIXe-XXe siècles*, Paris, 2015.

HALPÉRIN, J.-L. & AUDREN, F. (eds.), *La culture juridique française*, Paris, 2013.

HEIRBAUT, D., *A Tale of Two Legal Histories. Some Personal Reflections on the Methodology of Legal History*, in: D. Michalsen, ed., *Reading Past Legal Texts*, Oslo, 2006, 91-112.

HEIRBAUT, D. *The spokesmen in medieval courts: the unknown leading judges of the customary law and makers of the first continental law reports*, in: BRAND P. & GETZLER J. (ed.), *Judges and judging in the history of the common law and civil law: from antiquity to modern times*, Cambridge, 2012, 192-208.

HEIRBAUT, D., VELLE, K., ROUSSEAU, X. et al., *Politieke en sociale geschiedenis van justitie in België van 1830 tot heden = Histoire politique et sociale de la justice en Belgique de 1830 à nos jours*, Brugge, 2004 .

JAMES-SARAZIN A. m.m.v. SARAZIN, J.-Y., *Hyacinthe Rigaud, 1659-1743* ([Dijon] : Faton, 2016), II, 474-475.

KORPIOLA, M. (ed.), *Legal Literacy in Premodern European Societies*, Heidelberg, 2018.

KOSKENNIEMI, M., *The Public Law of Europe. Reflections on a French 18th Century Debate*, in: LINDEMANN, H. et al. (eds.), *Erzählungen vom Konstitutionalismus*, Baden-Baden, 2012.

LACHAERT, P.-J. (ed.), *Oudenaarde 1708. Een stad, een koning, een veldheer* Leuven, 2008.

LEFÈVRE, J. 'Vooght (Pierre-Charles, vicomte de)', in: *Biographie Nationale*, vol. XXXVII, Suppl. IX (Fasc 1er) (1971), kol. 813-815.

LENTACKER, F., *La frontière Franco-Belge: Étude géographique des effets d'une frontière internationale sur la vie de relations* Lille, 1974.

NUYTTENS, M., *La frontière franco-belge à travers les archives des États de Flandre*, in : RYCKEBUSCH, O. & OPSOMMER, R (eds.), *Guerre, frontière, barrière et paix en Flandre*, Ieper, 2014, 233-242.

OURY, C., *La guerre de succession d'Espagne: la fin tragique du Grand Siècle*, Paris, 2020.

PADOA SCHIOPPA, A., *A history of law in Europe: from the early Middle Ages to the twentieth century*, Cambridge, 2018.

PARKINSON, F., *Why and how to study the history of public international law*, in : CHENG B. & BROWN, E.D. (eds.), *Contemporary problems of international law : essays in honour of Georg Schwarzenberger on his eightieth birthday*,

London, 1988, 230-241.

ROMEIN C.A. et al., 'State of the Field: Digital History', *History CV* (2020), nr. 365, 291-312.

ROOMS, E. *Lodewijk XIV en de lage landen*, Leuven, 2007.

STÜCHELI, R. *Die Friede von Baden (Schweiz). Ein europäischer Diplomatenkongress und Friedensschluss des Ancien Régime*, Freiburg, 1997.

SUR, S., & COMBACAU, J., *Droit international public*, Paris, 2006.

THEWES, G. *Barrière ou talon d'Achille? La défense militaire des Pays-Bas après les traités d'Utrecht (1713-1725)*, in RYCKEBUSCH, O. & OPSOMMER, R. (eds.), *Guerre, frontière, barrière et paix en Flandre*, Ieper, 2014, 157-173.

VAN GELDER, K., 'De Vooght versus Sersanders: de strijd om het presidentschap van de Raad van Vlaanderen en het probleem van de 'Anjouaanse' benoemingen in de Oostenrijkse Nederlanden (1716-1725)', *Pro Memorie. Bijdragen tot de Rechtsgeschiedenis der Nederlanden* XII (2010), 15-35.

VAN GELDER, K., *Regime Change at a Distance: Austria and the Southern Netherlands following the War of the Spanish Succession (1716-1725)*, Leuven, 2016.

VERMEIR, R. en SMESSAERT, F. 'The Impossible Dream. France and the Austrian Netherlands During the Régence (1715-1723)', *BTFG-RBPH* 2021 (ter perse).

VERMEIREN-VANWELDEN, M. *Productie van wandtapijten in de regio Oudenaarde: een symbiose tussen regio en stad*, Leuven, 2006.

ZWIERLEIN, C., *Imperial Unknowns. The French and British in the Mediterranean, 1650-1750*, Cambridge, 2016.

LIEVEN KINDS

Nokere in charters

Inleiding

Over de vroegste geschiedenis van Nokere zijn de archiefbronnen uiterst karig met informatie. En toch spreekt misschien precies dit deel van het verleden meest tot onze verbeelding. Steeds gingen we ervan uit dat Nokere zowat 800 jaar oud is.¹ Hiervoor baseerden we ons op de 13de-eeuwse charters die betrekking hebben op deze nederzetting.² Het zijn precies deze keuren die we in onderstaande tekst in een ruimere context willen plaatsen en aan een grondige analyse onderwerpen.

Tastbare getuigen van een vroege oorsprong

Archeologische vondsten getuigen van menselijke activiteit vanaf het midden- tot laat-paleolithicum (circa 35.000 v.C). Actueel zijn nog steeds een aantal kenmerken (o.a. menselijke vergravingen) hiervan op het terrein waarneembaar.³

De driehoekige vorm van het dorpsplein is volgens sommige onderzoekers een indicatie voor de Frankische oorsprong van het dorp. Of we hieruit mogen concluderen dat de eerste Nokeraars zich vestigden in de onmiddellijke omgeving van de site waar zich actueel de kerk bevindt, blijft de vraag. De zuidelijke expositie van het driesvormig dorpspleintje, de aanwezigheid van stromend water onder de vorm van bronnen en van relatief vruchtbare zandlemige gronden dragen bij tot de geloofwaardigheid van deze hypothese. Volgens sommige bronnen kunnen ook in de schikking van de gebouwen en de landerijen van belangrijke Nokerse hoeven zoals *Smoorsgoed*⁴ sporen van Frankische cultuur herkend worden.⁵

1 KIDS, *Acht eeuwen Nokere*, 9.

2 Een charter of een keure is een middeleeuws document op perkament.

3 TACK, *Archeologisch onderzoek*, 1982, I.

4 Hoeve actueel bewoond door de familie Frederic Cras, Oude Molenweg 2.

5 ANONYMUS, "Kolonisatiedorpen", 43.

Ook de bouwgeschiedenis van de kerk wijst in deze richting. Dorpskerken verschenen in onze regio meestal vóór 1100. Niet zelden schonk de lokale heer in de hoge Middeleeuwen een stuk grond (meestal in de oorspronkelijke woonkern) aan de kerkelijke overheid met de bedoeling er een openbare bidplaats op te richten.⁶ Dit gegeven is volgens Rik Castelain ook van toepassing geweest in Nokere. Het dorp zou dan ook terecht - net als Eine, Avelgem en Outrijve - als een '*village à clocher*' mogen bestempeld worden. De statige dreef die het kasteel Ter Borch(t) (kasteel van de familie Philippe Casier) met de dorpskern verbindt, is nu nog steeds het bewijs van de oorspronkelijke verbondenheid tussen de lokale wereldlijke en geestelijke overheid.

Ook binnenin de Sint-Ursmaruskerk zijn - weliswaar ondergrondse - verwijzingen te vinden naar de 12de eeuw. Onder het koor vonden we samen met archeoloog-historicus P. Despriët in 1992 in een grafkelder een zuiver romaanse koornis.⁷ De constructie is opgetrokken in Doornikse hardsteen. Tussen de stenen steekt specie waarin we naast witte kalk, brokstukken van Romeinse dakpannen vonden. Recuperatie van materiaal van oudere bouwwerken was toen niet ongebruikelijk. We laten in het midden of dit Romeins aardewerk toelaat te besluiten dat er in Nokere in de eerste eeuwen van onze jaartelling al stenen constructies aanwezig waren. De basis van de vieringtoren evenals de originele tweedelige galmgaten zijn in aanleg romaans. Ook de achthoekige klokkenkamer die rust op een vierkante onderbouw, verwijst naar de periode 1150-1250.

Archivalia

De oudste verwijzingen naar de naam van ons dorp gaan allen terug naar de vroege 12^e eeuw. Alleen al in deze eeuw vinden we niet minder dan drie verschillende schrijfwijzen: *Nokera*, *Nochere*, *Nocra*. In de eeuwen die volgden, laten geschreven bronnen ons *Nockere* (1200), *Nokere* (1209), *Nokre* (1287), *Nochre* (1296), *Noker* (1330), *Nokeren* (1595) na. Volgens M. Gysseling en L. Van Durme is het toponiem een vrij ondoorzichtige naam waarvoor zij geen verklaring durven te geven. Het verband met de Latijnse term *nucarius* wat *notelaar* betekent, is dus zeer dubieus.⁸

6 CASTELAIN, "De baronie van Pamele", 38 e.v.

7 Een in een muur uitgespaarde boogvormige holte in het hoogkoor van de oorspronkelijke kerk.

8 GYSSELING, *Toponymisch woordenboek*, 5; VAN DURME, *Toponymisch woordenboek*, 382-415.

Ook tal van laatmiddeleeuwse persoonsnamen verwijzen naar de naam van deze kleine plaats: *Olivier van Nockere* (1200), *Soikin van Nokere* (1212), *Walter van Nokere* (1276), ... Nog vroeger duikt in het archief van de abdij van Ename tussen 1124 en 1138 een zekere *Fastradus de Nokera* op.⁹

Nokerse rogge ...

Een schenkingsakte uit de vroege 13de eeuw laat ons kennismaken met de vroegste heren van Nokere. Vanaf 1219 schenkt vrouw Richildis in het bijzijn van haar zoon Arnulf (Ernoul, Hernoul, Arnold) jaarlijks een *mudde* rogge aan het pas opgerichte Onze-Lieve-Vrouwhospitaal van Oudenaarde.¹⁰ Deze 648 liter graan werd geoogst op haar domein in Nokere.¹¹ In de akte wordt tevens de meier van het domein, een zekere Arnulf vermeld. Dat het in 1219 niet om een banale schenking gaat, blijkt niet alleen uit de getuigen die erbij optreden: *Siger*, de abt van de abdij van Ename, een kanunnik van Ronse en de pastoor van Vloesbergen¹², doch tevens uit het feit dat de schenking door de eeuwen heen tot het einde van het Ancien Régime herhaaldelijk wordt vermeld in diverse archivalia (hospitaalrekeningen, cartularia¹³, ...). Door bovenstaande schenking krijgen we zekerheid over het feit dat Nokere al in de 12de eeuw in handen is van de heer van Pamele. Vanuit historisch-ecologisch oogpunt is het feit dat ook *het bos van Noker* toebehoorde aan de baron van Pamele een belangrijk gegeven.¹⁴

Hoogstwaarschijnlijk kwam de heerlijkheid Nokere in het bezit van Richildis door haar huwelijk met de heer van Oudenaarde-Pamele. Aangezien de heren van Pamele afstammelingen zijn van de machtige heren van Petegem aan de Schelde, waarvan de *roots* teruggaan tot 10de eeuw, ligt het voor de hand dat we de vroegste eigenaars van Nokere in die richting moeten zoeken.¹⁵

En toch zijn de heren van Pamele duidelijk niet de enige grondbezitters in Nokere. Ook de graaf van Vlaanderen is er uitdrukkelijk aanwezig.

9 VAN GEERTSOM, "Familienamen", 300.

10 Richildis van Mortagne-Doornik is de echtgenote van Ghyselbrecht II, de heer van Pamele-Oudenaarde.

11 Een meier was een rentmeester die een boerderij beheerde voor rekening van de eigenaar en de schepenbank voorzat in naam van de heer.

12 DE BROUWERE, "Het cartularium", 135.

13 Een cartularium is een boek waarin de bezitsoorkonden van een klooster werden genoteerd.

14 WARLOP, *De Vlaamse adel*, 161.

15 WARLOP, *De Vlaamse adel*, 448.

Genealogische puzzels

Om de figuren die hierna worden behandeld, historisch te plaatsen en vooral de onderlinge connecties tussen de *clans* te duiden, is het zinvol in te gaan op de genealogie van twee belangrijke families, enerzijds het geslacht van Pamele-Oudenaarde en anderzijds de familie Van Gavere. We laten ons hierbij in grote mate leiden door de werken van E. Warlop en/of door R. de Liedekerke.¹⁶

De heren van Pamele-Oudenaarde

Voor Nokere is Ghyselbrecht II, heer van Pamele-Oudenaarde en heer van Nokere een eerste cruciale figuur. Hij huwt in de tweede helft van de 12de eeuw Richildis van Mortaigne-Doornik.¹⁷

Vijf kinderen, waarvan de oudste Arnulf IV van Pamele-Oudenaarde en Nokere (°1191 - † <1242), vormen hun nageslacht. Het zijn precies deze Arnulf IV en z'n moeder die aan de basis liggen van de hoger vermelde roggerente. Arnulf IV blijkt een belangrijk figuur te zijn geweest. Naast de titels heer van Oudenaarde-Pamele en *pair*¹⁸ van Vlaanderen neemt hij als ridder twee maal deel aan een kruistocht; in 1219 tegen de Albigenzen en in 1233 in Stadingen. Arnulf IV maakt in 1242 zijn testament. Hij laat 100 pond heffen op de heerlijke inkomsten van zijn domeinen in Nokere en in Wakken.

Uit zijn huwelijk met Alix van Rozoy (+1265) spruit o.a. Jan van Pamele-Oudenaarde, heer van Nokere ter Borch(t) voort. Jan draagt dezelfde titels als zijn vader, en is bovendien nog *pair* van Namen en heer van Rozoy. Hij huwt een eerste maal met een telg uit het geslacht van Soissons, een tweede maal met Mathilde of Mahaut van Creques. Zijn tweede echtgenote schenkt hem niet minder dan negen kinderen.

16 WARLOP, *De Vlaamse adel*, 161; DE LIEDEKERKE, *La maison de Gavre*, 239.

17 Mortagne (Frankrijk, Nord) is een dorp op de Belgisch-Franse grens, nagenoeg op de plaats waar de Schelde België binnenstroomt. Sommige bronnen schrijven 'Mortagne' (WARLOP, *De Vlaamse adel* en DE LIEDEKERKE, *La maison de Gavre*, 239) andere noteren 'Mortaigne'. In elk geval werden de twee schrijfwijzen als [-agne] uitgesproken.

18 'Pair' is afgeleid van het Latijn 'paris' wat 'gelijke aan ...' betekent. In de hiërarchische ladder staan de twaalf pairs van Vlaanderen (o.a. de pairs van Eine, Oudenaarde, Boelare) net onder de graaf. Zij regelen alle staatskundige (lees grafelijke) zaken (incl. het huwelijk van de graaf).

De oudste zoon, Arnulf V (1271-1310), heer van Oudenaarde-Pamele, heer van Nokere, ridder en *pair* van Vlaanderen huwt achtereenvolgens Isabella van Henegouwen en Johanna van Chauny. Uit zijn eerste huwelijk worden Arnulf VI en Isabella geboren, twee cruciale figuren in ons verdere verhaal.

Arnulf VI van Pamele-Oudenaarde en heer van Nokere huwt een zekere Felicitas van Rijsel (Wavrin).¹⁹ Isabella, de zus van Arnulf VI, trouwt in 1291 met Willem van Mortagne-Doornik²⁰, heer van Dossemer²¹. Het is niet onbelangrijk op te merken dat deze laatste door zijn huwelijk met de zus van Arnulf VI, schoonbroer wordt van de heer van Pamele-Oudenaarde. Vindt de overdracht van Nokere van halfweg de 12de tot het einde van de 13de eeuw steeds plaats van vader op zoon, dan komt hier omstreeks 1290 verandering in, wanneer Arnulf VI zijn domein in Nokere overdraagt aan zijn zus Isabelle, de echtgenote van Willem van Mortagne. Vanaf dat ogenblik is de verdere ontwikkeling van Nokere ter Borch(t) niet meer in handen van de heren van Pamele doch (via de familie van Mortagne) van de familie van Gavere.

De heren van Gavere

De oudste vermelding van de heren van Gavere gaat terug tot de vroege 11^e eeuw en heeft betrekking op Razo, heer van Gavere.²² Van de zeven volgende generaties is Rasse telkens de voornaam van de *stamvader*. De traditie van de familie van Gavere wil immers dat de oudste zoon de voornaam van zijn vader overneemt.

Een heel belangrijke figuur voor wat betreft Nokere is Sophie van Breda, de echtgenote van Rasse VI van Gavere, Liedekerke en Chièvres (+1241).²³ Zij

19 De families de Lille en de Wavrin zijn families uit de regio van Rijsel. De familie de Lille waren burggraven van Rijsel, de Wavrins maakten deel uit van een adellijke familie waarvan meerdere leden seneschalk van de graaf van Vlaanderen waren. Sybille de Lille; de zus van Felicitas was gehuwd met Jan van Gavere, heer van Herimez. Hun beider zuster Mathilde de Lille was gehuwd met Robert de Wavrin. (WARLOP, *De Vlaamse adel*, 161).

20 Merk op dat er door dit huwelijk na vier generaties terug een link is tussen de huizen van Oudenaarde-Pamele en Mortagne.

21 Dossemer was een plaats in Templeuve (Henegouwen), halfweg tussen Doornik en Roubaix. De plaats is ons actueel niet meer bekend.

22 DE LIEDEKERKE, *La maison de Gavre*, 23 e.v.

23 Chièvres ligt enkele km ten Z-ZO van Ath, op de linkeroever van de Dender.

krijgen drie²⁴ kinderen, waarvan Arnulf, heer van Herimez en Impeghem²⁵, er één is. Uit zijn tweede huwelijk met Marguerite de Pede, dame van Herimez, spruiten o.a. Arnulf, Gerard en Jan I van Gavere en van Herimez (†1297) voort.²⁶

Deze Jan I wordt vermoedelijk tussen 1284 en 1295 door zijn huwelijk met Sybilla van Rijsel (Wavrin) heer van Nokere. Aangezien de zuster van deze laatste, Felicitas, de echtgenote van Arnulf VI van Pamele-Oudenaarde is, zijn Jan I van Gavere en Arnulf VI schoonbroers van elkaar. Uit de genealogie van de heren van Pamele-Oudenaarde (zie hoger) blijkt bovendien dat ook Arnulf VI en Willem van Mortagne zwagers zijn van elkaar. Het verband tussen de geslachten van Gavere, Pamele-Oudenaarde en Mortagne-Doornik wordt stilaan duidelijk.

De opvolging van Jan I van Gavere en van Herimez komt er met zijn zoon Jan II. Als deze kinderloos sterft, gaat Nokere over in handen van zijn broer Rasse van Gavere en van Herimez, de echtgenoot van Catherine (of Catharina) van Ayshove. Door dit huwelijk ontstaat er al in de vroege 14^e eeuw een band tussen de heerlijkheden Nokere en Kruishoutem. De kinderen uit dit huwelijk zijn Jeanne, Gerard, heer van Herimez en Steenkerke²⁷ en Jan van Gavere, Ayshove en Nokere. Aangezien uit het huwelijk van deze laatste met Marguerite de Longueval geen kinderen voortkomen, komt Nokere in handen van zijn zus Jeanne (of Johanna) van Gavere, de echtgenote van Jan van Loon.

Voor de verdere genealogie van de heren van Nokere verwijzen we naar ‘Acht Eeuwen Nokere’.²⁸

24 De andere twee waren Jean Mulaert en Rasse, heer van Gavere, Liedekerke en Breda, echtgenoot van Marguerite d’Enghien.

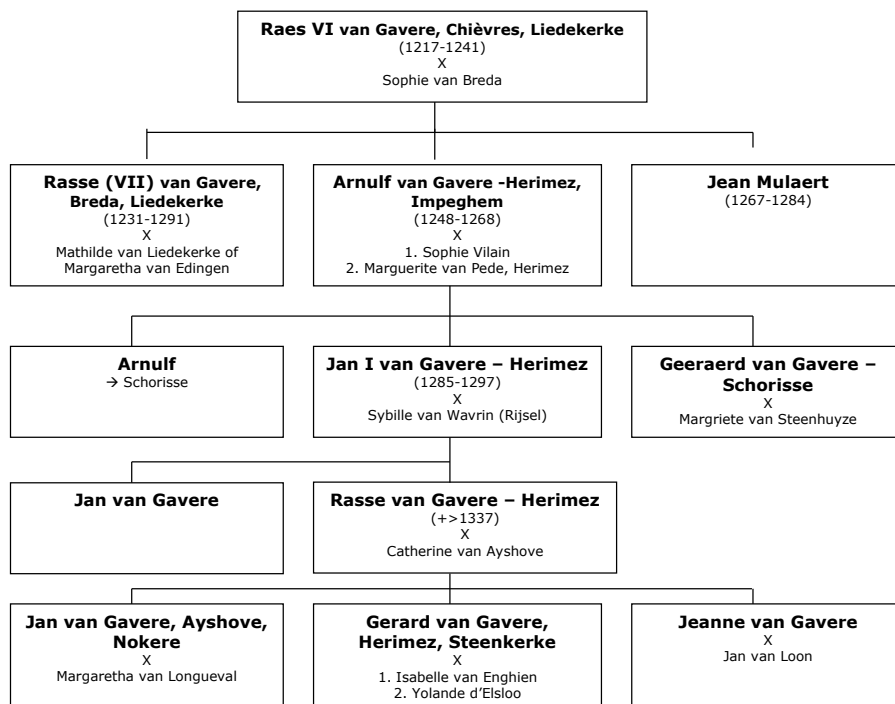
25 Herimez ligt enkele km ten ZO van Ath, op de rechteroever van de Dender. Impeghem situeert zich enkele km ten Z-ZW van Liedekerke, op de rechteroever van de Dender.

26 Eerste huwelijk vermoedelijk met Sophie Vilain.

27 Hij huwt achtereenvolgens met Isabelle van Enghien en Yolande d’Elsloo.

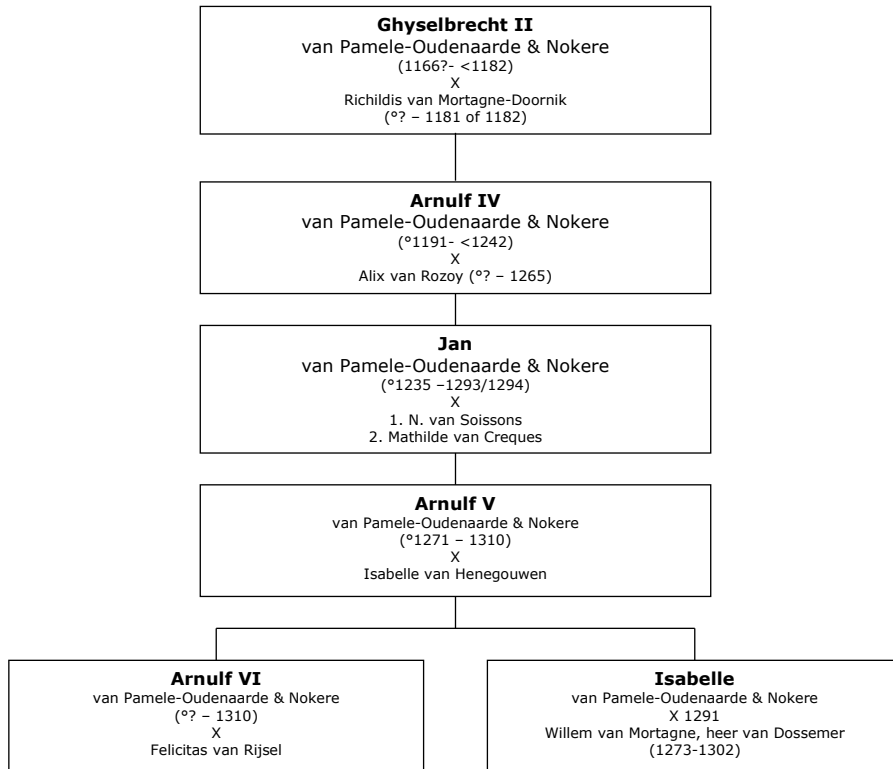
28 KINGS, Acht eeuwen Nokere, 79 e.v.

GENEALOGIE VAN DE HEREN VAN GAVERE

Figuur 1: Voor bovenstaande stamboom volgen we in grote lijnen Warlop (1968). De aangegeven jaartallen hebben niet steeds betrekking op geboorte- en/of sterfdatum. Soms verwijzen zij naar de eerste vermelding van de figuur in archiefstukken. De cijfers die de Liedekerke (1961) aangeeft hebben alleen betrekking op de generaties en niet op de figuren zelf. Zo maakt de figuur die Warlop als 'Rasse II' aangeeft bij de Liedekerke deel uit van de 5de generatie.

GENEALOGIE VAN DE HEREN VAN PAMELE-UDENAARDE

Figuur 2: Voor bovenstaande stamboom volgen we in grote lijnen Warlop (1968). De aangegeven jaartallen hebben niet steeds betrekking op geboorte- en/of sterfdatum. Soms verwijzen zij naar de eerste vermelding van de figuur in archiefstukken. Tevens maakt Warlop geen melding van Arnulf VI van Pamele-Oudenaarde.

Territoriumverdeling

Vrij snel na het verdwijnen van de Noormannen uit onze regio ontstaan vanaf de 10de eeuw her en der gebieden waarvan de eigenaar onbekend is. Misschien kunnen we wel spreken van een *eigendomsvacuüm*.²⁹ Plaatselijke heren eigenen zich elk een gebied toe dat zich hoogstwaarschijnlijk in de onmiddellijke nabijheid van hun *nederzetting* bevindt. In de omgeving van o.a. de Leie (en dus ook in Nokere) komt het bij deze gebiedstoe-eigening tot

29 WARLOP, *De Vlaamse adel*, 161.

conflicten tussen de graaf van Vlaanderen en de lokale heren. In Nokere zijn dat oorspronkelijk de heren van Petegem en later leden van de familie van Gavere. Het staat vast dat de graaf zelf Nokerse gronden in zijn bezit heeft.

In maart 1283 houdt Jan I van Gavere gronden in leen van de graaf van Vlaanderen. De graaf laat in een keure noteren dat vanaf deze datum Arnulf van de Walle met de leenmannen van de heer van Pamele justitierechten mag uitoefenen op deze gronden.³⁰ Een eerste uitbreiding komt er in 1295 door de afsplitsing van een leen door Willem van Mortagne dat hijzelf in leen houdt van zijn schoonbroer Arnulf VI van Pamele-Oudenaarde.³¹ Het betreft hier enkel een afsplitsing, wat betekent dat Willem en zijn eega nog grond in leen behouden op Nokerse bodem. In februari 1296 besluiten Willem en zijn vrouw al hun eigendommen die hen nog resten in Nokere over te dragen aan Jan I van Gavere.³²

In dezelfde periode (12 juni 1295) verklaart Jan I van Gavere zich zelfs bereid leenhulde te brengen aan de heer van Pamele voor de gronden die Jan I er oorspronkelijk in eigendom had (erfgoed van zijn echtgenote).³³ In 1296 draagt de graaf een leen - dat Jan van Robaais (Jehan van Robieke, Jan van Robaeis of Jean de Roubaix) van hem houdt - over naar het leenhof van Nokere waarvan eveneens Jan I van Gavere eigenaar is.³⁴ Hierdoor was Jan van Robaais niet langer leenman van de graaf doch wel van Jan I van Gavere. Hetzelfde verhaal herhaalt zich in februari 1296 voor de lenen van Jan (Jehan, Johan) van Zoutbeke en Jan (Jehan, Johan) van Mullem.³⁵ De hier besproken keuren maken duidelijk dat Jan I van Gavere op het einde van de 13de eeuw steeds meer gronden in zijn bezit krijgt in Nokere.

Hoe kunnen we de gulheid van de graaf van Vlaanderen en van de heren van Pamele verklaren? Ontegensprekelijk is de nakende oorlog met de koning van Frankrijk hier niet vreemd aan. De heren van Gavere hadden al in de voorbije eeuwen hun belang aangetoond. Door het schenken van lenen (en door huwelijken) kunnen zowel de graaf als de heren van Oudenaarde de familie van Gavere aan hun zijde scharen voor het eerstvolgende militaire treffen in 1302.

30 Archief kasteel Nokere Ter Borch - Keure 1283.

31 Archief kasteel Nokere Ter Borch - Keure 1295 Beloken Pasen.

32 Het charter waarin deze overdracht wordt bekrachtigd, is tot op heden spoorloos.

33 Archief kasteel Nokere Ter Borch - Keure 1295 Sint Jan de Doper.

34 Het charter waarin deze overdracht wordt bekrachtigd, is tot op heden spoorloos.

35 Archief kasteel Nokere Ter Borch - Keure 1296 februari.

Deze politiek was ook de koning van Frankrijk niet vreemd. In geheel deze diplomatie van klantenwinning was Jan I van Gavere een belangrijke pion. Jan was een zeer gewaardeerd raadsman van de graaf van Vlaanderen. Op 28 februari 1297 was hij getuige van de ontvangst van de bisschoppen van Amiens en Le Puy door Gewijde (Guis, Gwij of Guy) van Dampierre op het kasteel van Kortrijk. Beide kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders werden door niemand minder dan Filips de Schone op diplomatieke missie naar Vlaanderen gestuurd. Hetzelfde jaar wordt Jan I als grafelijk gezant of ambassadeur naar Engeland gezonden. Deze telg uit het geslacht van Gavere zou tevens een verdediger van de steden Kassel en Sint-Winoksbergen geweest zijn.³⁶ Robert van Bethune betaalde hem op 30 juni 1297 150 pond voor de diensten die Jan hem in het voorbije jaar bewees. In 1298 zou hij heldhaftig sterven op het slagveld van Bulskamp. Milde schenkingen jawel, maar voor wat, hoort wat. Tegenover deze schenkingen stond vanzelfsprekend militaire steun en politieke trouw aan de graaf.

Het feit dat na 1296 geen overdrachten van lenen meer plaatsgriepen, kan alleen verklaard worden door de dood van Jan I van Gavere in 1298. Op het slagveld op de Groeningekouter kan hij dus niet gestaan hebben. Die taak werd aan zijn nazaten overgelaten ...

Op het einde van de 15de eeuw omvat de heerlijkheid ter Borch(t) niet alleen 52 *bunder* of 75 ha gronden, maar tevens 26 lenen en talrijke cijnsgronden. Aangezien ter Borch(t) de enige heerlijkheid was binnen het dorp, mag Nokere terecht een dorpsheerlijkheid genoemd worden. Vermoedelijk werd de heerlijkheid ter Borch(t) volledig verpacht. Castelain stelt dat de eigenaar er tot 1503 niet resideerde.³⁷ Een kasteel was er toen nog niet. Wel stond er een landbouwbedrijf dat beheerd werd door een meier.³⁸ Naderhand werd de meier vervangen door een pachter. Vermoedelijk is Jacob van Gavere de eerste eigenaar die er in 1539 een kasteel laat optrekken.³⁹ Hierdoor werd de pachter verwezen naar het neerhof.

36 DE LIEDEKERKE, *La maison de Gavre*, 16.

37 CASTELAIN, "Ontstaan van de heerlijkheid Nokere", 251.

38 Arnulf in 1219 (zie hoger 'Nokerse Rogge'), een andere Arnulf in 1283 (zie lager: Keure 1283).

39 Of verbouwde hij de oorspronkelijke boerderij tot een kasteel?

De keuren

In meerdere oudere publicaties wordt verwezen naar één of meerdere van de hierna besproken charters.⁴⁰ Tot begin 2003 hadden we slechts één van de zes keuren te zien gekregen. Tegen het advies van baron Jean Casier in, die er stellig van overtuigd was dat de overige samen met het gros van het archief betreffende Nokere verbrand waren door de Duitse soldaten tijdens de bezetting tijdens WO II, wilden we ons speurwerk niet staken. Bij het begin van de 20ste eeuw waren de documenten immers zeker nog aanwezig op het kasteel. Bewijs hiervan was de vermelding van de documenten in het artikel van Edouard de Witte⁴¹ en de pogingen tot vertaling door Gabriël Joosen⁴². Onze zoektocht naar *de Nokerse Graal* bleef vruchteloos tot jonkheer Philippe Casier in 2003 op het spoor ervan kwam bij de familie de Wasseige. Sindsdien berusten vier documenten op het kasteel in Nokere.

En toch ontbreken ons inziens nog steeds enkele charters die *meester Joosen* poogde te vertalen. Wat hij als *Charte III* aangeeft, houdt verband met een schenking door de graaf van Vlaanderen aan Jan I van Gavere. Het leen behoorde oorspronkelijk aan Jan van Roobaais. Ook dit document dateert uit februari 1296 evenals het document dat hij transcribeert onder de hoofding *Charte II*. Het houdt verband met de schenking door Willem I van Mortagne en zijn vrouw aan Jan van Gavere. Hierin dragen zij al hun overblijvende eigendommen over aan Jan van Gavere.

Het ‘ontcijferen’ van de keuren is voor een niet-paleograaf geen sinecure. In eerste instantie gingen we te rade bij Rik Castelain. De professionele transcriptie ervan door Yves Coutant maakte de inhoud uiteindelijk toegankelijk.

Naast de afdruk van het originele document hielden we eraan een leesbare, daarom nog niet begrijpbare transcriptie op te nemen. In derde instantie hebben we een poging ondernomen om de tekst begrijpelijk te maken door ze in het Nederlands te vertalen.

40 WARLOP, *De Vlaamse adel*; DE LIEDEKERKE, *La maison de Gavre*; DE LIMBURG STIRUM, *Coutumes de la ville d'Audenarde*, 16; DE WITTE, “Notice sur la pierre tombale”; DE GHELLINCK D' ELSEGHEM “Mullem”; BOHEZ, *Nokere*.

41 DE WITTE, “Notice sur la pierre tombale”, 113. Edouard de Witte was in het begin van de 20ste eeuw de eigenaar en bewoner van het kasteel ter Borch(t).

42 Gabriël Joosen was bij het begin van de 20ste eeuw, net als zijn vader Joseph en zijn broer Alexis, een lokaal onderwijzer in de gemeenteschool. Hij betoonde veel interesse voor de geschiedenis van zijn dorp. In het archief dat nog steeds op het kasteel bewaard blijft, vonden we talrijke nota's van hem terug. Geen enkele ervan werd ooit gepubliceerd.

De taal waarin de vier documenten zijn geschreven, is Oudpicardisch, een dialect van het Oudfrans. Volgens Dr. Coutant begint de centrale en lokale administratie pas in de 13^e eeuw het Frans te hanteren in plaats van het Latijn.⁴³ Om de leesbaarheid van de originele teksten te bevorderen, voegen we aan de transcriptie leestekens toe en verklaren we enkele moeilijkere termen in voetnoot. Het aanwenden van afkortingen (chrs, sign, p,) evenals het frequent laten vallen van letters (b.v. de letter 'n'), bemoeilijkt de leesbaarheid van deze keuren. Precies hierom voegden we de ontbrekende letters in de transcripties toe. In het eerste (1283) en derde (1295 Sint-Jan) charter ontbreken quasi alle leestekens. In de tweede (1295 Beloken Pasen) en vierde (1296) keure worden punten op het einde van een zin geplaatst. Merk op dat dit *eindpunt* niet geschreven wordt op de schrijflijn doch wel ter hoogte van het midden van de letters.

Voor wat de datering van de documenten betreft, noteren de scribenten van het eerste en vierde charter *l'an de l'incarnation Notre Seigneur* wat letterlijk betekent *het jaar van de vleeswording van Onze-Lieve-Heer*'. In de tweede en derde keure houden zij het bij *l'an de grace*.

Vrij snel bleek dat de handschriften van de vier documenten niet aan eenzelfde persoon konden toegewezen worden. De handschriften van de keure uit 1295 (Beloken Pasen) en deze uit februari 1296 lijken op het eerste zicht vrij goed op elkaar. Toch wijst gedetailleerd onderzoek in de richting van verschillende scribenten. Zij gebruiken soms andere formuleringen en schrijven hun letters op enigszins verschillende wijze. Bemerkt o.a. de kleine nuance in de schrijfwijze van de letters a, b, f, h, l en p.

43 Het oudste gekende Franstalige charter van België zou volgens Dr. Coutant dateren van 1194.

Keure 1283

Transcriptie

Jou⁴⁴, Rasses de Gavre, sires de Liedekerke, fach asavoir a tous ke jou donne
et ai donnet amon chier
neveu monsigneur Jehan de Gavre, *seigneur* de Herimés *et* a ses oirs⁴⁵ a tous
jours hiretalement un ho
mage⁴⁶ de Ernoul le Wale, ki m'est enskeus⁴⁷ de par me Dame de Bredas, ki
me cousine fu, liqués homa
ges gist en le ville de Nokre, *et* ai commandé *et* priet⁴⁸ audit Ernoul *et*
commanch⁴⁹ *et* pri⁵⁰ qu'il en fache
homage a *men* neveu devant dit, *et* voiel⁵¹ ke li dis Ernoul fache loiaument
enviers monsigneur Jehan, *men*
neveu devant dit, *et* enviers ses oirs atous jours dore en avant⁵² chou qu'il en
feroit a mi⁵³ *et* a mes oirs
se li homages m'estoit⁵⁴ demorés. *Et* pour chou ke che soit creaule⁵⁵ cose,
estaule⁵⁶ *et* bien tenue atous jours
de mi *et* de mes oirs en ai je donnet a *mon* chier neveu devant dit ces lettres
pendans saielees⁵⁷ de
mon propre saiel⁵⁸, faites *et* donees en l'an de l'incarnation Nostre Signeur⁵⁹
mil deus cens quatre vins
et trois, el mois de may.

44 *Je*

45 Erfgenamen

46 Hommage of manschap (letterlijk 'leeneed'). Een manschap is in deze context synoniem voor 'een leen'.

47 Waarschijnlijk fout voor eskeus, afgeleid van 'échoir' – 'échu' wat betekent 'ten deel vallen'

48 Verleden deelwoord van 'prier'

49 *Commande*

50 Tegenwoordige tijd van 'prier'

51 Waarschijnlijk fout voor voel, *Veux*

52 '*Dorénavant*' wat betekent 'voortaan'

53 '*A mi*' betekent 'A moi'

54 '*m'était*'

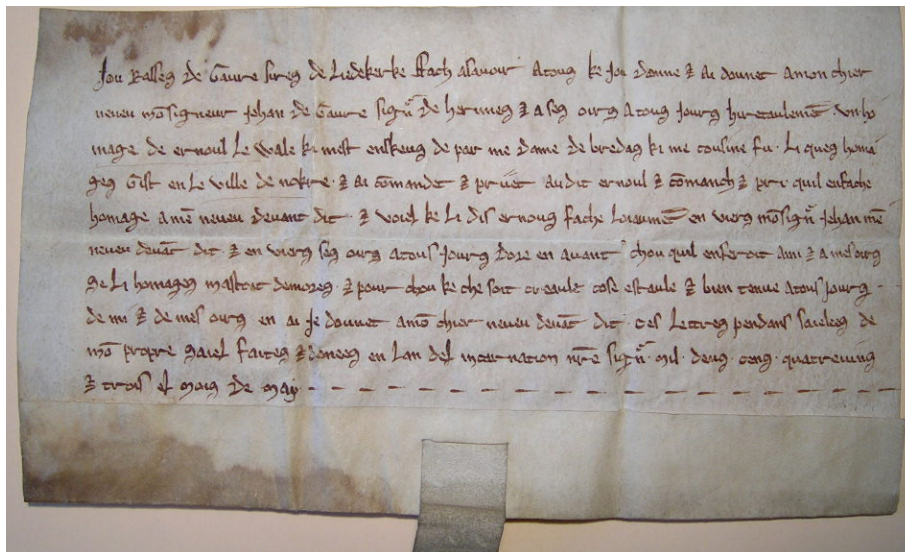
55 Betekent '*croyable*'

56 *Stable*

57 Sceller: verzegelen

58 Sceau: zegel

59 *De l'incarnation* 'wat letterlijk betekent 'van de vleeswording van Onze-Lieve-Heer

Vertaling

Ik, Raes van Gavere, heer van Liedekerke, laat aan allen weten dat ik erfelijk aan mijn zeer geliefde neef monseigneur Jan van Gavre, heer van Herimez, en aan zijn erfgenamen voor altijd een manschap van Arnulf de Wale schenk en geschonken heb. Die manschap viel me ten deel door mevrouw van Breda, die mijn nicht was, en is gelegen in de gemeente Nokere. Ik heb aan de bovenvermelde Arnulf bevolen en gevraagd dat hij hiervoor manschap doet aan mijn bovenvermelde neef. Ik wil ook dat bovenvermelde Arnulf vanaf nu en voor altijd wettelijk handelt tegenover monseigneur Jan, mijn bovenvermelde neef, en tegenover zijn erfgenamen, zoals hij dat zou doen tegenover mij en mijn erfgenamen als die manschap van mij was gebleven. En opdat dit alles een geloofwaardige en vaste zaak zou zijn, die voor altijd door mij en mijn erfgenamen nageleefd wordt, heb ik aan mijn geliefde bovenvermelde neef die brief gegeven, die met mijn eigen zegel verzegeld is. Geschreven en gegeven in het jaar des Heren 1283, in de maand mei.

Commentaar

In de eerste lijnen van het document vernemen we al wie de hoofdpersonen zijn, hun onderlinge relatie en de bedoeling van de keure.

Allereerst is er Rasse (VII), de heer van Liedekerke en Breda. Jan I van Gavere, heer van Herimez, is (volgens deze tekst) de neef van bovenstaande. Mevrouw van Breda is de nicht van Rasse (VII) van Gavere. Vermoedelijk gaat het hier om Sophie van Breda, de echtgenote van Raes VI van Gavere, Chièvres en Liedekerke. Zij is op het moment van deze overdracht hoogstwaarschijnlijk al overleden. Arnulf de Wale is de oorspronkelijke leenman.

De termen '*neveu*' en '*cousine*' drijven de genealogische puzzel ten top! Ons zowel baserend op de stamboom opgesteld door de Liedekerke⁶⁰ als deze van Warlop⁶¹ kunnen we onmogelijk verklaren hoe Rasse (VII) van Gavere en Liedekerke een neef kan zijn van Sophie van Breda. Uit de stamboom van beide auteurs blijkt overduidelijk dat Sophie de moeder is van Rasse (VII). Misschien brengt het veelvuldig gebruik van de voornaam Rasse ons hier op een dwaalspoor. Of kenden de familieleden zelf hun onderlinge verwantschap niet? Verliezen we een 'tweede' Rasse van Gavere-Liedekerke uit het oog? Alleen in de stam die aan de basis ligt van de heren van Gavere s.s. komen nog Rasses voor die tijdsgenoot zijn van Rasse (VII) van Gavere-Liedekerke en die Sophie van Breda als tante aanspreken. Deze droegen echter nooit de titel *van Liedekerke*.

Ook de aanvullende informatie die Dr. Coutant ons verstrekt, brengt ons geen duidelijkheid. Hij stelt: '*neveu* kan in het Oudfrans en het Middelfrans ook 'kleinzoon' betekenen. Pas vanaf de 13^e eeuw betekent *neveu* zowel 'neef' als 'kleinzoon', en dat zou zo duren tot de 17^e eeuw'. Jan I is inderdaad de kleinzoon van Sophie van Breda maar het charter wordt opgesteld door Rasse (VII) die duidelijk geen kleinzoon maar de zoon van Sophie van Breda is. Moge de ware Rasse opstaan!

Dat Rasse (VII) de oom is van Jan I is duidelijk. Arnulf van Gavere-Herimez en Impeghem is immers de broer van Rasse (VII). Deze laatste spreekt dus terecht Jan I aan als '*neveu*';

In essentie heeft dit charter betrekking op de overdracht van een leen, waarvan Rasse VII eigenaar is, van Arnulf de Wale aan Jan I van Gavere. Rasse VII erfde het leen eerder van mevrouw van Breda.

⁶⁰ DE LIEDEKERKE, *La maison de Gavre*, 412.

⁶¹ WARLOP, *De Vlaamse adel*, 161.

Over het leen zelf is de tekst uiterst karig met informatie. Behalve zijn ligging binnen de gemeente Nokere, tasten we in het duister over de aard, de oppervlakte en de specifieke naam ervan, als die al bestond.

Dat we duidelijk niet de eerste zijn die dit document onder ogen krijgen, blijkt naast de transcriptie ervan door meester Joosen uit de vermelding ervan in *Les Bouteillers héréditaires de Flandre*⁶² en in het werk van de Liedekerke⁶³. Deze laatste auteur geeft aan dat dit leen ooit eigendom was van de graaf van Vlaanderen en het via een zeker ‘*Rasson*’ (Razo?) in handen van ‘*Vrouwe van Breda*’ kwam.

Dit uniek archiefstuk overleefde de tand des tijds en is actueel nog vrij ongeschonden. Het document is vervaardigd uit perkament en is nagenoeg rechthoekig van vorm (21,7 cm horizontaal, verticaal links 12 cm, rechts 13 cm). Onderaan in het midden is een zegel bevestigd, dat een ruiter afbeeldt. Een zakje in lijnwaad beschermt het zegel.

Keure 1295 Beloken Pasen

Transcriptie

Nous, Willaumes de Mortagne, chevaliers, sires de Dossemer, et Ysabiaus, se feme, fille a noble home mon
Signeur⁶⁴ Ernoul, dit Signeur d’Audenarde, de l’auctoritet et dou⁶⁵
consentement⁶⁶ men tres chier signeur et mari devant
dit, faisons savoir a tous ke nous metons et avons mis en noliu et estaulit⁶⁷
Ernout le Dorpere, no vallet
et no balliu, pour rechoivre⁶⁸ le werp⁶⁹ d’un jorneil de preit pau plus pau mains,
ki gist en le ville de nocre, le quel
journal de preit Ernoul Selepstat⁷⁰ voet⁷¹ roster et delivrer de sen fief quil tient

62 *Les Bouteillers héréditaires de Flandre*, (n° LXXII, 89-90)

63 DE LIEDEKERKE, *La maison de Gavre*, 239.

64 Monseigneur

65 Du

66 Met de toestemming

67 ‘*Estaulit*’ Oudfrans voor ‘etabli’

68 recevoir

69 de verkoop (komt van *werpir* = verkopen)

70 Is Selepstat een eigennaam of is de term afgeleid van ‘*s’eclisser*’ = *selepster* wat *afsplitsen* betekent?

71 Veux

de nous, et pour ahyreter⁷²
mon *seigneur* Jehan de Gavre, *seigneur* de Herimés *et* assanler a sen fief quil
tient de nous *et* metre tout a un fief.
Et mandons a nos homes de fief quil, a le semonsse Ernoul le Dorpre devantdit,
soient ausi apparilliet
tant ke a che faire quil seroient a no semonse se nous i estiemes present. Et che
que fait en sera par le dit
Ernoul le Dorpre, no bailliu, *et par* nos homes, nous le tenons et tenrons ferme
et estaule *par* le tiesmoing⁷³ de ches
lettres pendans, saieles⁷⁴ de nos saiaus⁷⁵, qui furent faites *et* donnees l'an de
grasce mil deus cens
quatre vins *et* quinse, le joesdi apries le Close Paske.

Vertaling

Wij, Willem van Mortagne, ridder, heer van Dossemer, en Isabella, zijn vrouw, dochter van de edele heer monseigneur Arnulf, die men heer van Oudenaarde noemt, me baserend op het gezag en met de instemming van mijn zeer geliefde heer en echtgenoot, laten aan allen het volgende weten. We hebben Arnulf de Dorpere, onze wapendrager en baljuw, als onze plaatsvervanger aangesteld om de schenking van ongeveer een dagwand weide, gelegen in de gemeente Nokere, te ontvangen. Arnulf Selepstat wil deze dagwand afnemen van zijn leen dat hij van ons houdt, om het te geven aan monseigneur Jan van Gavere, heer van Herimez en het te hechten aan het leen dat die Jan van Gavere van ons houdt, om zo een groter leen te maken. Daarom vragen we aan onze leenmannen dat ze bereid zijn dat te doen op aanmaning van bovenvermelde Arnulf de Dorpere, zoals ze dat zouden doen op onze aanmaning, als wij aanwezig waren. En wat daar Arnulf de Dorpere, onze baljuw, en onze mannen zullen doen, dat confirmeren en bevestigen we door die brief, verzegeld met onze zegels. Geschreven en gegeven in het jaar des Heren 1295, de donderdag na Beloken Pasen.

72 *Adhérer* 'tot erfgenaam (*héritier*) maken'

73 *Temoins* (= *témoignage*)

74 *Sceller* = verzegelen

75 *Sceaux* = zegels

Commentaar

Deze en de volgende keure zijn 12 jaar jonger dan de eerste.

Na enig genealogisch speurwerk wordt het verband tussen de figuren in beide charters duidelijk. Het feit dat drie verschillende personen de voornaam Arnulf dragen, maakt het geheel weinig transparant.

Willem van Mortagne, ridder en heer van Dossemer, is gehuwd met Isabella (Isabeau), die de dochter is van Arnulf V van Pamele-Oudenaarde en de zus van Arnulf VI.

Zowel Jan I van Gavere, de heer van Herimez en van Nokere, als Willem van Mortagne zijn leenheren van de heer van Oudenaarde. Sibilla (van Wavrin of Rijsel) is de echtgenote van Jan I.

Behalve het feit dat Arnulf Selepstat (?) de oorspronkelijke leenman is van Willem van Mortagne, blijft deze figuur een nobele onbekende.

Arnulf de Dorpere is als ‘wapendrager’ van Willem van Mortagne, aangesteld als Nokerse baljuw, een soort notaris, die in deze functie de leenoverdracht verricht.

De heer van Mortagne en zijn echtgenote Isabeau wensen een stuk van hun Nokers leen af te splitsen en het over te dragen aan Jan van Gavere. Hierdoor kan deze laatste het leen dat hij al in het dorp bezit, uitbreiden.

Het leen van Selepstat ressorteert onder een leen van Willem van Mortagne, die het zelf in leen kreeg van Arnulf V van Pamele-Oudenaarde.

Het leen waarover hier sprake betreft een stuk weiland dat ongeveer *één dagwand* groot is. Deze oppervlakte komt overeen met 100 *roeden*, één vierde van *een bunder* of dus bij benadering 36 are. Gezien de vrij beperkte oppervlakte van het overgedragen leen is het niet uitgesloten dat het betreffende perceel grenst aan een eigendom dat Jan I al eerder in zijn bezit heeft.

Dit document is quasi even groot als het eerste charter (horizontaal 21,5 cm, verticaal 13,1 cm). De bewaringstoestand ervan is goed.

Aan de keure hangen twee zegelstaarten als aanhechtingsplaatsen voor de zegels. Hierop werd (naderhand?) genoteerd aan wie de zegels toebehoorden.

Op de linker zegelstaart ontbreekt het zegel. Wel staat erop te lezen *Mon seigneur dossemer*. Aan het andere strookje hangt een fragment van het zegel dat toebehoorde aan *dame dossemer*.

Keure 1295 Sint-Jan De Doper

Transcriptie

Nous Willaumes de Mortaigne, chevalier sires de Dossemer, et Ysabiaus, se feme, fille a noble homme mon segneur Ernoul, dit segneur d'Audenarde, de l'autoritei et dou⁷⁶ consentement⁷⁷, mon très chier segneur et mari devant dit, faisons savoir a tous ke, comme nobles hons me sires Jehan de Gavre, sires de Herimés, entende a rabouter en restoir daucune chose de sen douaire ki est mis hors de ses mains, noble dame me dame Sibile, se feme, de toute la terre et des apertenances, kil tient de nous en fief a Nokere, nous met tons et estaulissons⁷⁸ pour ce en nostre liu Ernoul le Dorpere, no bailliu, pour recevoir de par nous si avant comme a nous apertenra le rabout⁷⁹ devant dit et pour faire tout chou ke mestiers sera a loy et si souf fissanment comme il convenra et mandons a tous nos hommes de fief ki requis seront ke en ces cho ses il obeissent a lui et a se sommonse et faicent pour lui atant comme pour nous se nous i estiens present. En tiesmongnage⁸⁰ de laquel chose ces presentes lettres sont saieeles⁸¹ de nos saieaus⁸², ki furent faites et donneies en l'an de grace mil deus cens quatre vins et quinze, le mardi devant le Saint Jehan Baptiste.

76 Du

77 met de instemming

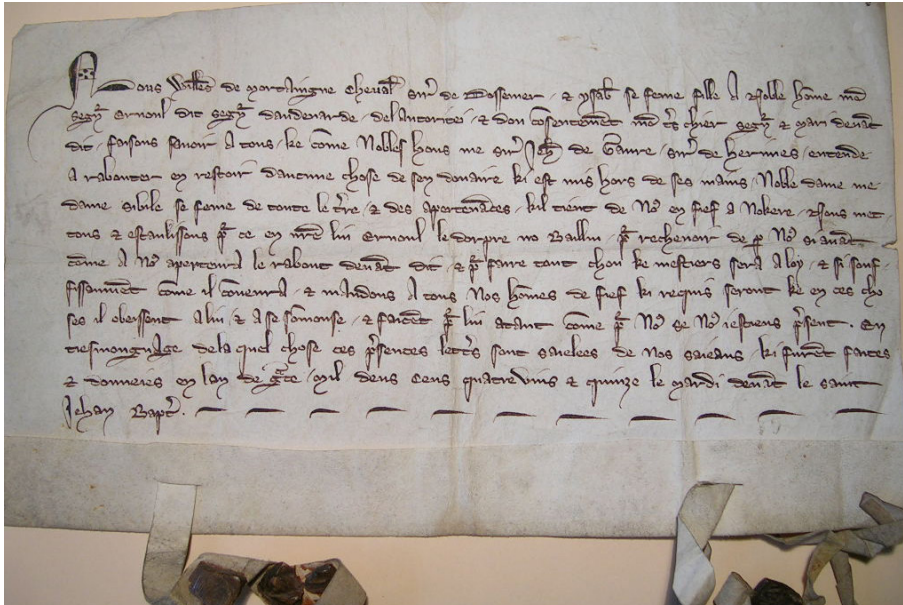
78 'estaulissons' Oudfrans voor 'etabli'

79 Le rabout : de hypotheek

80 tiesmongnage (= témoignage) : getuigenis

81 Sceller = verzegelen

82 Sceaux = zegels

Figuur 'Keure1295 Sint-Jan'

Vertaling

Wij, Willem van Mortagne, ridder, heer van Dossemer, en Isabella, zijn vrouw, dochter van edel man monseigneur Arnulf, die men heer van Oudenaarde noemt, me baserend op het gezag en met de instemming van mijn bovenvermelde zeer geliefde heer en echtgenoot, laten aan allen het volgende weten. Edelman monseigneur Jan van Gavere, heer van Herimez, heeft besloten aan mevrouw Sibilla, zijn echtgenote, het volledige landgoed en wat erbij behoort, dat hij van ons in leen gekregen heeft, als hypotheek te schenken om een deel van zijn weduwengoed, dat hij kwijtgespeeld heeft, te herstellen. Daarom stellen we als onze plaatsvervanger onze baljuw Arnulf de Dorpere aan, om in onze naam en voor zover het ons aanbelangt die bovenvermelde hypotheek te ontvangen en om alles te doen wat de wet voorschrijft, zoals het behoort. We laten derhalve weten aan al onze leenmannen die opgeroepen zullen worden, dat ze hem in die zaak gehoorzamen, zijn bevel opvolgen en handelen zoals ze dat zouden doen voor ons als we aanwezig waren. Als bewijs hiervan hebben we deze brief met onze zegels verzegeld. Geschreven en gegeven in het jaar des Heren 1295, de dinsdag voor Sint-Jan de Doper.

Commentaar

In dit charter duiken dezelfde figuren op als in het vorige: Willem van Mortagne en zijn eega Isabella, Arnulf de heer van Pamele-Oudenaarde en Jan I van Gavere en zijn echtgenote Sibilla van Wavrin.

De baljuw van Nokere, '*Ernoul le Dorpere*' wordt ook hier expliciet met voor- en familienaam genoemd. Vermoedelijk zouden we hem nu als Arnout Van Dorpe moeten aanspreken.

De hoedanigheid van het leengoed (ligging, oppervlakte, bodemgebruik, ...) wordt de lezer onthouden.

Ook dit document is rechthoekig van vorm. Afmetingen : 22,6 cm horizontaal, verticaal links 12,9 en rechts 13,6 cm. De originele zegels zijn volledig stuk. Op de zegelstaarten zijn geen notities terug te vinden.

Keure 1296 februari

Transcriptie

Nous, Guis, cuens⁸³ de Flandres et marchis⁸⁴ de Namur, faisons savoir a tous que nous avons donnet et donnons a *nostre* chier foiable⁸⁵ Jehan de Gavre, chevalier signeur de Herimeis et a ses hoirs⁸⁶ en acrossement⁸⁷ de son fief de Nochre, qu'il tient de nostre chier foyable Guillaume de Mortaigne, chevalier signeur de Dossemer et de la dame de Dossemer, sa feme, deus homages gisans dedens le dite parroche de Nochre, toute autel signourie⁸⁸ et autel droiture⁸⁹ que nous iaviemmes, c'est asavoir lommage de Jehan de Zoutbieke, qui est de plain⁹⁰ relief, et lommage de Jehan de mullem qui est de demi relief, a tenir tout a un fief avec son autre fief de Nochre dou dit Guillaume de Mortaigne, chevalier et de sa feme tout en autretel ferme et en autretel maniere come il tient et a tenu dou dit Guillaume et de sa feme son fief de Nochre devant dit.

83 Cuens - comte : graaf

84 Marchis – marquis : markgraaf

85 Foiable : getrouwe

86 Erfgenamen

87 Sic! Lees *acroissement*

88 Signourie - seigneurie : heerlijkheid

89 Droiture – droit : recht

90 Plain – plein : vol

Et prions et requerons a Robert de Flandres,
no chier et ainsné fil que il ce don veulle loer, greer et confremer⁹¹ et en plus
grant seurté⁹² metre son sayel⁹³ aveuc le nostre a ces
presentes lettres. Et pour ce que nous volons que ce soit ferme chose et estable⁹⁴
et bien gardee de nous et de nos hoirs, contes
de Flandres, au dit Jehan de Gavre et a ses hoirs, li avons ces presentes lettres
donees en tesmoignage et en connaissance des choses
devant dites sayelees pendans de *nostre* propre sayel. Qui furent faites et
donnees l'an de l'incarnation *Nostre* Seigneur⁹⁵ mil deus cens
quatre vins et seze ou mois de fevrier. Et nous, Robers, ainsneis filz⁹⁶ a noble
home mon tres chier seigneur et pere, conte
de Flandres, faisons savoir a tous que tel don que nos chiers et ameis⁹⁷ sires *et*
peres Guis, cuens de Flandres et marchis de
Namur devant nomeis a fait au devant dit mon seigneur Jehan de Gavre, seigneur
de Herimeis et a ses hoirs ausi come chi devant
apert, loons⁹⁸, greons⁹⁹ et le proumetons a tenir fermement pour nous et pour
nos hoirs a lui et a ses hoirs par le tesmoing de
ces presentes lettres, as queles nous, a le requeste de no chier seigneur et pere
devant dit, avons mis nostre sayel aveuc le sien.
Qui furent faites et donees l'an de l'incarnation *Nostre* Seigneur mil deus cens
quatre vins et seze ou mois de fevrier.

91 Goedkeuren, aanvaarden en bekrachtigen

92 Zekerheid

93 Sayel – sceau : zegel

94 Estable : vaststaand

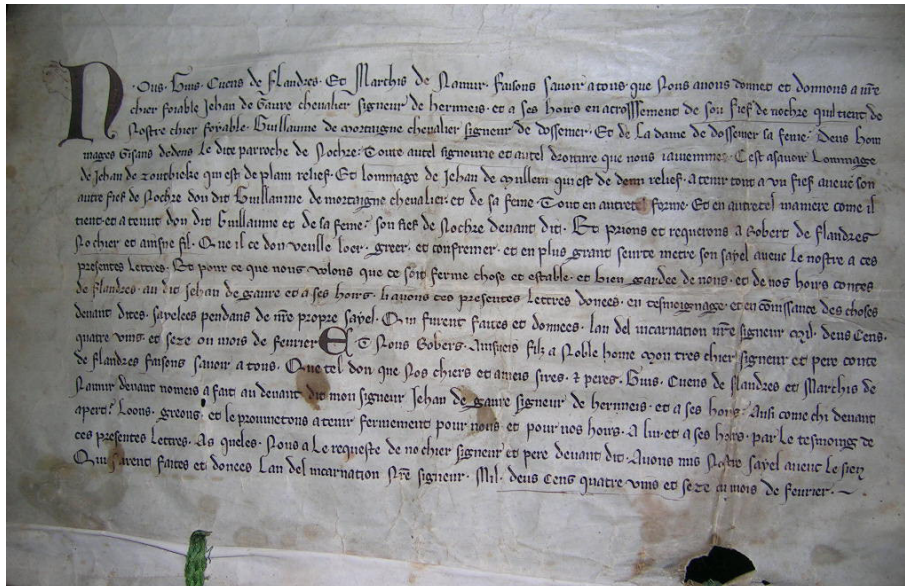
95 In het jaar van de vleeswording van Onze-Lieve-Heer

96 Filz – fils: zoon

97 Ameis – aimé: geliefd

98 Loons: keuren goed

99 Greons: aanvaarden

Figuur 'Keure 1296 februaryi'

Vertaling

Wij, Gewijde, graaf van Vlaanderen en markgraaf van Namen, laten aan allen weten dat we aan onze dierbare en getrouwe Jan van Gavere, ridder, heer van Herimez, en aan zijn erfgenamen twee manschappen in de bovenvermelde parochie geschonken hebben en schenken, manschappen met volledig dezelfde rechten als die die wij er hadden. (Dat doen we) ter vermeerdering van zijn leen van Nokere, dat hij houdt van onze dierbare en getrouwe Willem van Mortagne, ridder, heer van Dossemer, en van zijn vrouw, dame van Dossemer. Het gaat hier om de manschap van Jan van Zoutbeke, die volledig leenverhef verschuldigd is en de manschap van Jan van Mullem die half leenverhef verschuldigd is. Hij moet het geheel samen houden met zijn ander leen van Nokere (dat hij houdt) van de bovenvermelde Willem van Mortagne, ridder, en van diens vrouw, op dezelfde manier als hij van bovenvermelde Willem en van zijn vrouw zijn bovenvermeld leen van Nokere houdt en gehouden heeft. En we vragen dat Robrecht van Vlaanderen, onze geliefde oudste zoon, die schenking zou willen goedkeuren, aanvaarden en bekrachtigen en tot grotere zekerheid zijn zegel met het onze aan deze brief zou willen bevestigen. En omdat we willen dat dat een vaststaand en duurzaam feit zou zijn, dat door ons en onze erfgenamen, graven van Vlaanderen, ten voordele van bovenvermelde Jan

van Gavere en zijn erfgenamen onderhouden wordt, hebben we hem deze brief gegeven, waaraan we ons eigen zegel gehangen hebben, als getuigenis en als kennisgeving van wat hierboven vermeld is. Dat werd gedaan en gegeven in de maand februari van het jaar des Heren 1296. En wij, Robrecht, oudste zoon van mijn edele en geliefde heer en vader, graaf van Vlaanderen, laten aan allen weten dat we de schenking die onze bovenvermelde geliefde heer en vader Gewijde, graaf van Vlaanderen en markgraaf van Namen, aan mijn bovenvermelde heer Jan van Gavere, heer van Herimez, en aan zijn erfgenamen gegeven heeft, zoals hierboven blijkt, goedkeuren en aanvaarden; (we laten ook weten) dat we beloven dat wij, zowel als onze erfgenamen, dat duurzaam zullen onderhouden ten zijne voordele en ten voordele van zijn erfgenamen. Als getuigenis hiervan geldt die brief, waaraan we, op vraag van onze bovenvermelde geliefde heer en vader ons zegel samen met het zijne bevestigd hebben. Dat werd gedaan en gegeven in de maand februari van het jaar des Heren 1296.

Commentaar

In dit vierde en meest recente charter duiken twee nieuwe hoofdrolspelers op: Gewijde (van Dampierre), graaf van Vlaanderen en markgraaf van Namen, en Robrecht (III), zijn oudste zoon. Naast de figuren die we ook in vorige keuren aantreffen, worden twee leenmannen vermeld: Jan Van Zoutbieke en Jan Van Mullem. Herhaaldelijk werd het toponiem ‘Zoutbieke’ geïnterpreteerd als ‘Zaubeke’, een beek die het vlakke gedeelte van Nokere doorkruist en ter hoogte van Zulte in de Leie stroomt.¹⁰⁰ We vermoeden veeleer dat het hier om de Zoetebeek gaat die - tot vóór de aanleg van het golfterrein Happy in Waregem - bovengronds de grens van Nokere en Waregem vormde. R. Castelain argumenteert anderzijds dat ‘Zoetebeek’ in het middelnederlands als ‘Soetebeke’ zou geschreven worden. Het toponiem duikt in de 15de eeuw meermaals op in archivalia.¹⁰¹

Bemerk dat het charter oorspronkelijk werd opgesteld door de graaf van Vlaanderen en dat in de loop van dezelfde maand februari zijn zoon Robrecht er nog zijn goedkeuring (inclusief zegel) aan toevoegde. Het gebruik van de term *getrouwe*, die zowel betrekking heeft op Willem van Mortagne als op leden van de familie van Gavere, zijn de aandachtige lezer niet ontgaan. Zij staven de door ons vooropgestelde hypothese betreffende *klantenwinning*. Het reliëf van de lenen of leenverhef houdt verband met de erfenistaks die de

¹⁰⁰ CASTELAIN, “Ontstaan van de heerlijkheid Nokere”, 248.

¹⁰¹ VAN DURME, *Toponymisch woordenboek*, 506-512.

heer ontving bij verandering van eigenaar van een leen. Voor een vol reliëf werd 10 lb. parisis (Parijse ponden), voor een half reliëf 5 lb. parisis betaald.

Het unieke archiefstuk, dat bewaard wordt in een houten kist met glazen wand, is bijna twee maal zo groot als de vorige keuren. Weerspiegelt de grootte van het document de status van de schenker? Afmetingen: horizontaal 34 cm, verticaal links 28 en rechts 30,5 cm.

Zowel het zegel van de graaf als dat van zijn zoon zijn nog in vrij ongeschonden toestand. Het zegel van Gewijde van Dampierre beeldt een ruiter zittend op een paard af. De figuur houdt een zwaard in de rechter- en een schild in de linkerhand. Op het schild staat een leeuw getekend. In de rand van dit zegel lezen we: *Guidonis comitis Flandrie et marchionis Namurensis* wat zoveel betekent als van Gewijde graaf van Vlaanderen en markgraaf van Namen.

Dankwoord

Via deze weg houden we eraan de familie van wijlen baron Jean Casier van harte te danken voor het gebruik van de originele documenten. Heel bijzonder dank aan jonkheer Philippe Casier die uiteindelijk de ontbrekende keures terugbracht naar hun thuisbasis.

Zonder de paleografische kennis van Dr. Coutant en de historische deskundigheid van Rik Castelain was de essentie van deze unieke documenten *dode letter* gebleven.

Bibliografie

ANONYMUS. "Kolonisatiedorpen. Het dorp in Oost-Vlaanderen", *Toerisme in Oost-Vlaanderen*, 26-16 (1977).

BOHEZ, S., JOOSEN, G. en SIMOENS, I. *Nokere*. Nokere, 1974.

CASTELAIN, R. "De baronie van Pamele", *H.G.O.K.O.*, 18 (1975) 29-54.

CASTELAIN, R., "Ontstaan van de heerlijkheid Nokere en haar feodale structuur (12de -16de eeuw)", *G.H.K. "De Gaverstreke"*, (1992) 247-268.

DE BROUWERE, J., "Het Cartularium van het Onze-Lieve-Vrouw-Hospitaal te Oudenaarde", *H.G.O.K.O.*, 10 (1956) 126-160.

DE GHELLINCK D'ELSEGHEM-VAERNEUWICK, X. "Mullem; seigneurs de Mullem" *A.C.A.H.A.*, (1914).

DE LIEDEKERKE, R. *La maison de Gavre et de Liedekerke. Les Rasses*, Brugge, 1961.

DE LIEDEKERKE, R. *La maison de Gavre et de Liedekerke. Les Rasses*, Brugge, 1969.

DE LIMBURG STIRUM, T., *Coutumes de la ville d'Audenarde*. Brussel, 1966.

DE WITTE, E. « Notice sur la pierre tombale de Seigneur Jacop van Gavere et de son épouse », *A.C.A.H.A.* (1908), 109-114.

GYSELING, M., *Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226)*, (Bouwstoffen en studiën voor de geschiedenis en de lexicografie van het Nederlands, 6), Brussel, 1960

KINDS, L. e.a. *Acht eeuwen Nokere*, Nokere, 1996.

TACK, L. *Archeologisch onderzoek van de gemeente Nokere (Kruishoutem)*, onuitgegeven licentieoverhandeling, Gent, , 1982.

VAN GEERTSOM, A., "Familienamen uit het Oudenaardse", *H.G.O.K.O.*, 11 (1958) 260-315.

VAN DURME, L., *Toponymisch woordenboek van Oost- en Zeeuws-Vlaanderen*, <https://bouwstoffen.kantl.be/tw-ozvl/browse/1.26.3-Nokere>.

WARLOP, E. *De Vlaamse adel vóór 1300*, 3 delen, Handzame, 1968.

PIETER-JAN LACHAERT

Brieven van kunstschilders Louis Gallait en Nicaise de Keyser aan bibliothecaris en kunstpromotor Auguste Voisin

“Je vois avec beaucoup de satisfaction le travail que vous vous proposé de faire sur les beaux arts et dans l'intérêt de nos artistes modernes”

Inleiding: Voisin en Castelain

Auguste Voisin (1800-1843) was een Fransman afkomstig uit de buurt van Boulogne-sur-Mer. Hij verhuisde reeds op jonge leeftijd met zijn ouders naar Gent. Bij de start van zijn professionele carrière als leraar kwam Voisin in Kortrijk terecht. Hij werd er opgenomen in het geleerde netwerk rond verzamelaar-bibliotheekier Jacques Goethals-Vercruysse en publiceerde er onder meer over de Gulden Sporenslag, hetgeen schilder Nicaise De Keyser inspireerde tot een historieschilderwerk en vervolgens Henri Conscience aanzette tot de historische roman “De Leeuw van Vlaanderen”. In 1830 keerde Voisin terug naar Gent en slaagde hij erin een academische carrière uit te bouwen als bibliothecaris en docent aan de Universiteit. Doorheen zijn hele leven trad Voisin op als oudheidkundige, boekenliefhebber en kunstmecenas.¹

Ik vermoed dat Voisin en zijn leefwereld de gevierde van deze bundel op meerdere manieren kunnen boeien. Als romanist koestert Rik Castelain duidelijk liefde voor de Franse taal en cultuur. Een andere overeenkomst is de oriëntering op Kortrijk. Rik publiceerde in diverse Kortrijkse tijdschriften en reeksen en was/is een regelmatige bezoeker van het Rijksarchief Kortrijk. Met zijn publicatie “Het leven op het platteland tussen Kortrijk en Oudenaarde (16^e-18^e eeuw)” behaalde Rik in 1984 de Oost-Vlaamse Prijs voor Geschiedenis. Tenslotte kan eenieder die ooit het genoegen had te gast te zijn thuis bij Renilde en Rik alleen maar beamen dat kunst en ‘savoir-vivre’ daar erg aanwezig zijn.

¹ DE SAINT-GENOIS, *Notice biographique*. Door een schrijf/drukfout in deze bijdrage wordt in alle biografieën sinds 1844 Permes aangehouden als geboorteplaats terwijl waarschijnlijk Pernes-lès-Boulogne wordt bedoeld. Zie COTMAN, *Voisin, Auguste (1800-1843)*.

Het verzamelen van autografen

Auguste Voisin startte vermoedelijk omstreeks 1835 met het aanleggen van een verzameling autografen. Hierin bewaarde hij brieven van beroemde mensen die met hem correspondeerden, maar eveneens ging hij actief op zoek naar aanvullingen. Deze verzamelde hij onder meer uit het archief van Charles Van Hulthem (1764-1832, de voorganger-bibliothecaris van wie hij de biografie schreef en de catalogus van de bibliotheek opmaakte in 1837) en uit het archief van Antoine-Jean Saint-Martin (1791-1832, een Franse pionier op het vlak van de studie van Armenië, lid van de Académie des Inscriptions et Belles-Lettres en directeur van de Bibliothèque de l'Arsenal in Parijs). Vermoedelijk verwierf Voisin het brievenarchief van de Saint-Martin tijdens een verblijf in Parijs (we weten uit het brievenarchief van Voisin dat hij in Parijs verbleef in 1837 en 1838) of via bevriende correspondenten uit de lichtstad.²

Dat Voisin actief op jacht ging naar interessante autografen bewijst o.a. een brief van de Luikse entomoloog Théodore Lacordière (1801-1870) van 13 december 1839 : "Lors de mon passage à Gand où vous m'avez accueilli avec une bienveillance dont je conserverai éternellement le souvenir, vous m'avez demandé pour votre collection d'autographes une lettre de mon père le prédicateur. La voici enfin, après un retard dont je rougie. J'ai choisi la moins insignifiante parmi celles dont je peux disposer. J'en ai beaucoup, mais presque toutes contiennent des passages relatifs à des affaires de famille".³

Dat Voisin niet de enige was die in deze periode een privéverzameling aanlegde (naast de openbare verzameling waarvoor hij eveneens verantwoordelijk was) blijkt uit een brief van de Doornikse stadsarchivaris Frederic Hennebert die hem vraagt om een autograaf van Van Hulthem en een portret van De Bast, Warnkoenig en Van Hulthem voor zijn persoonlijke verzamelingen autografen en portretten. Indien mogelijk zelfs dubbele exemplaren van de portretten "pour un ami qui collectionne aussi".⁴

Naar aanleiding van de publicatie van enkele brieven uit een niet nader

2 Over het brievenarchief van Antoine-Jean de Saint-Martin zie LACHAERT, 'Ondergronds archief', 4-5. Henri Patin (1793-1876) was een jeugdvriend van Voisin, hij was classicus en schrijver en woonde in Parijs. Hij bezorgde Voisin de nodige introductiebrieven voor bezoeken aan de Archives du Royaume en de Bibliotheek van het paleis van Fontainebleau in Parijs in 1837 (SAG, OA 2ter/4/2/110).

3 SAG, OA 2ter 4_2, 159.

4 SAG, OA 2ter 4_2, 1004.

bekendgemaakte privé-verzameling laat Voisin zich ontvallen: “Outre les trésors qui sont restés enfouis jusqu’à ce jour dans les archives de Gand, de Bruges, d’Ypres et d’Audenarde, plusieurs particuliers ont dans leur possession des documents authentiques et des manuscrits précieux dont il serait bien facile de publier des extraits importants”.⁵

Na de dood van Auguste Voisin werd de verzameling verdergezet door zijn schoonzoon, de Gentse arts Richard Boddaert (1834-1909)⁶. Vooral brieven van bekende personen uit de medische wereld met wie Richard Boddaert contacten onderhield, vonden hun weg naar de verzameling. Tenslotte zette ook de zoon van Richard, Henri Boddaert, de verzameling verder. Henri Boddaert (1868-1928) was advocaat en sociaal-liberaal politicus in Gent. Ook hij verrijkte de verzameling met brieven van zijn beroemde contacten die vooral in de culturele en politieke sfeer te situeren vallen.⁷

De brievenverzameling werd vermoedelijk tijdens het interbellum door het Gentse Stadsarchief verworven. Gentse archivariissen klasseerden de brievenverzameling bij de andere kunstmatig gecreëerde brievenverzamelingen in reeks 2ter van het Oud Archief. De praktijk om modern privé-archief te rangschikken in het Oud Archief van de stad duidt op het belang dat aan de verzameling werd toegekend,⁸ maar zorgde ervoor dat de verzameling lange tijd onder de radar bleef. Pas recent werd de brievenverzameling herontdekt, gecontextualiseerd en beschreven.

Dat in de eerste helft van de 19de eeuw een verzameling autografen werd aangelegd dient evenmin te verbazen. In die tijd was het een wijdverbreid gebruik dat kunstmatige collecties van brieven van belangrijke personen werden aangelegd. Deze brieven vormden vaak een soort canon van

5 VOISIN, ‘Lettres inédits du Comte d’Egmont’, 431.

6 VOISIN huwde op 10 april 1839 met Elisa Platteau in Kortrijk. Hun dochter Emma huwde met Richard Boddaert. Zie: DE SAINT-GENOIS, *Notice biographique*, 449 en STORME, *De Coupure in Gent*, 167.

7 Henri Boddaert speelde nog een bescheiden rol in de Oudenaardse historiografie door zijn rol als advocaat van het “Comité de défense gratuite des Belges devant les juridictions allemandes” tijdens de Eerste Wereldoorlog. Hij dient in 1916 vergeefs een gratieverzoek in voor zijn ter dood veroordeelde Oudenaardse confrater en spion Joseph Braet. Zie VAN DER FRAENEN, *Voor den kop geschoten*, 214 en VAN DER FRAENEN, ‘Aan Joseph Braet’, 345.

8 Ook de Oudenaardse stadsarchivaris Paul De Muynck klasseerde moderne documenten soms doelbewust in het oud archief van de stad: “Onderhavige inventaris vermeldt ook bescheiden van geschiedkundige betekenis, die eigenlijk behoren tot het modern archief der stad. Om deze geschiedkundige betekenis worden zij bewaard in het Oud archief en in de inventaris ervan opgenomen” (zie LACHAERT, ‘De zwarte doos van een gecrasht archief’, 134). Zowel in Gent als in Oudenaarde paste men in het interbellum (en lang daarna!) dus nog dezelfde ordeningsprincipes toe, die geen rekening hielden met het herkomstbeginsel.

ationale figuren, belangrijk voor de geschiedenis van een stad of land. In de Stadsbibliotheek/het Stadsarchief Oudenaarde was een autografenverzameling in 1848 reeds gevormd. In tal van stadsarchieven zijn vandaag nog de sporen van dergelijke brievenverzamelingen terug te vinden. In oorsprong kwamen dergelijke brievenverzamelingen vooral binnen bibliotheekomgevingen tot stand, al spiegelde archieven zich ook wel aan de bibliotheken en liepen beide werelden dooreen.⁹ Zo werd op initiatief van de Koninklijke Bibliotheek van België in 1848 een circulaire verstuurd naar de lokale besturen, met een oproep om brieven ondertekend of geschreven door “hommes célèbres, des primus ou des hommes politiques” die zich in de lokale gemeentearchieven bevonden aan de Bibliotheek toe te sturen.¹⁰ In Gent was de autografencollectie minstens reeds in 1836 samengesteld. In dat jaar besliste stadsarchivaris Charles Parmentier immers om de verzameling in twee banden (periodes 1457-1599 en 1600-1794) te laten inbinden.¹¹ De meeste van de overgeleverde brievenverzamelingen kwamen tot stand binnen openbare instellingen, privéverzamelingen van brieven uit de eerste helft van de 19de eeuw lijken de tijd minder getrotseerd te hebben. In die zin is de verzameling Voisin-Boddaert in het Gentse stadsarchief wel uitzonderlijk: het gaat om een privéverzameling en bovendien werd ze over meerdere generaties heen aangevuld. Ook op een ander domein is de verzameling van Voisin opmerkelijk: in tegenstelling tot de stedelijke en nationale collecties laat Voisin zich niet door landsgrenzen inperken. Zijn collectie is internationaler dan deze van tijdgenoten. Aan de grondslag van de verzameling van Voisin ligt een brede interesse in wetenschap, geschiedenis en kunst. Ook de opvolgers van Voisin, Richard en Henri Boddaert, lieten zich niet door de landsgrenzen beperken. De fascinatie voor beroemdheden uit de wereld van politiek, wetenschap en kunsten uit de eigen tijd vormt de grootste drijfveer.

De verzameling Voisin-Boddaert omvat naast enkele opmerkelijke curiosa zoals een brief van de in Oudenaarde geboren Margaretha van Parma uit 1571 (het oudste stuk in de collectie), een brief van Matthias Hovius aan Justus Lipsius en brieven van politieke gezagsdragers uit 16de-18de eeuw vooral eigentijdse briefwisseling van Voisin zelf.

9 VAN HAVERE, *De Droom van een Archivaris*, 54-55.

10 SAO, MA, Registers van uitgaande brieven, brief dd. 24 mei 1848 bevat het Oudenaardse afwijzende antwoord op deze circulaire: Oudenaarde wenst geen brieven uit haar archief te vervreemden, stuurt een inventaris van de lokale autografenverzameling door naar de Koninklijke Bibliotheek en houdt zich beschikbaar om een facsimile te vervaardigen van brieven indien daar vraag naar zou zijn.

11 VAN DE WALLE, *Restauratie en conservatie*, 53.

In zijn totaliteit omvat de verzameling Voisin-Boddaert momenteel autografen van 259 personen. De nummering van de omslagen waarin de autografen worden bewaard, laat vermoeden dat de verzameling oorspronkelijk nog iets omvangrijker is geweest.¹² De grootste groep autografen werd vermoedelijk verzameld door Auguste Voisin: ongeveer 205 autografen zijn vermoedelijk aan zijn verzamelijver toe te wijzen. Ze zijn te dateren van 1573 tot 1842. Onder Richard Boddaert werden ongeveer 34 brieven toegevoegd, die dateren van net na het overlijden van Auguste Voisin in 1842 tot 1905. Een minderheid van de autografen tenslotte is afkomstig van Henri Boddaert: vermoedelijk gaat het slechts om een vijftiental brieven uit de periode ca. 1890-1920. Onder Henri Boddaert werden de brieven niet meer genummerd en in omslagen bewaard. Het uitzicht van de collectie zoals ze zich nu presenteert is te danken aan Richard Boddaert die de collectie nummerde en in papieren omslagen en portefeuilles ordende.

In de collectie zonderen we voor deze bijdrage de brieven gericht aan Auguste Voisin af. Zij dateren van 1825 tot 1842. De brieven dateren hoofdzakelijk uit de periode 1835-1842, de periode waarin Voisin actief was als bibliothecaris van de Rijksuniversiteit Gent. Oudere brieven bleven slechts beperkt bewaard en zijn afkomstig van jeugdvriend Henri Patin, de uit Kortrijk afkomstige rechtsgeleerde Hippolyte Rolin en graveur Charles Onghena.

De brievenverzameling omvat brieven van bewindvoerders, politici en prominenten. Een specifieke deelverzameling zijn de brieven van kunstenaars. In de collectie bevinden zich brieven van de topkunstenaars van zijn tijd o.a. Eugène Verboeckhoven, Mattheus Van Bree, Henri Decaisne, Guillaume Geefs, Paul Lauters, Jean-Baptiste Madou, Pierre Simonau, Henri Vanderhaert, Félix De Vigne, Ferdinand De Braekeleer, François-Joseph Navez en Louis-Pierre Verwée. Uit deze brieven komt de centrale rol die Auguste Voisin speelde in het kunstleven in België in de eerste jaren van de onafhankelijkheid sterk naar voor. Voisin stond de kunstenaars van zijn tijd bij met raad en daad. Hij zorgde voor historisch correcte gegevens waarmee de kunstenaars verder aan de slag

12 Ontbrekende autografen/mapjes in de nummering van Richard Boddaert zijn 1-6, 8-11, 13-18, 21, 25, 50, 56, 101, 130, 133, 207, 219 en 232. Mapje 171 bevat de autografen van bisschoppen (vier), blijkbaar waren die voor Richard Boddaert niet belangrijk genoeg voor aparte mapjes per bisschop. In dit mapje bevindt zich ook de brief van Hovius aan Lipsius! Mapjes 183 en 221 werden tweemaal toegekend: respectievelijk Warnkoenig en Bottin en Heremans en Nothomb. Autografen 102 (Bernard-Germain-Étienne de La Ville-sur-Ilлон) en 204 (Conway) ontbreken, maar de mapjes zijn wel nog aanwezig.

konden bij het maken van historiestukken,¹³ hij was als secretaris van diverse kunstgenootschappen betrokken bij de organisatie van tentoonstellingen en wedstrijden, hij zorgde ervoor dat de werken van kunstenaars werden aangekocht door openbare besturen en hij speelde een belangrijke rol voor het kunstonderwijs in zijn rol van adjunct-secretaris van de Koninklijke Academie voor Schilderkunst te Gent.¹⁴ De schilderkunst van omstreeks 1830, de romantiek met zijn enorme historieschilderijen, kan vandaag nog slechts op een beperkte belangstelling rekenen vanuit kunsthistorisch perspectief. Het tijdperk van het jonge België dat baadde in een grote, door de overheid aangemoedigde vaderlandslievende roes ligt lang achter ons. De grote “Machines” met hun onderliggende patriottische boodschap hebben afgedaan, toch blijft de contextualisering van deze werken ook vandaag van belang.

De correspondentie met kunstschilder Louis Gallait over de “Troonsafstand van keizer Karel V” in 1841

Louis Gallait (Doornik 1810-Schaarbeek 1887) was één van de belangrijkste vertegenwoordigers van de romantiek in België. Gallait schilderde heel wat grote historiestukken. In zijn tijd genoot hij een internationale bekendheid.

Gallait werd opgeleid aan de Academie voor Schone Kunsten van Doornik en de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten van Antwerpen. Hij vervulde zijn opleiding in Parijs bij de Dordtse schilder Ary Scheffer (1795-1858). Het sleutelmoment in zijn carrière was de realisatie in 1841 van een immens schilderij getiteld “Troonsafstand van keizer Karel V”, een opdracht van de Belgische regering. Dit schilderij is momenteel te bezichtigen in het Museum voor Schone Kunsten van Doornik. Gallait werkte aan dit schilderij van 1838 tot 1841. Het schilderij vormde een twee-eenheid met een door Eduard De Bièfve geschilderde tegenhanger: “Het eedverbond der edelen”. De “Troonsafstand van keizer Karel V” kende internationaal succes. Het doek wordt nog steeds beschouwd als een sleutelwerk in de negentiende-eeuwse Belgische schilderkunst. Het werk was eerst te zien op

13 Bijvoorbeeld Henri Decaisne dankt Voisin voor eerdere inlichtingen en richt zich opnieuw tot Voisin om inlichtingen om de Artevelde herkenbaar te kunnen weergeven op een schilderij getiteld “La réunion des hommes illustres de la Belgique” (SAG, OA 2ter 4_2, 158).

14 De brief van Henri Vanderhaert aan Voisin dateert van 27 november 1841 en laat zien dat Vanderhaert met de nodige reserves de nieuwe betrekking van directeur van de Gentse Academie heeft aanvaard. Blijkbaar heeft Voisin hem op de nodige punten weten te overtuigen en gerust te stellen: “Vous savez donc toucher, au juste ou je suis sensible”. (SAG, OA 2ter 4_2, 194).

Afbeelding 1: Louis Gallait, *Troonsafstand van keizer Karel V*, 1841, Olie op doek, 485 x 683 cm, inv.1971/n°238, Bewaargeving door de Belgische Staat, Tournai, Musée des Beaux-Arts.

een tentoonstelling in Parijs in maart 1841. Vanaf 5 juli van datzelfde jaar was het voor het eerst op Belgisch grondgebied te bezichtigen in Gent, waar het een zeer enthousiast onthaal kreeg. Kunsthistoricus Serge Le Bailly de Tillegheem besprak de totstandkoming en context van dit werk uitvoerig in zijn monografie over Louis Gallait.¹⁵ Dankzij de brieven van Auguste Voisin is het nu mogelijk om enkele hypothesen die in dit werk geformuleerd worden te controleren. Auguste Voisin maakte naar aanleiding van de tentoonstelling van het werk in Gent een notitie waarin hij duiding geeft bij de historische context die het werk evoceert en de personages uitvoerig voorstelt.¹⁶ Op het werk komt een honderdtal personen voor. Zoals Serge Le Bailly de Tillegheem reeds vermoedde, is de notitie van Voisin inderdaad in samenspraak met de schilder opgesteld.¹⁷ Meer nog, Voisin blijkt een vroegere versie van de notitie aan Louis Gallait in Parijs te hebben toegestuurd waarna die een vijftal verbeteringen voorstelt die door Voisin zo goed als letterlijk zijn overgenomen

15 LE BAILLY DE TILLEGHEEM, *Louis Gallait (1810-1887)*.

16 VOISIN, *Abdication de Charles-Quint*.

17 LE BAILLY DE TILLEGHEEM, *Louis Gallait (1810-1887)*, 120: "Nous avons cherché à en identifier un maximum en nous basant sur un opuscule édité à l'occasion de l'exposition du tableau à Gand en 1841, et rédigé par Auguste Voisin, avec l'accord probable de l'artiste. Les identifications proposées par cet auteur sont devenues traditionnelles et sont admises même lorsque la physionomie des personnages ne semble pas correspondre avec exactitude à la vérité historique".

in de uiteindelijke publicatie: de verbeteringen betreffen de identificatie van Maria van Spanje (1528-1603), Alva (Gallait beaamt Voisin in diens kritiek dat Alva niet kon aanwezig zijn bij de troonsafstand. In de uiteindelijke publicatie wordt de tekst zo handig geformuleerd dat de associatie met Alva wel wordt gemaakt, maar tegelijkertijd wordt weerlegd. Uit iconografisch onderzoek van Le Bailly de Tillegheem blijkt alvast dat Gallait zich door afbeeldingen van Alva heeft laten inspireren),¹⁸ Vesalius, graaf Hoorn en Viglius. Over de aanwezigheid van Viglius, die op zijn schoot een kussen met de scepter en de kroon vasthoudt, twijfelt Gallait. Hij vraagt aan Voisin om de passage over Viglius in zijn notitie te schrappen omdat hij zich misschien vergist heeft en de zaken niet historisch correct heeft weergegeven: “Ma pensée a bien été de présenter Viglius portant la couronne et le sceptre, mais peut être vaudrait-il mieux lanier[sic] le paragraphe qui concerne ce personnage, tel que vous l’avez écrit car il n’était pas encore, si j’ai bonne souvenance, grand chancelier de la Toison. Je m’en rapporte la dessus à votre si judicieux jugement”.¹⁹ Hij laat hierbij de eindbeslissing aan Voisin, die kan oordelen naar eigen historisch inzicht. Voisin behield de passage in de uiteindelijke versie. Hetgeen Le Bailly de Tillegheem na gedegen iconografisch onderzoek tot een rechtzetting noopt: “La figure que Voisin considère comme Viglius n’offre en fait aucune ressemblance avec les deux portraits de Viglius Ayatta de Zuichem ... de plus une comparaison de la toile avec l’étude n°79 montre que la représentation du personnage varie sensiblement et que l’imagination du peintre joue un rôle actif dans l’élaboration des traits de ces témoins historiques. On comprendra dès lors combien s’expliquent les identifications établies par Voisin et devenues conventionnelles”.²⁰

De conclusie van dit alles: een deel van de historische figuren die Gallait schilderde op “Troonsafstand van keizer Karel V” is geïnspireerd op historische afbeeldingen van de betrokkenen, maar voor een ander deel is de inspiratie ontsproten aan de fantasie van de schilder. Auguste Voisin heeft er –in samenspraak met Gallait– vervolgens namen bij bedacht en bij Viglius gebeurde dit onder het grootste voorbehoud van de schilder. Het overdadig bevolken van een schilderij met de namen van “les grands hommes” als een soort heiligen van de geseculariseerde nationale staat is typerend voor de schilderkunst van de beginjaren van België.²¹ Hoe meer dergelijke figuren op

18 LE BAILLY DE TILLEGHEM, *Louis Gallait (1810-1887)*, 327, voetnoot 31.

19 SAG, OA 2ter 4_2_155, brief 1 dd. 26 juli 1841.

20 LE BAILLY DE TILLEGHEM, *Louis Gallait (1810-1887)*, 327, voetnoot 33.

21 HOLTHOF, ‘Glorifier à jamais la patrie!’, 17-24.

een schilderij “herkend” werden hoe beter, zelfs als de schilder er zich zelf niet van bewust was dat hij ze had geschilderd.

De verbeteringen die Gallait suggereerde op de legende die Voisin opstelde voor zijn “Troonsafstand van keizer Karel V” werden verstuurd vanuit Parijs waar hij zich blijkbaar op 26 juli bevond. Op 14 augustus kwam Gallait zelf naar Gent, waar hij op bijzonder luisterrijke wijze werd onthaald, met onder meer een geanimeerd banket op 18 augustus 1841. Na de viering in Gent volgden gelijkaardige ontvangsten in Doornik (21 augustus 1841) en Brussel (9 september 1841).²² Gallait was Voisin enorm erkentelijk voor alle eerbewijzen die zijn werk zijn te beurt gevallen op de tentoonstelling in Gent in 1841. Een brief die hij verstuurdde vanuit Doornik op 23 augustus 1841 getuigt hiervan: “J’ai été haité [hâté?] par votre bonne ville de Gand que j’aime de tout mon cœur en véritable enfant gâté et je ne sais vraiment pas comment je pourrais jamais m’acquitter envers elle de la dette de reconnaissance qu’elle m’a fait contracter”.²³

De tentoonstelling in Gent betekende inderdaad het startpunt voor een internationale triomftocht voor Gallait en zijn “Troonsafstand van keizer Karel V”. Na Gent werd het schilderij nog tentoongesteld in verscheidene Duitse steden in 1842: Berlijn, Dresden, Stuttgart en Maagdenburg, waar het eveneens erg goed onthaald werd. Het lag er aan de basis van het ontstaan van een eigen nieuwe Duitse en mogelijk ook Poolse school van historieschilders.²⁴ Op de Wereldtentoonstelling in Londen in 1862 zou het werk eveneens te zien zijn geweest.²⁵ Voor België werd dit een werk met iconische betekenis dat het patriottische denken een boost gaf.²⁶

De doortocht van de “Troonsafstand van Keizer Karel V” werd ook in Gent niet onmiddellijk vergeten: voor de Salle des Pas Perdus van het nieuwe Gentse gerechtsgebouw van Louis Roelandt voorzag Hyppolyte Rolin, oude vriend van Voisin en schepen van Openbare Werken in Gent, een versiering met muurschilderingen. In 1844 werd Louis Gallait hiervoor gecontacteerd. Misschien valt de keuze van Rolin voor Gallait deels te verklaren als een postuum eerbetoon aan zijn overleden vriend Voisin. Het decoratieprogramma van Gallait voor de grote zaal van het Gentse gerechtsgebouw werd echter nooit gerealiseerd door problemen in verband met de financiering.²⁷

22 LE BAILLY DE TILLEGHEM, Louis Gallait (1810-1887), 167-171.

23 SAG, OA 2ter 4_2_155, brief 3 dd. 23 augustus 1841.

24 ROSSI-SCHRIMPF, *Wisselwerkingen*, 41-44.

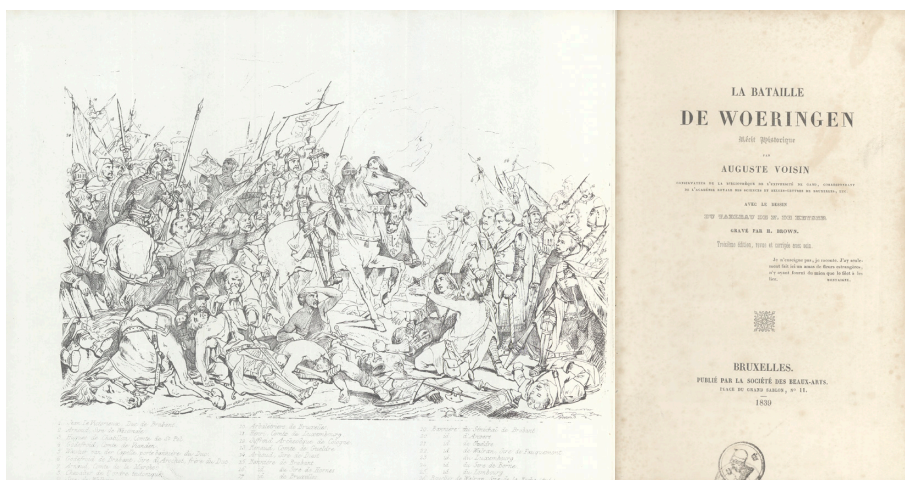
25 LE BAILLY DE TILLEGHEM, *Louis Gallait (1810-1887)*, 175.

26 LE BAILLY DE TILLEGHEM, *De historieschilderkunst*, 25-34.

27 HUYGEBART, *Gent. De Salle des Pas-Perdus*.

Correspondentie met Nicaise De Keyser in 1835 en 1839

Nicaise De Keyser (Zandvliet 1813-Antwerpen 1887) was een andere exponent van de romantische school die in de beginjaren van België de kunstscène beheerste. De Keyser werd erg beroemd na de realisatie in 1836 van een immens historiestuk dat een tafereel uit de Slag der Gulden Sporen weergaf. Het werk is dooraderd met hevige romantische bewogenheid. Het werk was geïnspireerd door de publicatie van Auguste Voisin uit 1834: “Bataille de Courtrai ou des éperons d’or”. In het kielzog van het succes van de eerste veldslag maakte De Keyser in 1839 in opdracht van het Brusselse Nationaal Museum het werk “Na de slag van Woeringen in 1280”. Hierin is een gematigdere vorm van romantiek zichtbaar.²⁸

Afbeelding 2: H. Brown, 'Na de slag bij Woeringen' naar het gelijknamige schilderij van Nicaise De Keyser, 1839, gravure met legende door Auguste Voisin na overleg met Nicaise De Keyser. Universiteitsbibliotheek Gent, Acc. 3196.

Het brievenarchief van Voisin bevat twee brieven van Nicaise de Keyser. Een eerste brief dateert van 15 maart 1835, een tweede brief is gedateerd 14 oktober 1839. De eerste brief handelt over het plan dat Voisin heeft opgevat om de Moderne Vlaamse Schilderkunst te promoten door de uitgave van een publicatie met kwalitatieve illustraties in 20 afleveringen.²⁹ Alles wat het nieuwe

²⁸ LE BAILLY DE TILLEGHEM, *De historieschilderkunst*, 31.

²⁹ De omschrijving “Vlaamse schilderkunst” dient niet te verbazen, dit stond geenszins in tegenspraak met de nationalistische Belgische grondgedachte. Loir stelt: “Le jeune état belge trouve naturellement, dans l’école flamande, le moyen de développer un art national”, zie LOIR, *L’émergence*.

België te bieden had op het gebied van schilderkunst, beeldhouwkunst en architectuur zou erin opgenomen worden en het geheel zou mooi geïllustreerd worden met koperetsen van Charles Onghena en litho's van Madou, Lauters en Fourmois.³⁰ Met het oog op de realisatie van deze publicatie nam Voisin contact op met de historieschilders van zijn tijd. Een centrale rol hierbij werd toebedeeld aan Nicaise de Keyser, zoals blijkt uit diens antwoord uit 1835. De Keyser was mee betrokken bij de keuze van de schilders die voor het project werden aangezocht: hij stelt voor om zowel “peintres d’histoire” als “peintres du genre historique” te behandelen –het precieze onderscheid is ons niet meteen duidelijk– en zoekt schilders blijkbaar ook persoonlijk op om ze aan te sporen om mee te werken.³¹

Bij de tentoonstelling van “De Slag der Gulden Sporen” van de Keyser op de Exposition te Brussel in 1836 zal Voisin zich met zijn gekende schrijftalent inzetten om het werk een nog ruimere bekendheid te bezorgen en de kwaliteiten van de schilder ervan te onderstrepen. Hij roemt de schilder om zijn historische accuratesse en kennis van de middeleeuwen die enkel konden zijn verworven door volgehouden studiewerk in archieven en historische collecties. Hij geeft ook aan dat het werk al verkocht was aan een Engelse liefhebber voor een bedrag van 25.000 frank toen het werk zich nog slechts in een beginstadium bevond.³² Waarschijnlijk heeft Voisin De Keyser in de voorbereiding van het werk meer dan eens geholpen met historische gegevens en suggesties in verband met de afbeeldingen van historische figuren.

Een tweede brief van Nicaise De Keyser dateert van 14 oktober 1839. Deze brief behandelt twee onderwerpen: enerzijds een moeizame aankoop door de nationale overheid van een werk, vermoedelijk “Na de slag van Woeringen in 1280”, dat net in 1839 werd aangekocht voor het Nationaal Museum in Brussel, en anderzijds de plannen voor de verkoop van “De Slag der Gulden Sporen” aan de stad Kortrijk. Hier opnieuw zien we Voisin en de schilder optreden als een perfect tweespan. Voisin ijverde actief voor de aankoop van “De slag der Gulden Sporen” door de stad Kortrijk. De Keyser van zijn kant gaat in opdracht van Voisin onderhandelen met de privé-eigenaar en krijgt gedaan dat deze het schilderij opnieuw van de hand wil doen voor de som

30 VOISIN, *Annales de l'Ecole Flamande moderne*. De aandacht die Voisin besteedde aan fijn uitgevoerde illustraties bij zijn publicaties is legendarisch: in een publicatie die hij maakte over het Ursulaschrijn van Memling in Brugge werden de koperetsen van Charles Onghena door tijdgenoten hoger aangeslagen dan de eerste foto's van het schrijn uit 1854 (VAN BIERVLIET, *De roem*, 118).

31 SAG, OA 2ter 4_2, 177: brief dd. 15 maart 1835.

32 VOISIN, *Exposition*.

van 20.000 frank (dit is dus onder de oorspronkelijke aankoopprijs). De Keyser doet Voisin ook enkele tips aan de hand om de financiering van het schilderij voor Kortrijk rond te krijgen, met name worden de namen van de Prins de Ligne, de hertog van Arenberg en Coghen gesuggereerd om als privé-financiers op te treden.³³ Uiteindelijk slagen Voisin en De Keyser in hun opzet. Het schilderij wordt in augustus 1841 in Kortrijk onthaald en met de nodige luister tijdens een tentoonstelling aan het publiek voorgesteld.³⁴ “De Slag der Gulden Sporen” van De Keyser is momenteel enkel nog van de voorstudies bekend. Het voor Kortrijk in 1841 aangekochte werk werd immers vernietigd tijdens een bombardement op de stad toen op 21 juli 1944 het Kortrijkse stadsmuseum dat huisde in de laatmiddeleeuwse Lakenhalle op het Schouwburgplein in de vlammen opging.

Opmerkelijk is dat ook een schets van de hand van Voisin van “Na de slag van Woeringen in 1280” de brieven vergezelde. Voisin maakte naar aanleiding van de tentoonstelling van dit schilderij in 1839 een brochure over de Slag van Woeringen die geïllustreerd was met een gravure naar het schilderij van Nicaise De Keyser. Voisin voorzag de gravure van een legende: het is een voorontwerp van deze legende waarvan een kladversie bewaard bleef. Waarschijnlijk werd eerst overgelegd met De Keyser, hetgeen de doorhalingen kan verklaren.³⁵

Tot slot

Na hun dood in 1887 werden Gallait en De Keyser als twee grootheden van de romantiek in België samen in een retrospectieve tentoonstelling herdacht.³⁶ “De Troonsafstand van Karel V” heeft weliswaar niet meer de algemene bekendheid van in de 19de eeuw, maar is tot op de dag van vandaag een uithangbord van het Museum voor Schone Kunsten in Doornik gebleven. Auguste Voisin werd een vergeten bibliothecaris van de Universiteit Gent.³⁷ We illustreerden met bovenstaande bijdrage het belang van Voisin als kunstpromotor. Hopelijk vinden toekomstige (kunst)historici via deze

33 SAG, OA 2ter 4_2, 177: brief dd. 14 oktober 1839. Met Coghen wordt waarschijnlijk Jacques André graaf Coghen (1791-1858) bedoeld, een bankier en raadgever van koning Leopold I.

34 JASPIN, *Inauguration*.

35 SAG, OA 2ter 4_2, 177: legende en schets “Na de slag van Woeringen in 1280” en VOISIN, *La Bataille*.

36 LE BAILLY DE TILLEGHEM, *De historieschilderkunst*, 31.

37 Zie: MANTELS, *Torens van boeken: Universiteitsbibliotheek Gent 1797-2020*, Gent, 2020.

bijdrage makkelijker hun weg naar de uitzonderlijke autografencollectie Voisin-Boddaert in het Gentse stadsarchief.

Bijlages

Brieven van Louis Gallait aan Auguste Voisin

Herkomst: SAG, OA 2ter 4_2, 155, brief 1:

J'ai fort bien reçu en son tems, mon cher Monsieur Voisin, votre lettre et la notice qui l'accompagne. Je ne saurais trop vous dire combien je la trouve parfaite, tant sous le rapport historique, que sous celui de la rédaction que je trouve claire, précise et habilement dégagé avec un tact exquis de tous les détails qui auraient pu la rendre diffuse et longue. Et je ne suis en cela que l'écho de toutes les personnes qui l'ont lue. En un mot je trouve votre notice complète et irréprochable à l'exception du passage qui me concerne et que je ne puis accepter complètement en vous remerciant toute fois de l'intention toute bienveillante qui vous l'a fait dicter.

Voici les seules observations que je prends la liberté de vous soumettre et que la lecture de votre notice m'a suggéré.

- 1) La femme au port altier, au corsage de velours rouge qui se trouve à gauche du spectateur est Marie, épouse de Maximilien et fille de Charles V. Le type de sa figure (si vous le remarquez bien) a une grande analogie avec celle de son père et surtout de Philippe II. Type tout particulier même encore aujourd'hui à la maison d'Autriche, et qui consiste dans le mouvement avancé de la partie inférieure de la figure et qui lui donne ce caractère de fierté et même de dédain qu'on y remarque (la figure de Christine se trouve à coté les mains jointes).
- 2) Mon intention n'a jamais été de faire figurer le duc d'Albe dans cette solennité, car il était alors ainsi que vous le dites à guerroyer en Italie.
- 3) Ma pensée a bien été de présenter Viglius portant la couronne et le sceptre, mais peut être vaudrait-il mieux lanier [?] le paragraphe qui concerne ce personnage, tel que vous l'avez écrit car il n'était pas

encore, si j'ai bonne souvenance, grand chancelier de la Toison. Je m'en rapporte la dessus à votre si judicieux jugement.

- 4) La figure du Comte de Horn n'est pas celle que vous indiquez. C'est cette jeune homme aux moustaches retroussées (ayant un juste au corps blanc qui regarde d'un œil soupçonneux un groupe d'espagnols qui forme la suite de Philippe II et parmi lesquels se trouve le confesseur du jeune roi qui est un jeune dominicain au teint pâle, et qui tient les regards baissés (cette figure se trouve derrière Granvelle).
- 5) Une figure serait aussi à ajouter à la notice : c'est celui de Vesale, médecin de Charles Quint et anatomiste célèbre. Il était, ainsi que vous le savez sans doute, né en Flandre et fit ses études à Louvain. Il est placé derrière le confesseur de Charles V et dans l'ombre.

Il serait aussi à propos peut être et cela à cause des observations qui m'ont été faites souvent de dire deux mots au sujet de l'ordre de la jarretière que porte Philippe II et ce comme Roi d'Angleterre par sa femme.

Il est impossible quant au reste de mieux interpréter et à développer ma pensée que vous ne l'avez fait et vous en exprime toute ma vive satisfaction.

J'espère mon cher Monsieur Voisin, être assez heureux pour pouvoir avant peu de tems vous serrer la main et vous remercier de toute l'intérêt et la bienveillance que vous me portez, en attendant agréez, je vous prie, l'assurance de tous mes sentimens affectueuses. Votre bien dévoué L. Gallait

Paris 26 juillet 1841

Herkomst: SAG, OA 2ter 4_2, 155, brief 2:

Monsieur,

C'est avec un bien grand sentiment de gratitude que j'ai lu la lettre que vous m'avez fait l'honneur de m'adresser et par laquelle vous m'exprimez les sentiments de bienveillance et de sympathie dont j'ai été l'objet, lors du banquet donné au jury et aux vainqueurs du concours par la direction de l'académie.

J'ai été on ne peut plus touché de votre marque d'estime. L'approbation que mes compatriotes ont bien voulu accorder à mon œuvre est la plus douce récompense que j'osais ambitionner.

Je serais tout à fait confus de tant de distinction si je n'avais au moins l'espoir de pouvoir par sa continuité et la persévérance de mes efforts m'en rendre digne.

Je vous prie Monsieur le secrétaire de vouloir bien être auprès de la direction de l'académie et de son digne Président l'interprète de tous les sentiments de reconnaissance dont je suis si vivement pénétré et leur faire part de tous le bonheur que j'éprouverai à les leur réitérer moi-même aussitôt que les travaux dont je suis occupé maintenant seront terminés.

Agréez, je vous prie, Monsieur, l'assurance de mes sentiments les plus distingués,

Louis Gallait

Paris 26 juillet 1841

Herkomst: SAG, OA 2ter 4_2, 155, brief 3:

J'avais conservé l'espoir, mon cher Monsieur Voisin, de vous voir avant mon départ de Gand que j'avais même retardé d'un jour à cet effet. Mais bien a été de partir sans avoir eu cette satisfaction. J'espère cependant que maintenant la journée de jeudi ne se passera pas sans j'aurais bien plaisir de vous serrer la main et je vous attendra avec impatience. J'ai été haité [hâté ?] par votre bonne ville de Gand que j'aime de tout mon cœur en véritable enfant gâté et je ne sais vraiment pas comment je pourrais jamais m'acquitter envers elle de la dette de reconnaissance qu'elle m'a fait contracter. Je vous [deels onleesbare zin] fêté par mes bons tournaisiens. Je vous attends, votre tout affectueux, L. Gallait

Ma bonne mère et ma sœur vous remercient de votre bon souvenir et me chargent pour vous et votre aimable dame deux millions de choses affectueuses.»

[brief verzonden uit Doornik op 23 augustus 1841 naar Monsieur Voisin, chez M. Mercier, docteur en médecine in Ath]

Brieven van Nicaise De Keyser aan August Voisin :

Herkomst: OA 2ter, 4_2, 177, brief 1:

Anvers le 15 mars 1835

Mon cher Monsieur Voisin,

C'est avec une bien vive plaisir que j'ai reçu votre aimable lettre du 9 de ce mois que vous avez bien voulu m'écrire et dans laquelle je vois avec beaucoup de satisfaction le travail que vous vous proposez de faire sur les beaux-arts et dans l'intérêt de nos artistes modernes. On ne peut qu'applaudir une si noble entreprise, dont vous voulez sacrifier une partie de votre temps ce qui est le véritable moyen d'encourager les arts et y ramener cet élan qui régnait jadis dans notre ancienne école flamande.

Puisque vous vous avez bien voulu vous adresser à moi, mon cher collègue, pour vous fournir quelques moyens pour l'exécution de votre projet je

m'empresse de vous faire part que je suis toute entière à votre disposition et serais charmé de pouvoir être utile à quelques choses dans ce cas, j'espère que vous ne me ménagerez point. Pour ce qui regarde le dessin de mon calvaire : j'aurais le plaisir de vous l'envoyer sous peu, jusqu'ici, je ne me suis pas encore décidé pour la grandeur. Vous désirez également des dessins de nos artistes, de leurs productions les plus remarquables qui ont paru depuis l'année 1821 surtout en histoire, mais permettez-moi de vous observer que les peintres d'histoire ne s'y trouvent pas en un si grande nombres, pour vous fournir beaucoup des moyens, ou bien y compris les peintres du genre historique, ceux qui traitent des sujets de notre histoire, des sujets nationales, qui nous rappellent à notre souvenir les faits de nos grands hommes des siècles passés, dans ce genre là il y a également beaucoup de ressources, d'autant plus les artistes généralement puisque beaucoup des sujets de notre histoire qui vraiment est d'une ressource inépuisable. Dans ce cas veuillez avoir la complaisance de me faire parvenir un petit mot, que j'engage ces messieurs à vous satisfaire. En attendant que je rendrais une visite chez différents peintres d'histoire qui vous enverront avec plaisir quelques souvenirs de leurs productions.

Je n'ai pas oublié non plus la promesse que j'ai fait à la société des beaux-arts de leurs envoyer quelques choses de mes productions. J'espère que vous ne le prendrai pas de mauvais part, étant venu depuis peu de mon voyage de Paris et puis mes nombreuses occupations ne m'ont pas laissé un seul moment de loisir, pour songer à payer mon tribut à la société, que j'espère cependant remplir sous peu. En attendant.

Veuillez agréer les sentimens les plus affectueuses de votre dévoué, N. De Keyser

P.S. Pardon du retard de ma réponse car j'étais absent au moment de l'arrivée de votre lettre.

Herkomst: OA 2ter, 4_2, 177, brief 2:

Mon cher Auguste,

Je reçois à l'instant la lettre d'hier qui me demande des nouvelles particulièrement de mes affaires avec le gouvernement. Eh bien mon ami soyez sure si j'en avais eu je t'en aurai mis au courant et figure toi qu'il n'y

a encore rien de décidé. Mr. Coghen s'y est intéressé maintenant et j'espère que mardi (demain) qu'elles se termineront convenablement et je le désire de tout mon cœur car cette boutique me met de mauvaise humeur depuis quelques jours. Cependant ne croyez pas, ne croyez pas que c'est à cause de ça que je ne t'ai pas écrit, mais ce que réellement je n'avais rien de bien intéressant à te raconter et je voulais te dire au moins quelque chose.

Quant aux nouvelles de la Bataille des éperons, je trouve tes propositions très bien. D'un autre côté Mr. Peel m'a demandé le dernier prix de cette œuvre. Je me suis donc entendue avec son propriétaire et il le laissera au prix de 20.000 fr. comme tu l'as proposé. Car, vois-tu mon ami, je ferais plutôt un sacrifice pour le voir placer à Courtrai. Ainsi mon chère un peu d'énergie dans cette affaire et tout marchera bien. J'ai dit également à Mr. Bischoff que je suis sûre en faisant la demande à quelques personnes de distinction on obtiendra des dons assez considérable par exemple le Prince de Ligne que tu connais et qui me veut beaucoup de bien, ensuite Coghen de même, et peut être le Duc d'Arenberg par quelque intermédiaire.

Tu pars dis-tu pour Courtrai dans huit jours. Eh bien mon brave tu m'y trouveras. J'espère y venir le dimanche au lundi et nous causerons de tout cela.

Je pars demain pour Bruxelles ou j'aurais soin de ta recommandation concernant Mr. Vanden Abeele.

Adieu mon ami. Je t'embrasse de bien bon cœur et dites comme toujours bien des jolies choses de ma part à ta chère Elisa, aimé [?] que d'Elle !!!

Ton ami pour la vie, N. De Keyser

Anvers, ce 14 8bre 1839

Bibliografie

A. Onuitgegeven archivalische bronnen

Gent, Stadsarchief (SAG), *Oud archief* (OA), reeks 2ter 4_2, diverse nummers = *brievenarchief en autografencollectie Voisin-Boddaert*, zie

<https://www.archiefpunt.be/node/618?st=voisin>.

Oudenaarde, Stadsarchief (SAO), *Modern archief* (MA), *Registers van uitgaande brieven*.

B. Studies

COTMAN, F., *Voisin, Auguste (1800-1843). UGent Memorie*. Laatst gewijzigd 4.12.2018. www.ugentmemorie.be/personen/voisin-auguste-1800-1843. (geraadpleegd op 27/11/2020).

DE SAINT-GENOIS, J., *Notice biographique sur monsieur Auguste Voisin, extrait du Messenger des sciences historiques de Belgique*, Gent, 1844.

HOLTHOF, M., « 'Glorifier à jamais la patrie!'. De Belgische romantische kunst in het teken van het nationalisme », in: VERBRAEKEN, P., (red.), *Na & naar Van Dyck. De romantische recuperatie in de 19de eeuw*, Antwerpen, 1999.

HUYGEBART, S., *Gent. De Salle des Pas-Perdus in het Gentse justitiepaleis (1844-1926): een decoratief zorgenkind*, (Erfgoedmemo GVSALM, 101), Gent, 2020.

JASPIN, C., *Inauguration du tableau de M. De Keyser, la bataille des éperons d'or. Souvenirs de l'exposition de tableaux et d'objets d'art et d'industrie à Courtrai au mois d'août 1841*, Kortrijk, 1842.

LACHAERT, P.-J., 'De zwarte doos van een gecrasht archief: een geschiedenis van het stadsarchief Oudenaarde als bewaarinstelling tussen 1828 en 1942', *Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Oudenaarde*, XLVIII (2011), 6-53.

LACHAERT, P.-J., 'Ondergronds archief. Brieven van Franse oudheidkundigen in het archief van Antoine-Jean Saint-Martin (1791-1832) in de brievenverzameling Voisin-Boddaert', *Archieflink, Driemaandelijks nieuwsbrief van de vriendenkring van Archief Gent*, 19-4 (2019), 4-5.

LE BAILLY DE TILLEGHEM S., *Louis Gallait (1810-1887). La gloire d'un romantique*, Doornik, 1987.

LE BAILLY DE TILLEGHEM S., "De historieschilderkunst. Een patriottisch genre", in: HOOZEE, R., TOLLEBEEK, J. en VERSCHAFFEL, T., (red.), *Mise-en-scène. Keizer Karel en de verbeelding van de negentiende eeuw*, Gent, 2000.

- LOIR, C., *L'émergence des beaux-arts en Belgique. Institutions, artistes, public et patrimoine (1773-1835)*, (Etudes sur le 18e siècle, hors série, 10), Brussel, 2004.
- MANTELS, R., *Torens van boeken : Universiteitsbibliotheek Gent 1797-2020*, Gent, 2020.
- ROSSI-SCHRIMPF, I., "Wisselwerkingen. De Belgische romantiek in Europa", in: MARECHAL, D., (red.), *De romantiek in België. Tussen werkelijkheid, herinnering en verlangen*, Brussel, 2005.
- STORME, M., (red.), *De Coupure in Gent: scheiding en verbinding*, Gent, 2009.
- VAN BIERVLIET, L., "De roem van Memling", in: DE VOS, D., (red.), *Essays. Hans Memling*, Brugge, 1994.
- VAN DE WALLE, F., *Restauratie en conservatie in het Gentse Stadsarchief in de 19de eeuw*. Onuitgegeven masterscriptie Archivistiek, Brussel, 2019.
- VAN DER FRAENEN, J., *Voor den kop geschoten. Executies van Belgische spionnen door de Duitse bezetter (1914-1918)*, Roeselare, 2009.
- VAN DER FRAENEN, J., 'Aan Joseph Braet Door de Duitschers voor den kop geschoten den 11 augustus 1916. Een oorlogsheld uit Oudenaarde: zijn leven, dagboek en herinnering', *Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Oudenaarde*, XLV (2008), 305-362.
- VAN HAVERE, T., *De Droom van een Archivaris. Een analyse van de constructie van het stadsarchief van Gent en zijn collecties tussen 1800 en 1930*. Onuitgegeven masterscriptie Archivistiek, Brussel, 2013.
- VOISIN, A., « Lettres inédits du Comte d'Egmont, d'Elisabeth, d'Hembyse, etc. », *Messenger des Sciences Historiques*, (1829), 431.
- VOISON, A., *Annales de l'Ecole Flamande moderne : prospectus*, Gent, 1835.
- VOISIN, A., *Exposition de Bruxelles de 1836. Tableau de la Bataille de Courtrai par M. De Keyser*, Gent, 1837.
- VOISIN, A., *La Bataille de Woeringen. Récit historique. Avec le dessin du tableau de M. De Keyser*, Brussel, 1839.
- VOISIN, A., *Abdication de Charles-Quint par M. Louis Gallait. Gravure de Ch. Onghena. Légende historique et descriptive*, Gent, 1841.

DANNY LAMARCQ

Zoo grauwwaem tempeest van donder, blixem, hagel en wind

Extreem weer in Oudenaarde in de achttiende en de eerste helft van de negentiende eeuw

In de zomer van 2019 werd de warmste dag ooit gemeten in België. Die hitte werd breed uitgesmeerd in de media. Het was de Apocalyps, zo leek.¹ Op 11 december 2017 werd, als gevolg van hevige sneeuwval, overdag de extreem hoge waarde van 1294 km file gehaald op de Belgische snelwegen en ook dat zorgde voor heel wat persaandacht en tandengeknars.² Extreem weer beroert de gemoederen.

Dat was in de achttiende eeuw niet anders, maar de draagwijdte van het weer was in niets te vergelijken met die vandaag.

Op het platteland leefde men met de seizoenen. Zomer en winter bepaalden het ritme. Vooral de koude had een enorme impact. De huizen en hutten waren nauwelijks te verwarmen; zelfs wie zijn handen bij de haard warmde, had een koude rug. In arren moede kroop men in bed, op een kafzak, liefst met een aantal samen om zich aan elkaar op te warmen. Alles vervroor bij hevige koude en sneeuwval zorgde voor isolement. Landwerk was onmogelijk en tijdens de weinige daguren kluste men wat in het schemerige duister. Maar ook droge en hete zomers waren gevreesd: de waterputten vielen droog en de vruchten kwijnden weg. De levensnoodzakelijke wintervoorraden kwamen in gevaar en men zag de donkere, koude maanden bang naderen. Een warme, droge zomer verhoogde het gevaar op branden; koude winters uiteraard ook. Tegen water was weinig te doen. Hevige regens vernielden de oogst en wie aan de waterkant woonde, zag zijn have en goed overstroomd. Ook in de stad

1 Onder meer: <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2019/07/25/hitteblog-op-weg-naar-de-warmste-dag-ooit-in-belgie/>. Geraadpleegd op 21 nov. 2019.

2 <https://www.touring.be/nl/pers/filebarometer-2017-verzadiging-van-het-wegennet-veroorzaakt-een-uitbreiding-van-de>. Geraadpleegd op 20 nov. 2019.

had men af te rekenen met water, koude en droogte. Ziekten en oorlog lagen altijd om de hoek, en overal was het tevergeefs vechten tegen vlieg, vlo en wandluis. Rik Castelain beschrijft het voor het Oudenaardse allemaal in zijn magistrale werk over het dagelijks leven op het platteland in de zestiende-achtttiende eeuw.³

Net voor de door ons behandelde periode had het weer een eeuw lang lelijk huisgehouden, niet alleen in Europa, maar wereldwijd. ‘De kleine ijstijd’, die grofweg liep van 1570 tot 1685 en in de eerste helft van de zeventiende eeuw zijn hoogtepunt bereikte, met een gemiddelde daling van de temperatuur van twee graden Celsius had grote invloed op de stromingen in de oceanen, verstoorde atmosferische circulaties en veroorzaakte wereldwijd extreme weersomstandigheden.⁴ Philipp Blom ziet er een van de oorzaken in van de sociale, economische en intellectuele revolutie in Europa in die periode.⁵

Kroniekschrijvers noteerden overal de extremen. Weer, wind en water krijgen veel aandacht, net als vreemde natuurverschijnselen. Voor de Lage Landen – en ver daarbuiten – lijstte Jan Buisman die op in (tot nog toe) zeven vuistdikke boeken.⁶

In het Oudenaardse kunnen we terugvallen op het ‘Handschrift De Rantere’, een bron die trouwens ook Rik Castelain gebruikte.⁷ Bartolomeus De Rantere (Oudenaarde, 1775-1831) schreef een geschiedenis van Oudenaarde van de oudste tijden tot 1831. Het handschrift gebonden in veertien boekdelen behoort tot het archief van de Sint-Walburgakerk, maar is vandaag te raadplegen in het Oudenaardse stadsarchief. Het grootste deel van het handschrift werd uitgegeven door Marc De Smet, deels in opdracht van de geschiedkundige kring, met name de jaren 621-1397, 1398-1468, 1701-1786 en dan in twee delen de periode 1787-1831. De jaren 1469-1700 bestaan enkel in handschrift, waarbij het deel 1645-1700 ‘sinds mensenheugenis’ is verdwenen. Voor deze bijdrage gebruiken we de delen 1701-1786 en 1787-1825. We noteerden alle passages over extreem weer, hitte, vorst, donder en bliksem, hagel en wateroverlast, net als informatie over aardbevingen en ‘vreemde lichtverschijnselen’ uit de tekstuittgave van De Smet. We toetsen ze vooral af aan Buisman en geven waar mogelijk toelichting.

3 CASTELAIN, R., *Het leven op het platteland*, Oudenaarde, 1983.

4 BLOM, *De opstand van de natuur*, 17. BUISMAN, *Duizend jaar weer*, V, 946-947 (B.6, 946-947) neemt het bijzonder ruim en schuift de periode 1430-1840 naar voren.

5 BLOM, *De opstand van de natuur*, 17.

6 BUISMAN, *Duizend jaar weer*.

7 CASTELAIN, ‘Het weer in Oudenaarde’, 47-56.

Maar vooraleer we De Rantere aan het woord laten, toch een aantal algemene bemerkingen. Historici moeten voor gegevens over de weersomstandigheden vóór pakweg de negentiende eeuw terugvallen op fragmentarische notities in kronieken en dagboeknotities, vaak uit tweede of derde hand. Dat dergelijke bronnen met de nodige omzichtigheid moeten worden gebruikt, spreekt voor zich. Zelfs als het gaat om extreem weer, moeten we dit voor ogen houden. Bovendien zijn ook extremen vatbaar voor interpretatie: wat voor de ene extreem overkomt, is dat daarom niet voor een andere. Niettemin geven dergelijke bronnen een redelijk goed beeld en genieten de werken die ze bundelen, zoals Buisman, heel wat bijval. Zeker de laatste jaren worden die gegevens van langs om meer gebruikt om een aantal zelfs cruciale historische omwentelingen te verklaren. Hiermee treden de onderzoekers in de voetsporen van de Franse historicus Emmanuel Le Roy Ladurie, die al veertig jaar onderzoek doet naar de geschiedenis van het klimaat en onder meer constateerde dat drie belangrijke revoluties in Frankrijk volgden op een koude winter en een slechte oogst.⁸ Het boek van Blom geldt hier als typevoorbeeld voor de recentere studies. Wij toetsten De Rantere, zoals hoger vermeld aan het magistrale werk van Buisman. Misschien kunnen de extreem weer-notities van De Rantere ook een uitdaging vormen voor een breder, interdisciplinair, onderzoek. We zijn geen specialist ter zake, maar bijvoorbeeld een dendrochronologische toets is allicht mogelijk. Alvast de al genoemde Le Roy Ladurie gebruikte die methode, naast – voor Oudenaarde uiteraard niet voorhanden zijnde – archieven over de wijnoogst en gletsjers.

De eerste extreem weer-notitie in De Rantere gaat over een storm. We lezen: “1703. Op den zeventhienden januarij was het zoo groote wind dat een deel van den toren van de grauwe susters afwaeijde, waer door eene suster het leven verloor.”

In 1720 verging de wereld in Oudenaarde: “Op den vijfden meije voelde men zoo grauwsaem tempeest van donder, blixem, hagel en wind als men oijt beschreven heeft gevonden. Den donder viel in de Baerstraete [...] en den wind rukte op de vesten der stad uijt de aerde negenthien zwaere boomen. Oneijndelijke schade geschiede aen menigvuldige gebouwen.”

8 LE ROY LADURIE, *Histoire du climat*; LE ROY LADURIE, *Histoire humaine et comparée du climat*.

Op 19 augustus 1733 passeerde er een windhoos. De “hevigen draeiwind” rukte een half uur tijd meer dan duizend bomen uit “een halve uren in de ronde.”

Een storm met orkaankracht die op 19 januari 1735 over een deel van West-Europa raasde, teisterde ook Oudenaarde en dat twee en een half uur lang, zo dat er “verscheijde posturen van het stadhuijs afvloogen.”⁹ Heel wat huizen werden beschadigd en “den meulen in den Ham wierd omver gesmeten.”

Op zondag 9 november 1800 stak er boven de Atlantische Oceaan een zware storm op. Hij trok via het Kanaal en de Noordzee over Noord-Frankrijk, de Zuidelijke Nederlanden en Duitsland. Ook in Oudenaarde ging de zuidwesterstorm die tot negen uur ’s avonds duurde, lelijk tekeer: “de glasvensters, schouwen, dakken en gevels van een menigte van huijsen waeren grootelijks beschaedigt. Hansken den Krijger staende op het bovenste van het stadhuijs, was gekeerd en stond met zijn aengezicht gekeerd naar de Eijnpoorte. Rondom de stad zag men niet anders als schueren en stallen ter aerde geveld, boven een ontelbare menigte boomen.”¹⁰

Op 28 februari 1809 stak weer een zuidwesterstorm op. Hij duurt tot elf uur ’s avonds en “den toren van het Capelleken te Waele te Paemel waeijde af; een menigte glasvensters, schouwen, dakken en gevels van eenige huijsen zijn meer of min beschaedigt.”

Donder en bliksem krijgen heel wat aandacht. Zeker wanneer de bliksem insloeg en brand veroorzaakte.

Op 4 juni 1704 “s’ morgens quart voor den ses uren begon het te donderen en blixemen uijt het noord oosten, gevolgd door eenen grooten stortregen, vallende den donder ontrent den zeven uren en half in den toren van St Walburge kerke, alwaer brand ontstond in den rok, den welke men gewaer wierd door eenen dikken rook die men aen alle kanten zag uijtkomen door de openingen. De borgers dit gewaer wordende en verzuijmden niet om den zelven te blusschen, zoo dat men ten acht uren en een quart alreede meester van het vuur was.”

Een “grauwzaam tempeest van donder, blixem, hagel en wind” teisterde de stad op 5 mei 1720. De bliksem sloeg in een huis in de Baarstraat, maar het vuur kon worden geblust.

⁹ BUISMAN, *Duizend jaar weer; wind en water*, V, 619-620.

¹⁰ In Dendermonde was hij al om 5 uur uitgeraasd, maar het duurde drie dag om het puin te ruimen. Cfr. STROOBANTS, ‘Dendermondse kroniekschrijvers’, 2-4.

Afbeelding 1: 'Panorama van Oudenaarde' (1667) door I.D. Maire.

Erger was het op 9 januari 1732. De donder viel in een huis te Leupegem “waerdoor seffens brand ontstond en die zoodanig toenam dat er drij huijsen tot den gronde toe afbranden. Bovendien bleef er in den brand twee peerden, vijf koeijen en twee verkens. Voor het vallen van den donder viel er eenen schrikkelijken regen, en den weerlicht kwam zoo dapper op elkanderen dat men groote hitte gevoelde als in het midden van den zomer.”

Op zondagavond 3 februari 1737 brak er noodweer uit in grote delen van Vlaanderen en Nederland, met bijzonder veel blikseminslagen waarbij heel wat kerken werden beschadigd.¹¹ In Oudenaarde werd om halfnegen de toren van de Sint-Walburgakerk getroffen “waer door brand is ontstaan in de peere, maer door de spoedige hulpe is den zelve gebluscht door Joseph Kerkhove, den welke zijne hemde uijtdede en het zelve stak in het vat met wijwaeter hetwelke stond op den voorzeijden toren, en wierp het alzo nat op den brandenden balke, waer door het vuur seffens uijtgedooft wierd [...]”

De kerk werd opnieuw getroffen februari 1804 toen een bijzonder hevig

11 BUISMAN, *Duizend jaar weer, wind en water*, V, 638-639.

onweer losbarstte: “Den 24 dito [februari], vierden ventose, ontrent den ses uren van den avond, is den toren van St. Walburge kerke tot Audenaerde in brand geraekt door den blixem, vergezeld door een schrikkelijk onweer uijt het noorden. Het sneeuwde en hagelde zoodaenig sterk, als oijt van s’ menschens geheugen gezien was. Men heeft drij achtereenvolgende donder en blixeminslaegen gehoord, den blixem vloog in het gezicht van verscheidene menschen, verbeeldende eenen vurigen balk, die over de huijsen vloog, zijn vuur uitbreijende in den toren waer door den zelven in korten tijd begon te branden en afbrande tot op den rok; met twee van de vier kleine torens die er stonden, niet tegenstaende de spoedige hulpe die de inwoonders gebruikt hebben om dien ongelukkigen brand te blusschen, is het schoonste van dezen toren afgebrand, eenige huijsen daer ontrent hebben meer of min beschaedigt geweest.”

De kerk van Pamele vatte vuur op 3 juli 1777: “het ’s avonts ten thien uren viel den donder in de kerke van Paemel, passerende onder de ermen van de gone bezig waeren met luijen gelijk het alsdan de gewoonte was, en vandaer vliegende op den autae stak hij eenige bloempotten in brande, en zoo de venster uijtvliegende zonder voordr schaede te veroorzaeken.”

Tien juli 1792 was, zeker voor De Rantere, een dag om niet te vergeten: “tusschen vier en vijf uren van den avont, ontstond er een vreeselijk onweder, als men oyt s’ menschens geheugen gezien had. Het donderde en blixemde een ure lang zonder ophouden en daer vielen haegelsteen zoo groot als duijveneijeren waardoor de vrugten al plat geslaegen wierden. Verscheijde boomen wierden op de vestingen uijt de aerde gerukt en den donder viel op het huijs van S. Jan Baptiste De Rantere, mijnen vader, op den hoek van de Eijnstraete alwaer hij een deel van den gevel omverre smeed, vanwaer hij voorts zijn streke na naer het huijs van S. Teenens, alwaer hij een deel van het dak vernietigde, vanwaer hij koers nam naer het huijs van jouffrouw Kerstock in de Eijnstraete, vernietigende een deel van het agterhuijs, vliegende voorders naer de Eijnpoorte alwaer hij uijt den grond rukte twee groote boomen, tot schrik van vele menschen; immers rond de stad was het bijna al verplettert.”

Op 13 augustus 1806, om 8 uur ’s morgens, wordt het Hooghof te Eine “door den donder afgebrand.”

Bijzonder guur moet het op 18 februari 1807 zijn geweest. Om twee uur ’s namiddags “ontstond er een afgrijselijk onweder uijt het noorden door donder

en blixem, hetwelk groote schaede veroorzaekte zoo binnen als buiten deze stad, maer naementlijk op de prochien tusschen Audenaerde en Deijnse, alweer een noorderwind zijn meeste woede uijtrechte, met honderden boomen wierde met hunne wortels uijt de aerden gerukt, anderen afgeslaegen, en hunne toppen gescheurd door den overvloedigen sneeuw [...]. Dezen noorderwind deed hem door het land gevoelen door overal groote schaede en duurde tot den acht uren van den avond.” Zes uur lang had de storm over de streek geraasd.

Een twee uur durende stortbui teisterde de stad op 30 juli 1811: “ten drij uren naermiddag ontstond er een zwaer onweder van donder en blixem, waer naer volgde eenen dusdaenigen stortregen dat de oude lieden zeijden noijt zoo eenen gezien te hebben, dit bleef zoo dueren tot ontrent den vijf uren.”

Ook op Kerstdag 1821 en op 19 mei 1822 noteerde De Rantere zwaar onweer.

Men was bang van onweer en vooral voor de blikseminslagen en de ermee gepaard gaande branden, maar ook hagelbuien werden erg gevreesd omdat ze in één klap een ganse oogst konden vernietigen. We noteren zware hagelschade in 1748, 1762, 1792, 1804, 1821 en 1822.

“Den thienden julij [1748], wezende eenen woensdag, is er ontrent den vijf uren van den avond een vreeselijk onweder ontstaen, hetwelk onder geduerig donderen en blixemen, hagelsteen en zijn gevallen zoo groot als eijeren, welke haegelvlaege alle vrugten verplettert heeft op de prochien van Waneghem, Oijcke, Eijne, Heurne, Aughem, Asper en Sijnghem, dat men geen hair koorn meer en zag te velde staen. Het veld was zoo bloot als of al het koorn zouden afgepikt geweest hebben.” Het onweer veroorzaakte ook elders in de Lage Landen heel wat schade, onder meer in Rotterdam.¹²

Op 2 augustus 1762 “vielen haegelsteen en zoo groot als duiven eijeren, waer door alle glaesen in stukken wierden, en alle de vruchten staende te velde wierden plat geslaegen alsof het afgepikt zoude geweest hebben, en het verhaegelde al op een breed van een ure en acht in de lengde.” Hetzelfde gebeurde op 10 juli 1792 en op 19 mei 1822. Dat jaar waren Wortegem, Nokere en Wannegem “verhaegelt zoo dat men bijnae geene vrugten te velde meer en zag.”

12 BUISMAN, *Duizend jaar weer, wind en water*, V, 803.

En, op 24 februari 1804 “sneeuwde en hagelde [het] zoodaenig sterk, als oijt van s’ menschengheugen gezien was.”

Voor de parochie Velzeke (nu Zottegem) konden we de schade van twee hagelbuien berekenen:

Op 3 juni 1732 teisterde een hagelbui de parochie waardoor “het coolsaet t’gone afgesneden en ter aerde was ligghende den meerderen deele is uytghehaeghelt.” De schade “bedroeg 13 b. saet, 11,5 b. coolsaet, 9 b. rontsaet en 2,5 dagwant (4 partijen) vlas.” Samen werd 5,5 % van de akkers vernield.

De hagelbui van 27 juni 1772 richtte meer schade aan. Goed een derde van alle vruchten, samen meer dan 185 bunder, werd getroffen. We weten ook precies welke teelten en we leren eruit dat 40% van de getroffen veldenpercelen roggevelden waren, 20% tarwe, bijna evenveel bonen, 5% haver en voor de rest percentages van 0,40 tot 2% voor vlas, koolzaad, gerst, spelt, boekweit en ‘schokkeloen’. Helemaal onderaan vinden we 0,10% (of 80 roeden) aardappelen.¹³

De Scheldestad had uiteraard meermaals af te rekenen met overstromingen en wateroverlast. De slechte afwatering van de Schelde zou de inwoners van Oudenaarde heel het Ancien Regime door om de 10 à 15 jaar last bezorgen, noteert Rik Castelain.

Men nam al in de vijftiende eeuw maatregelen om de rivier bevaarbaar te houden en in De Rantere lezen we dat de Schelde in 1721 en 1777 ‘geruimd werd’; in 1721 van aan het “Nieuw Kasteel” tot op den Eindries, en in 1777 van aan de Meerspoort tot aan het “Nieuw Kasteel”.¹⁴ De Schelde werd dat jaar “van wederkanten konstig gepiloteert of afgedijkt tot het ophouden der waeteren”; tegelijk “is er gemaekt een tweede Spij nevens de oude” en men vernieuwde “de Steenbrugge op Paemel, die afzettende met ijzeren colonnen.”

De ‘nationale ramp in het Rivierengebied’ als gevolg van de afwisseling van vorst en dooi en de vele sneeuw, waarbij de West-Europese rivieren ongemeen aanzwollen, liet zich ook in Oudenaarde gevoelen.¹⁵ Op 13 januari 1726 omstreeks zeven uur ’s avonds “wies het waeter zoodaenig hoog dat het drij

13 LAMARCO, *Een geïntegreerd sociaal-economisch diepteonderzoek*, 240-241.

14 CASTELAIN, *De mentaliteit van boeren en burgers*, 81.

15 BUISMAN, *Duizend jaar weer, wind en water*, V, 524 e.v.

voeten hoog stond in de Baerstraete en het stond tot ontrent het sakkedraegers huijseken, zoo dat men moest met booten vaeren in differente plaetsen om menschen te redden.”

Dooi zorgde ook in de strenge en koude winter van 1798-1799 voor watersnood.¹⁶ Het begon te dooien op de 9 februari 1799 “met eenen grooten stortregen” waardoor de Schelde zo sterk zwol dat het water twee dagen later “tot eenen voet over de spijplancke” stond. “Het stond ook tot in de Meerspoortstraete, hetwelk nog niet gezien was, omdat de straete en de mert wel drij voeten opgehoogt waeren zedert het jaer 1773.”

Op 5 april 1812 werd Oudenaarde met natte voeten wakker: “s’ morgens ten seven uren kwam het waeter dusdaenig hoog door enen vloet, dat het over de speijplanke stroomde en dat het stond tot aen het gewezen kloosters der paters recoletten en de catoenspindereij.” Ook de wijde omgeving stond blank.

Op 7 april 1815 barstte op het eiland Soembawe in het toenmalige Nederlands-Indië de Tambora uit. Het was de zwaarste vulkaanuitbarsting sinds mensenheugenis.¹⁷ De gevolgen lieten zich wereldwijd voelen, met extreem weer in 1816 – ‘het jaar zonder zomer’ – gevolgd door misoogsten en hongersnood tot diep in 1817. De Rantere noteerde het allemaal en we kunnen met hem het verloop van de ramp volgen.

“In het begin van julij [1816] begon het te regenen en daer en passerde bijnae geen dag of daer viel waeter, zoo dat door den menigvuldigen regen het waeter zoo hooge kwam op den dertigsten julij dat het zeventhien voeten marqueeerde op den pijl van het Speij. Alle de schoone meirschen rond de stad stonden onder waeter, het hoij dat gemaeijt was stroomde met den vloet weg. [...]. Den Eijndriesch stond gansch onder waeter, gelijk in het midden van den winter. Het koorn dat te velde stond verrotte in zijn zelven.”

De graanprijs steeg tot 15-16 gulden/hl en de aardappelen werden verkocht aan 10 en 11 stuiver, “het was eenen vreeselijken dieren tijd.”

Het regende meer dan anderhalve maand, tot het opklaarde op 20 augustus “waerdoor het waeter allengskens begon te minderen, en dat het hoij en

16 BUISMAN, *Duizend jaar weer, wind en water*, VI, 718-744.

17 Zie onder meer: <https://wetenschap.infonu.nl/natuurverschijnselen/56328-de-uitbarsting-van-de-vulkaan-tambora.html>. Geraadpleegd op 27 nov. 2019.

graen dat afgemaeyt en gepikt was, kon droog ingeladen worden” maar op de middag van 31 augustus viel het water opnieuw met bakken uit de lucht en dat onafgebroken tot 3 september. De schade was onbeschrijfelijk en de Ronne, de Zwalm en de Maarkebeek en “alle andere klijne rivieren stroomden over, het vlas dat in de meirsschen langs de beken te drogen lag, kwam in de Schelde gestroomt”. Heel wat laaggelegen parochies stonden onder water, en de inwoners hadden nauwelijks de tijd “van hun en hunne beesten te komen helpen en behouden.” In Ruien verdronk een man die het water trachtte tegen te houden. “Alle de lege meirssen en konden niet gemajt worden, waardoor het gersch al verrotte.” Nog eind oktober lag er half verrot hooi in de weiden.

De prijs van het graan was al opgelopen tot 20 en 21 gulden/hl, maar “als het niet geschoeten en was, dan was het zonder prijs.” Begin november kostten de aardappelen “vijf guldens thien stuijvers den zak van tweenvertig steenen. Het bier gold tot seshien guldens de tonne; het rundsvlees tot vijf stuijvers het pond. Eene zaak was er goeden koop en dat waeren de jonge verken, want men verkogt die voor al dat geld wilde besteden, faute van niet te kunnen onderhouden, zoodaenig was alle noodzaakelijkheid voor menschen en beesten beschaedigt en verrot.”

De levensduurte zette zich verder in 1817. In het begin van het jaar verkocht men de tarwe 23 tot 24 gulden/hl, de rogge 16 gulden/hl, de aardappelen 16 stuiver/meuken en de boter 56 stuiver/steen, “maer men deelde bijnae alle daegen soupe onder de behoefte hetwelk een weijnig soulageerde.”

Uitgehongerd trachtte men aan eten te geraken; zelfs voor bedorven graan wordt gevochten. Op 22 mei vaarde een schip uit Deinze met een lading graan “dat men konde gerieken van 300 stappen verre” Oudenaarde binnen. Op bevel van de overheid werd de lading in de Schelde gekieperd, “want het was dusdaenig bedorven dat de beesten het weijgerden te eten”. Maar de armen haalden het rotte graan bij laag water uit de Schelde en maalden het en aten het op. Midden juni werd de burgerwacht opgeroepen om de ganse dag te patrouilleren. Men vreesde plundering want de prijzen waren ongezien. Tarwe kostte 33 gulden/hl, rogge 24 gulden en aardappelen 28 stuivers/meuken, maar velen moesten zonder naar huis, want er was tekort.

De overheid greep in en laat Russische rogge aanvoeren die tegen een vastgestelde prijs moest worden verkocht. De bakkers kregen bonnen om er zoveel aan te kopen (tegen 18 gulden/hl) als ze op een week tot brood konden

bakken. “Geduerende deeze weken hadde den hongersnood zoo groot geweest dat men met honderde menschen naer de stad zag komen om brood en koorn te haelen, en vele aarme lieden en zag men niet anders eten als kruijden der aerde om hunne honger te verzadigen.”

Op 10 juli zat het spel op de wagen. Er “ontstond trouble op de graenmert, niettegenstaende het patrouilleren van de soldaeten en borgers om dieswille er bijna geen koorn ter mert gekomen was, en dat er meer als duisent menschen om bakte waeren”. Graankopers werden uitgejouwd voor “koornmusschen” en sommige werden hardhandig aangepakt. De overheid voerde meer en meer Russische rogge in en liet de prijs systematisch zakken, tot elf gulden op 2 augustus “zoo dat den aermen hem allengskens begon te kunnen spijsen, naer langen tijd grooten honger geleden te hebben.” De hongersnood van 1816-1817 was over zijn hoogtepunt. Het was in onze gewesten de grootste na die van 1315-1317.¹⁸

In de winter van 1819-1820 vroom het twee maanden aan een stuk. “Het had beginnen te vriesen van in de maend december van het gepasseert jaer, en het vroom tot den achtentwintigsten januarij”. Maar plots begon het zo snel te dooien dat het ijs van de dichtgevroren Schelde op minder dan vierentwintig uur loskwam “en de ijsschollen kwamen in zoo groote menigte aengedreven dat men het s’avonts ten thien uren moest om hulpe loopen om de ijsschollen van den kant te weeren aen het spij, anders had het weggespoelt. De klijne rivieren dreeven de ijsschollen op de velden door de overstrooming buijten hunnen boorden loopende zoo dat het waeter op zommige plaetsen ter hoogte rees van vijf a ses voeten. Tot Etichove stroomde de Maerkebeke zoo geweldig dat het waeter in het kasteel kwam en dat aldaer drijentwintg schaepen versmoorden, zoo nogtans dat men aldaer noijt waeter gehad en had, en den overschot van de andere schaepen en wierd met grote moeijte behouden, immers het waere te lang om alles op te haelen wat schaede deeze overstrooming veroorzaekte.”

18 Zie in dat verband: DRÖGE, *De schaduw van Tambora*; en JORDAN, W.C., *The Great Famine: Northern Europe in the Early Fourteenth Century (De grote hongersnood: Noord-Europa in de vroege veertiende eeuw)*, Princeton, 1996.

De stortregens in november 1824 stuurden de verdedigingswerken in het honderd: “de 20 november hield men op van te metsen buiten de Beverpoorte, want door den overvloedige regens was het waeter gekomen op de meerschen, zoo dat men genoodzaekt was op den 21 dito van het schof te trecken dat gemaekt was om de waeters op te houden, waer door de uitgedolven veste gansch vol waeter kwam, en dat dusdaenig hoog, dat den buitensen muur van het ravelijn gansch onder waeter stond.”

Afbeelding 2: Winter in de Vlaamse Ardennen. Valerius De Saedeleer, 1905-1941, MSK Gent.

Storm, bliksem, hagel en water waren een gesel. Koude vreesde men niet minder.

Op 5 januari 1709 was het zo koud dat er 's nachts vijf Franse soldaten en een schildwacht doodvroren. “Het wonderbaerste van al was, dat het tot den zeven uren van den avond geregent hadde, waardoor het meestendeel van het gezaeijt koorn vervroos, want dezen vorst duerde zeven weken, waardoor alles sterk opsloeg.” Tarwe werd verkocht aan 30 tot 33 gulden en rogge tegen 15 tot 18 gulden en eieren aan zeven schelling/25 stuks. Bovendien moest de bevolking

soldaten inkwartieren, soms tot 4 à 6 man per huis. De armoede werd zo erg, dat verscheidene mensen verhongerden en “hun begaven in kwade benden van dieven en moordenaeren, waervan het land krielde. Immers het was eenen bedroefven dieren tijd.”

In de nacht van 5 op 6 januari trof een ‘historische koudegolf’ onze gewesten inderdaad nadat het tot ’s avonds had geregend.¹⁹ Tal van kronieken vermelden doodgevroren mensen; een Rotterdamse postrijder zat stijf gevroren op zijn paard.²⁰

Het jaar 1709 geldt als een van de strengste winters in Europa van de afgelopen eeuwen en leidde tot een hongerjaar met duizenden slachtoffers.²¹

De Rantere vermeldt vreemd genoeg ook extreme koude begin 1739: “Den achsten januarij was het dusdaenig koud dat al het koorn vervroos, want op eenen nacht was den putte van het spij zoo hart toegevroren, dat men daer over konden gaen.” En “Den drijentwintigsten februarij wierd hier eenen dief gegeeselt en het was dusdaenig koud, dat hij nederzong, zoo dat men meijnde dat hij dood was, waerom men hem brandmerkte terwijl hij neer lag.” Bijna zeker is deze notitie verkeerd en dient 1739 gelezen als 1740. In dat laatste jaar was er wel degelijk een koudegolf, met name tussen 6 en 16 januari, 27 en 30 januari en 21 en 25 februari, precies de data waarop de vermelding in De Rantere slaan.²² De winter van 1738-1739 was daarentegen een vrij zachte winter.²³ De winter van 1739-40 was zo extreem dat men hem meteen na afloop begon af te wegen tegen die van 1709.²⁴

Het hoeft ons niet te verwonderen dat De Rantere voor 1740 noteerde: “In dit jaer was het zoo leven dat men een meuken tarwe op de mert van Audenaerde verkogt tot tzeventig stuivers en den rogge tot veertig en vijfenveertig stuivers, en nog en konde men dikwijls geene krijgen, want daer en kwam er geen ter mert.” Onder meer in Gent en Brussel braken hongeropstanden uit.²⁵

19 BUISMAN, *Duizend jaar weer; wind en water*, V, 338.

20 BUISMAN, *Duizend jaar weer; wind en water*, V, 347.

21 BUISMAN, *Duizend jaar weer; wind en water*, V, 348.

22 BUISMAN, *Duizend jaar weer; wind en water*, V, 670 e.v.

23 BUISMAN, *Duizend jaar weer; wind en water*, V, 654 e.v.

24 BUISMAN, *Duizend jaar weer; wind en water*, V, 683.

25 BUISMAN, *Duizend jaar weer; wind en water*, V, 688-689.

De zeer strenge winter van 1789 zorgde niet alleen voor wateroverlast door de plotse dooi (zie hoger) maar het was, net als 1709 en 1740, een echte hongerwinter en men liet in het Oudenaardse toe dat de parochiekassen bijpasten voor de armendissen. Zonder die maatregel “sauden menigvuldige mensen vervroosen hebben en andere tot armoede vervallen.”²⁶

Tien jaar later was het weer diepvriesweer. “Het begon te vriesen den 13 december 1798 tot den 9 februari 1799 en daer bij maekte het dusdaenig koud op den 26 en 27 december dat den barometer stond op vierthien graeden koude, zoodat men bijnae noijt zoo eenen koude en hadde gevoelt.”²⁷ Buisman spreekt over ‘de koudste Kerst van de eeuw’.²⁸

De dooi trad in op 9 februari “met eenen grooten stortregen, waer door de Schelde zoo sterk zwol dat het waeter op den 11 dito stond tot eenen voet over de spijplancke. Het stond ook tot in de Meerspoortstraete, hetwelk nog niet gezien was, omdat de straete en de mert wel drij voeten opgehoogt waeren zedert het jaer 1773.”

De winter van 1814 “was zo langduerig dat men die noijt van s’ menschens geheugen geweten hadde, want het begon te vriesen van op den 25 november 1813, en het vros tot op den 19 maerte 1814, zonder dat de aerde doordoeijt was”. Deze keer was het echter geen hongerwinter, wel integendeel. “Niet jegenstaende dit, en de menigvuldige troupen waervan het land krielde waeren alle levensmiddelen beterkoop als in voordeelige saisonen of vollen vrede, want men kocht de pataters voor eenen plaque het meuken, en de boeter voor dertig stuijvers den steen, en alzoo alles nae evenredigheijd.” Nog op 25 maart was het erg koud. Wanneer een deel van de troepen van “het vrijcorps van Helwig²⁹” in Oudenaarde aankwam, bivakkeerden ze op de Markt “stellende hunne peerden rond de zelve, maekende groote vuuren doordat het zeer koud was.”

26 Geciteerd in: CASTELAIN, *Het leven op het platteland*, 229.

27 We weten niet zeker welke temperatuurschaal De Rantere gebruikt. Zowel Réaumur als Celsius zijn mogelijk. Het omzetten van de ene schaal in de andere is vrij eenvoudig via: <http://www.csgnetwork.com/tempconv.html>. Geraadpleegd op 19 okt. 2021.

28 BUISMAN, *Duizend jaar weer; wind en water*, V, 893.

29 Een vrijkorps is een korps vrijwillige soldaten, niet bij de geregelde troepen ingedeeld, maar door de eigen partij wel als militairen erkend, die zelf in hun uitrusting en onderhoud voorzien. Dit specifieke vrijkorps werd in april 1813 opgericht in de strijd tegen de Fransen door Friedrich Hellwig met de goedkeuring van generaal Blücher, de generaal die twee jaar later de Pruisische troepen aanvoerde bij de Slag van Waterloo. Het vrijkorps nam aan die slag geen deel, want het werd al bij de abdicatie van Napoleon in 1814 ontbonden.

Zes jaar later haalde de winter opnieuw stevig uit, met aanhoudende vorst van december 1819 tot eind januari 1820, wanneer een plotse dooi voor ongeziene wateroverlast zorgde.

Bij de notitie van 1823 maakt de Rantere voor het eerst vergelijkingen met andere winters. “Het had beginnen te vriesen op den elfsten december tot den zevenentwintigsten januarij, en het maekte dusdaenig koud op den 23, 24 en 25 januarij dat de thermometer denzelven daege ten ses uren van den avond seshien graeden onder het vriesmunt stond, zijnde eenen graed laeger als in het jaer 1788, en gelijk aen de koude van den 14, 15 en 16 november 1812, wanneer in den aftogt der Fransche uit Moscou meer als sesendertigduisent peerden vervroosen. Door eene andere proefneming heeft men gezien dat ten zelve daege, s’morgens om acht uren den thermometer een vierde graed laeger stond als in den berugten winter van 1709. Eenige werklieden aen de versterkingswerken hadden hunne vingeren vervroosen.”

Bij extreme winters verwachten we meters sneeuw, maar slechts één enkele keer maakt De Rantere hiervan gewag. Wanneer op 18 februari 1807 een onweer opstak gepaard aan een sneeuwstorm uit het noorden lag de sneeuw “tot vier voeten hoog, en de leege straeten waeren effen met het land, zoo dat men geene wegen en konde kennen. De gewone voiture van Gend naer vele perikelen ondergaen te hebben moest tot Eeke blijven. Immers daer waeren voorvallen daer men geene voorbeelden van heeft ten zij in Zwitserland; eenen voorman met eene geladen karre wierd omver gesmeten en met sneeuw overdekt zoo dat men hem maer met groote moeite en heeft kunnen redden.”

Helse winters waren gevreesd, maar extreme droogte niet minder. De Rantere noteert erg droge periodes in 1731 en 1825 en hittegolven in 1748 en 1825.

In 1731 bleef de regen uit van 27 april tot 13 juli, dit nadat het ook al in februari en maart nauwelijks had geregend. Wanhopig “beval men in alle kerken der stad biddaegen te houden, ten welken eijnde men dede op den 3 julij eene generaele processie gelijk men gewoon was te doen op den H. Sacramentsdag, maer het weder nog niet beterende, wierd er weder eene andere bevolen tegen den 16 dito, maer het hadde alrede geregent op den 13 julij.” Buisman noteert opmerkelijk droge jaren van 1731 tot 1733.³⁰

30 BUISMAN, *Duizend jaar weer, wind en water*, V, 583.

Voor al het voorjaar van 1825 was uitzonderlijk droog. Het regende slechts één keer – en dat maar een half uurtje – tussen 3 maart en 14 april. Gelukkig kantelde het weer op 23 april, na een onweer.

21 juli 1748 was een uitzonderlijk warme dag. Het was zo heet “dat er op Bever eenen mens verstikt is, en tot Leupeghem twee.” Ook onder meer in Brussel vielen hittedslachtoffers.³¹

Midden juli 1825 hing er een loden hitte over het land. “Sedert den 14 tot den 19 daeraenvolgende voelde men dusdaenige heete dat den barometer hangende buijten de zonne marqueeerde den 16 ten elf uren s’ morgens tot 24 graeden en den 18 ontrent den middag marqueeerde den zelven tot 30 graeden. Een en werkman werkende aen de versterkingswerken bezweek door de warmte. De lucht was dusdaenig ontsloeten door de warmte dat de koelte van den nacht niet en konde maetige, zoodat de heete verre die overtrof, degonne van Oostindien, want gemeenelijk klimt de barometer in Batavia tot 24 graeden en half geduerende den dag, en daelt in den nacht tot 20 graeden, waer dat den zelven hier gestaen heeft ontrent de vier daegen tot 28 a 29 graeden, waer door men genootzaekt was, van het werkvolk te doen ophouden van werken van ten 10 ure s’ morgens tot den 3 uren des naemiddaegs en alsdan was het nog onverdraegelijk, en het meeste van al was dat het waeter manqueeerde in de stad naementlijk op de Hoogstraet, Nederstraet en Cattestraete door het verdiepen van de vesten en dat die drooge getrokken waeren, zoo dat de oudste lieden zijden noit zoo heete gevoelt te hebben geduerende hun leven, maer den 20 was het weder verkoelt door eenen noorscheen wind.”

Naast extreem weer bevat De Rantere, zoals alle kronieken, informatie over aardbevingen, kometen, zonsverduisteringen en ‘vreemde lichtverschijnselen’.

Op 1 november 1755 werd Lissabon getroffen door een grote aardbeving, die overall in West-Europa voelbaar is.³² Deze schok werd echter niet vermeld in De Rantere wel een aantal aardchokken erna. De aarde bleef immers nog jaren onrustig en de aardkorst kwam pas na 1762 tot rust.³³

31 BUISMAN, *Duizend jaar weer; wind en water*, V, 804.

32 BUISMAN, *Duizend jaar weer; wind en water*, VI, 116-121.

33 BUISMAN, *Duizend jaar weer; wind en water*, VI, 124.

In 1756 beefde de aarde in Oudenaarde op 18 en 20 februari, net als in grote delen van West-Europa.³⁴ Op 20 januari 1760 werd men omstreeks 10 uur 's avonds wakker van een aardschok en op 16 juli beefde de aarde om twee uur 's namiddags meerdere keren, maar ook nu weer “zonder schaede te veroorzaaken.”

De eerste grote heldere komeet van de achttiende eeuw die in februari 1737 over West-Europa te zien was, wordt niet vernoemd.³⁵ Wel die van 1744: “In het begin van dit jaer verthoonde haer eene groote sterre met eene steert, het welk eene groote vreesse veroorzaakte.”³⁶

Op 23 augustus 1768, om tien uur 's avonds, “passeerde boven de stad Audenaerde twee groote bollen met vuur, de welke hunnen cours naemen van den oosten naer den westen tot verwonderinge van vele lieden.”

Afbeelding 3: De komeet van 1769 boven Amsterdam, Aert Schouman (Rijksmuseum Amsterdam)

34 BUISMAN, *Duizend jaar weer; wind en water*, VI, 125.

35 BUISMAN, *Duizend jaar weer; wind en water*, V, 639.

36 BUISMAN, *Duizend jaar weer; wind en water*, V, 745.

En in de zomer van 1769 zag men ook hier, net als in grote delen van West-Europa, een komeet: “In het laeste van augustij wierd er gezien eene sterre met eenen steert jn het zuijd oosten, welke sterre maer eene gemeene grootte en hadde, dog haeren steert was van eene uijtermaeten langde; dit bleef dueren tot den half september.”³⁷

Een laatste vermelding slaat op de ‘grote komeet’ van 1811: “In het begin van deze maend [september] begon haer te vertoonen eene vreeselijke comeet de welke s’ avonts ten acht uren opkwam in het Westen, en nam haeren cours naer het Noorden, hetwelke alzoo bleef duuren den tijd van zeven weken, en strekte tot vreesse en verwondering van vele menschen. Deze komeet was tweehonderdzestig nachten met het blote oog zichtbaar.”³⁸

Op donderdag 7 september 1820 omstreeks twee uur in de namiddag vond er een zonsverduistering plaats. “Het verduisterde zoo zeer dat men zoude gezijt hebben dat het geduerende eenen klaeren zomerschen nacht was. Immers de sterren schijnden gelijk in den avond. Dit bleef alzoo duuren den tijd van een ure, tot verwondering van vele menschen die dit aenzagen.”

Erg speciaal was een fraai noorderlicht in oktober 1726 dat vrijwel in gans Europa was te zien.³⁹ “Den negentienden october was er een aerdig verschijnsel boven Audenaerde. Daer was een groote stilte in de locht, dan zag men rook, dan scheen het vuur, dan was het zoo rood als bloed, dan vloog het door elkanderen, dan wierd het door eenen smoor verduijstert. Dit duerde den tijd van een half ure, en dan is het traegzaam verdwenen.”

Extreem weer zorgde lang niet altijd voor kommer en kwel. We ronden deze bijdrage dan ook graag af met een beschrijving van de gevolgen van de superzachte winter van 1821-1822. Men zag “de persik boomen in de blommen in den beginne van de maend februarij in den hof van Sr. Antone Bavaije en in nog eenige andere; de erten stonden in de blommen den achthienden maerte, de peeren en appelen bloemden half maerte en de abrikozen op het einde van februarij en de wijngaerden op het eijnde van april, de tulpen stonden in volle blommen op het eijnde van april, de roosen in de maend meije.”

37 HONDEIJKER, *Het uitspansel*, 337-338, vermeldt dat “de staart meer dan 90 graden” of “zeven millioenen mijlen” lang was.

38 Zie onder meer: OLSON, R. J. M.; PASACHOFF, J.M. en PILLINGER, C., ‘Fire in the Sky: Comets and Meteors’, 120–121.

39 BUISMAN, *Duizend jaar weer, wind en water*, V, 538.

Epiloog

We legden de laatste hand aan deze bijdrage op 17 december 2019. Die dag blokletterde Het Nieuwsblad “En plots is het halfweg december 15 graden.”⁴⁰ Uiteraard wordt er verwezen naar de klimaatopwarming. In echte kroniekstijl luidt het verder: “Door de aanhoudende droogte is nog bijna niemand in winterslaap. Kikkers, egels, sommige insecten: ze zijn nog allemaal wakker.”

Bibliografie

Bronnen

Onuitgegeven archivalische bronnen

SAO (STADSARCHIEF OUDENAARDE)

SAO, *Decanaal archief Sint-Walburga*, Kroniek De Rantere, 14 delen.

Uitgegeven archivalische bronnen

DE RANTERE, B., *Het dagboek van Bartholomeus De Rantere. Oudenaarde tussen 1787 en 1825*, DE SMET M. (ed.), Oudenaarde, 1973.

DE RANTERE B., *Het dagboek van Bartholomeus De Rantere. Oudenaarde van 26 augustus 1830 tot 2 november 1831*, DE SMET M. (ed.), Oudenaarde, 1977.

DE RANTERE B., *Geschiedenis van Oudenaarde van 621 tot 1397*, DHOOP E. en DE SMET M. (eds.), Oudenaarde, 1986.

DE RANTERE B., *Geschiedenis van Oudenaarde van 1398 tot 1468*, TACK D. en DE SMET M. (eds.), Oudenaarde, 1986.

DE RANTERE B., *Geschiedenis van Oudenaarde van 1701 tot 1786*, DE SMET M. (ed.), Oudenaarde, 1985.

Digitale informatie

<http://www.csgnetwork.com/tempconv.html>.

<https://www.touring.be/nl/pers/filebarometer-2017-verzadiging-van-het-wegennet-veroorzaakt-een-uitbreiding-van-de>.

<https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2019/07/25/hitteblog-op-weg-naar-de-warmste-dag-ooit-in-belgie/>.

40 DEMEYER, ‘En plots is het halfweg december 15 graden’, 7.

<https://wetenschap.infonu.nl/natuurverschijnselen/56328-de-uitbarsting-van-de-vulkaan-tambora.html>

Studies

BLOM P., *De opstand van de natuur. Een geschiedenis van de kleine ijstijd (1570-1700) en het ontstaan van het moderne Europa*, Antwerpen, Amsterdam, 2017.

BUISMAN J., *Duizend jaar weer, wind en water in de Lage Landen [763-1825]*, 7 vols., 1995-2017.

CASTELAIN R., 'Het weer in Oudenaarde (15de en 19de eeuw)', *HGOKO*, 49 (2012) 47-56.

CASTELAIN R., *De mentaliteit van boeren en burgers in Oudenaarde en zijn kasselrij (15de-18de eeuw)*, Oudenaarde, 1987.

CASTELAIN R., *Het leven op het platteland tussen Kortrijk en Oudenaarde (16^e-18^e eeuw)*, Oudenaarde, 1983.

DEMEYER P., 'En plots is het halfweg december 15 graden', *Het Nieuwsblad* (17 december 2019) 7.

DRÖGE P., *De schaduw van Tambora. De grootste natuurramp sinds mensenheugenis*, Antwerpen, 2015.

HONDEIJKER G.A., *Het uitspannel en deszelfs werelden of de sterrekunde in haren geheelen omvang algemeen bevattelijk voorgedragen naar Die Wunder des Himmels door des hoogleeraar J.J. von Littrow, directeur van het K. K. Observatorium te Weenen, uit het Hoogduisch vertaald*, Amsterdam, 1845.

LAMARCQ D., *Een geïntegreerd sociaal-economisch diepteonderzoek van het platteland in Z.-Vlaanderen. De parochie Velzeke in de XVIIe-XVIIIe eeuw*, Ongepubliceerde licentiaatsverhandeling RU Gent, 1980.

LE ROY LADURIE E., *Histoire du climat depuis l'an mil*, Parijs, 1967.

LE ROY LADURIE E., *Histoire humaine et comparée du climat*, 3 dln., 2004-2009.

OLSON, R. J. M.; PASACHOFF, J.M. en PILLINGER, C., 'Fire in the Sky: Comets and Meteors, the Decisive Centuries', *British Art and Science*, (1999), 120–121.

STROOBANTS A., 'Dendermondse kroniekschrijvers over merkwaardige stormen (1606-1800)', *Cronycke*, 35 (nov.-dec. 2019) 2-4.

ROBIN MOENS¹

“Koordenbroeders en predikanten, en begijnen, die zijn van hun kanten.”

De vestiging(en) van de dertiende-eeuwse religieuze armoedebeweging in Oudenaarde en Pamele

“Koordenbroeders en predikanten – en begijnen, die zijn van hun kanten”, zo werden de franciscanen, dominicanen en begijnen omschreven in de *Roman van de boomgaard en van de boom van de liefde*, omstreeks 1260 geschreven voor Alice van Rozoy, dame van Oudenaarde. Het geeft aan hoe sterk de verbinding tussen de bedelorden en de begijnen was in de ogen van een lid van de Oudenaardse hofhouding, maar ook hoe gespannen de verhouding was tussen de heerlijke familie en deze groeperingen.²

Omstreeks 1150-1250 dook een golf op van religieuze bewegingen die het ideaal van de evangelische armoede (naar het voorbeeld van de apostelen) zeer hoog in het vaandel droegen. Deze werden door Bertrand, een ware ‘armoede-revolutie’ genoemd. Deze armoede is niet in eerste zin letterlijk te verstaan maar wel als *minoritas* of *humilitas*, als geestelijke eenvoud.³ Eerst lijken deze in Zuid-Frankrijk en Noord-Italië te zijn opgedoken. Als tegenreactie tegen deze soms deviante bewegingen werden eveneens arm levende gemeenschappen gesticht. Al deze grotendeels mannelijke gemeenschappen, legden bovendien de klemtoon op een evangeliserende prediking als een van hun voornaamste activiteiten.⁴ Min of meer gelijktijdig ontstond in de Nederlanden de begijnenbeweging. Dit was een groepering van vrouwen en nadien ook mannen: de begarden. Ze leefden in grote eenvoud, en vooral zeer

1 Met hartelijke dank aan prof. dr. Paul Trio, dr. Martine Vanwelden, dhr. Karl Van Hoecke en dhr. Stijn Lybeert voor hun opmerkingen en aanvullingen bij de eindredactie. Tevens wil ik Z.E.H. deken Luc Van Den Velde danken, die de aanzet heeft gegeven tot het schrijven van dit artikel.

2 De *Roman van de boomgaard* is een allegorisch verhaal over de belegering van een boomgaard, die de deugdzaame liefde voorstelt, door de ondeugdzamen, aangevoerd door bedelmonniken en begijnen: *Li Romans du Vergier et de l'Arbre d'Amors*, 27 (v. 489-490: “cordelier et preecheur / et begines, qui sont des leur”); cf. MOENS, ‘Complementarità contabilizzabile’, 149-181; SLEIDERINK, ‘La dame d’Audenaarde comme juge d’amour’, 178-182, 186.

3 BERTRAND, ‘La fondation des Ordres Mendians’, 199-200; THOUZELLIER, ‘Hérésie et pauvreté’, 371-372, 383.

4 BERTRAND, ‘La fondation des Ordres Mendians’, 199-200; THOUZELLIER, ‘Hérésie et pauvreté’, 371-372, 383; SIMONS, ‘“Dieu li premierz ... bourgeois de tous”’, 90; SIMONS, *Stad en apostolaat*, 240.

ongecompliceerd samen. Vrij snel vonden deze begijnen aansluiting bij de armoedebewegingen van Franciscus en Dominicus.⁵

In dit artikel zal een poging ondernomen worden om – voor zover het mogelijk is – een overzicht te geven van de Oudenaardse vestigingen en activiteiten van ‘koordenbroeders’, ‘predikanten’, ‘begijnen’ en dies gelijken zoals begarden of zwartzusters in de beginperiode van de armoedebeweging, met name in de dertiende eeuw. Een dergelijk uitvoerig, ietwat diepgaand en kritisch overzicht is namelijk nog nooit ondernomen, ondanks gedegen, maar zeer algemene inleidingen door Trio of partiële studies door Simons (die vooral de Oudenaardse franciscanen diepgaand bestudeerde). Het is mijns inziens ook noodzakelijk als basis voor verder onderzoek naar het middeleeuwse religieuze leven in (het ommeland van) Oudenaarde.⁶ Mogelijk kan zo bovendien de vraag van Delmaire met betrekking tot de vestiging van de eerste minderbroederkloosters worden beantwoord: ‘Waarom Oudenaarde en niet Kortrijk?’⁷

Franciscanen

Over de stichting van het minderbroederklooster in Oudenaarde bestaat vrij veel onduidelijkheid, al heeft Simons – zoals hierboven aangegeven – reeds succesvol geprobeerd om zoveel mogelijk klaarheid te brengen in dit debat.⁸ Als stichtingsdata in oudere bronnen en literatuur werden zowel 1230, 1235 als 1239 aangegeven. Zeker is in ieder geval dat het klooster voor 1252/1258 werd gesticht. Algemeen aanvaard is bovendien dat de grond voor het klooster werd gegeven door de Oudenaardse burger Jan de Poorter (vermeld in 1231-1240) en zijn echtgenote Yvette. Volgens een vijftiende-eeuwse document in het kloosterarchief zouden ook de familie van Gavere-Mater evenals Alice, weduwe/echtgenote van Gossuin III van Vichte (1207-1238) bij de stichting

5 SIMONS, ‘Holy Women of the Low Countries’, 627-628; BERTRAND, *Commerce avec dame pauvreté*, 482-484; SIMONS en TRIO, ‘Begijnen, begarden en tertiariessen’, 144-145; SIMONS, *Cities of Ladies*, 20, 35-37, 41, 62-68, 85-87, 96, 100, 114-115.

6 SIMONS, *Bedelordekloosters*; SIMONS, *Cities of Ladies*; SIMONS, *Stad en apostolaat*; TRIO, ‘Ontwikkelingen te Oudenaarde’, 325-356.

7 DELMAIRE, ‘W. Simons, *Stad en apostolaat*’, 381 (“pourquoi Audenarde et pas Courtrai?”).

8 Een gedetailleerd overzicht van de verschillende stichtingsverhalen van het Oudenaardse minderbroederklooster en van de waarschijnlijke hypothesen met betrekking tot deze stichting vindt men in: SIMONS, *Bedelordekloosters*, 63-67. Ik beperk mij in dit artikel ertoe de bevindingen van Simons samenvattend te herhalen en er enkele gegevens aan toe te voegen, in het bijzonder met betrekking tot hun relatie met de heren van Oudenaarde.

zijn betrokken.⁹ Het klooster in Oudenaarde lijkt dus vrij snel te zijn ontstaan, in de jaren 1230-1240, terwijl ze pas in 1226 in Gent waren aangekomen. Mogelijk was het Oudenaardse klooster toen slechts een afhankelijkheid van Gent, als steunpunt op de weg tussen Gent en Doornik.¹⁰

Duidelijk blijkt uit de voornoemde stichtingsverhalen dat de betrokkenheid van enkele burgers en kleine edellieden, zoals Jan de Poorter en Alice, dame van Vichte. Het blijft echter onzeker wie de eigenlijke initiatiefnemer voor deze stichting was. Een bedelordeklooster moest namelijk ook gefinancierd worden en dat was niet al te vanzelfsprekend voor een gemeenschap die volledig van giften afhing en geen bezit mocht behouden. Belangrijk was dus de kapitaalkracht van de stad en een zeker adellijk patronaat. In dat opzicht moet Oudenaarde zeker geen slecht gelegen klooster zijn geweest: vlakbij het stadscentrum, in een regio met een vrij sterke financiële activiteit en met ondersteuning van de machtige adellijke huizen in de omgeving.¹¹

De heerlijke familie van Gavere, in het bijzonder het huis Gavere-Mater-Schorisse, stond bijzonder dicht bij de franciscaanse beweging, zij het dat zij vooral met het Gentse klooster heel sterk verbonden was. Zo zou Arnulf I van Mater bij de Gentse minderbroeders intreden. Het feit dat de hierboven aangehaalde (late) franciscaanse documenten de familie van Mater-Schorisse aangaven als stichters van het Oudenaardse klooster lijkt volgens Simons dan ook eerder een projectie van de toestand ca. 1300 toen het Oudenaardse minderbroederklooster het familiemausoleum van de baronnen van Schorisse was geworden.¹² Wie aanvankelijk eveneens dicht bij de franciscaanse beweging stond, waren de heren van Oudenaarde: Arnulf IV en zijn echtgenote Alice van Rozoy. Een nabijheid die De Meyer ertoe aanzette hen tot stichters van het Oudenaardse klooster uit te roepen. Zo ver zou ik niet onmiddellijk durven gaan, maar wel is duidelijk dat de heren van Oudenaarde ca. 1240-1255 zeer positief stonden tegenover de minderbroeders. Zo koos Arnulf IV van Oudenaarde in 1242 een minderbroeder, Eustache van Gent, en een

9 SIMONS, *Bedelordekloosters*, 63-65 (die alle hier vermelde bronnen aanhaalt en bespreekt); DE MEYER, 'De Minderbroeders te Oudenaarde', 161-163; VANWELDEN, 'Facetten van een stadsgeschiedenis', 16; SAO, Archief van het Onze-Lieve-Vrouwehospitaal, nr. 85 bis (Cartularium), akten nr. 30 en 51; ADN, B 446, nr. 1002; HAUTCOEUR, *Cartulaire de l'abbaye de Flines*, I, 124-129; LUYKX, *Johanna van Constantinopel*, 585-586; TRIO, 'Ontwikkelingen te Oudenaarde', 332-333; KADOC, Archief minderbroeders (OFM), Archief van de Provincia Sancti Iosephi, 2.2.34. Klooster Oudenaarde, fasc. I, s.n.; SAO, Dekenaal Archief Oudenaarde, fonds Minderbroeders, Hs A, nr. 40, en B, nr. 152; WAD-DING, *Annales minorum*, I, 429-430; GONZAGA, *De origine seraphicae religionis*, II, 1072-1073.

10 SIMONS, *Bedelordekloosters*, 63-65; SIMONS, *Stad en apostolaat*, 85, 89, 96.

11 SIMONS, *Stad en apostolaat*, 75, 87, 117-118, 188-201, 238-239; FIELD, *Franciscan Ideals*, 208-223.

12 SIMONS, *Stad en apostolaat*, 111; DE LIEDEKERKE, 'La seigneurie d'Escornaix', 98-125.

dominicaan, Robert, als twee van zijn vier assistent-testamentuitvoerders. Misschien was deze Eustache wel de eerste gardiaan van Oudenaarde. Een akte uit 1254 toont bovendien dat de minderbroeders en predikheren geregeld voorbijkwamen in het door Alice van Oudenaarde gestichte hospitaal van Lessen.¹³

De goede relatie met de bedelordes moet echter ca. 1260 een serieuze deuk hebben gekregen. In die jaren werden de bedelordes namelijk sterk bekritiseerd in de *Roman van de boomgaard*, geschreven voor Alice van Rozoy en haar verwante Eleonora van Soissons, burggravin van Thouars. Daarin werden franciscanen en dominicanen aangeklaagd als hypocrieten, bedriegers en tegenstanders van de trouwe, deugdzame en grootmoedige liefde. Vermoedelijk was dit een gevolg van hun toenemende inmenging in kerkelijke en politieke conflicten zoals de strijd tussen bedelordes en seculiere meesters aan de universiteit van Parijs in 1253-1256, waar toen Alice's zoon Hendrik van Oudenaarde in Parijs studeerde, en hun controversiële inmenging in de Tweede Baronnenoorlog in Engeland (1264-1267). Bovendien doken in deze periode de eerste financiële schandalen met betrekking tot enkele leden van de bedelordes op.¹⁴

Vermoedelijk was het in die omstandigheden dat de heren van Mater-Schorisse (uit het huis van Gavere) de rol van beschermheren van de Oudenaardse franciscanen overnamen. Zij lagen reeds in conflict met de heer van Oudenaarde, één van hun voornaamste leenheren.¹⁵ In 1261 is echter wel nog voor een laatste keer een teken van verbondenheid van de franciscanen met het huis van Oudenaarde op te merken: in mei 1261 stichtten Jan I van Oudenaarde en (bovenal) zijn echtgenote Mathilde van Crecques een Onze-Lieve-Vrouwekapelanie in de Burg van Oudenaarde met medewerking van Hugo, gardiaan van de minderbroeders van Oudenaarde.¹⁶ Zoals we verder zullen zien, lijkt dit de stichting van de begijnhofkapel te zijn geweest. Mogelijk kan deze daad geïnterpreteerd worden als een kleine rebellie van Mathilde van Crecques tegen de groeiende afkeer van haar dominante schoonmoeder.

13 MOENS, 'Complementarità contabilizzabile', 149-181; ADN, B 1570, 15r-16r; HAL, *Chartarium*, nr. 31; DE MEYER, 'De Minderbroeders te Oudenaarde', 161-163; VANDERSTRAETEN, *Recherches sur les communautés religieuses*, I, 6-12; TRIO, 'Ontwikkelingen te Oudenaarde', 333.

14 MOENS, *Aan elkaar gewaagd*, I, 250; MOENS, 'Complementarità contabilizzabile', 149-181; *Li Romans du Vergier et de l'Arbre d'Amors*, 19-20, 22, 25-29; SLEIDERINK, 'La dame d'Audenarde comme juge d'amour', 178-182, 186; WEILER, 'Henry III through foreign eyes', 151-152; DUFEIL, 'Le roi Louis dans la querelle', 517-530; SIMONS, '“Dieu li premierz ... bourgeois de tous”', 92; SIMONS, *Stad en apostolaat*, 239-240.

15 DE LIEDEKERKE, *La Maison de Gavere*, I, 244; PIOT, *Cartulaire de l'abbaye de Eename*, 121, 123-125.

16 ADN, B 1570, 13v-14v, 27r-28v, 43v-44r, 46v-47v; MOENS, *Aan elkaar gewaagd*, 222.

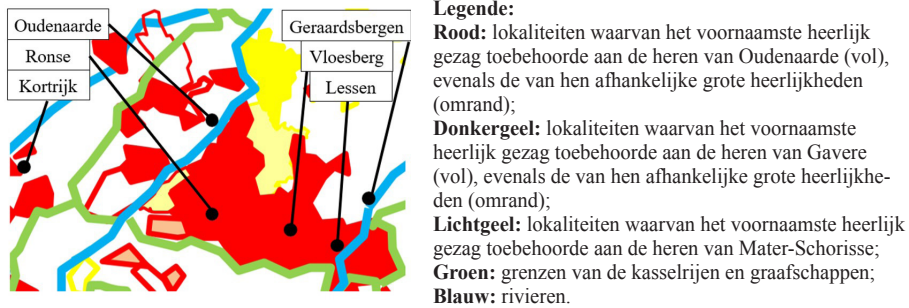
De stichting van het Oudenaardse klooster (in 1230-1250) kan dus worden aanzien als een samenspel van burgers, lagere en hogere adel, die ervoor kozen de door de graven minder geliefde franciscaanse broeders te gaan ondersteunen.¹⁷ Men kan in ieder geval Simons volledig ondersteunen in zijn bewering dat de keuze voor de stichting te Oudenaarde “door secundaire factoren kan verklaard worden”, met name de wens van enkele burgers en edellieden in het Oudenaardse. De ligging van het Oudenaardse klooster maakte het bovendien noodzakelijk om de steun van de families van Oudenaarde en van Gavere te hebben, door wiens heerlijkheden het klooster omgeven was (cf. kaart). Het lijken bovendien ook deze sociale klassen te zijn geweest waarop de evangelisatiebeweging van de bedelordes in de eerste plaats gericht was: de adel en (bovenal) de rijke burgerij.¹⁸

Tot slot is de ligging van het Oudenaardse klooster nog enkele overwegingen waard. In 1230-1260 lijkt het franciscanenklooster, hoewel vlakbij de parochiekerk, nog buiten de stadsmuur te hebben gelegen. In de praktijk lagen de franciscaanse kloosters inderdaad vaak heel wat verder buiten het stadscentrum – in tegenstelling tot de door de graven gepatroneerde dominicanen. Desondanks lijken al bij de bouw van het klooster (1230-1250) indicaties te hebben bestaan dat het weldra in de stad zou worden opgenomen. Omstreeks 1202 was namelijk de expansie van de stadsgrachten en -omwalling naar het noorden en het oosten reeds een feit, zoals de oudste documenten met betrekking tot het Oudenaardse hospitaal aangeven. De noordoostelijke omwalling lijkt echter te zijn uitgebreid ca. 1249. In diezelfde periode (1230-1260) lijkt ook de stadsomwalling en -ommuring ten westen van de stad te zijn uitgebreid en de Meerspoort te zijn gebouwd. Na een aankoop van een stuk grond bij hun klooster in mei 1269 verbood de stadsmagistraat de franciscanen bovendien om nog naar het westen uit te breiden, zodat men de stadsmuur niet steeds meer naar het westen moest verschuiven. Effectief was zeer lang een uitstulping in de stadsmuur zichtbaar bij het minderbroederklooster.¹⁹

17 ADN, B 1570, 15r-16r; HAL, *Chartarium*, nr. 31. Voor de steun van de Vlaamse graven, in het bijzonder gravin Johanna en haar beide echtgenoten, aan de dominicanen en het gebrek van steun aan de franciscanen, zie: SIMONS, *Stad en apostolaat*, 111-113, 147, 248.

18 SIMONS, *Bedelordekloosters*, 188-201; SIMONS, *Stad en apostolaat*, 85 (citaat), 198-206, 240; SIMONS, “Dieu li premierz ... bourgeois de tous”, 90-91.

19 VANDENDRIESSCHE e.a., *Oudenaarde, Markt, Bureau studie*, 31; VAN CAUWENBERGHE, *Historisch morfologisch onderzoek van Oudenaarde*, 23; SIMONS, *Stad en apostolaat*, 117-118, 188-201, 238-239; SIMONS, “Dieu li premierz ... bourgeois de tous”, 88; BERTRAND, *Commerce avec dame pauvreté*, 131, 564-568; COOMANS, ‘L’architecture médiévale des ordres mendiants’, 11-13; HAO, nr. 425, 457; SAO, Dekanaal Archief Oudenaarde, fonds Hospitaal VIII, nr. 5 en nr. 15, en fonds Minderbroeders, nr. 2; VAN BOCKSTAELE, ‘Het Hospitaal tijdens het Ancien Régime’, 14; VAN LERBERGHE

Figuur 1: De lokalitie van het Oudenaardse minderbroederklooster ca. 1250
Kaart gebaseerd op: MOENS, *Aan elkaar gewaagd, II*; DE LIEDEKERKE, *La maison de Gavre, I*.

Dominicanen

De dominicaanse orde was niet permanent in Oudenaarde aanwezig. Door de stichting van het franciscanenklooster was het uiteraard onmogelijk geworden om nog een tweede bedelordeklooster in Oudenaarde op te richten.²⁰ Aanvankelijk lijken echter ook de dominicanen vaker in het Oudenaardse ommeland te zijn voorbijgekomen. In 1242 was de dominicaan Robert een assistent-testamentuitvoerder van Arnulf IV van Oudenaarde en in 1254 kwamen ook zij af en toe op bezoek in het Lessense hospitaal.²¹ Tijdens één van die preektochten in het 'Land van Oudenaarde' omstreeks 1250 moeten ze tevens de jonge Gilles van Lessen (° ca. 1230-† 1304) zijn tegengekomen. Nadien werd die in Parijs een gerenommeerd theoloog, onder meer bekend om zijn traktaat *De usuris* – 'over de woeker', dat een ethisch fundament leverde voor de winstgevende interessenpolitiek van de Vlaamse steden. Op een latere preektocht lijken ze ook een zekere 'Jan van Oudenaarde' te hebben 'gewonnen', die in 1309 kandidaat-prior was in het Gentse dominicanenklooster.²²

e.a., *Audenaardsche mengelingen*, I, 265.

20 Cf. de beroemde criteria van Le Goff voor het meten van de stadsvorming aan de hand van de installatie van bedelordekloosters in de desbetreffende stad, onder meer in: LE GOFF, 'Ordres mendiants et urbanisation', 437-441. Met voorzichtigheid werden deze op Vlaanderen toegepast door: SIMONS, *Stad en apostolaat*, 85-97.

21 MOENS, 'Complementarità contabilizzabile', 149-181; ADN, B 1570, 15r-16r; AHL, *Chartarium*, nr. 31 (oorkonde van 1254).

22 MOENS, 'Complementarità contabilizzabile', 149-181; VARENBERGH, 'Gilles de Lessines', kol. 767-770; VAN DER AA, 'Lessines (Gilles van)', kol. 360-361.

Begijnen

Begijnen van het kasteel

Het vroegst bekende begijnhof van Oudenaarde is vermoedelijk dat op de Burg. Zeker is dat reeds voor ca. 1275 begijnen op de Burg woonden, aangezien toen ‘de begijnen van het kasteel’ een groot stuk grond pachtten ‘naar het kasteel toe’. Anderzijds geeft de vermelding in 1275 onmiddellijk al aan dat er in die periode al meerdere begijnengemeenschappen bestonden in Oudenaarde daar men ze moest onderscheiden door een toevoegsel “van het kasteel”.²³ Hierdoor wordt de algemene, op Vanderstraeten teruggaande, maar niet duidelijk onderbouwde stelling ondermijnd dat het begijnhof van de Burg pas in 1384 zou zijn ontstaan door een transfer van de Kluis (zie verder). Immers, in 1275 moet er al een begijnengemeenschap op de Burg zijn geweest.²⁴

Dit begijnhof van de Burg werd vermoedelijk gesticht in mei 1261. Toen richtten Mathilde van Crecques, dame van Oudenaarde, en haar man, evenals de gardiaan van Oudenaarde, broeder Hugo, een kapelanie op ‘bij hun burg of kasteel van Oudenaarde’ – dit met toestemming van de bisschop van Doornik, de Vlaamse gravin en de portionarissen van de Sint-Walburga. De stichtingsoorkonden waren gegeven aan de kapelaan van het kasteel van Oudenaarde.²⁵ Het is echter niet geheel duidelijk of het hier over de kapelaan van de op te richten kapelanie gaat of die van de kasteelkapel, vermoedelijk deze laatste.²⁶ De betrokkenheid van de minderbroeders lijkt aan te geven dat hier niet de kasteelkapel maar wel de begijnhofkapel werd gesticht. De franciscanen zijn immers gekend als geestelijke begeleiders van de begijnenbeweging.²⁷

23 VERRIEST, *Le polyptique illustré*, 14r; DE VREESE, ‘De “Veil Rentier” (1275)’, 99.

24 VANDERSTRAETEN, *Recherche sur les communautés religieuses*, I, 71-78; SIMONS, *Cities of Ladies*, 294-295; VAN LERBERGHEA, *Audenaardsche mengelingen*, V, 246-250; VAN DER DONCKT, ‘Het Sion te Oudenaarde’, 151-152. TRIO, ‘Ontwikkelingen te Oudenaarde’, 338.

25 ADN, B1570, 27r-28v.

26 Er lagen in de Burg immers twee kapellen: één in het bisdom Doornik en de parochie Sint-Walburga (die van het Begijnhof), één in het bisdom Kamerijk (die van het kasteel): LOGNON, *Pouillés de la Province de Reims*, 363, 430; GEVAERT, ‘Nog over het ontstaan van Oudenaarde’, 94-112; VAN HOECKE, ‘Wattripont, een brug naar Vlaanderen’, 98, 114. Delfos was (verkeerdelijk) van mening dat het Kamerijkse kasteel van Oudenaarde het (pas in 1385 gebouwde) kasteel van Bourgondië zou zijn geweest: DELFOS, ‘Oudenaarde en Pamele voor 1117’, 85; VAN LERBERGHEA, *Audenaardsche mengelingen*, V, 246-250.

27 SIMONS, *Stad en apostolaat*, 240.

Het Sion

In het renteboek van het Onze-Lieve-Vrouwehospitaal van Oudenaarde wordt in mei 1272 het ‘begijnhof van Sion’ vermeld. Vermoedelijk was het ditzelfde begijnhof dat gravin Margaretha in november 1273 per testament begunstigde.²⁸ In 1286 gaven Jacques Cabeliau en zijn echtgenote Maria een inkomen van 16 lb. par. aan het begijnhof van Sion om er een kapelanie op te richten. Bij de bevestiging door de Doornikse bisschop in februari 1288 worden Jacques en zijn vader Olivier als stichters aangegeven. Vermoedelijk was het dus een testamentaire beschikking van Olivier Cabeliau.²⁹ Dit moet echter al de tweede kapel zijn geweest, daar de belangrijkste kapelanie slechts een inkomen van 10 lb. par. had.³⁰ Het was waarschijnlijk met betrekking tot de eerste kapelanie dat de Doornikse officiaal in 1292 toestemming gaf om op voorspraak van de Oudenaardse pastoors Walter Pont aan te stellen als kapelaan ter vervanging van Jan Lennoet, die bij de Oudenaardse minderbroeders was ingetreden.³¹ Een akte uit 1294 laat ons nog even binnenkijken in het Sion. Toen gaf Margaretha, dochter van een zekere Gerard en begijn in het Sion, een rente van 50 s. par. aan datzelfde begijnhof voor misstichtingen en ter onderhoud van zieke en behoeftige begijnen in de infirmerie van het Sion – de gemeenschap was dus al groot genoeg om een dergelijk ‘ziekenhuis’ te hebben.³²

Naast de archivalische bronnen zijn er nog enkele legenden over het ontstaan van dit begijnhof overgeleverd in de ‘Kroniek van het klooster Sion te Oudenaarde’. Rond 1200 zouden enkele Oudenaardse burgers een religieuze gemeenschap hebben gesticht op de Eindries om de naam van dit gebied op te poetsen (hetzelfde verhaal duikt echter eveneens voor het Oudenaardse hospitaal op). In 1252 zou de naam van deze gemeenschap, tot dan toe

28 SIMONS, *Cities of Ladies*, 294-295; GYSSELING, *Corpus*, I.1, 216; ADN, B 445, nr. 1811; HAUTCOEUR, *Cartulaire de l'abbaye de Flines*, 194-206; TRIO, ‘Ontwikkelingen te Oudenaarde’, 338.

29 SAO, Dekanaal Archief Oudenaarde, Charters gewone kerkzaken, nr. 6; VAN DER DONCKT, ‘Prieuré de Sion à Audenarde’, 866-867; VAN DER DONCKT, ‘Het Sion te Oudenaarde’, 151-152; SIMONS, *Cities of Ladies*, 294-295.

30 LOGNON, *Pouillés de la Province de Reims*, 363.

31 SAO, Dekanaal Archief Oudenaarde, Charters gewone kerkzaken, 9; VAN DER DONCKT, ‘Prieuré de Sion à Audenarde’, 866-867; VAN DER DONCKT, ‘Het Sion te Oudenaarde’, 151-152; SIMONS, *Cities of Ladies*, 294-295.

32 SAO, Dekanaal Archief Oudenaarde, Registers en bundels, nr. 102 (Charterbouck); VAN DER DONCKT, ‘Prieuré de Sion à Audenarde’, 866-867; VAN DER DONCKT, ‘Het Sion te Oudenaarde’, 151-152; SIMONS, *Cities of Ladies*, 294-295.

‘Onze-Lieve-Vrouw ten Distelen’ genaamd, veranderd worden in ‘Onze-Lieve-Vrouw van Sion’ (d.i. toegewijd aan de Tenhemelopneming van Maria) na een verschijning aan enkele Oudenaardse pelgrims in het Heilig Land.³³ Los van het legendarische karakter van deze verhaaltjes, zou 1252 als reële stichtingsdatum in aanmerking kunnen komen, aangezien het Sion in de jaren 1270-1290 al als een groot begijnhof opduikt in de bronnen.

Het begijnhof van het Sion bleef nog enige eeuwen bestaan. Op het zestiende-eeuwse stadsplan van Van Deventer zijn de sporen van dit ommuurde complex met kapel nog zichtbaar en in de zeventiende eeuw was nog steeds een deel van de Eindries in het bezit van het Sion. De begijnentraditie lijkt echter behoorlijk in verval geraakt. Omstreeks 1420 zou een gemeenschap van ‘Zusters van het Gemene Leven in het Sion’ worden opgericht, die in 1425 erkend werd. Mogelijk handelt het zich hier om hervormde begijnen, al acht Trio dit weinig waarschijnlijk. De gemeenschap van het Sion werd uiteindelijk in 1455 omgevormd tot een augustinessenklooster. In 1485, tenslotte, verhuisden de zusters naar de Scheldekaai in Pamele waar nu de gevangenis staat.³⁴

De Wijngaard

Bezittingen van de ‘begijnen van de Wijngaard’ werden reeds in mei 1272 vermeld. De Wijngaard wordt nergens als begijnhof vermeld en lijkt dus eerder een kleiner convent te zijn geweest. In oktober 1277 werden de begijnen van de Wijngaard nogmaals vernoemd, ditmaal in het testament van Isabelle, dame van Heestert.³⁵ Geregeld werd gesuggereerd dat de begijnengemeenschap van de Wijngaard die van de Kluis zou zijn geweest, vlakbij de Sint-Walburgakerk. Onder meer Simons en Trio waren, in navolging van Vanderstraeten, die mening toegedaan. Ik vind echter geen bewijs voor een dergelijke identificatie. Daarenboven is een veertiende-eeuwse stichtingsdatum bekend voor de Kluis, zoals verder zal worden getoond. Hun bezit op de Eindries in 1272 en de overeenkomst met het latere zwartzusterklooster,

33 KBR, Handschriften, VI, nr. 22000 (Van den Gheyn 3656), 17r-v; VAN DER DONCKT, ‘Prieuré de Sion à Audenarde’, 866-867; VAN DER DONCKT, ‘Het Sion te Oudenaarde’, 151-152.

34 VANWELDEN, ‘Facetten van een stadsgeschiedenis’, 14-15; VAN DER DONCKT, ‘Het Sion te Oudenaarde’, 152; MINNAERT, *Inventaris van het landboek*, 58, 61; SIMONS, *Cities of Ladies*, 294-295; TRIO, ‘Ontwikkelingen te Oudenaarde’, 334-335

35 SIMONS, *Cities of Ladies*, 294-295; GYSSELING, *Corpus*, I.1, 216; ADN, B 445, nr. 1811; TRIO, ‘Ontwikkelingen te Oudenaarde’, 338.

doen vermoeden dat deze begijnen in de Wijngaardstraat gevestigd waren en nadien tot zwartzusters werden omgevormd.³⁶

Mogelijk kan ook de stichter van de Wijngaard nog geïdentificeerd worden. In een veertiende-eeuwse oplijsting van de kapelanieën van Oudenaarde duikt immers een niet nader geduide, 20 lb. par. per jaar opbrengende, door Jan de Wale gestichte kapelanie op (en geen kapel van de Wijngaard).³⁷ Deze omstreeks 1275 geattesteerde en vermoedelijk voor ca. 1290 gestorven Jan de Wale lijkt een welstellend burger van Pamele te zijn geweest met een aantal bezittingen rond het Pamelse kerkplein.³⁸ Laat de begijnencommunauteit van de Wijngaard nu net tijdens het leven van Jan zijn ontstaan. Bedenken we ook dat Isabelle, dame van Heestert, in 1277 de begijnen van Pamele én die van de Wijngaard begunstigde in haar testament: er lijkt dus een band tussen Pamele en de Wijngaard te zijn geweest.³⁹

De Kluis

De laatste Oudenaardse begijnengemeenschap is de bij de Sint-Walburgakerk gelegen Kluis. Zoals hierboven aangegeven, werd dit vaak onterecht met de Wijngaard geïdentificeerd. De Kluis zou echter in 1367 zijn opgericht door de Oudenaardse priester Jan Hoen. Misschien reeds in 1384, ten laatste in 1449, moet de gemeenschap naar de Burg zijn getrokken en opgegaan in het grote begijnhof aldaar.⁴⁰

Begijnen in Pamele

De ‘begijnen van Pamele’ werden in het testament van Isabelle, dame van Heestert, uit oktober 1277 vermeld en wederom in het testament van de Pamelse

36 TRIO, ‘Ontwikkelingen te Oudenaarde’, 338; SIMONS, *Cities of Ladies*, 294-295; VAN LERBERGHE ea, *Audenaerdsche mengelingen*, V, 245-249; GYSSELING, *Corpus*, I.1, 216; VANDERSTRAETEN, *Recherche sur les communautés religieuses*, I, 71-78.

37 LONGNON, *Pouillés de la Province de Reims*, 430.

38 GAILLARD, *Inventaire analytique*, 16-17, 120, 134-135, 137; NOWE, *Les baillis comtaux de Flandre*, 517; VERRIEST, *Le polyptique illustré*, 10v-11r; VANDERMEERSCH-LANTMEETERS, ‘Poortersnamen van Pamele’, 133-134.

39 SIMONS, *Cities of Ladies*, 294-295; ADN, B 445, nr. 1811.

40 TRIO, ‘Ontwikkelingen te Oudenaarde’, 338; SIMONS, *Cities of Ladies*, 294-295; VAN LERBERGHE, *Audenaerdsche mengelingen*, V, 245-249; VANDERSTRAETEN, *Recherche sur les communautés religieuses*, I, 71-78.

burger Jan de Wolf uit 1289-1301. Dit laatste testament lijkt aan te geven dat het gaat om meerdere (vermoedelijk vrij kleine) begijnenconventen, aangezien hij schreef: “Ic gheve in elc couvent van den beghinen van Audenarde 1 halster coerne[s] ende in elc couvent van Pamele I halster coernes”.⁴¹ In 1409 bestond er nog maar één convent in de Baarstraat, vaker “begynhof” genoemd, maar *de facto* maar één huis met erf, dat (kort?) voor 1547-1559 werd opgegeven.⁴²

Begarden?

De mannelijke variant van de begijnen, de zogenaamde begarden of bogaarden, duiken in Oudenaarde pas in 1359 op en worden in 1379/1382 uit hun huis gezet. Het Begardenhuis van Oudenaarde werd toen samen met het ‘Prinsenhof’ en nog enkele woningen aan het Oudenaardse hospitaal gegeven als compensatie voor de vernieling van het oude hospitaalcomplex op de Eindries. Sinds wanneer de begarden actief waren in dat huis, is helaas niet bekend. Een akte van 1416 lijkt aan te geven dat deze begarden als wevers actief waren en verhuisd waren naar een huis in het Zakske dat nog lang als ‘Baghaerdenhuus’ bekend zou staan.⁴³

Zwartzusters?

Vaker heeft men beweerd dat de zwartzusterkloosters in Oudenaarde en Pamele al aan het eind van de dertiende eeuw ontstaan zouden zijn. Dat is echter, zoals Trio aangaf, nagenoeg onmogelijk, temeer daar de zwartzusterbeweging te kaderen valt in de ‘tweede golf van vrouwelijke religieuzen’ uit de veertiende-vijftiende eeuw, net als de Zusters van het Gemene Leven enz.⁴⁴ In diezelfde periode dook te Oudenaarde nog een andere gemeenschap op: de grauwzusters-penitenten oftewel franciscaanse tertiariissen, die zich in 1415 in de Burg vestigden en in 1454 naar de Hoogstraat verhuisden.⁴⁵

41 GYSSELING, *Corpus*, I.4, 2874-2876 (transcriptie licht aangepast); SIMONS, *Cities of Ladies*, 294-295; ADN, B 446, nr. 1987; TRIO, ‘Ontwikkelingen te Oudenaarde’, 338-339.

42 SIMONS, *Cities of Ladies*, 294-295; VAN LERBERGHE, *Audenaerdsche mengelingen*, II, 36-39; RAMAKERS, *Spelen en figuren*, 64; TRIO, ‘Ontwikkelingen te Oudenaarde’, 338-339.

43 VAN LERBERGHE e.a., *Audenaerdsche mengelingen*, IV, 155-159, 168-176; HOEBEKE, *Uit de geschiedenis van het Onze-Lieve-Vrouwehospitaal*, 21-22; GIMONT, ‘Une spiritualité wallonne’, 171; TRIO, ‘Ontwikkelingen te Oudenaarde’, 340; VEREKEN, *Oudenaarde en Pamele*, 107.

44 TRIO, ‘Ontwikkelingen te Oudenaarde’, 337; VANDEN BOSCH, *Monasticon van de Zwartzusters*, 351, 366; VANDERSTRAETEN, *Recherche sur les communautés religieuses*, I, 39-44; VAN LERBERGHE, *Audenaerdsche mengelingen*, IV, 248; SIMONS, ‘Holy Women of the Low Countries’, 628.

45 TRIO, ‘Ontwikkelingen te Oudenaarde’, 337; VANDEN BOSCH, *Monasticon van de Zwartzusters*, 351,

Pamele

Het argument van Vanden Bosch voor een vroege stichting van het Pamelse zwartzusterklooster, namelijk de situering van het klooster vlakbij de parochiekerk, wordt tegengesproken door de omstreeks 1275 te dateren *Veil Rentier* van de heren van Oudenaarde, waarin alle huizen rond het kerkplein worden opgelijst, maar zeker geen klooster of convent.⁴⁶ In feite verkregen de zwartzusters het klooster aan het kerkplein van Pamele pas in 1421, toen hun “lollaerts hof ende de huysinghe” gegeven werd door het schepencollege. Deze tekst lijkt dus aan te duiden dat er voordien cellenbroeders of -zusters (‘lollaarden’) hadden gewoond. In de late middeleeuwen is een huis van cellenbroeders geattesteerd nabij het begijnenconvent van de Baarstraat, dus vlakbij het latere zwartzusterklooster.⁴⁷ Het klooster lijkt bijgevolg een veertiende-eeuwse stichting, vermoedelijk ontstaan na de grote pestgolf (1348-1353), toen de cellietenbeweging opkwam. Dit was een behoorlijk informele godgewijde beweging die in de ziekenzorg actief was. Vermoedelijk waren de celbroeders tegen 1421 uitgestorven of verdreven. In de vijftiende eeuw werd immers heel wat (negatieve) druk op hen uitgeoefend.⁴⁸ Waar de zwartzusters vandaan kwamen is niet geheel duidelijk. Mogelijk waren het voormalige cellenzusters. Het kunnen echter ook hervormde Pamelse begijnen zijn, zoals Simons suggereerde. Hun convent in de Baarstraat werd immers tussen 1409 en 1547-1559 opgegeven. In ieder geval floreerde de zwartzustergemeenschap in Pamele, want in 1491 stichtten zij een klooster in Dendermonde. In 1547 en 1581 bleek bovendien dat zij onder toezicht van de baron van Pamele stonden en verplicht waren één zuster als dienstmeisje op het kasteel te laten werken. Mogelijk is het zwartzusterklooster dus bij zijn gratie ontstaan.⁴⁹

366; VANDERSTRAETEN, *Recherche sur les communautés religieuses*, 39-44, 80-100, 243-244; VAN LERBERGHE, *Audenaardsche mengelingen*, IV, 248; SIMONS, ‘Holy Women of the Low Countries’, 628.

46 VERRIEST, *Le polyptique illustré*, 10r-v; VANDEN BOSCH, *Monasticon van de Zwartzusters*, 366.

47 VAN LERBERGHE e.a., *Audenaardsche mengelingen*, II, 36-39; VANDEN BOSCH, *Monasticon van de Zwartzusters*, 366; VANDERSTRAETEN, *Recherche sur les communautés religieuses*, I, 78.

48 VANDEN BOSCH, *Monasticon van de Zwartzusters*, 366; VANDERSTRAETEN, *Recherche sur les communautés religieuses*, I, 78; GROOTAERS, ‘Oorsprong en spiritualiteit’, 148-149, 151-152, 156-157; VAN LERBERGHE, *Audenaardsche mengelingen*, II, 36-39.

49 VANDEN BOSCH, *Monasticon van de Zwartzusters*, 366; VANDERSTRAETEN, *Recherche sur les communautés religieuses*, I, 78; GROOTAERS, ‘Oorsprong en spiritualiteit’, 148-149, 151-152, 156-157; BORREMANS, ‘De “execrabele” moord’, 317-335; SIMONS, *Bedelordekloosters*, 198-199; SIMONS, *Cities of Ladies*, 294-295; VAN LERBERGHE e.a., *Audenaardsche mengelingen*, II, 36-39. Volgens Trio (die de vermeldingen in de *Audenaardsche Mengelingen* niet lijkt te (er)kennen) zouden de Zwarte Zusters van Pamele maar in 1514 in de bronnen opduiken: TRIO, ‘Ontwikkelingen te Oudenaarde’, 337.

Oudenaarde (Wijngaard)

Het Oudenaarse zwartzusterklooster in de Wijngaardstraat zou blijken een rapport uit 1670 omstreeks 1295 zijn gesticht. Waarschijnlijk gaat het hier om een (ietwat onnauwkeurige) verwijzing naar de vanaf 1272 geattesteerde begijnengemeenschap van de Wijngaard, die dan in de vijftiende eeuw de zwartzusterregel zou hebben aangenomen, net als de Pamelse cellenzusters of begijnen.⁵⁰

Besluit

De hierboven uitgevoerde analyse stelt ons in staat een klein overzicht te schetsen van de armoedebeweging in het dertiende-eeuwse Oudenaarde. Een beeld dat weliswaar iets ‘armoediger’ is dan wat soms in oudere literatuur werd geschetst. Men moet met name de dertiende-eeuwse zwartzusterkloosters uit het collectief geheugen wissen. Anderzijds merkt men wel een bijzonder rijk panorama aan begijnengemeenschappen op, weliswaar voornamelijk kleine gemeenschappen.

Dit overzicht geeft aan dat we de Oudenaardse franciscanen en begijnen wel degelijk kunnen onderbrengen in eenzelfde armoede- en evangelisatiebeweging. De kleinschaligheid van de Oudenaardse begijnhoven wijst erop dat zij niet in grote materiële welstand leefden. Van de geestelijke armoede is weinig bekend, al zijn er wel duidelijke en sterke banden met de minderbroeders. De kritiek van de *Roman van de boomgaard* geeft in ieder geval aan dat de begijnen in de omgeving van de Oudenaardse heren wel degelijk probeerden een evangelische boodschap te verkondigen.

Verder is duidelijk dat de minderbroeders vroeg in Oudenaarde aankwamen, zeker voor 1252. Dit komt vermoedelijk door de aanvankelijke steun van de lokale adel, in het bijzonder van de heren én dames van Oudenaarde. Het eveneens bijzondere feit dat hun klooster min of meer binnen de stadsmuren lag, komt waarschijnlijk ook door de sterke steun van de Oudenaardse heren én burgers. Vrij kort nadien moeten de eerste begijnengemeenschappen zijn ontstaan, die vanaf de jaren 1260-1270 in de bronnen opduiken. Oudenaarde en

50 VANDEN BOSCH, *Monasticon van de Zwartzusters*, 351; VAN LERBERGHEE, a., *Audenaardsche mengelingen*, IV, 248, V, 245; SIMONS, *Cities of Ladies*, 294-295; GYSSELING, *Corpus*, I.1, 216.

Pamele telden ca. 1275 reeds twee begijnhoven: het vrij grote Sion net buiten de Oudenaardse stadswallen en het begijnhof van de Burg. Verder bevonden zich in Oudenaarde en in Pamele nog enkele kleinere begijnenconventen. Alle andere gemeenschappen lijken pas vanaf de veertiende eeuw in het Oudenaardse te zijn opgedoken, op sporadische bezoeken van de predikheren na.

Vermoedelijk zijn adellijk en burgerlijk initiatief hand in hand gegaan bij verscheidene stichtingen. De rol van de heren van Oudenaarde lijkt vrij duidelijk bij de minderbroeders, bij de begijnen van de Burg en bij de laatmiddeleeuwse zwartzusters in Pamele. Dit lijkt ook de in de inleiding aangehaalde vraag van Delmaire te beantwoorden: ‘Waarom Oudenaarde en niet Kortrijk?’⁵¹ Net in Oudenaarde valt namelijk de aanvankelijke gezamenlijke steun van adellijke en burgerlijke families aan de franciscanen en de begijnen op. Er was dus, tenminste in het begin, een brede steun en bijgevolg een zeker economisch fundament voor dergelijke stichtingen.

Bibliografie

Afkortingen

ADN: RIJSEL, Archives départementales du Nord.

HAL: LESSEN, Archives de l'Hôpital Notre-Dame à la Rose.

HAO: OUDENAARDE, Stadsarchief, *OCMW-Archief*, fonds Onze-Lieve-Vrouwhospitaal.

KADOC: LEUVEN, Documentatie- en Onderzoekscentrum voor Religie, Cultuur en Samenleving.

KBR: BRUSSEL, Koninklijke Bibliotheek.

SAO: OUDENAARDE, Stadsarchief.

51 DELMAIRE, ‘W. Simons, *Stad en apostolaat*’, 381 (“pourquoi Audenarde et pas Courtrai?”).

Bronnen

Onuitgegeven

Archivalische

ADN, *Chambre des comptes*, B 445, nr. 1811; B 446, nr. 1002 en 1987; B 1570 (musée 328).

HAL, *Chartarium*, nr. 31.

HAO, nr. 80bis (Cartularium), 425, 457.

KADOC, *Archief minderbroeders* (OFM), Archief van de Provincia Sancti Josephi in Comitatus Flandriae, 2.2.34. Klooster Oudenaarde, fasc. I, s.n.

KBR, *Handschriften*, VI nr. 22000 (Van den Gheyn 3656).

SAO, *Dekanaal Archief Oudenaarde*, O.L.V.-hospitaal VIII, nr. 5 en nr. 15; fonds Minderbroeders, nr. 2, evenals Hs A, nr. 40, en B, nr. 152; Charters gewone kerkzaken, nr. 6 en 9; Registers en bundels, nr. 102 (Charterbouck).

Uitgegeven

Verhalende

Li Romans du Vergier et de l'Arbre d'Amors (Paris, Bibliothèque nationale, fonds français 847), A. LANGFORS (ed.), *Neuphilologische Mitteilungen*, 29.1 (1928), 3-33.

Archivalische

GYSELING, M., (ed.), *Corpus van de Middelnederlandse teksten (tot en met het jaar 1300)*, I.1-4, (Bouwstoffen voor een woordarchief van de Nederlandse Taal), 's Gravenhage, 1977

HAUTCOEUR, E., (ed.), *Cartulaire de l'abbaye de Flines*, Lille, 1873-1874.

LONGNON, A., (ed.), *Pouillés de la Province de Reims* (Recueil des historiens de France, VI.1), Parijs, 1908.

PIOT, C., (ed.), *Cartulaire de l'abbaye d'Eename*, (Recueil de chroniques, chartes et autres documents concernant l'histoire et les antiquités de la Flandre-Occidentale. 1 : Chroniques des monastères de Flandre) Brugge, 1881.

VAN LERBERGHE, L. e.a., (ed.), *Audenaerdsche mengelingen*, I-V, Oudenaarde, 1845-1855.

VERRIEST, L., (ed.), *Le polyptique illustré dit "Veil Rentier" de Messire Jehan de Pamele-Audenarde*, Brussel, 1950.

Studies

BERTRAND, P., *Commerce avec dame Pauvreté. Structures et fonctions des couvents mendiants à Liège, XIIIe–XIVe siècles* (Bibliothèque de la Faculté de philosophie et lettres de l'université de Liège), Genève, 2004.

BETRAND, P., 'La fondation des Ordres Mendiants. Une révision?', in: M.-M. DE CEVIN en J.-M. MATZ, (red.), *Structures et dynamiques religieuses dans les sociétés de l'Occident latin (1179-1449)*, Rennes, 2010, 195-204.

BORREMANS, P., 'De "execrabele" moord op jonkvrouw Johanna Cabeliau in het kasteel van Pamele in 1547', *Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Oudenaarde*, 48 (2011), 317-335.

COOMANS, T., 'L'architecture médiévale des ordres mendiants (Franciscains, Dominicains, Carmes et Augustins) en Belgique et aux Pays-Bas', *Revue belge d'archéologie et d'histoire de l'art / Belgisch tijdschrift voor oudheidkunde en geschiedenis*, 70 (2001), 11-13.

DE LIEDEKERKE, R., *La maison de Gavre et de Liedekerke, histoire de la ligne directe depuis l'origine jusqu'à nos jours*, I: *Les Rasse*, Brugge, 1961.

DE MEYER, P., 'De Minderbroeders te Oudenaarde (1230-1797)', *Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Oudenaarde*, feestnummer (1956), 161-163.

DE VREESE, K., 'De "Veil Rentier" (1275), weerspiegeling van het sociale, economische en culturele verleden in de streek van Zuid-Oost-Vlaanderen', in: *Gedenkboek: 750 jaar Pamelekerk Oudenaarde: 1235-1985*, Oudenaarde, 1985, 87-102.

DELFOOS, L., 'Oudenaarde en Pamele voor 1117', *Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Oudenaarde*, feestnummer (1956), 74-92.

DELMAIRE, B., 'W. Simons, *Stad en apostolaat. De vestiging van de bedelorden in het graafschap Vlaanderen (ca. 1225-ca. 1350)* [*Ville et apostolat. L'établissement des ordres mendiants dans le comté de Flandre (vers 1225 -vers 1350)*], 1987' (boekrecensie), *Revue du Nord*, 72. (1990), 380-381.

DUFEIL, M.-M., 'Le roi Louis dans la querelle des mendiants et des séculiers',

in: M.-M. DUFEIL, (red.), *Saint Thomas et l'histoire*, Aix-en-Provence, 1991, 517-530.

FERRERO, B., *C'è Qualcuno lassù*, Torino, 1993.

FIELD, S., 'Franciscan ideals and the royal family of France (1226–1328)', in: M. ROBSON (red.), *The Cambridge Companion to Francis of Assisi* (Cambridge Companions to Religion), Cambridge, 2011, 208-223.

GAILLARD, V.L.M., *Inventaire analytique des chartes des comtes de Flandre, autrefois déposées au château de Rupelmonde et récemment retrouvées aux archives à l'ancien conseil de Flandre à Gand*, Gent, 1857.

GEVAERT, G., 'NOG OVER HET ONTSTAAN VAN OUDENAARDE', *Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Oudenaarde*, 10 (1952), 94-112.

GIMONT, J.-F., 'Une spiritualité wallonne au XIIIe siècle', in: *Villers. Une abbaye revisitée. Actes du colloque 10-12 avril 1996*, Villers-la-Ville, 1996, 167-181.

GONZAGA, F., *De origine Seraphicae Religionis Franciscanae, eiusque progressibus, de regularis observantiae institutione, forma, administratione ac legibus, admirabilique eius propagatione*, II, Rome, 1587.

GROOTAERS, W., 'Oorsprong en spiritualiteit van de Zwartzusters in België', *Ons geestelijk erf*, 67 (1993), 147-161.

LE GOFF, J., 'Ordres mendiants et urbanisation dans la France médiévale, État de l'enquête', *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*, 25.4 (1970), 924-946.

LUYKX, T., *Johanna van Constantinopel, gravin van Vlaanderen en Henegouwen. Haar leven (1199/1200-1244). Haar regeering (1205-1244), vooral in Vlaanderen* (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schoone Kunsten van België, Klasse der Letteren, 8.5), Antwerpen en Utrecht, 1946.

MINNAERT, S., *Inventaris van het landboek van Oudenaarde*, Oudenaarde, 1976.

MOENS, R., 'Complementarità contabilizzabile, La devozione dei coniugi Arnolfo IV di Oudenaarde e Alicia di Rozoy (1175-1275)', *Quaderni di storia religiosa medievale*, 1 (2020), 149-181.

MOENS, R., *Aan elkaar gewaagd. Biografie van Arnulf IV van Oudenaarde en Alice van Rozoy (ca. 1175 - 1275)* (P. TRIO (red.), *Verhandelingen van de*

Geschied- en Oudheidkundige Kring van Oudenaarde 1), 2 dln., Oudenaarde, 2017.

NOWE, H., *Les baillis comtaux de Flandre des origines à la fin du XIVe siècle*, (Académie royale de Belgique. Classe des lettres et des sciences morales et politiques. Mémoires. Collection in-8. 2e série, 25) Brussel, 1928.

POLONIO, V., 'Un'età d'oro della spiritualità femminile a Genova. Devozione laica e monachesimo cistercense nel Duecento', in: *Storia monastica ligure e pavese. Studi e documenti*, Cesena, 1982, 299-403.

RAMAKERS, B.A.M., *Spelen en figuren, Toneelkunst en processiecultuur in Oudenaarde tussen Middeleeuwen en Moderne Tijd*, Amsterdam, 1996.

SIMONS, W., '“Dieu, li premierz, plus anchiiens et souverains bourgeois de tous”. Sur la place de la religion dans les villes flamandes (XIIIe-XVe siècle)', in: E. LECUPPRE-DESJARDIN en E. CROUZET-PAVAN, (red.), *Villes de Flandre et d'Italie (XIIIe-XVIe siècle). Les enseignements d'une comparaison* (Studies in European Urban History (1100-1800), 12), Turnhout, 2008, 77-103.

SIMONS, W., *Bedelordekloosters in het graafschap Vlaanderen. Chronologie en topografie van de bedelordeverspreiding voor 1350*, Brugge, 1987.

SIMONS, W. en TRIO, P., 'Begijnen, begarden en tertiarissen in het middeleeuwse Ieper', in: *Jaarboek voor middeleeuwse geschiedenis*, 4 (2001), 118-167.

SIMONS, W., *Cities of Ladies. Beguine communities in the medieval Low Countries, 1200-1565*, Philadelphia, 2003. SIMONS, W., 'Holy Women of the Low Countries, A Survey', in: A. MINNIS en R. VOADEN, (red.), *Medieval Holy Women in the Christian Tradition c.1100-c.1500* (Brepols Collected Essays in European Culture, 1), Turnhout, 2010, 625-662.

SIMONS, W., *Stad en apostolaat. De vestiging van de bedelorden in het graafschap Vlaanderen (ca. 1225-ca. 1350)* (Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, 49), Brussel, 1987.

SLEIDERINK, R., 'La dame d'Audenarde comme juge d'amour. Le rapport intertextuel entre Li Romans du Vergier et de l'arbre d'Amors et une chanson de Gillebert de Berneville', in: M. GOYENS en W. VERBEKE, (red.), *Lors est ce jour grant joie nee, Essais de langue et de littérature françaises du Moyen Âge*, Leuven, 2009.

THOUZELLIER, C., 'Hérésie et pauvreté à la fin du XII et au début du XIIIe siècle', in: M. MOLLAT, (red.), *Études sur l'histoire de la pauvreté*, Paris, 1974, I, 371-388.

TRIO, P., 'Ontwikkelingen te Oudenaarde in de late middeleeuwen op kerkelijk, godsdienstig en charitatief vlak', *Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Oudenaarde*, 50 (2013), 325-356 (min of meer dezelfde tekst, maar zonder voetnoten vindt men in: TRIO, P., 'Stevig uitgebouwde structuren kaderden het godsdienstige en charitatieve leven in de late middeleeuwen', in: P. TRIO e.a., (red.), *Tijd voor Oudenaarde*, Oudenaarde, 2012, 127-144).

VAN BOCKSTAELE, G., 'Het Hospitaal tijdens het Ancien Régime, 1200-1796', in: N. GHIJS e.a., (red.), *Het Onze-Lieve-Vrouwehospitaal te Oudenaarde en de zusters Bernardinnen. Een bijdrage tot de Ontsluiting van 800 jaar geschiedenis. 1202-2002*, Gent, 2004, 3-78.

VAN CAUWENBERGHE, K., *Historisch morfologisch onderzoek van Oudenaarde*, I, onuitgegeven masterscriptie, Gent, 2004.

VAN DER AA, A.J., 'Lessines (Gilles van)', in J.J. VAN BREDERODE, (red.), *Biografisch woordenboek der Nederlanden, bevattende levensbeschrijvingen van zoodanige personen, die zich op eenigerlei wijze in ons vaderland hebben vermaard gemaakt*, XI, Haarlem, 1865, 360-361.

VAN DER DONCKT, R., 'Het Sion te Oudenaarde', *Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Oudenaarde*, 32 (1995), 151-182.

VAN DER DONCKT, R., 'Prieuré de Sion à Audenarde', in: U. BERLIERE e.a. (red.), *Province de Flandre Orientale*, IV (*Monasticon Belge*, VII), Luik, 1984, kol. 859-877.

VAN HOECKE, K., 'Wattripont, een brug naar Vlaanderen of een ezelsbrugje in de historiografie van Oudenaarde en het Land tussen Maarke en Ronne (11de - 13de eeuw)', *Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Oudenaarde*, 54 (2017), 95-210.

VANDEN BOSCH, G., *Monasticon van de Zwartzusters-Augustinessen in België* (Bibliografische inleiding tot de Belgische Kloostergeschiedenis vóór 1796, 18), Brussel, 1998.

VANDENDRIESCHE, H. e.a., *Oudenaarde, Markt. Bureaustudie* (SOLVA Archeologie Rapport 38), Erpe-Mere, 2014.

VANDERMEERSCH-LANTMEETERS, E., 'Poortersnamen van Pamele van de 13^e

tot de 16e eeuw', in: M. HOEBEKE, R. CASTELAIN en E. VAN MINGROOT(red, *Gedenkboek: 750 jaar Pamelekerk, Oudenaarde: 1235-1985*, Oudenaarde, 1985, 131-150.

VANDERSTRAETEN, E., *Recherches sur les communautés religieuses et les institutions de bienfaisance établis à Audenarde depuis le XIIe siècle jusqu'à la fin du XVIIIe siècle*, I, Oudenaarde, 1858.

VANWELDEN, M., 'Facetten van een stadsgeschiedenis', in: LACHAERT, P.-J., (red.), *Oudenaarde 1708. Een stad, een koning, een veldheer*, Leuven en Oudenaarde, 2008, 9-32.

VARENBERGH, E., 'Gilles de Lessines', in: *Biographie Nationale publiée par l'Académie Royale des sciences, des Lettres et des Beaux-Arts de Belgique*, VII, Brussel, 1883, 767-770.

VEREKEN, R., *Oudenaarde en Pamele: van twee aparte nederzetting tot één stedelijke agglomeratie, Een proces van stadswording in het graafschap Vlaanderen*, Onuitgegeven masterproef, Leuven, Faculteit Letteren, 2017.

WADDING, L, *Annales minorum, in quibus res omnes trium ordinum a S. Francisco institutorum ex fide ponderosius asseruntur, calumniae refelluntur, praeclara quaeque monumenta ab oblivione vendicantur*, I, Lyon, 1625.

WEILER, B.K.U., 'Henry III through foreign eyes. Communication and historical writing in thirteenth-century Europe', in: I.W. ROWLANDS en B.K.U. WEILER, (red.), *England and Europe in the reign of Henry III (1216-1276)*, Aldershot, 2002, 137-162.

JOS MONBALLYU

De strafrechtelijke vervolging van de kerkroof in Nukerke in 1795

De kerkroof in Nukerke

De geschiedschrijving besteedde tot nog toe maar weinig aandacht aan de overgang van het eeuwenoude strafrechtssysteem tijdens het Oostenrijks regime naar het totaal nieuwe strafrechtssysteem van Franse regime. Meer specifiek zette die geschiedschrijving nog niet uiteen hoe de strafvervolgingen die werden ingezet onder het Oostenrijks regime, werden verder behandeld nadat de Belgische gewesten op 1 oktober 1795 bij Frankrijk waren ingelijfd. Aan de hand van één strafzaak uit het, voor de gevierde Rik Castelein zo dierbare Oudenaardse, hopen wij hierover enige opheldering te bieden.

De gekozen strafzaak betreft de roof in kerk van Onze-Lieve-Vrouw-Hemelvaart in Nukerke in de nacht van 30 september op 1 oktober 1795. Volgens de gerechtelijke bronnen die over deze diefstal bewaard gebleven zijn¹, raakten de dieven in de kerk door een ijzeren staaf voor de venster aan de noordzijde van de kerk uit te breken en een andere staaf voor die venster om te buigen. In de kerk braken zij een koffertje open dat was vastgemaakt aan de biechtstoel en forceerden zij het slot van een lange kas die naast die biechtstoel stond. In de sacristie braken zij het slot open van een commode waarin de kerkgewaden lagen en het slot van een kastje waarin de zilveren kerkvoorwerpen waren opgeborgen.

Volgens Augustijn Van de Putte, pastoor van Nukerke, en Pierre Van Nieuwenhuyse, koster van Nukerke, bestond de buit uit een zilveren kelk die van binnen met goud verguld was, het zilveren pateen op die kelk en het zilveren lepeltje in die kelk. Daarnaast werden twee zilveren potjes met wijolie en chrisma gestolen, een dubbele zilveren haak om de remonstrant te dragen, dertig gulden in diverse muntstukken, twee of drie alben met kant, drie soutanes met kant, drie kazuifels met gouden gallons, een stola, een manipel, een koorkap met gouden gallons en gouden franjes, een bijna nieuw baarkleed, drie mutsen voor een koorknaap en twee kleine soutanes.

1 Behalve anders vermeld, zijn alle gegevens over die strafzaak gehaald uit het strafdossier dat bewaard wordt in: RAB, Reeks 81: *Archief van het Hof van Assisen van West-Vlaanderen en rechtsvoorgangers 1796-1960*, nr. 103-13.

De baljuw van Leupegem start het strafrechtelijk onderzoek

In het nabijgelegen Leupegem liep al tegen de middag van 1 oktober 1795 het gerucht rond dat de goederen die in Nukerke gestolen waren zich bevonden in de kamer van de herberg 'De Halve Maan' in Leupegem waar sinds drie dagen twee Franse mannen en twee Franse vrouwen logeerden. De 32-jarige Marie Jeanne Van den Hende, herbergierster van 'De Halve Maan', was immers in de nacht van 30 september op 1 oktober 1796 omstreeks één uur opgestaan omdat zij hoorde dat men in die kamer kleren of stoffen aan het scheuren was. Zij keek toen door een gat van de kamerdeur en zag in het licht van twee brandende kaarsen de grootste van de twee Franse mannen staan terwijl hij gekleed met een priestergewaad een kerkelijke liturgie nabootste en meerdere keren luidop zei: '*Ora pro nobis*'. Nadat hij dit priesterkleed had afgedaan, haastte hij zich, samen met de drie andere kamergenoten om alle gouden gallons van dit priesterkleed af te snijden en het kleed zelf in stukken te scheuren. Terug in haar slaapkamer vertelde zij aan haar echtgenoot wat zij had gezien en voegde eraan toe dat zij vermoedde dat de vier Fransen kerkrovers waren. Haar man had haar geantwoord dat zij zot was en had haar ervan overtuigd om opnieuw in haar bed te kruipen en verder te slapen. Omstreeks de middag van 1 oktober 1795 had haar echtgenoot wel gezien dat de kamer van de vier Fransen vol rook was en het er stonk alsof er daar iets was verbrand.

De baljuw van Leupegem kwam dit te weten en gaf daarom aan de plaatselijke prater en twee schepenen opdracht om een huiszoeking te verrichten in de kamer waar de vier Fransen verbleven. In het bed vonden de prater en de schepenen toen tussen de matras en het stro een aantal goederen die duidelijk in een kerk gestolen waren², een pak verbrande gallons, een pakketje gesmolten zilver dat in een blauw papier was gewikkeld, een blok voor het gieten van goud, zilver of andere metalen, enkele smeltkroezen en allerlei inbrekersmateriaal.³

- 2 Zoals de zilveren kelk die in twee stukken was gebroken, het zilveren pateen, het zilveren lepeltje, de twee kleine zilveren oliepotjes, een pak verbrande gallons, diverse muntstukken, vier stukken stof in witte wol, vier stukken zijde gemengd met goud, drie stukken blauwe zijde, drie stukken rode zijde, drie stukken rood katoen, een soutane, een albe in twee stukken, vier kelkdoekjes, stukken kant, de garnituur van een koorkap, gouden franjes en gallons, een groene soutane, meerdere zakken met allerlei stukken stof.
- 3 Zoals een vuurslag, een dievenlantaarntje, twee stukken kerkkaarsen, twee beitels, twee timmermansscharen, een ijzeren hamer en een ijzeren staaf.

Op bevel van de baljuw arresteerde de prater onmiddellijk de vier Fransen en bracht hen nog diezelfde dag naar de gevangenis van Oudenaarde om ze te laten berechten door de baljuw en het leenhof van de baronie van Pamele die in Oudenaarde zetelden. De heerlijkheid van Leupegem hing toen immers af van de baronie van Pamele, die zelf gelegen was in de kasselrij van het Land van Aalst. In de herbergkamer legde de prater ook beslag op alle goederen waarvan hij vermoedde dat zij waren gestolen en deponeerde die, samen met een inventaris, op de griffie van het leenhof van Pamele.

Het leenhof van Pamele aan het werk

In opdracht van Eugene Hubert De Smet, grootbaljuw van Pamele, ondervroegen twee leenmannen van het leenhof van Pamele nog diezelfde dag de vier Fransen die zich identificeerden als de 29-jarige juwelenopkoper en -verkoper Pierre Louis Joseph Courtois, zijn 20-jarige echtgenote Désirée Rouflet, de 37-jarige leurder Henry La Montagne en zijn 27-jarige bijzit Marie Josephe Delsart. Allen woonden zij zogezegd in Rijsel, maar hadden feitelijk geen vaste woonplaats. Geen van de vier bekende de diefstal in de kerk van Nukerke en allen beweerden zij dat zij de ganse nacht van 30 september op 1 oktober 1795 in de herberg 'De Halve Maan' in Leupegem hadden doorgebracht en er geen weet hadden van het inbrekersmateriaal en de andere goederen die in het bed gevonden waren. Louis Courtois gaf wel toe dat de gietblok en de smeltkroezen van hem waren. Als juwelier en scheikundige ('*chimiste*') gebruikte hij die regelmatig om goud, zilver en andere metalen te smelten en met elkaar te mengen. Hij bekende ook dat hij enkele uren voor zijn aanhouding ter goeder trouw een aantal goederen had gekocht - waaronder de goederen die in de kerk van Nukerke gestolen waren - van een man met wie hij de avond voordien het avondmaal had genomen, maar die hij niet bij naam kende. Hij had er geen weet van dat die goederen in Nukerke gestolen waren.

Op 2 oktober 1796 verhoorden de twee leenmannen herbergierster Jeanne Vanden Hende, haar echtgenoot Judocus Van Butsele en de 50-jarige Catherine De Vlieger. Jeanne Vanden Hende vertelde wat zij in de nacht van 30 september op 1 oktober 1795 in de kamer van de vier Fransen had gezien en Judocus Van Butsele bevestigde wat zij hem die nacht had verteld. Hij voegde eraan toe dat er op 1 oktober 1795 omstreeks 10 uur 's morgens een zekere Alexis Germeers, koopman uit Ronse, in zijn herberg was langsgekomen om aan de vier Fransen een paar zilveren gespen te verkopen. Om de vier Fransen van zijn komst op de

hoogte te brengen was hij naar hun kamer gegaan en stelde toen vast dat hun kamer vol rook was en het er hevig stonk alsof men daar iets aan het verbranden was. De handen van de kleinste Franse man waren hierdoor volledig zwart. Toen hij de Fransen vroeg wat zij aan het doen waren, antwoordden zij dat zij houtskolen aan het maken om daarna wat linnengoed te strijken. Catherine De Vlieger, die op 1 oktober 1795 in Leupegem bestelde in de winkel van haar schoonbroer, wist te vertellen dat er in die winkel op 1 oktober 1795 tussen 10 en 11 uur twee mannen binnenstapten die onder elkaar Frans spraken, maar waarvan één van hen ook Vlaams sprak. Die twee mannen vroegen haar om in de winkel een pak gesmolten zilver te wegen dat in blauw papier gewikkeld was. Zij stond dat toe en zag toen dat het pak iets meer dan een half pond woog. Het was hetzelfde pak dat enkele uren later tijdens de huiszoeking in de kamer van de Fransen werd gevonden.

Op vraag van de baljuw van Leupegem beschreven de baljuw, leenmannen en schepenen van het leenhof van Nukerke de dag daarna (3 oktober 1796) in een proces-verbaal de sporen van de diefstal in de sacristie van Nukerke. Zij lieten toen ook pastoor Augustijn Van De Putte en koster Pierre Van Nieuwenhuyse een inventaris opmaken van de gestolen goederen. Beide stukken maakten zij over aan de grootbaljuw van Pamele.

Een tweede en derde ondervraging van de vier verdachten door de leenmannen van Pamele op 19 en 20 oktober 1795 leverden niets nieuws op. Tijdens die ondervragingen ontkenden de vier nu ook dat één van hen in de nacht van 30 september op 1 oktober 1795 een priestergewaad had aangetrokken en een kerkelijke liturgie had nagebootst en dat zij daarna de gallons van dat priesterkleed hadden afgesneden en het kleed in stukken hadden gescheurd.

Verder dan een verhoor van drie getuigen en drie ondervragingen van de vier verdachten raakte het leenhof van Pamele niet. Op 3 brumaire jaar 4 (25 oktober 1795) vaardigde de Franse wetgever immers de *Code des délits et des peines* (voortaan geciteerd als CDP) uit, die in de Belgische gewesten meteen van kracht was en abrupt de eeuwenoude strafrechtelijke organisatie, strafwetgeving en strafrechtspleging van het Oostenrijkse regime afschafte en verving door een totaal nieuwe strafrechtelijke organisatie, strafwetgeving en strafrechtpleging.

De vrederechter van Oudenaarde neemt de fakkel over

Volgens artikel 50 van de '*Code des délits et des peines*' van 25 oktober 1795 was het de vrederechter van het kanton waar een misdrijf plaatsvond of waar de daders van een misdrijf woonden of verbleven die in de regel de eerste stap moest zetten in het strafrechtelijk onderzoek naar een vastgesteld misdrijf. Als officier van de gerechtelijke politie kon hij daarvoor alle klachten over een dergelijk misdrijf in ontvangst nemen, alle sporen van het gepleegde misdrijf tijdens een plaatsbezoek in een proces-verbaal vastleggen, alle getuigen verhoren die het misdrijf hadden zien plegen of aanwijzingen konden verschaffen over het plegen van het misdrijf, alle verdachten verhoren, die verdachten doen aanhouden en doen opsluiten in de gevangenis van de hoofdplaats van het gerechtelijk arrondissement waarvan zijn gerechtelijk kanton deel uitmaakte en hen voor een verdere berechting overmaken aan de jurydirecteur van dit gerechtelijk arrondissement.⁴

Omdat de kerkdiefstal in Nukerke plaatsvond en de verdachten in Leupegem waren aangehouden, waren dus zowel de vrederechter van het kanton Kwaremont, waartoe Nukerke behoorde⁵, als de vrederechter van het kanton Oudenaarde, waartoe Leupegem behoorde⁶, bevoegd om het strafrechtelijk onderzoek in deze strafzaak ofwel opnieuw opstarten ofwel verder te zetten.

Al op 14 vendémiaire jaar 4 (6 oktober 1795) schreef Hubert De Smet, in zijn hoedanigheid van ex-grootbaljuw van Pamele, een brief aan de nationale agent bij de vroegere kasselrij van het Land van Aalst met de vraag of hij de gerechtskosten die het leenhof van Pamele tot dan toe in deze strafzaak had gemaakt, ten laste mocht leggen van de gemeente Oudenaarde waar het leenhof van Pamele tot 30 september 1795 zetelde. Die nationale agent zond die brief naar de Centrale Administratie voor België in Brussel, die hierop op 19 vendémiaire jaar 4 (11 oktober 1795) antwoordde dat De Smet die gerechtskosten niet mocht verhalen op het gemeentebestuur van Oudenaarde, maar wel alle stukken van het strafrechtelijk onderzoek naar Brussel moest opzenden om de Franse administratie toe te laten om te beslissen wat er met die stukken verder moest gebeuren.

Grootbaljuw De Smet zond al die stukken op 9 brumaire jaar 4 (31 oktober 1795) naar Brussel en de Centrale administratie maakte ze op 15 brumaire

4 Artikel 48 en 56-139 CDP.

5 VRIELINCK, *De territoriale verdeling*, 283.

6 VRIELINCK, *De territoriale verdeling*, 406.

jaar 4 (6 november 1795) over aan de criminele rechtbank van Brussel, zijnde toen de enige criminele rechtbank die al werkte. Die criminele rechtbank besliste op 4 frimaire jaar 4 (25 november 1795) dat de vier verdachten van Oudenaarde naar Brussel moesten worden overgebracht om daar te worden ondervraagd door een rechter van die criminele rechtbank. Maar omdat die beslissing in strijd was met bovengenoemd artikel 50 CDP werd ze nooit uitgevoerd. Om diezelfde reden weigerde trouwens ook de jurydirecteur van het arrondissement van Gent op 14 ventôse jaar 4 (4 maart 1796) om kennis te nemen van die strafzaak⁷. Intussen bleven de vier verdachten van de kerkroof in Nukerke in de gevangenis van Oudenaarde opgesloten tot vrederechter Pierre Onraet van het kanton van Oudenaarde zich in april 1796 over hen ontfermde.

Veel moeite deed die vrederechter daarbij niet. Omdat hij gemakshalve van oordeel was dat de baljuw en de schepenen van Leupegem, de baljuw en het leenhof van Nukerke en de baljuw en het leenhof van Pamele goed werk hadden geleverd, beperkte hij zich tot het verzamelen van de processtukken die zij hadden opgesteld, liet die stukken in het Frans vertalen en stuurde ze, samen met hun vertaling, op 13 germinal jaar 4 (2 april 1796) naar jurydirecteur Joseph Chatillon van het gerechtelijk arrondissement Oudenaarde. Volgens de *Code des délits et des peines* van 1795 was die jurydirecteur toen immers, samen met de arrondissementale jury van inbeschuldigingstelling, de tweede schakel in de nieuwe strafrechtelijke procedure.⁸

De jurydirecteur van het arrondissement Oudenaarde treedt in actie

Jurydirecteur Chatillon startte zijn strafrechtelijk onderzoek op 16 germinal jaar 4 (5 april 1796) met het uitvaardigen van een arrestatiebevel (*mandat d'arrêt*) voor elk van de vier verdachten. In zijn haast om zich van die strafzaak af te maken had vrederechter Onraet vergeten om voor de vier verdachten een aanhoudingsbevel uit te vaardigen, waardoor zij feitelijk al maanden onrechtmatig in de gevangenis van Oudenaarde zaten opgesloten. Op grond van artikel 217 CDP zette jurydirecteur Chatillon die onwettelijkheid recht en vermeed daardoor dat elke latere strafrechtelijke handeling die hij zelf stelde

⁷ In uitvoering van artikel 218 CDP.

⁸ Artikel 205-264 CDP.

of die na hem werd gesteld, werd vernietigd. Vervolgens ondervroeg hij op 19 germinal jaar 4 (8 april 1796) nogmaals uitvoerig Courtois, La Montagne, Delsart en Rouflet⁹ over wat zij gedaan hadden in de nacht van 30 september op 1 oktober 1795 en in de voormiddag van 1 oktober 1795 en hoe zij in het bezit waren gekomen van de goederen die in de kerk van Nukerke gestolen waren. Ook die ondervragingen leverden niets nieuws op. Eendrachtig bleven de vier ontkennen dat zij ook maar iets met de diefstal in de kerk Nukerke te maken hadden.

Omdat zij de jurydirecteur met hun uitleg niet konden overtuigen van hun onschuld, vaardigde die nog diezelfde dag tegen hen een bevelschrift uit waarin hij hen alle vier verwees naar een jury van inbeschuldigingstelling in Oudenaarde.¹⁰ In de daarop volgende dagen stelde hij een akte van beschuldiging op waarin hij de kerkroof in Nukerke uitvoerig beschreef, de verdachten nauwkeurig identificeerde, de aanwijzingen voor hun schuld precies uiteenzette en er op wees dat het hierbij ging om een misdrijf waarop een lijf- of erestraf stond en dus volgens de criminele rechtsgang moest behandeld worden.¹¹

Die akte van beschuldiging legde hij op 30 germinal jaar 4 (19 april 1796) in Oudenaarde voor aan een jury van inbeschuldigingstelling die bestond uit acht door het lot aangeduide burgers. Die jury verhoorde eerst de bovengenoemde herbergierster Marie Jeanne Van den Hende, haar echtgenoot Judocus Van Butsele, Catherine De Vlieghe, pastoor Augustijn Van de Putte en koster Pierre François Van Nieuwenhuyse en vervolgens de vier verdachten. Daarna besliste hij nog diezelfde dag om de vier verdachten in beschuldiging te stellen. Op grond hiervan vaardigde jurydirecteur Chatillon meteen een bevel tot blijfneming (*ordonnance de prise de corps*) uit voor elk van de vier verdachten, waardoor zij al de dag daarna ter berechting van de criminele rechtbank van het Schelvedepartement naar Gent werden overgebracht en daar in de plaatselijke gevangenis werden opgesloten.¹²

De bestraffing door de criminele rechtbank in Gent

9 In uitvoering van artikel 216 CDP.

10 In uitvoering van artikel 220 CDP.

11 In uitvoering van artikel 229 CDP.

12 In uitvoering van de artikelen 258-262 CDP.

In Gent ondervroeg Constantin De Ghendt, rechter in de criminele rechtbank, in opdracht van de voorzitter van die rechtbank, de vier beschuldigten op 2 floréal jaar 4 (21 april 1796).¹³ Aan elk van hen vroeg hij of zij beseften waarvan zij beschuldigd waren, wat zij hierover te zeggen hadden, of zij al eerder voor een strafrechtbank waren verschenen en of zij al een verdediger hadden gekozen. Op de eerste twee vragen antwoordden de vier beschuldigten dat zij wisten dat zij beschuldigd waren van de kerkroof in Nukerke, maar daar niets mee te maken hadden. Op de derde vraag beweerden zij dat zij nog nooit voor een strafrechtbank waren verschenen en op de vierde vraag dat zij nog geen verdediger hadden aangeduid omdat zij in Gent niemand kenden die dit aankon. Rechter De Ghendt duidde dan maar ambtshalve¹⁴ de wetskenner ('*homme de loi*') Buyse, wonende in de Veldstraat in Gent, aan als hun raadsman. Omdat die zich niet kon vrijmaken voor de zitting van de criminele rechtbank waarop deze strafzaak voorkwam, liet die zich vervangen door de Gentse wetskenner Aelbrouck. Beiden kregen meteen vrije toegang tot de vier beschuldigten.¹⁵

Na deze ondervraging deelde openbaar aanklager (*accusateur public*) Carré bij de criminele rechtbank de lijst mee van de zes personen die hij wou verhoord zien op de zitting van de criminele rechtbank. Naast Marie Jeanne Vanden Hende, haar echtgenoot Judocus Van Butsele en Catherine De Vlieger was dat het geval voor pastoor Augustijn Van de Putte, kosten Pierre Van Nieuwenhuyse en de koopman Alexis Van Gerniers. Die lijst werd op 18 floréal jaar 4 (7 mei 1796) betekend aan de vier beschuldigten die hierdoor de mogelijkheid kregen om die getuigen te wraken. Een deurwaarder dagvaardde nog diezelfde dag die zes getuigen ten laste. De verdediger van de vier beschuldigten verklaarde dat hij geen personen ten ontlaste wenste te laten getuigen.

Het strafproces voor de criminele rechtbank vond plaats op 21 floréal jaar 4 (10 mei 1796) in Gent. Op een toonbank in de zittingszaal lagen alle goederen uitgestald die in de kamer van de vier Fransen in 'De Halve Maan' waren in beslag genomen, zoals de, in twee stukken gebroken, zilveren kelk, het zilveren pateel, de twee zilveren oliepotjes, de smeltkroezen, de gietblok, de dievenlantaarn, de twee kaarsen, het hamer en de twee timmermansscharen.

13 In uitvoering van artikel 273 CDP.

14 In uitvoering van artikel 321 CDP.

15 In uitvoering van artikel 322 CDP.

Nadat de griffier de akte van beschuldiging had voorgelezen¹⁶, aanhoorden de vijf rechters en de twaalf juryleden de verklaringen van de bovengenoemde zes getuigen ten laste¹⁷ en luisterden zij naar het betoog van de openbare aanklager en de verdediger van de vier beschuldigten.¹⁸

Namens de vijf rechters van de criminele rechtbank stelde de voorzitter daarna zestien vragen aan de vonnisjury over het bestaan van het misdrijf en de schuld van de verdachten.¹⁹ Op die vragen konden zij, door het steken van een wit of zwart bolletje in een doos, alleen met een ‘ja’ of een ‘neen’ antwoorden²⁰. Op de vraag voor elk van de vier beschuldigten of hij of zij dader was van de kerkroof in Nukerke antwoordde de vonnisjury bij meerderheid telkens negatief. Op de vraag voor elk van de vier beschuldigten of hij of zij medeplichtig was aan de kerkroof in Nukerke, antwoordde de vonnisjury daarentegen voor elk van hen bij meerderheid telkens positief.

In toepassing van de appendix van de *Code pénal* van 1791 die bepaalde dat een misdrijf dat zowel in het oud régime als in de *Code pénal* van 1791 een misdaad was, gestraft moest worden volgens de bepalingen de *Code pénal* van 1791, strafte de criminele rechtbank daarna Louis Courtois en Henry La Montagne als medeplichtigen van een nachtelijke diefstal met inbraak die door meerdere personen was gepleegd, met een dwangarbeid van twaalf jaar²¹ en Marie Delsart en Désirée Rouflet als vrouwelijke medeplichtigen aan diezelfde diefstal met een opsluiting van twaalf jaar in een correctiehuis.²² Samen moesten zij daarvoor vooraf eerst zes uren op een openbaar plein in Gent worden tentoongesteld.²³

De dag daarna al tekenden de vier veroordeelden cassatieberoep aan tegen dit vonnis.²⁴ Het Openbaar Ministerie bij de criminele rechtbank van het

16 In uitvoering van artikel 344 CDP.

17 In uitvoering van de artikelen 346 tot 355 CDP.

18 In uitvoering van artikel 370 CDP.

19 In uitvoering van artikel 373 tot 375 CDP.

20 In uitvoering van artikelen 398 tot 400 CDP.

21 In toepassing van artikel 28, deel 1, titel 1, artikel 6 en 7, sectie 2, titel 2 en artikel 3 van titel 3, deel 2 van de *Code pénal* van 1791.

22 In toepassing van 9 en 28 van deel 1, artikel 6 en 7, sectie 2, titel 2 en artikel 3 van titel 3, deel 2 van de *Code pénal* van 1791.

23 RAG, Reeks 81: *Archief van het Hof van Assisen van Oost-Vlaanderen en rechtsvoorgangers 1796-1960*, nr. 13-30

24 Ibidem, nr. 63/2.

Scheldedepartement maakte daarom het strafdossier over aan de Rechtbank van Cassatie in Parijs die al op 19 messidor jaar 4 (7 juli 1796) besliste dat de voorzitter van de criminele rechtbank van het Scheldedepartement de strafwet had overtreden door aan de vonnisjury alleen te vragen of de vier beschuldigen medeplichtig waren aan de kerkdiefstal in Nukerke en daarnaast niet, zoals bepaald in artikel 1 en 3 van titel 2, deel 2 van de *Code pénal* van 1791, of het daarbij ging om een medeplichtigheid door het geven aan de dader of daders van geschenken, beloften, bevelen of bedreigingen, een medeplichtigheid door het verschaffen aan de dader of daders van middelen, wapens of andere instrumenten om de diefstal uit te voeren, een medeplichtigheid door het bezorgen aan de dader of de daders van hulp of bijstand bij het voorbereiden of uitvoeren van de diefstal of een medeplichtigheid door het, van de dader of daders, gratis verkrijgen, kopen of verbergen van de gestolen goederen. Meer specifiek was de eenvoudige vraag aan de jury 'Of elk van de beschuldigten medeplichtig was aan de kerkdiefstal?' volgens de Rechtbank van Cassatie een complexe vraag die verboden was door artikel 377 CDP en hierdoor, in toepassing van artikel 380 CDP, leidde tot de nietigheid van de gehele vraagstelling en al wat daarop volgde.

In zijn vonnis van 19 messidor jaar 4 (7 juli 1796) vernietigde de Rechtbank van Cassatie dan ook deze vraagstelling en alles wat daarna volgde, met inbegrip van het vonnis van 21 floréal jaar 4 (10 mei 1796). De Rechtbank van Cassatie verwees de vier beschuldigten naar de criminele rechtbank van het Leiedepartement²⁵ en gaf aan de voorzitter van die criminele rechtbank de opdracht om voor die strafzaak in Brugge een nieuwe vonnisjury samen te stellen, aan die vonnisjury nieuwe vragen te stellen, de vonnisjury hierop te laten antwoorden en de criminele rechtbank van het Leiedepartement een nieuw vonnis te doen wijzen dat in overeenstemming was met de wet.

Substituut-commissaris van de uitvoerende macht Hebbelinck liet dit cassatievonnis op 9 thermidor jaar 4 (27 juli 1796) overschrijven in het register met de minuten van de criminele rechtbank van het Scheldedepartement²⁶ en zorgde er voor dat de vier beschuldigten op 12 thermidor jaar 4 (30 juli 1796) werden opgesloten in de gevangenis van Brugge en hun strafdossier en werd overgemaakt aan Victor Dubois, substituut-commissaris van de uitvoerende macht bij de criminele rechtbank van het Leiedepartement.

25 In uitvoering van artikel 453 CDP dat bepaalde dat een strafzaak waarin een vonnis verbroken was, voor een nieuwe behandeling aan een nabije criminele rechtbank moest worden overhandigd.

26 In uitvoering van artikel 22 van de wet van 27 november-1 december 1790: RAG, Reeks 81: *Archief van het Hof van Assisen van Oost-Vlaanderen en rechtsvoorgangers 1796-1960*, nr. 30-67.

De criminele rechtbank van het Leiedepartement velt de eindbeslissing

In Brugge ondervroeg voorzitter Baelde op 14 thermidor jaar 4 (1 augustus 1796) nog eens de vier beschuldigten en stelde hen daarbij dezelfde vragen als diegene die rechter De Ghendt hen al op 2 floréal jaar 4 (21 april 1796) had gesteld. Op de vragen of zij beseften waarvan zij beschuldigd waren, wat zij hierover te zeggen hadden en of zij al eerder voor een strafrechtbank terecht stonden, antwoordden de vier hetzelfde als wat zij verklaard hadden aan rechter De Ghendt. La Montagne en zijn bijzit Delsart voegden daar nu wel aan toe dat zij op 1 oktober 1795 omstreeks 13u30 waren aangehouden en de pastoor (van Nukerke?) toen met een revolver in zijn hand samen met meerdere andere personen in hun kamer was binnengevallen om de gestolen goederen te zoeken. Beiden waren toen ook fel mishandeld. Als hun verdedigers kozen zij voor de wetskenner Aelbrouck die hen al in Gent had verdedigd en de wetskenner Betz die in Brugge woonde.

De criminele rechtbank van het Leiedepartement zetelde in deze strafzaak op 19 en 20 fructidor jaar 4 (5 en 6 september 1796). Op vraag van de openbare aanklager Jean François Baret, verhoorde de criminele rechtbank toen als getuigen ten laste niet alleen Jeanne Vanden Hende, Judocus Van Butsele, Catherine De Vlieger, Augustijn Van de Putte, Pierre Van Nieuwenhuyse en Alexis Van Gerniers, maar ook Hubert De Smet, voorheen grootbaljuw van Pamele, Jean Baptiste Mathijs en Jean Baptiste Van der Geynst, voorheen leenmannen van het leenhof van Pamele en Adrien Faulaert, cipier van de gevangenis van Oudenaarde.

Namens de vijf rechters van de criminele rechtbank stelde voorzitter Baelde van de criminele rechtbank van het Leiedepartement daarna zeventien vragen aan de vonnisjury, waaronder de vragen: ‘Of Louis Courtois, Henry Montagne, Marie Delsart en Désirée Roufflet dader waren geweest van de kerkroof in Nukerke?’, ‘Of zij aan de kerkroof hadden meegewerkt?’ en ‘Of Marie Delsart en Désirée Roufflet hulp hadden verschaft bij het plegen van de kerkroof?’. Op de eerste en de derde vraag antwoordden de juryleden telkens negatief. Maar op de vragen: ‘Of Courtois en La Montagne aan de kerkdiefstal hadden ‘meegewerkt’ (*coopéré*)?’ en ‘Of zij dit hadden gedaan met de bedoeling om te stelen?’, antwoordden de juryleden telkens positief.

In toepassing van artikel 424 CDP kon de criminele rechtbank van het Leiedepartement daarom niet anders om Delsart en Rouflet op 20 fructidor jaar 4 (6 september 1796) vrij te spreken van de feiten die ten laste waren gelegd en hen onmiddellijk in vrijheid te stellen. Courtois en La Montagne daarentegen werden opnieuw gestraft, zij het nu met een dwangarbeid van veertien in plaats van twaalf jaar²⁷ en een openbare tentoonstelling gedurende zes uren.²⁸

Courtois en La Montagne legden zich ook niet neer bij dit vonnis en tekenden meteen cassatieberoep aan tegen dit vonnis²⁹. Behalve procedurefouten, die de Rechtbank van Cassatie zonder meer verwierp, riepen Courtois en La Montagne weer in dat de voorzitter van criminele rechtbank niet aan de jury had gevraagd aan welke vorm van medeplichtigheid zij zich precies schuldig hadden gemaakt. De Rechtbank van Cassatie verwierp dit cassatieberoep op 16 frimaire jaar 5 (6 december 1796) omdat 'het meewerken' aan een diefstal hetzelfde was als 'het mede uitvoeren' van een diefstal en die term alle andere feiten uitsloot die losstonden van die uitvoering, zoals een medeplichtigheid door het uitlokken van die diefstal, een medeplichtigheid door het verschaffen van de nodige instrumenten om die diefstal te plegen, een medeplichtigheid door het gratis verwerven, kopen of verbergen van de gestolen goederen en alle andere soorten medeplichtigheid. Met andere woorden: 'meewerken aan een diefstal' betekende volgens de Rechtbank van Cassatie hetzelfde als 'het samen uitvoeren van een diefstal' en het feit dat de vonnisjury op de vragen: 'Of Courtois en of La Montagne dader waren van de kerkroof?' telkens negatief had geantwoord, was volgens de Rechtbank van Cassatie een gevolg van het feit dat de vonnisjury scrupuleus was omgegaan met de gestelde vragen en er geen enkel misverstand wilde over laten bestaan dat Courtois en Montagne die diefstal samen hadden uitgevoerd en de gestolen goederen samen hadden meegenomen.³⁰

27 Acht jaar voor een diefstal met inbraak zonder geweld tegen personen, twee jaar omdat de diefstal door meerdere personen werd gepleegd, twee jaar omdat de diefstal 's nachts werd gepleegd en twee jaar omdat die diefstal gepaard ging met het verbreken van de buitensloten van de kerk.

28 RAB, Reeks 81: *Archief van het Hof van Assisen van West-Vlaanderen en rechtsvoorgangers (1796-1960)*, nr. 20, 204-211.

29 RAB, Reeks 81: *Archief van het Hof van Assisen van West-Vlaanderen en rechtsvoorgangers 1796-1960*, nr. 98, p. 11.

30 'Attendu que coopérer à un vol, c'est participer à l'action même du vol, ce qui exclue l'idée de tous les faits indépendants de cette action pour lesquels on se peut rendre complices comme la provocation à commettre le vol, la remise d'instruments pour commettre, le recel etc, en un mot que ce mot coopérer ne présente à l'esprit que l'idée simple et unique du concours à l'acte même qui consomme le vol': RAB, Reeks 81, *Archief van het Hof van Assisen van West-Vlaanderen en rechtsvoorgangers 1796-1960*, nr. 20, p. 204-211 in margine.

De executie van Courtois en La Montagne op de Grote Markt van Brugge

De Minister van Justitie deelde het vonnis van de Rechtbank van Cassatie mee aan Victor Dubois, substituut-commissaris van uitvoerende macht in het Leiedepartement. Volgens artikel 443 CDP moest die er vervolgens, binnen de 24 uren nadat hem dat vonnis was meegedeeld, ervoor zorgen dat het vonnis van de criminele rechtbank van het Leiedepartement werd uitgevoerd.

Op 21 fructidor jaar 4 (7 september 1796) waren Courtois en La Montagne³¹ echter op een ‘arglistige wijze’ uit de gevangenis van Brugge gebroken, zodat de substituut-commissaris hen niet meer persoonlijk in het openbaar kon tentoonstellen. Ter compensatie liet hij dan maar op 9 december 1796 de beul van Brugge twee palen neerzetten op de Burg van Brugge voor het Landhuis van het Brugse Vrije en daaraan gedurende zes uren twee plakATEN hangen met hun namen, de misdrijven die zij hadden gepleegd en de straffen die zij hadden opgelopen.³²

Twee maanden later werd Louis Courtois in de woning van zijn moeder in Rijsel opgepakt en op 11 februari 1797 naar Brugge overgebracht. Daar werd hij op zondag 24 pluviôse jaar 5 (12 februari 1797) van 10 tot 16 uur aan een paal op een schavot op de Burg van Brugge tentoongesteld en vervolgens opnieuw in de gevangenis van Brugge opgesloten tot hij kon worden overgebracht naar een haven om daar zijn dwangarbeid uit te voeren.

Volgens de Brugse mercenier Jozef van Wallegghem gedroeg Courtois zich bij zijn openbare tentoonstelling heel tegendraads. Tot ergernis van de voorbijgangers liet hij zijn hoofd volledig naar beneden hangen en hield het daarbij zo stil dat het scheen dat hij sliep of dood was. De beul, die zijn executie uitvoerde, vreesde hierdoor dat de koord waarmee hij was vastgebonden, hem zou wurgen en trok hem daarom enkele keren recht opdat dit niet zou gebeuren. Op het einde van zijn openbare tentoonstelling maakte de beul

31 Volgens Jozef van Wallegem gebeurde die executie samen met de executie van een zekere Joseph Potter die wegens een diefstal met inbraak tot 16 jaar dwangarbeid was veroordeeld:

VAN WALLEGHEM, *Merckenweerdigste voorvallen*, 145 op datum van 9 december 1796. Wij vonden die veroordeling echter niet terug in de registers met de vonnissen van de criminele rechtbank van het Leiedepartement!

32 Formaliteit die wettelijk was voorgeschreven door artikel 472 CDP wanneer een veroordeelde verstek liet gaan. VAN WALLEGHEM, *Merckenweerdigste voorvallen* op datum van 7 en 9 december 1796.

rond zijn linkervoet een ketting vast die aan een ijzeren bol was verbonden. Toen men hem naar de gevangenis in de Recollettenstraat wou terugbrengen, weigerde hij die bol te dragen en sleepte hem zodanig mee aan zijn voet dat hij bijna niet vooruit geraakte. Uiteindelijk moest een beulsknecht zich opofferen om voor hem die bol te dragen.³³

La Montagne werd begin maart 1797 opnieuw aangehouden en op 5 maart 1797 naar Brugge overgebracht. Daar werd hij nog diezelfde dag van 13 uur tot 19 uur aan een paal op een schavot op de Burg van Brugge tentoongesteld. Ook aan zijn linkervoet werd op het einde van die tentoonstelling een ketting vastgemaakt die verbonden was met een ijzeren bol.³⁴

Samenvatting bij wijze van conclusie

Aan de hand van het strafdossier over de kerkdiefstal in Nukerke in 1795 kan men vaststellen dat strafrechtelijke vervolgingen die nog worden ingezet onder het Oostenrijkse regime, werden verdergezet onder het Franse regime, maar dan volgens de nieuwe strafwetgeving, de nieuwe strafvordering en in het kader van de nieuwe strafrechtelijke organisatie die het Franse regime hadden ingevoerd. Als dusdanig werd de kerkroof die in Nukerke plaatsvond, behandeld door respectievelijk de baljuw en de schepenen van Leupegem, de baljuw en schepenen van Nukerke, het leenhof van Pamele, de criminele rechtbank van Brussel, de jurydirecteur van Gent, de vrederechter van Oudenaarde, de jurydirecteur en de jury van inbeschuldigingstelling van Oudenaarde, de criminele rechtbank van het Schelvedepartement in Gent, de Rechtbank van Cassatie in Parijs, de criminele rechtbank van het Leiedepartement in Brugge en een tweede keer door de Rechtbank van Cassatie in Parijs. In Brugge werden de kerkrovers uiteindelijk tentoongesteld vooraleer zij voor twaalf jaar in een gevangenis werden opgeborgen.³⁵ Wie de

33 VAN WALLEGHEM, *Merckenweerdigste voorvallen* op datum van 12 februari 1797; Proces-verbaal van de executie op 24 pluviôse jaar 4 (12 februari 1797): RAB, Reeks R 81, *Archief van het Hof van Assisen van West-Vlaanderen en rechtsvoorgangers (1796-1960)*, nr. 103-13.

34 VAN WALLEGHEM, *Merckenweerdigste voorvallen* (op datum van 21 februari 1797) en proces-verbaal vande executie van 15 ventôse jaar 4 (5 maart 1797): RAB, Reeks R 81, *Archief van het Hof van Assisen van West-Vlaanderen en rechtsvoorgangers (1796-1960)*, nr. 103-13.

35 Baljuw en schepenen van Leupegem, baljuw, leenmannen en schepenen van Nukerke, baljuw en leenhof van de baronie Pamele in Oudenaarde, criminele rechtbank van Brussel, jurydirecteur van het arrondissement Gent, vrederechter van het kanton Oudenaarde, jurydirecteur en jury van inbeschuldigingstelling van het arrondissement Oudenaarde, criminele rechtbank van het Schelvedepartement

strafrechtelijke vervolging van een misdrijf in deze periode wil bestuderen moet dus het geduld opbrengen om meerdere archieven te raadplegen als hij kennis wil nemen van het uiteindelijke resultaat.

Bibliografie

RAB, Reeks 81: *Archief van het Hof van Assisen van West-Vlaanderen en rechtsvoorgangers 1796-1960*, nr. 103-13.

RAG, Reeks 81: *Archief van het Hof van Assisen van Oost-Vlaanderen en rechtsvoorgangers 1796-1960*, nr. 30-67.

VAN WALLEGHEM, J., *Merckenwaardigste voorvallen en daegelijksche gevallen. Brugge 1795 en 1796*, Y. VAN DEN BERGHE e.a. (ed.), Brugge, 1996.

VRIELINCK, S., *De territoriale verdeling van België 1795-1963: bestuursgeografisch en statistisch repertorium van de gemeenten en de supracommunale eenheden (administratief en gerechtelijk). Met de officiële uitslagen van de volkstellingen*, I, Leuven, 2000.

in Gent, Rechtbank van Cassatie in Parijs, criminele rechtbank van het Leiedepartement in Brugge en (een tweede keer) de Rechtbank van Cassatie in Parijs.

LUC VAN DURME

De middeleeuwse poorten en torens van Oudenaarde en andere Oost-Vlaamse steden en stadjes. Een naamkundige inventaris

Deze bijdrage poogt een overzicht te brengen van de naamgeving van de poorten en torens die - al dan niet samen met windmolens zoals in Gent - het beeld bepaalden van de middeleeuwse vesten van de steden en stadjes van het gebied dat overeenkomt met de huidige provincie Oost-Vlaanderen.

Het materiaal daarvoor werd geput uit het *Toponymisch Woordenboek van Oost- en Zeeuws-Vlaanderen* en uit naamkundige universitaire verhandelingen.

Oudenaarde bekleedt in deze bijdrage een centrale plaats en komt dan ook het eerst aan de beurt.¹ Dan volgen, ter vergelijking en korter besproken: Aalst, Deinze, Dendermonde, Gent, Geraardsbergen en Ninove.

Oudenaarde

Over de Oudenaardse stadsomwallingen met hun vele poorten en torens bogen zich al tal van auteurs: Jacques Damman (1959), Marcel Hoebeke (1965), de gevierde Rik Castelain (1993), Kirsten Van Cauwenberghe (2004) en Cyril Carton (2010).²

Strategisch gezien had Oudenaarde een uitstekende ligging. Dat had echter ook tot gevolg dat de stad vaak het slachtoffer werd van belegeringen, waardoor de nood zich opdroeg om de stad te versterken. Een oorkonde van het Onze-Lieve-Vrouwehospitaal van 1203 leert ons dat Oudenaarde toen in het noorden al een vesting kende en dat omstreeks 1200 de Beverepoort

- 1 Voor het luik over Oudenaarde dank ik bijzonder hartelijk Karl Van Hoecke. Hij stelde mij zijn persoonlijke materiaalverzameling ter beschikking, maakte mij wegwijs in de bestaande vakliteratuur en behoeftte mij voor vergissingen bij het lezen van namen, zoals *Cranals poortkin* (i.p.v. *Crauals poortkin* zoals - verkeerd - in het TWOZV). Aan hem dank ik ook de verklaring van namen zoals Kannebrekerstoren en Richtels toren.
- 2 DAMMAN, *Toponymie van Oudenaarde*; HOEBEKE, *Belgische steden in reliëf*; CASTELAIN, 'De stad Oudenaarde'; VAN CAUWENBERGHE, *Historisch morfologisch onderzoek*; CARTON, *Oudenaarde op kaart*.

(later Gentse poort) en de Einespoort (met een uitbouwsel, Bolwerk en ook Voorderpoort genoemd) al bestonden. Aan de westkant bevond zich toen ook al de Meerspoort.

Nog voor 1253 werden de stadsvesten uitgebouwd rond Pamele, dat aldus bij Oudenaarde ingekapseld werd. Door die ingreep werd de aldaar gelegen Hoofdeloze poort (voorheen de poort bij de Molenbrug genoemd), die de oude grens tussen Pamele en Oudenaarde had gemarkeerd, overbodig. Mogelijk was zij wel de alleroudste poort van Oudenaarde. In de zestiende eeuw werd ze afgebroken.

In de tijd van het Veil Rentier van omstreeks 1275 bestonden wellicht ook al de Bergpoort (op de Bergstraat) en de Baarpoort (later de Doornikse poort genoemd, waar nu het J.J. Raepsaetplein is).

Ook de Steenpoort aan de Steenbrug op de linkeroever van de Schelde behoort tot de oudste stadspoorten, wat mogelijk ook geldt voor de Kattepoort, maar zeker is dat niet.

In 1290 werd de aarden stadsomwalling verbouwd tot een stenen ommuring (1291 *op de Ueste*)

Naast vijf toegangspoorten, had Oudenaarde als Scheldestad tevens drie waterpoorten: een onder de Meerspoort, een bij de Einespoort en een over de Grachtschelde, de Barbels toren.

Alle poorten waren eigendom van de stad. Zij werden met de bijbehorende *aweethusen* of wachthuisjes aan particulieren verpacht voor allerlei doeleinden.

De Bourgondische vorst Jan zonder Vrees liet in 1415-1416 de vestingmuren met hun vijf bestaande toegangspoorten (de Bergpoort, de Baarpoort, de Meerspoort, de Einespoort en de Beverespoort) versterken met 24 cilindervormige torens. De torens lagen gelijkmatig verspreid in de muur en werden verpacht zoals de stadspoorten. De meeste waren immers eigendom van de stad, een aantal andere was privé-bezit. Niet zelden werden ze benoemd naar de eigenaar van de aanpalende woning.

Jacques Damman situeerde een aantal poorten en torens op een kaartje dat zijn verhandeling begeleidt, Rik Castelain besprak een aantal torens en hun functies.

Cyril Carton op zijn beurt slaagde erin de belangrijkste torens nauwkeurig te lokaliseren op de kaart van Deventer van 1558-1571.³ Zijn bevindingen en die van Jacques Damman kunnen als volgt worden samengevat.

De kaart van Van Deventer toont tussen de Beverepoort en de Einepoort zes torens. De Goesen Beis' toren lag op de hoek van de Wijngaardstraat. Ten noorden van de Einepoort lag de Blaffaard. Oorspronkelijk lag hier op het einde van de Kattestraat de Kattepoort. Sinds 1363 stond de Kattestraat in verbinding met de Eindries via deze poort. De Kattepoort werd later omgebouwd tot de Blaffaard. De Matthijs' toren, de Klesseneers toren en de Beelkens toren lagen tussenin.

Tussen het (in 1964 voor verbredingswerken aan de Schelde gesloopte) kasteel van Bourgondië (met de Bourgondiëtoren) op de rechteroever van de Schelde en de Bergpoort lagen het Kraanhals poortje, de Kannebrekers toren, de Maalgijns en het 's-Meiers torentje. Op de linkeroever bevond zich eveneens de Perretoren, die met de rechteroever verbonden was door een brug.

Tussen de Bergpoort en de Baarpoort lagen de Peenmaker of de Hildebouts toren, de Hermans toren en het Matthijs de Cesteleyns torentje.

Tussen de Baarpoort en de Meerspoort lagen vijf torens waaronder de Blauwe toren, de Tralietoren ten zuidwesten van de abdij van Maagdendale, de Sint-Joristoren aan het Sint-Jorishof en de Meester Kerspijns toren.

Tussen de Meerspoort en de Beverepoort lagen nog eens zeven torens waaronder de Leupegemtoren, de toren van Isaak van der Moten, de Malvaute en de Visspaans toren.

Op de kaart van Van Deventer ontbreken de Trompets toren, die dan weer afgebeeld staat op een kaartje met de watermolen van het Hospitaal aan de Einepoort en de Liedekerkes toren, die tussen de Einepoort en het kasteel van Bourgondië lag.

3 DAMMAN, *Toponymie van Oudenaarde*; CASTELAIN, 'De stad Oudenaarde', 5-8; CARTON, *Oudenaarde op kaart*, 109-110

CORPUS

Baarpoort: 1394 *bi der Baerporten*.

Aan de Baarstraat: ca. 1275 *en le rue de le Bare*, 1349 *in de Baerstrate*.

In de naam schuilt wellicht niet Mnl. *baer* 'bloot', maar wel Mnl. *bare* 'slagboom', vgl. begin veertiende eeuw in Leupenghem ... *ende dat gaf ons Rase van der Bare*. Vgl. nog vroeger *Baarbrug 1253 *un fosset qui muet et is(si)t de l'Escaut et keurt et revient pardessous [un] pont quon apiele a le Bare*.⁴

Barbels torentje: s.a. *Barbels torre*, 1867 *Barbels torentje*.

Het gewelf van het Barbels torentje overbrugde de Scheldearm op de Woeker.

Wellicht de voornaam Barbele: Sinte Barbele (Barbara) was de patrones van de tapijtwevers.

Beelkens toren: 1507 *Beelkinstorre*, 1571 *Beelkins torre vp den Bocheers*, 1516 *Beelkints torre tdat nu heet Blaffaerts torre*.

De familienaam Beelkens of de voornaam Beelken, in dat laatste geval uit een elliptische constructie zoals *Beelkins torre (van Ghend), vgl. 1363 *Beele van Ghend* in Oudenaarde.

De intrigerende straatnaam Bokeers komt voor in veel Vlaamse en Brabantse steden. Men kan denken aan een naam voor een prostitutiebuurt (Mnl. *eerse* 'vrouwelijk lid'). De topografische situatie in Antwerpen en Dendermonde suggereert echter ook de betekenis 'klein straatje' (Mnl. *eers* 'achterste') aan een bifurcatie, vgl. dialectisch (*twée*)*bok* (uit Oudpicardisch *bo(s)que*), een knooppunt, elders *knok* genoemd.

Bergpoort: ca. 1275 *le porte de le Berstrate*, 1363 *de veste van Cranals poortkin toter Berchporten*.

Vgl. 1272 *in uico qui dictur Berch straten*, de aanzet van de Edelareberg.

Berg(toren): 1363 *Mijns hers Pieters torre gheheeten den Berch*.

Deze toren mag niet worden verward met de toren van Pieter van Rokegem hieronder. Hier gaat het om de toren over de Grachtmolen.

Beverpoort: 1203 *usque ad portam de Beura*, ca. 1350 *extra Beurepoerte*, 1363 *de veste vander Scelde ande Mersporte toter Beuerpoorte*, 1415 *de Nieuwe Beuerpoorte*.

4 Oorkonde van Maagdendale, naar HOEBEKE, *Belgische steden*, 40.

Blaffaard of Blaffaards toren: 1473 *den Blaffaert*, 1571 *Blaffaerts torre*.

Mnl. *blaffaert* ‘zilveren munt’. J. Damman vond in het pacht- en renteboek van Oudenaarde van 1363-1576 op f° 188 v°: *den nyeuwen torre ghenempt Blaffaertstorre omdat de weercklieden met peninghen betaelt werden die men heet blaffaerts*.⁵

Blauwe toren:⁶ 1450 *den Nieuwen Blaeuwen torre bachten der Maendale tusschen de Baerpoorten ende den Groten Blaeuwen torre*, 1458 *den Blauwen torre*, 1465 *den Blauwen torre bachten der Maendale*.

De kleur van de steensoort: Doornikse hardsteen, veeleer dan de kleur van de dakbedekking met leien.

Boeveriepoort: 1291 *bi der Bouerien poerten*.

Boeverie is hier een plaatsnaam in Eine: 1260 *Boueria*, 1377 *ter Bouerijen waert*. Mnl. *boverie* ‘koestal, veeteeltbedrijf’.

Bolwerk: 1492 *int Bolleweerc ter Eynpoorten*.

Boogmakershuis: 1465 *sBoechmakers woenste*, 1481 *op der stedehuus sBoochmakers*, 1494 *sBoogmakers huus*.

Een bewaakt gebouw nabij de Meerspoort waar de stedelijke boogmakers aan de slag waren, vgl. de situatie in Aalst en in Geraardsbergen met het Boogmakers Straatje: 1454 *sBoeghmakers straetkine*.

Boukens torentje: 1575 *Baukins torrekin ... inden Ham*.

Op het eerste gezicht de familienaam Boukens uit Boutkens, diminutief van Boudewijns. Er is echter meer: mogelijk gaat het hier om de legendarische Boudewijnstoren (< Boudewijn V), die in het Zakstraatje, dus niet ver van de Ham, zou te situeren zijn.⁷ De diminutiefvormen *Baukins* en *torrekin* hoeven niet te verwonderen. Het diminutief wordt niet enkel ‘verkleinend’, maar vaak ook ‘lokaliserend/oriënterend’ gebruikt (vgl. nog steeds een huisnaam als ’t Hoeksken). Overigens was van de ooit zo trotse toren tegen het einde van de zestiende eeuw wellicht enkel nog een ruïne overgebleven: een *torrekin*.

Het dient te worden opgemerkt dat historici vandaag de dag sceptisch staan

⁵ DAMMAN, *Toponymie van Oudenaarde*, 177.

⁶ Uit DAMMAN zijn niet opgenomen: de attestaties onder 1363 van: Grote Blauwe Toren, Hoofdeloze Poort, Rasens Torentje en Sint-Joristoren. Controle op de bron wees uit dat het hier om foute vermeldingen gaat wat het jaartal betreft.

⁷ HOEBEKE, *Belgische steden*, 36-38. M. Hoebeke kon het toponiem niet kennen: ik vond het pas onlangs zelf, in de penningkohieren.

tegenover de rol van de Boudewijnstoren en diens onduidelijke relatie met de Oudenaardetoren.

Brechts toren: 1482 *Brechts torre*.

Vgl. 1292 *Brects wede*, met de familienaam *Brechts, de Brecht*. ‘Arend den Brecht’ woonde er ooit.⁸

Brugse poort: zeventiende eeuw *de Brugse poerte*.

Busens toren: 1408 *Bussins torre*, 1460 *den torre gheheeten Busins torre*.

De Mnl. familienaam Busins, bv. 1439 Jan Busins.⁹

Doornikse poort: 1722 *de Doornijksche poorte*.

Einepoort: 1272 *extra portam Einnencem*, 1295 *magnum vicum tendentem a porta Aldenardensi que dicitur Eyneporte versus Eynes*, 1363 *de Eynporte*.

Vgl. ca. 1285 *in dEynestrade*.

Goesen Beis’ toren: 1507 *Goessin Beys torre*.

De familienaam Beis.

Grote stenen toren: 1329 kopie 1364 *den Groten Steeninen torre ... bi der Eynpoerten*.

Hermans toren: 1407 *Hermans torre*, 1408 *Ermans torre*.

De familienaam Hermans of de voornaam in gen. sg.

Hildebouts toren: 1468 *Hildebouts torre*.

De familienaam Hildebouts > Hiddebouts.

Hoge toren: 1407 *den Hoeghen torre bider Eynpoerten*.

Hoofdeloze poort: 1421 ... *ende der Hoefdeloeser poorten*.

Een architectonisch kenmerk: ‘zonder hoofd’, d.w.z. ‘zonder toren’.

Vgl. in Doornik de Tour sans Comble 1414 *Tour sans Comble en le Taille Pierre*.¹⁰

Hospitaalpoort: 1445 *vor tSpitaelpoort*.

Vgl. 1202 *domui Hospitalis de Audenarda*.

⁸ DAMMAN, *Toponymie van Oudenaarde*, 178

⁹ SAO, *OA*, nr. 877, Oppervoogden, nr. Z3: Staten van goed, nr. 5, f° 127 v°.

¹⁰ MARIAGE en DERAMAIX, ‘Essai de toponymie castrale’, 266-267

IJsputtoren: achttiende eeuw *binnen veste tot tegen den thorre genaemt IJsput.*

Mnl. *ijs* moet naast ‘ijs’ ook ‘water’ hebben betekend. Denk aan de IJsmolen 1275 *li molins de Nissemolins* (enkelvoud!), 1305 *van der Ysmolen* in Ronse, met vermoedelijke betekenis ‘watermolen’.

Isaak van der Motens torentje: 1543 *torrekin ... gheheeten Ysaecx van der Moten torrekin.*

Kalkovenpoort en de Oventoren: 1372 *de Calchouen porte*, 1406 *de Calc houe poorte*, 1468 *den torre gheheeten den Houene*, 1470 *den Ouen.*

Mnl. *calcoven* ‘oven waarin kalk gebrand wordt uit kalkhoudende steen’, vgl. in Doornik *Arc des Chauffours* en *Porte des Chauffours* 1250 *Arc des Caufors*, 1236 *Porta des Chaufors*.¹¹

Kannebreker of Kannebrekerstoren: 1458 *den torre gheheeten Cannebrekers torre*, 1460 *den torre gheheeten Cannebrekere.*

Mnl. *cannebrekers* ‘harde bakstenen’. Het woord is een vervorming van *callebeken*, genoemd naar Kallebeek, een buurtschap bij het gelijknamige riviertje ten noorden van de Sint-Bernaardsabdij van Hemiksem, die er grondbezitter was.¹²

Kareelpoort: 1488 *de Coreelpoorte ... te Baillen.*

Poort uit kareelsteen of gebakken steen.

Kattepoort: 1363 *de Catteporte.*

Vgl. 1272 *in uico Muricipum*, ca. 1285 *in de Cattenstrate.*

De toren nabij de Kattepoort had een bijzondere functie: 1431 *den naesten torre naest de Catteporte daer de vraukins van leuene in zitten*.¹³

Klesseneers toren: 1458 *den torre in de Wijngaerstrate gheheeten Clesseneers torre.*

s.a. *Jan van Clessenare filius Jans heeft in pachte genomen Clessenaers torre*,¹⁴ vgl. verder 1579 *thuus van Clesseneere.*

De familienaam Van Clessenare, d.w.z. Van Knesselare, 1189 *Clesnar.*

11 MARIAGE en DERAMAIX, ‘Essai de toponymie castrale’, 267-269.

12 VAN THIELEN, *Het stadhuis van Oudenaarde*, 129

13 SAO, *OA*, nr.1026: Renten, nr. 105: Pachtboek van Oudenaarde, f° 83 v°.

14 DAMMAN, *Toponymie van Oudenaarde*, 180.

Klinkebijls toren: 1575 *Clynckebeex torre*.

Clynckebeex voor Clynkebijls, vgl. 1571 *Clynkebijls brugghe*. De familienaam Clynkebijls 'wie de bijl doet klinken' is vergelijkbaar met Klinkspoor als beroepsbijnaam voor smeden.

Kraanhals' poortje: 1363 *de veste van Cranals poortkin toter Berchporten*, 1363 *de veste van der Eynporten toter Schelde beneden Speye an Cranals poortkin*.

Familienaam Kraanhals. Gillis Craenals was mogelijk deken van de Oudenaardse wevers. Hij was afkomstig van Gent, waar hij in 1342 aan de zijde van de Klauwaerts optrad.¹⁵

Mogelijk hetzelfde als de Torenpoort.

Leupegemtoren: 1421/22 *den torre bachten Spittaet die men heet Luepeghem torre*.

Leus van den Heckes toren: 1363 *Leus torre van den Ecke*.

Liedekerke of Liedekerkes toren: 1386 *Liekerke*, 1408 *op Lierkerke*, 1442 *tusschen den torre van Liekerke ende de veste vanden Nieuwen Castelle*, 1571 *Lijckerckx torre*.

De familienaam Van Liedekerke.

Later verscheen hier wellicht de Perretoren.

Maalgijs of Maalgijs' toren: 1408 *op Madelghise*, 1479 *te Pamele ... jeghen Maelghijs torre*.

'Volgens een kroniekschrijver liet een zekere heer van Malgijs deze toren bouwen'.¹⁶ Betwifelbaar wegens 'van Malgijs'. Maalgijs is een persoonsnaam.

Malvaute: 1335 *Malvaute*, 1458 *den torre gheheeten Maeluault*.

Ondanks 1447 *tusschen der Merschporten ende der Schelden ... met de vaute ende thusekin ... vte ghedaen den torre bouen der vaute* wellicht niet 'toren waarboven men graan maalt', maar veeleer de Romeanse familienaam Malvau(l)t.

Mantens toren: 1507 *an Mantins toren*.

Familienaam Mantens of de voornaam Manten in gen. sg., als vleivorm van Amandus.

¹⁵ DE PAUW, *Conspiration d'Audenarde*, LXI-LXII.

¹⁶ DAMMAN, *Toponymie van Oudenaarde*, 191.

Matthijs De Casteleins torentje: 1567 *de cupe van heer Matthys Castelains torrekin.*

Zie voor *cupe* s.v. Ketelpoort in Gent. Hierboven *cupe* ‘benedenverdieping van de cilindervorige toren’?

Rik Castelain deelt ons m.b.t. deze *cupe* mee: *Tegen diezelfde lage prijs* [12 sch. par.] *huurde Matthys de Castelein de cupe van een torreken, naast de Bergpoort (of Baerpoort?). Heel de zestiende eeuw zal die cupe de naam dragen van de bekende rederijker. Hij woonde in die toren sedert 1532, toen hij zijn huis verkocht op het Spei en er zich nog een kamer reserveerde, voor hem alleen, sonder cnape ofte joncwijf. Nu had Matthijs in 1523 een joncwijf Calleke van Peene met wie hij een cnape had, zijn zoontje Abraham. Het is dus niet denkbeeldig dat Matthijs zijn meid en zijn kind in de cupe onderbracht, waar hij ook verbleef als hij niet in zijn werkkamer vertoefde, op het Spei.*¹⁷ Matthijs de Castelein (°Pamele 1485/89 - □Pamele 1550), als priester verbonden aan de parochiekerk van Pamele, was auteur van *De Const van Rhetoriken*, de eerste Nederlandstalige poëtica, van 1548, postuum uitgegeven in 1555.

Matthijs' toren: 1466 *van eenere torre ghenempt Mathijs torre.*

Meerspoort: 1338 *tusschen der Ouder Merschpoerten ende der Nieuwer*; 1362 *de Mersporte*, 1363 *bi der Groeter Merschporten*, 1363 *tCleene Mersportkin.*

Meester Kerspijns toren: 1465 *Meester Kerspijnts torre, vanden torre van meester Crispiaen vanden Viuere tusschen Sint Jooris torre ende sBooghmaeckers.*

Vgl. 1465 *van meester Crijspijn vanden Viuere der stede surgien*,¹⁸

's-Meiers torentje: 1504 *sMeyers Torreken*, 1571 *tsMeijers torre.*

Wel de bekende familienaam De Meyer.

Middelste toren: 1571 *den Middelsten torre vp den Boecheers.*

Mijnheer Pieter van Rokegems toren: 1363 *bi sinen huus an dEynporte ... tote op tquareelin muerkin te mins hers Pieters torre wert van Rokighem.*

In 1329 was deze toren eigendom van Jan vander Muelen, een voorouder van Pieter van Rokegem.

¹⁷ CASTELAIN, 'De stad Oudenaarde', 6.

¹⁸ SAO, OA, nr. 1148/12stadsrekeneningen, a° 1464/65, f° 26 r°.

Nieuwe toren: 1448 *den Niewen torre naest den Nieuwen casteele.*

Oudenaardetoren: 1506 *den lochtinc ghenaempt Oudenaerde*; zeventiende eeuw *het torreken ... heet Audenarde.*

Kan dit de ‘Turris Aldenardensis’ zijn? M. Hoebeke schreef: *In de eerste helft van de XI^{de} eeuw gaf de graaf de Oudenaardse burcht of toren in leen aan de heren van Oudenaarde, die later ook heren van Pamele heten, of nog heren van Pamele gezeid van Oudenaarde. Het is in de schaduw van deze burcht aan de Schelde dat dan aan de westelijke oever van de rivier de Oudenaardse agglomeratie zich snel ontwikkelde.*¹⁹

's-Pauws torentje: 1526 *sPaeus torrekine.*

Familienaam De Pauw.

Peenmaker of 's-Peenmakers toren: 1408 *sPeenmakers torre*, 1458 *den torre gheheeten Peenmakere.*

Familienaam De Pannemakere.

Perretoren: zeventiende eeuw *torre heet de Perre.*

Vgl. 1956 de Perregang. Mnl. *perre* ‘omheining’.

Pijlmakers toren: 1571 *den Pijlmakers torre.*

De familienaam Pijlmakers? Of veeleer de toren waar pijlen werden vervaardigd?

Pennings Poort: 1396 *tusschen der Pennincx poorte ende den Bonten Ezel.*

De familienaam Pennings.

Pertse Papens toren: 1468 *Pertsse Papins torre.*

Pertse als voornaam, van Percheval.

Pijntoren: 1506 *den Pijntorre*, 1571 *den Pijn torre.*

Wellicht een toren waar gefolterd werd.

Poort bij de Molenbrug: 1363 *in de Poorte bi der Muelenbrughe.*

Posteernepoortje: 1329 kopie 1363 *van den Posterinkine ende tPasterne poortkin an de Eynporte.*

Mnl. *posterne* ‘achterpoort’. Ook in Gent was er een Posteerne(poort) en is er nog steeds de Posteernestraat.

¹⁹ HOEBEKE, *Belgische steden*, 21.

Rasens Torentje: 1423 *tRasins torreken*, 1424 *den torre bachten der Maendale gheheeten tRasins torre*, 1450 *tviercantte torrekin bachten de Maendale datmen eedt tRasins torrekin neffens Sent Joris torre*.

Vgl. verder 1414/1415 *an tRasins huseken*.²⁰

Raspailletorentje: 1493 *Respailletorrekin*, 1571 *Raspailletorre*.

Mnl. *raspail* betekent 'rijshout' (ook aanwezig in de familienaam Van der Respaillen), maar ook 'tuig' (personen). Deze laatste betekenis komt hier het best in aanmerking omdat in het laatmiddeleeuwse Oudenaarde tal van andere termen voor 'rijshout' in zwang waren. Dus: 'toren waar geboefte werd opgesloten'.

Richtels toren: zeventiende eeuw *Richtels torre*.

Wel voor Richild(e)s toren. Kennelijk gaat het hier om de beroemde Richildistoren. Richildis van Egisheim, weduwe van Boudewijn graaf van Vlaanderen, zou in deze toren gevangen zijn gezet door Robrecht de Fries. De toren zou zich situeren achter een huis op de Markt aan de zijde van de Hoogstraat. Volgens De Rantere zou de toren ingestort zijn op 18 december 1618.²¹

Rustrens toren: 1468 *Rustrins torre*, 1481 *sRoustrins torre* = (?) negentiende eeuw *Ronskinstorre*.

Een familienaam. Naast de populaire familienaam Rons (uit Ronse), vindt men terug: 1417 *Bevere Jan Ronskins*.²²

Schalietoren: 1571 *het Schaeillen torre*.

Met leisteen bedekte toren.

Sint-Jacobspoort: 1420 *Sente Jacopxporte in dEinstrate ter Eynpoerten weert*.

Vgl. 1571 *Sint Jacobs gasthuus met eene cappelle daer alle passanten logieren*.

Sint-Joristoren: 1450 *tRasins torrekin neffens Sent Joris torre*, 1575 *Sint Jooris torre in den Ham jeghen ouer Sint Jooris hof*.

Steenpoort: 1397 *te Pamele an de Steenpoorte*, 1575 *de Steenpoorte wesende een camere van Rethorycken*.

Strooien toren: 1362 *den Stroynen torre naest der Cattepoerten*.

Met stro bedekte toren.

20 SAO, OA, nr. 1148/1bis: Stadsrekeningen Oudenaarde, f° 79 v° (materiaal Karl Van Hoecke).

21 DHOOP en DE SMET ed., *Bartholomeus De Rantere*, 37 en 42-43

22 SAO, OA, nr. 877, Oppervoogden, nr. Z3: Staten van goed, nr. 3, f° 110 v°.

Torenpoort: 1388 *beede de vesten tusschen der Torrepoerten ende der Berchpoerten.*

Tralietoren: 1507 *vanden Trailde torre*, 1528 *Trailletorrekin.*

Toren met traliewerk (om de ramen?).

Trompets toren: 1340 *Bachten Muelne bij Trompets torre.*

Deze toren was de hoogste toren.

De familienaam Trompets of veeleer een verwijzing naar de stedelijke bode/trompetter die er verbleef, vgl. 1470/71 *omme Janne den Brecht die stede trompet*,²³ zie ook Brechts toren?

Visspaan of **Visspaans toren** of **Mahieus toren:** 1571 *Vispaens torre*, zeventiende eeuw *Mahieus torre*, negentiende eeuw *Mahieu Vispiaen torre.*

De herberg Visspaan lag in de nabijheid: 1447 *vanden huus ende erue tcnochuus an tgat vander Borch gheheeten tVispaen.*

Wapenpoort: 1461 *inde Wapenporte*, 1463 *ande Wapenpoorte*, 1501 *ande Wapenpoorte.*

Opslagplaats voor wapentuig.

Wijngaardpoort: 1398 *in de Wijngaert strate ter Wingaert porten wert*, 1371 *den torre ... die staet bi den Ramen ten hende van der Wijngaerdstraten.*

Vgl. 1272 *extra portam Einnencem ex illa parte beginarum de vinea quilibet eorum*, dus de wijngaard van het O.L.V.-hospitaal.

Wijngaardtoren: 1408 *op den Wingaert torre.*

VARIA: toponiemen met betrekking tot Oudenaardse poorten en torens

Aweethuis

Voorbeelden:

1408 *op beede de aweethuse daer neffens*; 1412 *an daweethuus bisBoochmakers.*

Mnl. *aweethuus* 'wachthuis'.

Boshuisje

Voorbeeld: 1411 *tBoshuseken ter Baerpoorten*

²³ SAO, OA, nr. 1148/12: Stadsrekeningen van Oudenaarde, f° 109 r° (materiaal Karl Van Hoecke).

Mnl. *boshuus* ‘gebouw waar bossen of kanonnen bewaard werden’.

Bourgondiëtoren: 1515 *den torre van Bourgoignen*

Het kasteel van Bourgondië werd in 1385 opgetrokken in opdracht van Filips de Stoute.

Halve Maan: achttiende eeuw *het fort genaemt de Halve Maene*.

Een *halve maan* was een in de hoofdgracht gelegen buitenwerk van een vesting, met als taak de dekking van de saillant van het bastion. De benaming is ontleend aan de naar binnen gerichte achterzijde.

Hoogpoort: ca. 1350 *super Hoochpoert*, 1394 *op dOeghepoert*.

Mnl. *poort* hier met betekenis ‘hoog gelegen bewoningskern’, zoals in Gent.

Katte: 1640 *de wintmeulen ... op de Catte*, zeventiende eeuw *dhilft vanden bostion de Katte genaemt*.

Een *catte* was een aarden verhoog waarop batterijen waren opgesteld die moesten beletten dat het bastion genaderd en aangevallen werd.

Lappersfort: 1844 *Lappersfort*.

Vgl. die naam ook elders, bv. in Sint-Michiels (Brugge) 1633/55 *t Lappersfort ende steene redoubte*. De naam slaat op postmiddeleeuwse versterkingen, blijkbaar inderhaast en niet erg stevig opgetrokken. In latere tijd vindt men Lappersfort her en der als grappende herbergnaam.

Ledertouwersvest en Ledertouwerstoren: 1571 *de Leertauwers veste ... tusschen de Beuerpoorte ende Heijnpoorte*.

De vesten tussen de Einapoort en de Beverapoort werden gehuurd door huidevetters. Vgl. De Ledertouwersgracht in Gent: 1361 *daer de witteledertouwers woenen up de Gracht*, later de Plotersgracht in het Patershol.

Pierlopein: 1462 *.j. leen ende es een visscherye ghelegghen inde prochie van Pamele gheheeten Pierlopain*, 1502 *den Pierlepeyn*, 1717 *Pierlepijn*.

Aanvankelijk de naam van een visserij op de rechteroever van de Schelde bij het Spei, later de naam van een fontein, de huidige Louise-Mariefontein aan de Louise-Mariekaai.

De uitgang *-ein* (en niet het diminutiverende *-ijn* zoals in het excerpt van 1771 !) is een wegwijzer naar een etymologie op basis van Oudfrans *pain* ‘brood’. Men kan denken aan de onderliggende Frans-Vlaamse familienaam

Pieropan, een zinwoord bestaande uit Oufrans *pirer* ‘slecht maken, bederven’ en Oudfrans *pain*. Met invoeging van *l*, onder invloed van de zeer bekende naam Pierlot.

Remparden: 1606 *by de Rampaerden*.

Frans *remparts* ‘vestingwallen, stadswallen’. De huidige Remparden volgen nog nagenoeg perfect de middeleeuwse ommuring tussen de Baarpoort en de Bergpoort. De betekenis ‘bolwerk als onderdeel van de vestingwallen’ vindt men in 1708 *op de Katterempaerde*.²⁴ Laatmnl. *katte* ‘bolwerk’.

Waterpoort: 1394 *ter Waterpoerten wert*.

Zie hierboven.

Windgat

Voorbeelden: 1370 *jeghen tWintgat vanden Hospitale*; 1571 *vp dWintgat buuten de Beuerpoorte*.

Mnl. *windgat* ‘waterkering door middel van een stuw’.

Aalst

Inde loop van de tweede helft van de elfde eeuw ontving Aalst een stadsomwalling. Bij het begin van de twaalfde eeuw waren er al vijf grote toegangspoorten: de Katte(straat)poort, de Molenstraatpoort, de Nieuwstraatpoort, de Pontstraatpoort en de Zout(straat)poort. De belangrijkste bedevaartweg, de latere Kapellestraat naar de Sint-Ursmaruskapel buiten de muren, ging door de Sint-Ursmaruspoort of Kapellepoort.

Omstreeks 1200 kwam een nieuwe omwalling tot stand, die het uitzicht van de stad zou domineren tot in de zeventiende eeuw. Die omwalling telde een aantal fraaie torens en torentjes.

CORPUS

Blauwe toren: 1397 *uuten Blauwen torre*, 1397 *tusschen den Blauwen torre ende der Soutpoorten*, 1398/99 *tusschen der Pontpoorten ende den Blauwen torre*.

²⁴ DHOOP en DE SMET (ed.), *Bartholomeus De Rantere*, 37.

's-Boogmakers toren: 1453 *an sBoochmakers torre.*

Zie onder Oudenaarde.

's-Burggraven poort: 1471 *sBorgrauen poorte daer men ten Berghe waert gaet.*

Een bezitting van de burggraaf.

Kappellestraatpoort: 1402 *de Cappellestraetpoorte*, 1414 *in de Nieuwe muelen in de Cappellestraetpoorte.*

Katten(straat)poort: 1397 *ter Cattepoorten*, 1401 *buter Catteratepoorten.*

Vgl. 1291 kopie zeventiende eeuw *in vico vocato Cattenstrate.*

Lichte-Vrouwentoren: 1439 *ander Lichter vrouwen torre*, 1464 *ant torreken daer de vrouwen in zitten.*

's-Luus toren: 1477 *Shuus torre.*

Vgl. 1479 *Jan de Luu, jonfrouwe tsLuus.*

Molenstraatpoort: 1402/03 *ande Meulenstraete poorte*, 1499 *Molestraetbollewaercke.*

Vgl. 1324 *de Molenstrate.*

Mouttoren: eind veertiende eeuw *an den Smouttorre*, 1484 *anden Mouttorre*

Mln. *smout* 'olie', vgl. smoutmolen. Blijkbaar later opgevat als of vervangen door *mout*.

Nieuwe toren: 1380 *achter den Niewen torre.*

In de Nieuwstraat.

Nieuwstraatpoort: 1351 *buter Nvstraetpoerten.*

Oribus' toren: 1451 *an Horibus torre.*

Naar een persoon, vgl. 1479 *Gillys Oribuus.*

Pontstraatpoort: 1355 *naest der Ponstraetporten.*

Vgl. 1307 *in de Ponstrate.*

Mnl. pont 'veerpont'.

Rode Toren: 1450 *de ringmuere vander stede tusschen der Pontstraetpoorten ende den Groten Roden torre.* Bakstenen toren.

Scharrewarre: 1485 *vanden torre diemen heet den Scarrewarre*, 1497 *vanden torre boven den Scarrewarre dat den zwarten zusteren toegheleyt es*.

De Scharrewarre, een eigendom van de Zwarte Zusters, benoemde initieel een watermolen, later ook de toren waarin die watermolen gebouwd was. De naam is klanknabootsend, vgl. Mnl. *scherren* ‘knarsen’, doelend op het geklapper van het watermolenrad. Ook in Brussel vindt men die naam: 1355 kopie vijftiende eeuw *molendinum dictum Tserrewerre*.

Sint-Ursmarspoort: 1435 *tSinte Ursmarspoorte*.

Vgl. 1435 *tSinte Ursmars*, 1496 *Sente Ursmars cappelle*.

Verloren-Kostpoort: 1403 *an de Verloren Cost poorte*, 1355 *ande veste bij Verloren Cost*.

De naam *Verloren Kost*. (in Nederland *Kost Verloren*, Latijn *Impensa Perdita* zoals in Leuven) benoemt vaak indrukwekkende stadstorens of inrichtingen met een militaire functie. Mnl. *verloren cost* ‘verloren moeite, moeite tevergeefs’²⁵ wordt doorgaans uitgelegd als ‘bolwerk dat veel geld heeft gekost, maar de aanval toch niet heeft weten af te slaan’. Men kan zich echter afvragen of de trotse stadsbewoners met die naam geen andere bedoeling hadden: ‘Verloren moeite voor wie deze versterking wil innemen!’, vergelijkbaar met een naam als Bruwaan uit **beider-waan* ‘wachter-waan = illusie’ als naam voor sterkten zoals middeleeuwse moten en bruggenhoofden. Naast het psychologische aspect (zelfspot), is er het naamvormingsproces: stel dat *Verloren Kost* toch ‘mislukte onderneming’ had betekend, wat was dan de initiële naam van de constructie? Een erg belangrijke toren moet bij zijn oprichting toch al een positief geladen naam hebben ontvangen.

Vergelijkbaar is Fr. *peine perdue* ‘verloren moeite, verloren tijd’, bv. bewaard in de naam Goed van Peinperdue van de abdij Ter Hagen in Merelbeke, net buiten de Sint-Lievenspoort: ca. 1300 *te Peine Perduwe*, er in de straatnaamgeving verkeerd omgezet als Verloren Brood (*perdue* vrouwelijk is niet *perdu* mannelijk!).

25 VERWIJS en VERDAM, *MW*, III, 1968.

Denk ook aan het gebruik van namen van afschrikkende dieren in twaalfde-dertiende-eeuwse Duitse burchtnamen zoals Falkenstein, Drachenstein, Löwenstein, waarin men een metaforische relatie kan zien tussen roofdieren en roofridders,²⁶ cf. de vele Franse burchtnamen van het type ‘noms de défenses: noms affrayants’ zoals Durfort, Maubec (doelend op de vervaarlijke bek van roofvogels), Montrevel (met *revel* ‘weerstand’).²⁷

Verloren-Kosttoren: 1477 *den Verlorencosttorre*.

Een toren buiten de hoofdvesting, bij de Verloren-Kostpoort 1403 *an de Verloren Cost poorte*, 1355 *ande veste bij Verloren Cost*.

Zie hierboven.

Witte toren: 1484 *den Witten torre bachten den Willeminen*.

Een toren in Balegemse zandsteen.

Zeelands toren: 1471 *an Zeelands torre*.

Naar de familienaam Van Zeeland.

Zout(straat)poort: 1324 *buten der Zoutstrateporten*, 1397 *tusschen den Blauwen torre ende der Soutpoorten*.

Vgl. 1292 *de Zoutstrate*.

Een andere toren was nog: 1485 *anden torre daer men gaet ten Artilleriezolder waert*.

Toren waar oorlogstuig werd opgeborgen.

Deinze

Al onder Johanna en Margareta van Constantinopel (1211-1278) en Gwijde van Dampierre (1278-1305) zijn versterkingen opgetrokken en is ook de stadsgracht of Kaandel (1264/65 *in Doinse ouer den Caenle*, een leenwoord uit Latijn *canalis*) gegraven en werden toegangsbruggen en drie grote toegangspoorten en -bruggen gebouwd: de Brugse poort, de Gentpoort en de Torrepoort of Oudenaardse poort, nog later Holpoort (verbasterd voortlevend in de naam Tolpoortstraat).

²⁶ VAN LOON, ‘Typologie van de middeleeuwse namen’, 152.

²⁷ NÈGRE, *Toponymie générale*, 1478-82.

In latere tijd worden ook twee kleinere poorten genoteerd langs waar men het vee tot buiten de stad dreef: de Meerspoort of Kloosterpoort (naar de Oostmeersen) en de Brielpoort (naar de Brielmeersen).

De Deinse vesten verschijnen als: 1349 kopie dertiende eeuw *ande Veste van Doinze*, met 1364/65 *de Weestvest* en 1373 *d'Oestvesten*.

CORPUS

Bruggepoort: 1340 *buter Brucpoerten*, 1367 *buter Brugghe porten*, 1408 *an de brughe daer de Brucpoerte stont*.

Gentpoort: 1401 *ter Ghentpoerten*.

Op de Gentstraat 1400 *en le Ghend strate*.

Kloosterpoort: 1536 *de Merschpoorte vanden Cloostre*.

Oudenaardse Poort: 1566 *de Audenaerdsche poorte*.

Torenpoort: 1405 *op de Torre poert*.

Met de **Vestbrug**: 1471 *de Vestbrughe* en, meer de stad in, de **Leiebrug** 1326 *de Leybrughe*

Dendermonde

Al in de dertiende eeuw was Dendermonde een ommuurde en omwalde stad. De stad had vier grote poorten: in het zuidoosten: de Brabantse of Brusselse poort, in het noordoosten de Mechelse poort, in het westen de Steenpoort of Westpoort aan de Kerkstraat voor de verbinding met Gent en in het noorden de Schelde poort aan het Veer voor de verbinding met het Waasland .

Verder had men er als binnenpoorten: de Dijkpoort, de Koepoort, de Kwintijnpoort, de Oddens poort, de Posteerne en de Torenpoort.

CORPUS

Brabantpoort of **Brusselpoort**: 1294 *prope portam per quam itur versus Brabanciam*, 1295/96 *hors de la porte diviers Broussiele*, 1359 *bi der Bruesselsscher poerten*.

Dijkpoort: ca. 1300 *binnen der Dijk porten*.

Vgl. 1311 *in die Diicstrate*.

Kasteelpoort: 1308 *le pont dou Castel*.

Koepoort: ca. 1300 *an de Koeporte*.

Kwintijnpoort: 1377/78 *vpt Veere buten Quintijn poorte*.

Vgl. 1381/82 *van den huus van Quyntine te deckene*, een familienaam dus.

Mechelse poort: 1295/96 *hors la porte deviers Maelines*, 1328 *an de Mechelse porte*.

Vgl. 1389 *in de Mechelstrate*, 1359 *vander Mechelcher brugghen*.

Oddens poort: 1382 *in vico Scalde ... iuxta viam dictam Oddijns porte*.

Een familienaam.

Posteerne: 1451/52 *an de Posterne torre, an tPosteernkin*.

De Posteerne lag in het uiterste zuidoosten.

Scheldepoot: ca. 1300 *op de ueste buten der Scelt porten, an tScelt porte*.

Vgl. 1359 *inde Scelt strate*, 1362 *woenachtech op Scelde*.

Sint-Joristoren: 1393/94 *Sent Jorijs torre*.

Vgl. 1472 *Sint Jooris capelle*.

Steenpoort: 1293/94 *dehors le porte de Piere encontre le terre del Ospital*, ca. 1300 *buten der Stienporten*.

Torrepoort: ca. 1532 *bi der Torre porten*, 1532 *tusschen die Torrepoorte ende die Bruecelsche poorte*.

Veertoren: 1402 *vp de Veertorre*.

Vgl. 1269 *kopie zestiende eeuw passagium ... quod Ueera nuncupatur*, 1377/78 *vpt Veere buten Quintijn poorte*.

Waterpoort: 1403/04 *an de Waterpoorte*.

Westpoort of Steenpoort: 1484 *a Porte occidentali*.

Gent

Omstreeks 1100 verleenden ten minste vier poorten de toegang tot de stad: de Brabantpoort, de Ketelpoort, de Torenpoort en de poort aan de Steenbrug. In 1254 werd een aantal stadspoorten bij de intussen flink uitgebreide stadskern opgericht: de Overpoort en de Peterselle- of Kortrijkse poort op het grondgebied van het Sint-Pietersdorp, de Koepoort en de Steenpoort bij het Arteveldeplein, de Vijfwindgatenpoort die later vervangen werd door de Keizerpoort, de Sint-Lievenspoort op het kruispunt van de Sint-Lievenslaan en de Keizervest, de Brugse Poort en de Muidepoort aan de noordoostgrens van de stad, de Spitaalpoort en de Dendermonse poort op het grondgebied van de Sint-Baafsabdij en ten slotte nog de Antwerpse of Geuzenpoort en nog later Dampoort die pas uit de zestiende eeuw dateert.

CORPUS

Begaardentoren, ook Zandpoort genoemd: 1322 *upter Begarde turre*.

Vgl. Begaardensteeg, nu de Zandpoortstraat.

Braampoort: 1337 *binnen der Brabantpoorten*.

Brugse poort: 1696 *de Brughsche poorte*.

Dendermondse poort: 1348 *vander Denremontscer poorten*.

Op de kruising van de Dendermondsesteenweg en de Sint-Baafsvest.

Grauwe Poort: 1353 *buten der Grauwer porten*.

Tussen de Sleepstraat en het Sluizeken. Mnl. *grauw* '(blauw)grijs'.

Hooipoort, ook Steenpoort genaamd: 1323 *ter Hoyporten*.

Naast de Sint-Annakerk. Vgl. aldaar de Groene Hooie 1218 *Oye*, Mnl. *ooie* 'vruchtbaar alluviaal land aan waterloop'.

Keizerpoort: 1377 *buter Keyser porten*.

Op de weg naar het Keizerrijk.

Ketelpoort: 1268 *de Ketelporte* (Lat.).

Naar een architectonisch kenmerk, vgl. Kuipbrug over de Houtlei tegenover het Gerechtshof 1306 *buter Cupen*. Mnl. *cupe* ‘allerlei metselwerk in een ronde vorm: een rondtoren, een cilindervormig uitbouwsel’, vgl. *Elke poorte sal sijn gecleet met twee cupen ...*²⁸

Koepoort: 1346 *de Coepoerte*.

Aan het noordeinde van de Koepoortkaai.

Muidepoort: 1324 *van der porten an dende van der Muden*.

Aan de Vorkstraat.

Overpoort, later vervormd tot **Heuvelpoort:** 1325 *ter Overporten*, 1326 *ter Hueverporten*.

‘Hoger gelegen poort’, ook te Geraardsbergen.

Petersellepoort: 1323 *ter Podersellen porten*.

De naam Peterseliepoort komt veel voor in steden. M. Gysseling voert aan dat *Podersellen* in Gent echter teruggaat op Germ. **puōra*- ‘zuigkalf’ + **sali*-. Een naam op *-zele* dus.

Posteernepoort: 1296 *ter Posternen waert*, 1331 *buter Posternen poorten*.²⁹

Mnl. *posteerne* ‘achterpoortje’, dus de minst belangrijke poort.

Rode Toren: 1270 *le novele tour sour le spoie*, 1373 *anden Roden turre*.

Op een spei over de Leie, bij de Rode-Torenkaai.

Sinte-Klarenpoort of **Keizerpoort:** 1354 *Sente Claren poorte*.

Vgl. het klooster van de Rijke Klaren buiten de Keizerpoort, net op Gentbrugge.

Sint-Jorispoort: 1414 *ter Wintgaten bezijden Sent Jorijs poorten*.

Hetzelfde als de Sint-Baafspoort.

Sint-Lievenspoort: 1348 *Sente Lievins porte*.

Langs daar trok de jaarlijkse bedevaart van de Gentenaars naar Sint-Lievens-Houtem.

²⁸ VERWIJS en VERDAM, *MW*, III, 2211.

²⁹ Zie ook onder Oudenaarde.

Spitaalpoort: 1364 *ande porte sente Baefs Sente Amants waerd*. Op de kruising van de Antwerpsesteenweg en de Sint-Baafsvest.

Steenpoort of **Hooipoort:** 1361 *buten der Steenpoerten*.

Op de Steenbrug.

Torrepoort, later **Drongenpoort:** 1234 *porta Turris*, 1285 *buten Torre* = de Hoogstraat.

Poort over de Houtlei in de Hoogstraat.

Waalpoort: 1331 *vander Waelpoorten*.

Op de Waalbrug, aan de Noordstraat.

Walpoort: 1322 *ande Walporte*.

Vgl. Walpoortstraat 1234 *in oppido inter duos wallos*.

Zandpoort: 1208/12 *iuxta Zantportam*.

Over de Houtlei, aan de Zandpoortstraat.

In latere tijd duiken nog de volgende benamingen op:

Antwerpsepoort, Bestormpoort, Brusselsepoort, Contributiepoort, Dampoort, Franse Poort, Gentpoort, Guldenpoort, Hampoort, Karnemelkpoort, Koepoort, Kortrijksepoort, Sassepoort, Sint-Baafspoort, Slomme Poort, Torhoutpoort, Vijfwindgatenpoort (1323 *ten Windgaten*, 1420 *biden vijf Wintgaten*), Waterpoort en ... Zottepoort.

In de volgende Gentse namen betekent *poort* 'stadsdeel':

Hoogpoort 1234 *in oppido supra Port*, 1290 *up de Hoghe Port*.

Hoogpoort voor het hoge gedeelte van Stalhof en Overpoortstraat 1340 *up de Oghepoert*.

Nieuwpoort 1360 *in de Nieupoort*, vgl. de Nieuwpoort in Geraardsbergen, Zottegem, ...

Geraardsbergen

De in 1068 door Boudewijn VI van Vlaanderen gestichte stad, die zich vanaf de twaalfde eeuw ontwikkelde als centrum van lakennijverheid, moet vroeg over versterkingen hebben beschikt: in 1284 en 1295 worden de Putsemeinpoot en de Dutsepoort al vermeld.

In 1332 werden in Geraardsbergen nieuwe vestingmuren, torens en zes stadspoorten gebouwd.

CORPUS

Bertouttoren: 1425 *up de veste neuen den torre die men heet de Berthout*, 1426 *inden torre jeghen tSolleuelt neuen den Bertolf*.

Enkel één van beide persoonsnamen kan origineel zijn.

Boelarepoort: midden veertiende eeuw *an de Boelaer porte*.

Stadspoort in de richting van Nederboelare, zie ook Nederboelarepoort.

Dure Kost: 1408 *anden Dierkost*.

Toren als onderdeel van de stadsmuren.

De naam geeft mogelijk aan dat het bouwen van de toren een dure aangelegenheid was geweest. De naam komt echter ook veel voor ter benoeming van gewone percelen grond, wellicht met de betekenis 'moeilijk te bewerken grond'. Zo zou Dure Kost kunnen worden vergeleken met Verloren Kost, tenminste indien die naam doelt op het ongenaakbare karakter. Net als de Verloren Kost van Leuven, gaat het hier om een zeer stevige sterkte. Aanvankelijk had ze de controle over de weg naar Henegouwen als functie.

Dutspoort: 1295 *bi der Duche porten*.

Vgl. *Dutse* 866 kopie zestiende eeuw *Ducia*, uit Romaans **ducem* f. 'kanalisering'.

Hunnegempoort: 1363 *ane de Hueneghem poerte*.

Vgl. Hunnegem.

Klepper: 1393 *an den Clappere*, 1398/99 *bij den torre de Cleppere*.

Aan de Kleine Dender. De naam Klepper is normaliter gereserveerd voor molens.

Koepoort: 1401 *an de Coepoerte*.

Nederboelarepoort: 1423 *beneden der Nederboelaer poerte*.

Overpoort: kort na 1243 *ad Superiorem portam*, 1316 *buten der Ouerporten*.

Hoogst gelegen poort, aan de Kloosterstraat.

Pastoorspoortje: 1449 *an de Pastoerenpoertkine*.

Pijntoren: 1499 *anden Pyntorre*.

Ook in Edingen (zonder oude vormen). Een toren waar gefolterd werd, vgl. Mnl. *pijncamere*, *pijnkeldere*.

Putsemeinpoort: 1284 *in desside Potchemain poerten*.

Vgl. 1269 *in vico qui dicitur Puchemain*. Putsemein blijft een enigmatische Romaanse plaatsnaam, die ook, zeer vroeg zelfs, als familienaam wordt aangetroffen: 1130/62 *Balduinus Puscemain* in Sint-Denijs-Boekel.

Een zoveelste gooi naar de betekenis zou kunnen zijn: Middelpicardisch *puchimoai*, adverbium ‘à partir d’ici et continuant’, temporeel ‘désormais’,³⁰ maar hier dan locatief op te vatten. Een alleszins treffende naam voor een wijk of een stadspoort, die leidde naar het Romaanse land. In deze wijk noteert men in de middeleeuwen opvallend veel Romaanse familienamen. *Puchimoai* is vergelijkbaar met het meer bekende Oudfranse *puiscedi* ‘depuis ce jour’ (*di* < Latijn *diem*). Beide woorden bevatten als eerste element Latijn *postea*. Wat het element *moai* (wel beantwoordend aan Oudpicardisch *mai*) precies voorstelt, is onduidelijk: staat *mai* voor *main* en wat is de betekenis van *main* dan? Putsemein blijft een duistere naam. Mogelijk is de wijk benoemd naar de familienaam.

Schaveietoren: ca. 1400 *de Scaueye torre*.

Vgl. 1315 *in de Painstrate an de Scaueide*.

Mnl. *scaveide*, uit Romaans *excavatam* ‘uitholling’, hier met de betekenis ‘riool’ (naar de Dender).

³⁰ FLUTRE, *Le moyen picard*, 323.

Toren: 1499 *den Torre*.

Bij de Borg.

Vlieguithoort: 1328 *buten der Vlieghut poerten*.

Vgl. 1312 kopie 1505 *bij Vlieghut*.

Fantasienaam, mogelijk naar het voorkomen van vogels aldaar.

Ninove

De oudste stadsomwalling van Ninove lijkt al vóór 1137 te zijn aangelegd. In de dertiende-veertiende eeuw kwam een tweede omwalling tot stand met vier grote stadspoorten die de vestgrachten verbonden: de Brabantpoort, de Geraardsbergse poort, de Kloosterpoort en de Nederwijckpoort of Koepoort, die als enige de tand des tijds wist te trotseren. Een vijfde oude poort was de Proostpoort (geen oude vormen, niet te verwarren met de Kloosterpoort) aan de noordelijke stadsvest.

Kleinere poorten waren de 's-Meiers poort, de Snijdwinds poort en de Warmoespoort.

CORPUS

Brabantpoort: 1387/88 *le porte de Brabant*, 1399 *de Brabant poerte*.

Geraardsbergse poort: 1398/99 *de Gheroutsberscher poorte*.

Kardeloot: 1332 *in Cardeloet*, 1403/04 *achtere Cardeloot tusschen der vesten ende der Denren*, 1496/97 *in de Caerlout veste an Verloren Cost*.

Kardeloot als naam van een wijk (met het hof van de schuttersgilde van de handboog), naderhand overgegaan op de aanpalende stadsvest en de nabijgelegen vierkante vestingtoren. Kardeloot, uit Kameloot, was de naam van het hof van koning Arthur. Deze door de ridderromans verspreide naam komt ook voor in Gent en in Geraardsbergen 1339 kopie 1500 *de Karlot*, 1462 *voer den Steenputte gheheeten de Karlot*.³¹

31 Zie uitvoerig VAN DE PERRE, 'Het toponiem 'Kardeloot'', 64-75.

Kloosterpoort: 1390/91 *van der Cloester poerten*.

Vgl. midden veertiende eeuw *den Clooster van Nienove*.

's-Meiers Poort: 1466 *sMeyers porte*.

Nederwijkpoort: 1398/99 *ande Nederwijn poorte*, ook Koepoort genoemd.

Vgl. Neerwijk 1139 *Nedreuic*.

Snijdewinds Poort: 1403/04 *ande Cloester poerte ande Snyderwend poorte*.

Vgl. 1371/72 *an Snidewents brugghe*, waarin de familienaam Snijdewind: 1367/68 *Jan de Vos Snidewint*.

Verloren Kost: 1496/97 *in de Caerlout veste an Verloren Cost*

Zie onder Aalst.

Warmoespoort: 1389/90 *de Warmoespoorte*.

Mln. *warmoes* 'groente'.

Er was ook de Burcht, met drie torens, waaronder: 1378 *den Grote Torre*, 1397 *la Grande Tour*. Die laatste is vergelijkbaar met de burchttoren van Oudenaarde elfde eeuw *Turris Andenardensis* en de Grote Toren van het Zottegemse Egmontkasteel, een zgn. donjon: 1286 *le tour de Sotenghien*, 1458 *de Groote torre van den Castele*.

Conclusies

1

In de naamgeving van de Oost-Vlaamse stadspoorten en -torens kan men velerlei benoemingsmotieven onderscheiden.

Bij de poorten is de benoeming naar de oriëntering (windstreek, gewest, stad, aanpalend dorp, rivierovergang) de constante. Vaak ook dragen poorten de naam van de straat of de wijk waarnaar ze 'inwaarts' leiden. Verder speelt de ligging (hoog, ...) soms mee. Veel voorkomend, met name bij torens, is de naam van de aanpalende bewoner. Sommige namen van torens etaleren de sterkte van de bouwsels. Nog andere verwijzen naar een historisch gegeven.

Ook de bijkomende functie van de poort of de toren kan in de verf worden gezet.

Ten slotte vormen architectonische kenmerken (een markant bouwelement, de kleur van de steensoort) een meegenomen benoemingsmotief.

2

Door zijn weelde aan torens overklast het middeleeuwse Oudenaarde hier voorwaar al de rest, zelfs de grootstad Gent.

Oudenaarde, ooit de mooiste parel aan de kroon van het ‘Kwartier van Gent’!

Een streling voor het oog moet de aanblik van de stad toentertijd zijn geweest. Hector Vande Velde verwoordde het in 1946 als volgt: *Wat moest dit alles een indrukwekkend schouwspel vertoonen aan de legers die zoo dikwerf van op de hoogten van Edelare onze stad kwamen belegeren. Van dit alles is, benevens onze kerktorens, jammer genoeg, niets dan enkele oude ingemetselde muren en grondvesten overgebleven.*

Bibliografie

Afkortingen en tekens

gen.: genitief

Mnl.: Middelnederlands

MW: Middelnederlands woordenboek

s.a.: sine anno

sg.: enkelvoud

TWOZV: Toponymisch woordenboek van Oost- en Zeeuws Vlaanderen.

>: evolueert tot

Bronnen

Onuitgegeven archivalische bronnen

SAO, OA:

nr. 877, Oppervoogden, nr. Z3: Staten van goed, nr. 3 en 5.

nr. 1026: Renten, nr. 105: Pacht- en renteboek Oudenaarde, 1363-1576.

nr. 1148/1bis en 1148/12: Stadsrekeningen Oudenaarde.

Uitgegeven archivalische bronnen

DEBRABANDERE, F., *Verklarend woordenboek van de familienamen in België en Noord-Frankrijk*. Brussel, 1993.

DHOOP, E. en DE SMET, M. (ed.), *Bartholomeus De Rantere. Geschiedenis van Oudenaarde van 621 tot 1397*, Oudenaarde, 1986.

NÈGRE, E., *Toponymie générale de la France. Etymologie de 35.000 noms de lieux*, 3 dln. Genève, 1990-91.

VERWIJS, E. en VERDAM, J., *Middelnederlandsch Woordenboek*, 's-Gravenhage, 10 dln., 1885-1929.

Studies

CARTON, C., *Oudenaarde op kaart. Een grondige analyse van de 16de-eeuwse kaart van Oudenaarde van Jacob van Deventer*, onuitgegeven masterscriptie, Gent, 2010.

CASTELAIN, R., 'De stad Oudenaarde en haar onroerend goed in de 16^e eeuw (1543)'. *Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Oudenaarde*, 30 (1993) 5-8.

DAMMAN, J., *Toponymie van Oudenaarde*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Leuven, 1959.

DE PAUW, N., *Conspiration d'Audenarde sous Jacques van Artevelde (1342)*, Gent, 1878.

DE POTTER, F., *Gent van den oudsten tijd tot heden. Geschiedkundige beschrijving der stad*, 8 dln., Gent, 1883-1901.

FLUTRE, L.F., *Le moyen picard d'après les textes littéraires du temps (1560-1660)*. Amiens, 1970.

- FRANCO, M., *Toponymie van Geraardsbergen tot 1600*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Gent, 1979.
- GYSELING, M., *Gent's vroegste geschiedenis in de spiegel van zijn plaatsnamen*. Antwerpen-Brussel-Gent-Leuven, 1954.
- HOEBEKE, M., 'Oudenaarde', in: *Belgische steden in reliëf. Plannen opgenomen door Franse militaire ingenieurs, 17^e-19^e eeuw*, Brussel, 1965, 21-52.
- HAERS VAN DER MEULEN, A., *Toponymie van Aalst tot het einde der 15e eeuw*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Leuven, 1961.
- MARIAGE, F. en DERAMAIX, I., 'Essai de toponymie castrale. Le nom des tours et portes des enceintes "communales" de Tournai du XIIe au XVIe siècle', *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie*, 90 (2018) 201-304.
- VAN CAUWENBERGHE, K., *Historisch morfologisch onderzoek van Oudenaarde*, onuitgegeven masterscriptie, Gent, 2004.
- VAN DE PERRE, D., 'Het toponiem 'Kardeloet' te Ninove en te Gent en zijn relatie tot de Middelnederlandse Arturromans'. *Het Land van Aalst*, 47 (1995) 64-75.
- VANDE VELDE, H., *Het Oudenaardsche door de eeuwen heen*. Leupegem, 1946.
- VAN DURME, L., 'Het Toponymisch Woordenboek van Oost- en Zeeuws-Vlaanderen. Mogelijkheden en beperkingen'. *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie* 84 (2012) , 251-270.
- VANHAESBROECK, M., *Toponymie van Deinze 1100-1600*, Zulte, 1982.
- VAN LOON, J., 'Typologie van de middeleeuwse namen op -burg in de Nederlanden', *Naamkunde*, 31 (1999) 139-156
- VAN THIELEN, R., *Het stadhuis van Oudenaarde in het licht van de bouwrekeningen (1526-1538)*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Leuven, 1964.

KARL VAN HOECKE

Het goed van Bolenchy te Bevere in de dertiende eeuw

In de directe nabijheid van ongeveer 200 m van de motte de Bruwaan te Bevere lag het hof Bolenchy. In de late Middeleeuwen bestond het uit twee lenen: één van 4 bunder 3 vierendelen 7 roeden en een tweede van 5 bunder 2 vierendelen 18 roeden, tezamen ongeveer 15 ha.¹ In 1992 tekende Rik Castelain de eigenaars op vanaf het einde van de veertiende eeuw tot het begin van de zeventiende eeuw. Taalspecialist en toponymist Luc Van Durme stelde intussen dat de naam Bolenchy het best vanuit een middeleeuwse (individuele) migratie kan worden verklaard.² Als mogelijkheden schoof hij *Bolignies* onder Brugelette bij Ath en *Bouillancy* in het Franse departement van de Oise naar voor. Voor beide toponiemen zijn er historische aanwijzingen om de oorsprong van het migratietoponiem Bolenchy in Bevere te verklaren. De resultaten van het onderzoek zijn echter nog prematuur. In tussentijd wensen wij via een reconstructie van het historisch verhaal een zuiverder beeld op de ontstaanscontext van het migratietoponiem Bolenchy te creëren.

Afbeelding 1: Luchtfoto van het goed Bruwaan en het industriepark De Bruwaan waaronder het goed Bolenchy is verdwenen. (www.geopunt.be)

1 CASTELAIN, 'Heerlijkheden en lenen in Bevere', 14-16.

2 VAN DURME, 'Toponymische mengelingen', 59-60, al uitte de auteur in overleg toch enige taalkundige bezwaren tegen het 'Waalse' Bolignies. Met een oprechte dank aan de auteur voor de vele raadgevingen bij het schrijven van onderstaand artikel.

Olivier van Bolenchy en de hofstede 'Bolenchy' te Bevere

Op 12 augustus 1280 werden Zeger van Herlegem en zijn vrouw Aleidis (Alix) door de Vlaamse graaf Gwijde van Dampierre in hun rechten hersteld, met name in de rechten van alle gronden, meersen, bossen, huizen en andere erfgoederen die de graaf bij de dood van Aleidis' vader, Olivier van Bolenchy (Boulenchi) had ontvangen.³ Bij dit herstel wordt er met geen enkel woord gerept over de omstandigheden of de achterliggende redenen van de bezitsoverdracht van het domein van Olivier van Bolenchy aan de graaf. Was het door Olivier aan de graaf verkocht, verpand of werd het geconfisqueerd? We hebben er het raden naar. Waarschijnlijk oefende het koppel de naastingsrechten van de vrouw Aleidis als dochter van Olivier uit. Het herstel was immers niet gratis. Op 24 februari 1286 n.s. verklaarde Lotin van Brugge, sergeant en ontvanger van de graaf van Vlaanderen dat hij van Zeger van Herlegem de tiende en laatste betaling voor het terugkopen van de goederen van Olivier van Bolenchy (Boulenchi) ten bedrage van 40 pond Vlaamse munten had ontvangen.⁴

Over de figuur van Olivier van Bolenchy tasten we nog in de duister. Olivier van Bolenchy kwam een eerste maal voor in een oorkonde van 1272.⁵ In augustus 1274 onderzocht Olivier samen met Walter van Mander, kapelaan van het Oudenaardse hospitaal de respectieve rechten van het gravenhuis van Vlaanderen en de Gentse Sint-Pietersabdij te Outrijve, Anzegem en Bossuit, om de discussie tussen beide partijen te beëindigen.⁶

Wij vonden ook twee verwijzingen naar Oliviers goederen. In 1272 betaalde Olivier van Bolenchy een rente van 10 s. die het Onze-Lieve-Vrouwehospitaal van Oudenaarde bezat en bezet op een bunder land te Moregem van de abdij van Ribemont.⁷ Deze rente van 10 s. in Moregem vinden we in het renteboek

3 DE SAINT GENOIS, ed., *Monumens anciens*, II, 677.

4 DE SAINT GENOIS, ed., *Inventaire analytiques*, 102, nr. 395. Elders vinden wij nog twee betalingen van Zeger: GAILLARD, 'Chartes des comtes', 372, nr. 430-431: Eén betaling van 40 pond Vlaamse munten op 4 januari 1282 n.s. als derde schijf aan Zeger van Bailleul, ridder, maarschalk en ontvanger van Vlaanderen en één betaling van 40 pond Vlaamse munten op 21 augustus 1283 aan Joffroi de Ranzières, sergeant en ontvanger van Vlaanderen. We mogen er uit afleiden dat het koppel voor de terugkoop van Bolenchy in totaal 400 pond Vlaamse munten betaalde in tien halfjaarlijkse aflossingen.

5 VAN DURME, TWOZV met verwijzing naar een oorkonde uit het archief van het Bijloke (Maria Middelaers, Gent), doos F, nr. 42, nu berustend in het Gentse stadsarchief. Door de coronamaatregelen hebben wij deze oorkonde niet kunnen bekijken.

6 VAN LOKEREN, ed., *Chartes et documents*, II, 372-373, nr. 853.

7 GYSSELING, ed., *Corpus*, I, 224 (Renteboek, mei 1272, f° 8 r°): "in morenghem oliuerus de bolen-

van 1291 terug met de vermelding dat ze was bezet door Rogier vander Haverie en zijn vrouw Alise op de molen van hun goed te Haverie. Waarschijnlijk sloot Olivier tijdens zijn leven met de familie Vander Haverie een overeenkomst tot de betaling van de rente.

Daarnaast bezat het kapittel van Eine sinds de dertiende eeuw een erfelijke rente op een hofstede aan de wal aan de achterkant van de hofstede van Olivier van Bolenchy.⁸ In het oudste renteboek van het Onze-Lieve-Vrouwehospitaal van Oudenaarde van 1272 vinden we onder de eigendommen te Eine een aanvulling uit circa 1275 van een rente: “Jtem petrus quic xxxiii s. de terra nostra iuxta molam versus bolenchin.” In het renteboek van Onze-Lieve-Vrouwehospitaal van 1291 wordt deze rente van 33 s. te Eine omschreven als “An gheeraerds molen van der borch heb wi .i. half bunre lands lettelt min of lettelt mee dat es onse erue dat haut Gillis ghuse om .xxxiii. s. ende .ix. siaers in hueringen”.⁹ Gerard vander Borch zou later zijn windmolen aan het armenbestuur van Oudenaarde schenken.¹⁰ De Armenmolenwal lag hoogst waarschijnlijk op het zuidelijk tracé van de Molenwalstraat in Eine die in een rechte lijn van de Gentstraat overging op de Groenweg in Bevere.¹¹ De Armenmolenwal mag echter niet met de nabij gelegen molenwal van Bruwaan worden verward. In het pacht- en cijnsboek van hetzelfde hospitaal (1385-1411) vinden we namelijk verschillende pachten van Willem Mahieu op de Kouter te Bevere in de buurt van Bolenchy en de molenwal van Bruwaan.¹²

chi dedit .x. s supra bonarium prati quod tenebat de abbate de rubermunt ad natale” en III, 1591 (Renteboek, mei 1291, f° 28 r°). De eigendommen van de abdij van Ribemont in onze streek gaan terug op een schenking van de heer van Eine die met een dochter van de heer van Ribemont was gehuwd. Zie: CASTELAIN, ‘Ooike’, 181-182. De relatie tussen de heer van Eine en het klooster is ontstaan uit het huwelijk tussen Alard II van Eine en een dochter van Anselm II, heer van Ribemont.

8 CLAEYS-BOUUAERT, ed., ‘Het necrologium’, 88: “Obiit Hermannus Witvoghel qui contulit XII den. assignatos supra mansuram unam jacentem apud Wale, retro mansuram Oliueri de Bolenchin.”

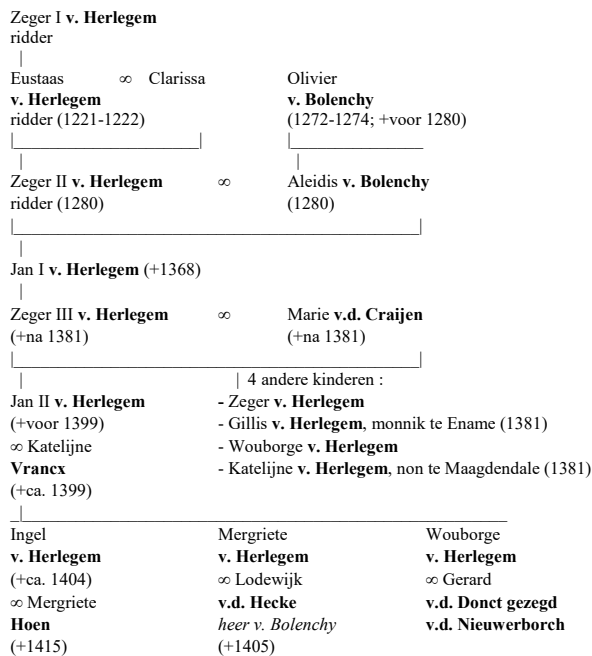
9 GYSSELING, ed., *Corpus*, I, 220 (Renteboek, mei 1272, f° 6 v°) en III, 1587 (Renteboek, mei 1291, f° 23 v°).

10 CLAEYS-BOUUAERT, ed., ‘Het necrologium’, 131: “Obiit Gerardus de Burgo qui dedit molendinum suum venti pauperibus Aldenardensibus una cum pauperibus Eynensibus.”

11 Op de Popp-kaart van Eine vindt men nog een zeer lange weg de ‘Meulewalstraat’ beginnende aan de huidige Gentstraat en die zich splitst in twee tracés die beiden verder lopen onder eenzelfde naam, waarvan de één doorloopt naar de Diepenbeek om zich te krommen en aan te sluiten op de Pruimelstraat en de ander die op het grondgebied van Bevere overgaat in de ‘Groenweg’. Het merendeel van deze straat - of eerder straten - zijn verdwenen onder het terrein van het industriepark Bruwaan. Enkel het begintracé van de Meulewalstraat, waar het huidige kerkhof van de fusiegemeente Oudenaarde zich bevindt, is behouden.

12 CASTELAIN en VAN DURME, ed., *Het pacht- en cijnsboek*, 47-48 (pacht Willem Mahieu: “Eerst een sticke an den muelen wal neffent francois crupenninx lande op deen zijde ende jans lande van den bossche op dandere zijde”, en later, “an den muelen wal van bueyerwaen tusschen franssoys crupenninx ende jans van den bossche lande,” terwijl andere pachtgoederen van Willem Mahieu lagen dan weer

Uit de bovenstaande beschrijvingen kunnen wij dus besluiten dat de goederen Olivier van Bolenchy corresponderen met de latere leengoederen van Bolenchy te Bevere. Via Zeger van Herlegem kunnen wij ook de link maken naar de latere eigenaars van het goed Bolenchy. Een volgende bekende eigenaar van Bolenchy was Lodewijk vanden Hecke (+1405), gehuwd met een dochter van Jan van Herlegem en vanaf Lodewijk vanden Hecke kunnen wij aan de hand van Rik Castelains artikel de eigenaars tot in de zeventiende eeuw volgen.¹³

Figuur 1: Stamboom van de familie Van Herlegem, eigenaars van het goed Bolenchy.

Volgens het necrologium en obituarium van Eine hadden Zeger van Herlegem, ridder en Aleidis van Bolenchy een zoon Jan.¹⁴ Zij werden herdacht op 23 of

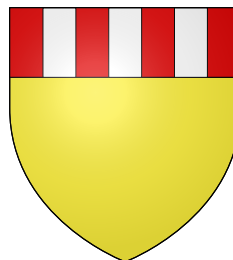
“neffnest de heltwinnighe van bollegij”; “also men van bollegij gaet”; of “bouen de groenne weghe vor Bollengij.”), 49 (pacht Pieter Mahieu, “neffnest de stede van bollengij”, “lande van bolleghij”), 50 (pacht Willem Mahieu, 1406), 71 en 72 (“vp den wech die gaet van an den muelen wal van bueyerwaen te bollengij wert”). Zie ook: VAN DURME, TWOZV: Bevere (“p(ro)pre molendinu(m) de beiderwaen versus morighem”, a° 1280; “te Bevere an bued(er)waens muelewal”, a° 1411) en Eine (een negental attestaties van armenmolenwal, onder meer: “bi der armer muelen ant putkin”).

¹³ CASTELAIN, ‘Heerlijkheden en lenen in Bevere’, 14-16.

¹⁴ CLAEYS-BOUUAERT, ed., ‘Het necrologium’, 20 (“Obiit dominus de Herleghe, Johannis filius eius et ... et domicella Aelidis eius uxor et Margareta ...”) en 86.

24 januari. Deze Jan (I) was op zijn beurt vader van Zeger (III) en via hem grootvader van Jan (II). Vanaf de generatie van deze laatste Jan (II) beschikken wij over staten van goed en verdelingen bij leven. De erfgenamen van Zeger van Herlegem en Aleidis waren ook eigenaren van de Torre te Herlegem, een heerlijkheid ter grootte van 10 bunder 1 vierendeel die van het kasteel van Gavere werd gehouden, evenals van een leen van 6 bunder te Eine-Moregem in Eine dat van de baronie van Eine werd gehouden.¹⁵

De familie Van Herlegem gaat vermoedelijk terug tot het koppel Eustaas van Herlegem fs Zeger, ridder en Clarissa.¹⁶ Eustaas was leenman van Arnulf van Landast.¹⁷ De familie kende in 1292 reeds drie takken met Zeger, Willem en Wouter die respectievelijk de tweede, derde en zesde vazal van de baron van Eine waren. De tak van Wouter van Herlegem (+1313) bezat het leen Herlegem van 14,5 bunder dat later *Craneveld* zal heten. Het familiewapen van Herlegem was een schildhoofd beladen met drie palen, een variant dus van het wapenschild van de herenfamilie van Heule, die door huwelijk afstamde van de heren van Eine.¹⁸

Figuur 2: Familiewapenschild van Heule.

Ridder Gerard de Moor en 'den lande van Bolenchi' te Eine

Werd Aleidis, vrouw van Zeger van Herlegem in alle goederen van haar vader Olivier van Bolenchy hersteld, dan was er in diezelfde periode nog een andere eigenaar van gronden die Bolenchy heetten. In een renterol van het hospitaal van Oudenaarde, ca. 1285 betaalde “Gherarde den moer .vii. d o. van den lande van bolenchi”.¹⁹ Wij kunnen Gerard de Moor identificeren als ridder en heer van Wessegem. Gerard maakt dus eveneens kans om als eigenaar van het goed Bolenchy of een deel ervan te worden geïdentificeerd. Hoewel Gerard eerder in het

15 VAN HOECKE, ‘De Eenaamse monniken’, 202-203; VERROKEN, ‘Lenen en leenmannen’, 59-61; VERGRACHT, *De oude heerlijkheden van Eine*, 81, 109-115; CASTELAIN, ‘De Stenen Man’, 65 (renteleen te Eine, 1368).

16 SAO, OA, *Archief Onze-Lieve-Vrouwehospitaal van Oudenaarde*, Charters, nr. 556 (Eustaas, leenman heer van Eine in 1221); CLAEYS-BOUUAERT, ed., ‘Het necrologium’, 26, noot 12 (Eustaas, leenman heer van Eine in 1222), 79 (vermoedelijk Eustaas vader want in het oudste handschrift: “Obiit [...] Sygerus de Erlighem et domina Clementia uxor eius et domicella Katarina uxor eius”).

17 VAN DER DONCKT, *Inventaris van het archief*, 41-42 (regist 9: a°1233).

18 VAN HOECKE, ‘De erfenis van de Vlaamse pairs’, 33-36 en 74-76. De herenfamilies van Leerne en Oostwinkel hadden een soortgelijk familiewapen.

19 GYSSELING, ed., *Corpus*, II, 1082 (Rol van renten, ca. 1285).

Ambacht van Oostburg was gevestigd en het centrum van zijn domein Wessegem te Ursel lag, moet hij in de buurt van Oudenaarde zeker goederen hebben gehad. In augustus 1298 schonk Gerard de Moor drie vierendelen meers op de Eindries aan het hospitaal van Oudenaarde en in het kapittel van Eine werd zijn overlijden op 13 oktober herdacht.²⁰ In een artikel uit 1973 over de heren van Wessegem identificeerde Roger Moelaert Elizabeth, de vrouw van Gerard de Moor met Elizabeth van Maldegem die later met Gerard van Massemen zou hertrouwen.²¹ Volgens de optekeningen van hun graftombe in de kerk van Massemen overleed zowel Gerard van Massemen als Elizabeth van Maldegem in 1326. Elizabeth van Maldegem heette daar vrouwe van Eke en Wessegem. Moelaert stelde dat er geen andere reden kon zijn geweest dan dat Elizabeth haar rechten als van vrouwe van Wessegem deed gelden door haar eerder huwelijk met Gerard de Moor. De familie De Moor (van Wessegem) trad in mei 1216 met de getuigenfiguur van *Waltheri Mauri* reeds naar voren in een oorkonde van Filips van de Wostine en in 1256 bezat dezelfde familie een tiende in Aalter. Elizabeth van Maldegem was dus een eerste maal met een invloedrijk leenman aan het voorouderlijk hof in Wostine (Aalter) gehuwd. Eke lijkt dan weer uit haar eigen patrimonium te komen.²²

Elizabeth van Maldegem, respectievelijk vrouw van Gerard de Moor van Wessegem en van Gerard van Massemen was een erfgenaam van Margareta van Bevere, vrouwe van Bruwaan. De familie Bernage kwam in de veertiende eeuw in het bezit van de motte en het leen Bruwaan door het huwelijk tussen Jan III Bernage, heer van Moen en Heuverhuus en Margareta van Maldegem.²³ Wij kunnen dus stellen dat zowel de motte Bruwaan als het belendend goed van Bolenchy via de familie van Maldegem op de respectievelijke families *Bernage* en *De Moor van Wessegem* overgingen.

20 SAO, OA, *Archief Onze-Lieve-Vrouwehospitaal van Oudenaarde*, Charters, nr. 504; CLAEYS-BOUUAERT, ed., 'Het necrologium', 65, noot 54 en 128.

21 MOELAERT, 'Wessegem en zijn heren', 209 (oorkonde, a°1216), 218 (bezittingen in het Ambacht van Oostburg) en 219 (huwelijk met Elizabeth van Maldegem, reeds in 1271 gehuwd).

22 In 2005 maakten wij nog een fout door te suggereren dat Wessegem een verschrijving voor Wannegem was. VAN HOECKE, 'Het ontstaan van Oudenaarde', 59. Intussen weten wij beter. Elizabeth van Maldegem (+1327 n.s.) was vermoedelijk gehuwd met één van de voornaamste ridders uit de omgeving van de voorouderlijke domeinen te Wostine (met foncier in Aalter). Eke behoorde dan weer tot de erfgoederen van Elizabeth zelf als erfgenaam van Margareta van Bevere en Filips van de Wostine. Het dorp Eke hing af van drie leenhoven (het Gentse Oudburg, Dendermonde en Aishove). Het deel van Aishove behoorde tot het erfgoed van Margareta, vrouwe van Bevere en Bruwaan als afstammeling van Dendermonde. Olivier III, heer van Machelen, Bevere en Aishove, zoon van Elizabeth van Wostine bleef leenheer over Eke. Zijn verre nicht Elizabeth van Maldegem bezat het leen.

23 VAN HOECKE, 'Het ontstaan van Oudenaarde', 91: aan de hand van de grafsteen van Jan Bernage en zijn vrouw Catharina de Ligne in het koor van vrouwebroeders te Brussel zien wij dat Jans grootmoeder een van Maldegem was.

Afbeelding 2: Ferrariskaart, ca. 1771-1778 : het goed Bruwaan (Barwaen) en het goed Bolenchy (Baulancij) op de zuidrand van het huidige industrieterrein De Bruwaan.

In relatie tot Gerard de Moor was er nog iets bijzonders aan de hand. In mei 1271 verkochten Gerard de Moor fs. Boudens en zijn vrouw Elizabeth aan Salomon, kapelaan te Nieuwkerke twee gemeten land in het Ambacht van Oostburg te Boyderwaen.²⁴ Ons verhaal over Margareta, vrouwe van Bevere en Bruwaan indachtig, weten wij dat zij niet alleen eigenares van de motte Bruwaan te Bevere was, maar dat haar familie ook hoogst waarschijnlijk eigenares van de motte Bruwaan in Ruiselede was. Thans, vinden wij nu nog een andere erfgename van Margareta, vrouwe van Bevere, met name Elizabeth van Maldegem met goederen in de wijk Bruwaan te Schoondijke, in het ambacht van Oostburg.²⁵ Bruwaan is *stricto sensu* geen migratietoponiem. De naam laat zich door Luc Van Durme verklaren als ‘wachter-hoop’ met als componenten ‘beiden’ in de betekenis van wachten of toeven en ‘waen’ in de betekenis van hoop, twijfel of droombeeld.²⁶ Een ander toponiem uit Schoondijke, die wij dankzij Luc Van Durme onder ogen zagen, luidt dan weer *Boeschuere*.²⁷ De moeder van Margareta van Dendermonde, die wij in ons verhaal van 2019 voor het eerst identificeerden met Margareta van Bevere, vrouwe van Bruwaan, heette Adelize van Buischeure naar een dorp op een achttal kilometer van Saint-Omer.²⁸ We vinden met andere woorden

24 MOELAERT, ‘Wessegem en zijn heren’, 212.

25 VAN HOECKE, ‘Margareta, vrouwe van Bevere’, 123-126.

26 VAN DURME, ‘Toponymische mengelingen’, 60-61.

27 Schoondijke, pas vanaf 2021 te raadplegen bij VAN DURME, TWOZV: o.m. “Boestscure”, 1265; “dit land leght in Boescure”, 1310/11. Het betreft hier de kapelaan van Nieuwkerke, ook wel Groede Oost genaamd.

28 De oudste attestaties van het toponiem Buischeure (Buysscheure, arr. Duinkerke) zijn Buiscura, 1200; Boiscure, 1210; Boiscura, 1213; Buiscore, 1221, Buschuere, 1222. Zie: GYSSELING, *Toponymisch woor-*

in Schoondijke in de vorm van twee verschillende toponiemen een dubbele vingerwijzing naar het patrimonium van Margareta van Bevere. Het opent perspectieven voor verder onderzoek.

De erfopvolging van het Land van Bolenchy van Gerard de Moor kunnen wij vrij eenvoudig volgen. Gerard de Moor was bijzonder succesvol. Als vurig aanhanger van het gravenhuis Dampierre in de strijd tegen de Franse koning mocht Gerard in 1304 mede het verdrag van Athis-sur-Orge tussen Vlaanderen en Frankrijk onderhandelen. Zijn naamgenoot en nazaat Gerard de Moor was echter minder fortuinlijk. Eind maart 1363 werd ridder Gerard de Moor samen met andere personen na een drievoudige moord door het grafelijk gerechtshof verbannen. Onderzoek wees uit dat Gerard de Moor uit weerwraak voor de terechtstelling van Jan Storm tegen een andere ridder en grafelijk ambtenaar Jan Tand had gecomplotteerd. Gerards goederen werden aangeslagen en in mei 1365 aan ridder Boudewijn, heer van Praat in vruchtgebruik gegeven.²⁹ Na het overlijden van Boudewijn van Praat in april 1372 ging het goed over op Lodewijk de Haze, een bastaard van graaf Lodewijk van Male. Lodewijk de Haze stierf bij de slag van Nicopolis (huidig Bulgarije) in 1396 zonder wettelijke erfgenamen. De heerlijkheid van Wessegem viel vervolgens toe aan Lodewijks broer Victor, een andere bastaardzoon van Lodewijk van Male.

Van Lodewijk de Haze wordt gezegd dat hij huwde met een Landast, een dochter van de heer van Eine.³⁰ Een dergelijk huwelijk tussen Lodewijk en een Landastvrouw is echter niet meer dan een doodlopende hypothese van vroegere historici die een verklaring zochten voor het feit dat een aantal leengoederen aan de Diepenbeek te Eine ressorteerden van de heerlijkheid van Wessegem (foncier in Ursel), zonder dat deze hypothese op enige historische bron of feit berustte.³¹ Jan van Landast (1285-1300), heer van Eine liet slechts twee dochters na en de pairie van Eine ging dus op een andere familie over. Vanaf de veertiende eeuw zijn de heren van Eine moeilijk te volgen, maar een huwelijk met een Landastdochter in de tweede helft van de veertiende eeuw is ongeloofwaardig.

denboek, 203; VAN HOECKE, 'Margareta, vrouwe van Bevere', 110-112.

29 MOELAERT, 'Wessegem en zijn heren', 226-227. Enkel in 1366 vinden we nog een verwijzing naar "min here Gheeraerd de Moor" als leenhouder van de Gentse Oudburg. Zie: BUYLAERT, *Repertorium*, 502-503.

30 MOELAERT, 'Wessegem en zijn heren', 227. Ook te vinden bij DE MAESSCHALCK, *De graven*, 330: "Lodewijk de Haze (getrouwd met een meisje uit het huis van Landas)", evenwel zonder verwijzing naar Eine.

31 BUYLAERT, *Repertorium*, 749-750: de auteur vermeldt wel het huwelijk met als verwijzing naar DE LICHTERVELDE, 'Les bâtards de Louis de Male', maar levert zelf geen enkele historische bron, terwijl hij deze zeker zou hebben vermeld, mocht deze ter beschikking zijn.

Wij weten intussen dat Gerard de Moor, heer van Wessegem door zijn huwelijk met Elizabeth van Maldegem zelf goederen had in de omgeving van het goed Bolenchy op de grens van Eine met Bevere en dus in de omgeving van de Diepenbeek. Wij kunnen besluiten dat het ‘lande van Bolenchy’ in de renterol van het Oudenaardse hospitaal van ca. 1285 de achterlenen van Wessegem waren.³² Volgens het leenboek van Wessegem van 1713 telde het leenhof van Wessegem 44 achterlenen waarvan slechts vier te Eine, meer specifiek aan elkaar belendend te Heuver-Eine met een totale grootte van 3 bunder 1 vierendeel 20 roeden en volgens de renteboeken van Wessegem bedroeg het totaal aan cijnsgronden 22 bunder (ca. 32 ha).³³

Personen afkomstig van de domeinuitbating Bolenchy

Naast de vermeldingen van de eigenaars Olivier van Bolenchy en Gerard de Moor, vinden we het toponiem Bolenchy terug in andere persoonsnamen. In het groot poortersboek van Oudenaarde staat er een “Emlote d’jonfrou joncwijf van Bolenchijn” als verzetten poorter van Oudenaarde en een “Woitijn van Bolenchijn” als buitenpoorter van Oudenaarde te Zingem.³⁴ In de oudste stadsrekeningen van Brugge van einde dertiende eeuw en later in de wezenboeken van 1332 en 1333 vinden we een “Boudin van Bollenchi de buetzenmakere” (beurzenmaker), gehuwd met Adelise, dochter van Wouter van Loppem en het koppel had een zoon Jan en een dochter Lijsbette die reeds met Pieter De Visch was gehuwd.³⁵ Gezien hun beroepen, waren dienstmeid Emlote en beurzenmaker Boudin ooit als dienstlui afkomstig van de landbouwexploitatie van Bolenchy te Bevere, waarop de vrijmakende stadslucht in veertiende eeuw een grote aantrekkingskracht uitoefende. Een andere poorterinschrijving van Brugge op 24 juni 1338 was bijvoorbeeld “Jan van Aerlegghem (lees Herlegem) die men heet van Aeltre, riemmakere”.³⁶ Waarschijnlijk was dat nog iemand uit

32 Er is één toponiem *keeselputte* of *kesser putte* (kerseput) dat ons op weg van de identificatie zet: één van de vier achterlenen van Wessegem te Eine was “vijf vierendeelen ende veertigh roeden lants, ghe-noempt den Keeselputte,” terwijl in de voormelde pacht van Willem Mahieu van het Onze-Lieve-Vrouwehospitaal één van partijen in de buurt van Bolenchy wordt omschreven als “item .vij vierendeel xxx roeden min jeghen den kesser putte op dende te beuere wert.” Zie: VERGRACHT, *De oude heerlijkheden*, 188; CASTELAIN en VAN DURME, *Het pacht- en cijnsboek*, 47-48. De betekenis van het toponiem kerserput is volgens Luc Van Durme *waterkersput*. Ook in zijn magistraal werk *TWOZV* vinden we attestaties van kerserput, waaronder een verwijzing uit 1472 naar het leen *kerse pit*.

33 VERGRACHT, *De oude heerlijkheden van Eine*, 187-190.

34 VAN BUTSELE, ed., *Het groot poortersboek van Oudenaarde*, 92 en 367.

35 SAB, *Wezenboeken*, 1332, s.f., 1333, f° 3 v°; WYFFELS, *De rekeningen*, I, 628, 677, 745, 747, 878, 898 en 925; II 129, 301 en 670.

36 JAMÉES, ed., *Brugse poorters*, 35.

de streek van Bevere-Eine die na een tussenstap op een ander domein van de herenfamilie van Wostine in Aalter naar Brugge was afgezakt.

Besluit: de hofstede en het land van Bolenchy

Op het einde van de dertiende eeuw ressorteerde het goed met de hofstede van Bolenchy in Bevere (in de vorm van twee achterlenen) onder de heerlijkheid van Bevere, terwijl het Land van Bolenchy in Eine als leen en cijns afhing van de heerlijkheid Wessegem met foncier in Ursel. Gezien hun gedeelde naam ‘Bolenchy’ maakten de goederen in beide dorpen in het begin van de dertiende eeuw hoogst waarschijnlijk deel uit van een gezamenlijke landbouwwuitbating en behoorden ze nog tot het allodiaal erfgoed van Margareta van Bevere, vrouwe van Bruwaan.

Dit allodiaal domein werd verdeeld onder Margareta’s erfgenamen in verschillende juridische entiteiten. Margareta’s zoon Filips verdeelde zijn erfenis onder twee dochters. De heerlijkheid van Wostine ging over op dochter Aleidis van de Wostine. De heerlijkheid van Bevere ging over op dochter Elizabeth van de Wostine die met Daneel II van Machelen was gehuwd. Daarbij werd het allodium te Bevere omgezet in een leen afhangende van de heerlijkheid van de Wostine. Zo werd de heer van Bevere leenman van de heer van Wostine. Filips’ zus Margareta van de Wostine kreeg het belendend allodium te Eine (het Land van Bolenchy – later Wessegem) en het belangrijkste achterleen van Bevere, de motte Bruwaan: beide goederen werden gevonden onder haar erfgenamen: Margareta van Maldegem, vrouwe van Bruwaan en Elizabeth van Maldegem, vrouwe van Eke en Wessegem. Of Filips’ zus ook het hof Bolenchy in Bevere in leen kreeg, is niet geweten.

Gezien het feit dat het goed Bolenchy in Bevere en het Land van Bolenchy verschillende juridische entiteiten waren en andere eigenaars hadden ten tijde van Olivier van Bolenchy en het feit dat Olivier van Bolenchy nooit een aantoonbare band heeft gehad met het *lande van Bolenchy* van Gerard de Moor, kunnen wij afleiden dat Olivier van Bolenchy als leenhouder naar zijn leengoed werd vernoemd. Of anders gesteld, het toponiem Bolenchy werd niet vernoemd naar de oudst bekende persoon met die naam, zijnde Olivier van Bolenchy in 1272, maar sloeg reeds op een ruimer gebied dan enkel zijn goed. De naam Bolenchy in Bevere en Eine is een stuk ouder dan onze Olivier!

Afkortingen

d. : denier

f° : folio

HGOKO: Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Oudenaarde

lb. : libra, pond

o. : obool

OA : oud archief

s. : schelling

s.f. : sine folio

Bibliografie

Niet uitgegeven bronnen

SAB (STADSARCHIEF BRUGGE)

Nr. 124: Wezenboeken, 1332-1349.

SAO (STADSARCHIEF OUDENAARDE)

OA, *Archief Onze-Lieve-Vrouwehospitaal van Oudenaarde*, Charters, nr. 504 en nr. 556.

Uitgegeven archivalische bronnen

CASTELAIN, R. en VAN DURME, L., (ed.), *Het pacht- en cijnsboek, bekend als het voorwaardenboek van het Onze-Lieve-Vrouwhospitaal te Oudenaarde (1385-1411)*, Gent, 2002.

CLAEYS-BOUUAERT, J., (ed.), 'Het necrologium en het obituarium van Eine (ca. 1280-15de eeuw)', *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, 144 (1978) 1-188.

DE SAINT GENOIS, J., (ed.), *Inventaire analytique des chartes des comtes de Flandre, avant l'avènement des princes de la maison de Bourgogne. Ancienne trésorie des chartes de Rupelmonde*, Gent, 1843-1846.

DE SAINT GENOIS, J., (ed.), *Monumens anciens essentiellement utiles la France, aux provinces de Hainaut, Flandre, Brabant, Namur, Artois, Liège, Hollande, Zélande, Frise, Cologne et autres pays limitrophes de l'empire*, 2 dln., Rijsel, 1782.

GAILLARD, V., (ed.), 'Chartes des comtes de Flandre autrefois déposées au

château de Rupelmonde, et récemment retrouvées aux archives de l'ancien conseil de Flandre à Gand', *Compte Rendu des Séances de la Commission royale d'Histoire*, 6 (1854) 323-434.

GYSELING, M., (ed.), *Corpus van Middelnederlandse teksten tot en met het jaar 130*, reeks I: *Ambtelijke bescheiden*, 15 dln., 's Gravenhage, 1977-1987.

JAMÉES, A., (ed.), *Brugse poorters*, deel 1: *1281-1417*, Handzame, 1974.

VAN BUTSELE, P., (ed.), *Het groot poortersboek van Oudenaarde (a°1288-a°1550) (Poorterboeken van Oudenaarde, 2)*, Handzame, 1877.

VAN LOKEREN, A., (ed.), *Chartes et documents de l'abbaye de Saint Pierre au Mont Blandin à Gand*, deel I, Gent, 1867.

WYFFELS, C., (ed.), *De rekeningen van de stad Brugge (1280-1319) (Verzameling van onuitgegeven Belgische kronieken en van onuitgegeven documenten betreffende de geschiedenis van België, 62)*, 2 dln, Brugge, 1965-1997.

Studies

BUYLAERT, F., *Repertorium van de Vlaamse adel (ca. 1350-ca. 1500) (Historische Monografieën Vlaanderen, 1)*, Gent, 2011.

CASTELAIN, R., 'Heerlijkheden en lenen in Bevere', *HGOKO*, 29 (1992) 5-38.

CASTELAIN, R., 'De Stenen Man doorgelicht via de reliëfrekeningen (1350-1405)' *HGOKO*, 30 (1993) 57-70.

CASTELAIN, R., 'Ooike, op het einde van de 16de eeuw', *HGOKO*, 43 (2006) 175-197.

DE LICHTERVELDE, P., 'Les bâtards de Louis de Male', *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 78 (1935) 48-58.

DE MAESSCHALCK, E., *De graven van Vlaanderen 861-1384*, Leuven, 2012.

GYSELING, M., *Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226)*, 2 dln., 1960.

MOELAERT, R., 'Wessegem en zijn heren', *Appeltjes van het Meetjesland*, 24 (1973) 206-238.

SABBE, J., 'De ondergang van twee Vlaamse adellijke geslachten in de 14^e eeuw: de heren van Wessegem en van Praet', *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 103 (1966) 6-23.

VAN DER DONCKT, R., *Inventaris van het archief van de Sint-Elooiskapittelkerk te Eine (Oudenaarde)*, Brussel, 1967.

VAN DURME, L., 'Toponymische mengelingen uit Oudenaardse bronnen',

HGOKO, 42-1 (2005) 31-71.

TWOZV

In opmaak, zie VAN DURME, L., 'Het Toponymisch Woordenboek van Oost- en Zeeuws-Vlaanderen. Mogelijkheden en beperkingen'. *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie*, 84 (2012) 251-270 en <http://bouwstoffen.kantl.be/tw-ozvl> (geraadpleegd op 11 nov. 2020).

VAN HOECKE, K., 'De Enaamse monniken in de late Middeleeuwen in de late Middeleeuwen (1350-1500)', *HGOKO*, 40 (2003) 115-259.

VAN HOECKE, K., 'Het ontstaan van Oudenaarde van Oudenaarde in het licht van laat-Middeleeuwse bronnen', *HGOKO*, 42 (2005) 31-153.

VAN HOECKE, K., 'Margareta, vrouwe van Bevere en Bruwaan (1192-1238), een parel aan de Oudenaardse geschiedenis', *HGOKO*, 56 (2019) 107-131.

VAN HOECKE, K., 'De erfenis van de Vlaamse pairs en de oorsprong van de familie Berthout (12de eeuw)' *HGOKO*, 57 (2020) 29-88.

VERGRACHT, P., *De oude heerlijkheden van Eine, Heurne, Mullem*, 2006.

VERROKEN, E., 'Lenen en leenmannen in Petegem en Moregem in de late Middeleeuwen (1250-1500)', *HGOKO*, 41 (2004) 5-101.

PAUL VAN PETEGHEM

Jean Barrat (1496-1576) schreef de *Relation des troubles de Gand* (1539-1540) in 1541 te Rijsel

We zijn Dr. Martine Vanwelden dankbaar voor de uitnodiging tot deze bijdrage. Zij bracht me sub rosa op de hoogte van de viering van Rik. Toen ik hem leerde kennen bij opzoekingen over de Pacificatie van Gent en over de Raad van Vlaanderen, behoorde hij tot de vier personen, aan wie ik een eerste proefschrift (vroegtijdig in mijn bezit) voor het eerst liet zien. In de cursus *Encyclopedie van de Nieuwe Tijden* (in de bibliotheken op de vierde verdieping van de Blandijnberg) leerde ik de studenten Philippe Ariès kennen en het werk van de gevierde over de kinderen en hun opvoeding in de kasselrij Oudenaarde. In deze bijdrage identificeer ik de onbekende auteur van de *Relation des troubles de Gand sous Charles-Quint*, een belangrijke tekst over de Gentse opstand waarvan de auteur tot nu onbekend bleef. Hiermee bied ik Rik een geschenk, dat de herinnering aan vervlogen dagen weer op het niveau brengt van de vroegere spontane momenten van wederzijdse behulpzaamheid en wetenschappelijke uitwisseling. Wij danken beiden, omdat een toevallige ontmoeting vroeger contact herstelde.

De opstand van Gent beschreven door Lodewijk Van Schore: identificatie I

In de vorige eeuw volgde ik in de tweede kandidatuur Geschiedenis de ‘Oefeningen Nieuwe Tijden’ te Gent. Wijlen Prof. Dr. Michel Baelde had toen de gewoonte de ‘Opstand van Gent tegen keizer Karel V’ centraal te stellen. We leerden er oud-frans lezen en werden er aan de hand van de bronnen ingeleid in diepgaande instellingengeschiedenis. In het volgende jaar startte ik onder zijn leiding een licentiaatsverhandeling over Lodewijk Van Schore. Die laatste was de auteur van het belangrijkste rapport over deze Opstand, omdat hij als raadsheer in de Raad van State het rekwisitoor en daardoor ook de uiteindelijke bestraffing voorbereidde van de stad en van de kasselrijen

c.q. het kwartier van Gent.¹ Tot 1860 werd Jean d'Hollander als de auteur van dat rapport beschouwd, omdat Cornelis Paul Hoyneck van Papendrecht in deel III, stuk 2 van zijn *Analecta Belgica* de echte auteur niet kende. Tweemaal noemde hij Jean "auctor noster" en deze zou het werk hebben geschreven in 1547.² De autograaf van Van Schore werd slechts in 1860 vanuit Wenen teruggestuurd naar het Algemeen Rijksarchief te Brussel.³ Na de terugkeer uit Oostenrijk van de minuut van het werk van Lodewijk Van Schore meldde de eerste algemeen rijksarchivaris van België, Louis-Paul Gachard, de aankomst ervan in Brussel met de naam van de echte auteur.⁴ Tot 1860 gaf hij suggesties, die in de goede richting wezen: "Selon moi, donc, le *Discours des troubles* aurait été rédigé, par ordre de la reine Marie, pour être envoyé à Charles-Quint, au moment où il traversait la France".⁵ Het duurde een eeuw voor de bestudering van dit werk.

De opstand van Gent beschreven door Jean Barrat: identificatie II

In deze bijdrage ga ik op zoek naar de auteurs van een andere tekst over de opstand van Gent, namelijk de '*Relation des troubles de Gand sous Charles-Quint par un anonyme*', uitgegeven door Gachard in 1846. Gachard verzamelde daarbij een reeks documenten, waaronder heel wat Oudenaardse stukken. Hij stelde de *Relation* voor als een anoniem stuk zonder verdere gevolgen voor de bestraffing van een bepaalde groep in de Opstand, terwijl de auteur ervan een keizerlijk standpunt innam.⁶ In Oudenaarde daarentegen was de stadspensionaris, Laurent de la Hamaide, genoemd d'Anvaing, verantwoordelijk voor een rapport, dat zijn schaduw vooruitwierp naar de Concessio Carolina van de stad Oudenaarde.⁷

Gachard heeft zijn publicatie van de *Relation* lange tijd uitgesteld om meer informatie te vinden zowel over de Opstand van Gent alsook over de auteur ervan. Daarom doorkruiste hij grote delen van Europa, op zoek in de belangrijkste archieffondsen en bibliotheken. Ziehier zijn besluit:

1 VAN PETEGHEM, *Lodewijk Van Schore*, I, 78-84 en 111-122.

2 D'HOLLANDER, *Les memoires*, 263-484.

3 ARA, *Audiëntie*, nr. 1191²⁴. Wij bedanken prof. dr. P. TRIO en dr. H. CALLEWIER voor de afbeelding bij deze bijdrage.

4 GACHARD, 'Communications', 200-202.

5 GACHARD, *Relation*, XXXVII.

6 GACHARD, *Relation*, 1-174.

7 VAN LERBERGHE en RONSSE, 'Recueil', 40-59 en 147-170.

*“ L’auteur du manuscrit ne se nomme pas et il ne fournit aucune indication qui puisse faire connaître s’il était ecclésiastique, ou laïc, officier de l’Empereur, ou simple citoyen. L’acteur, cest acteur, telles sont les expressions dont il se sert, quand il parle de lui. On ne peut douter toutefois, d’après son style et son langage, qu’il ne fût wallon, et la note que nous avons transcrite ci-dessus, permet de supposer qu’il était de Lille. Ce qui est certain, c’est qu’il fut témoin oculaire des faits qu’il raconte, au moins depuis l’entrée de Charles-Quint dans Gand ; ... ”.*⁸

Al in Gent had ik het vermoeden de auteur van de *Relation* op het spoor te zijn. De uitnodiging om de tachtigjarige Rik Castelain te gedenken met een passende blijk van empathie resulteerde in dit opstel. Het sociaal-economische aspect kreeg de laatste jaren ruimschoots aandacht. De studie van de relatie tussen Gent en de derde stad uit het toenmalige Gentse kwartier, Oudenaarde, is nog voor verbetering vatbaar. Tweemaal is een licentiaatsverhandeling te Gent aan dit onderwerp gewijd.⁹ Zelfs de toneelwereld van Oudenaarde werd vanuit Nijmegen bedacht met een proefschrift.¹⁰ De bibliografie over de Gentse Opstand groeit nog steeds: zie de bundel over het Spanjaardenkasteel.¹¹

Een eerste aanwijzing naar de auteur van de *Relation* is te vinden in de inventaris van de handschriften in de Universiteitsbibliotheek te Gent, verschenen in 1977. Daar staat bij handschrift 406, namelijk ‘*Histoire de Flandre 1060-1540. / Opstanden en oorlogen, handschrift, 16^e eeuw (1557). 8° 598 p.*’, speciaal vermeld: “Geschreven op bevel van Jean Barrat, zoon van Raas Barrat [heer van Beauregard in het Doornikse] en van Margareta van Steelandt [dochter van Jan, heer van ten Ryen en hoofdschepen van het Land van Waas]”.¹² De auteur van de *Relation* behandelt alleen de jaren 1539-1540 in zijn verhaal maar hij is zeer goed op de hoogte van de voorgeschiedenis van de stad Gent. Bovendien wordt er aangegeven dat hij in het jaar 1540 tot en met de bestraffing van Gent ter plaatse was.¹³ De auteur bevestigt vijftienmaal wat hij ziet, hoort, voelt en opzoekt. Is het mogelijk de aandachtsvelden van de auteur zo te benaderen dat hij een aspect van zijn identiteit prijsgeeft?

8 GACHARD, L., *Relation*, VIII. Zie ook 174.

9 DEPLANTER, *De magistraat te Oudenaarde* en DOESSELARE, *Twist ende groote beroerte*.

10 RAMAKERS, *Spelen en figuren*.

11 AUDOOREN en VANTOURNHOUT, *Het Spaans Kasteel, Gent*.

12 DEROLEZ, *Inventaris*, 35, hs. 406.

13 GACHARD, *Relation*, 72.

Uit de vergelijking van de *Relation* met het *Discours* blijkt dat Jean Barrat niet tot de ingewijden van Maria van Hongarije noch tot die van het keizerlijk Hof behoort, maar dat hij vanop de tweede rij aandachtig de bestraffing van de stad Gent observeert. Zo heeft hij geen besef van de activiteit van Lodewijk Van Schore, de echte specialist van de Opstand van Gent in de centrale regering. Barrat is historisch zeer goed op de hoogte en op zoek naar de laatste informatie over de stad waarvan hij houdt, maar die hij in de opstandigheid van het gepeupel afwijst.

Een volgende aanwijzing die ik op het spoor kwam, is de tekst met de geschiedenis van de Rekenkamer van Rijsel, geschreven door griffier Jean Barrat van genoemde Rekenkamer. Dit handschrift bevindt zich in het Algemeen Rijksarchief te Brussel en wel in het Fonds van de Rekenkamer onder het nummer 880.¹⁴ Daar vernemen we “que ce recoeil fut fait par Jehan Barrat, qui avait eu divers estats et offices en icelle”. De auteur schreef zijn verslag “pour memoire et par maniere de passetemps”, een uitdrukking die overeenkomt met wat in zijn rapport over Gent staat. In dezelfde inventaris komt onder nummer 1313 nog een origineel document voor van oktober 1520, dat ondertekend werd door twee commissarissen van de Rekenkamer te Rijsel: Jean Barrat en maistre Rogier des Fontaines, die in Henegouwen onderzoek doen naar de ambtenaren van de dode hand-goederen. In de inleidende nota bij deze inventaris wordt gesignaleerd dat Filip Nigri, raadsheer in de Geheime Raad te Brussel, naar aanleiding van de plechtige inhuldiging van de nieuwe ordonnantie van 5 oktober 1541 voor de Rekenkamer te Rijsel, de eed te Rijsel kwam afnemen van onder meer Jean Barrat als “maître”. In 1555 wordt Barrat na de abdicatie van Karel V bevestigd in zijn functie door Filips II als “maître extraordinaire”. Hierdoor is bewezen dat de auteur zelf keizerlijk ambtenaar was en wel in de Rekenkamer van Rijsel.¹⁵

Mireille Jean schetst de loopbaan van Jean Barrat als volgt. Hij begint in 1515 te werken in Rijsel als klerk van Guillaume de Landas en van Guillaume de Blancq. Vanaf 1519 was hij griffier in de Rekenkamer. Vanaf 1526 werd hij er auditeur. Op 25 mei 1529 huwde hij met Jeanne de Cambry uit Doornik. Vanaf 1536 was hij maître extraordinaire, terwijl hij in 1541 als meester de eed aflegde naar aanleiding van een nieuwe ordonnantie.¹⁶ Hiermee is nogmaals bevestigd dat men in de Rekenkamer vanuit de laagste posten kon opklimmen tot de hoogste, zelfs tot voorzitter van die instelling.¹⁷

14 PINCHART, en NELIS, *Inventaire*, 285.

15 PINCHART, en NELIS, *Inventaire*, 341, 23 en 27.

16 JEAN, *La Chambre des Comptes de Lille*, 283.

17 VAN PETEGHEM, *Raad van Vlaanderen*, 409, voetnoot 2314.

In de *Relation* geeft volgende omschrijving een belangrijk signaal: “ce Receul est fait en brief pour memoire en temps advenir”.¹⁸ De lezer herinnert zich de manier, waarop Jean Barrat zijn geschiedenis van de Rijselse Rekenkamer voorstelde. Deze belangstelling spoort met de faam die Jean Barrat “praefectus rationibus Philippi regis” genoot toen Hubertus Goltzius hem in 1563 samen met drie andere verzamelaars van oudheden uit Rijsel de revue liet passeren. Naast Ogier van Boesbeke, ambassadeur van keizer Ferdinand I bij Soliman, waren daar nog Alexander de Blancq, “dominus de Meurcyn” en François Bauffremez. We wisten dat Barrat hield van geschiedenis, maar ook van munten, zoals blijkt in *C. Iulius Caesar sive Historiae Imperatorum Caesarumque Romanorum ex antiquis numismatibus restitutae liber primus*.¹⁹

Uit het al genoemde handschrift van de Gentse Universiteitsbibliotheek bleek dat de moeder van Jean Barrat Margareta van Steelandt was. Uit mijn proefschrift over de Raad van Vlaanderen staat vast dat Margareta na het overlijden van haar man huwde met Lieven van Leyns en dat ze erna een derde maal huwde, namelijk met meester Karel Claissonne. Dit derde huwelijk had plaats in 1511 en Karel zou overlijden op 19 april 1540, enkele dagen vóór de proclamatie van de Concessio Carolina voor de stad Gent. Margareta zou ook haar derde man overleven.²⁰

Verder was Maria, de zus van Jean, in 1520 gehuwd met Bartholomeus van Leyns, ontvanger van exploten, Gents poorter en zoon van de al genoemde Lieven. Zoals Jean Barrat was hij als klerk begonnen in de financiële administratie en opgeklommen op de sociale ladder. Marie Barrat was 24 jaar gehuwd, toen haar man in 1544 overleed. Zoals haar moeder ging zij de weg op van drie huwelijken. Eerst hertrouwde zij met Nicolaas Claissonne in 1546, tot haar tweede man als raadsheer in de Raad van Financiën op 4 maart 1554 overleed in Antwerpen. Marie Barrat zou ten slotte huwen met mer Gelein Zeghers, heer van Wassenhove, ridder, lange tijd raadsheer in het Hof van Holland en dan korte tijd in de Raad van Vlaanderen.²¹

Jean Barrat koos zijn domicilie bij zijn zus voor zijn verblijf te Gent in 1540, hoewel hij ook bij zijn moeder en zijn tante kon verblijven. Zijn speurzin, verwondering en verontwaardiging zijn terug te vinden naar gelang de doorstane emoties en omstandigheden. Voor hem stonden de toorn van God en

18 GACHARD, *Relation*, 56.

19 GOLTZIUS, *C. Iulius Caesar*, aa III.

20 VAN PETEGHEM, *Raad van Vlaanderen*, 337-338.

21 VAN PETEGHEM, *Raad van Vlaanderen*, 410-411.

de kracht van de keizer tegenover de traditionele trots en overmoed van Gent en hij wilde een voorbeeld stellen. Gent moest getemd en vernederd worden en teruggebracht tot een gehoorzaam raderwerk in een gecentraliseerde staat, met restrictie van de kasselrijen die zich op sleeptouw lieten nemen door Gentse oproerkraaiers.

Pleidooi voor een repertorium van ambtenaren met hun handschrift

Met de voorafgaande resultaten kunnen we nog een stap verder gaan. Met de identificatie van Lodewijk Van Schore en Jean Barrat bereiken we een probleem, dat dicht bij een oplossing staat. Hoezo? Onlangs verscheen een eerste overzicht van het leven van Lambert de Briarde, president van de Grote Raad van Mechelen. Deze voorzitter liet een indrukwekkend curriculum na, maar Chris Apers, die hem nauwgezet gevolgd heeft, had veel moeite om een document te vinden waarin zijn handschrift uitvoerig voorkwam, zodat ze er niet in slaagde om met zijn handschrift als leidraad verdere informatie te ontdekken. Persoonlijke adviezen werden namelijk niet steeds ondertekend. Toch is het bekend hoe deze president in vele dossiers een hoofdrol speelde, niet in het minst in de Opstand van Gent, want Lambert de Briarde was afkomstig uit het graafschap Vlaanderen en hij kon dus als jurist ingezet worden bij de bemiddelingspogingen van de regering te Brussel, en later bij de berechting van de opstandigen.²²

De oplossing van het identificatieprobleem, waarbij eeuwenlang Jean d'Hollander foutief als auteur bekend stond, kwam er eerst in 1860, maar werd uitgediept door de kennis van de handschriften van de regeringsraden. Vele onderzoekers kennen de handschriften van de politici van de generatie waarin ze zich bekwamen. Nu is het onmogelijk om alle handschriften te kennen. Toch ligt het antwoord om de hoek. In Nederland is een seculair overzicht gemaakt van alle administratieve diensten vanaf de Middeleeuwen tot na de Franse Revolutie: *Repertorium van ambtenaren en ambtsdragers 1428-1861, samengesteld door M. Kooijmans en B. J. Ibelings; 1588-1795: samengesteld door R. G. H. Sluiter; 1795-1813: samengesteld door J. Roelevink; 1813-1861: samengesteld door M. Kooijmans*. Dat kan eenvoudig ook voor België,

22 APERS, 'Lambert de Briarde', 72-74 en 76-80 (Gent) en 79 en 94 (handschrift en handtekening).

want op onderdelen lopen die diensten parallel. Zo is “Schore, Lodewijk van (ca. 1492-1548)” al opgenomen in dit repertorium.²³ Indien de specialisten van de respectieve periodes bij alle ambtenaren van de verschillende disciplines een specimen (of enkele specimina) van hun handschrift toevoegen bij de overige gegevens, die van essentieel belang zijn en die al bestaan, dan komen soortgelijke problemen voortaan niet meer voor.

Bij dit alles gaat mijn voorkeur uit naar een overzicht van de ambtenaren van het territorium van de Nederlanden en van het Vrijgraafschap Bourgondië onder keizer Karel. Zowel Van Schore als Jean Barrat behoorden tot deze gebieden, die toen onder supervisie door gouvernantes/gouverneurs werden bestuurd. Van Schore en Barrat bouwden samen mee aan het regeringsapparaat. Nationale grenzen doorsnijden nu het vroegere territorium van keizer Karel. Willen wij recht doen aan de toen heersende normen en waarden en administratieve omschrijvingen, dan kunnen wij de gebieden die later in een ander land of regeringsverband verzeilden niet uitsluiten. Deze synchrone werkwijze is nog zelden toegepast, maar ze is de enige waarmee het mogelijk is om het beleid van Karel V in de Nederlanden en het Vrijgraafschap Bourgondië zo goed mogelijk bij de historische realiteit te laten aansluiten. Versplintering helpt ons inzicht in die staatsvorming niet. Vergelijk op dit punt het *Monasticon belge* met het *Monasticon Batavum* of zie naar de studie van de indulten. De speurtocht naar originele geschriften voor deze en vorige perioden stelt dan een aantal problemen.²⁴

In concreto kunnen we gemakkelijk een proef op de som nemen. Gachard heeft ons gesignaleerd dat de autograaf van de *Relation* zich in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel bevindt.²⁵ Covid-19 verhinderde ons een pagina uit dit handschrift te laten opnemen, maar de foto in bijlage geeft het handschrift van Lodewijk Van Schore. Het wordt nu eenvoudiger om het handschrift van Jean Barrat terug te vinden in de dossiers van de Rekenkamer te Rijsel, waar hij zovele jaren werkte en er zovele notities naliet. Zo wordt de eerste stap gezet naar een overzicht van de handschriften van politici, van ambtenaren en van ander personeel in dienst van de vorst. Uitbreiding van deze doelstelling is voor vele varianten mogelijk, voor de clerus, de adel (zowel mannelijk als vrouwelijk) etc. Identificatie van een auteur hoeft dan niet in eeuwen berekend worden.

23 <http://resources.huygens.knaw.nl/repertoriumambtsdragersambtenaren/1428-1861>

24 Voor een laatste biografie van de keizer: PARKER, *Emperor*, 728: Ghent, rebellion of (1539-1540).

25 KBR hs. 16884-16887.

Nieuwe inzichten dankzij nog niet gepubliceerde archiefteksten

Met het oog op Jean Barrat kunnen we dit werk niet afsluiten zonder Victor Fris te vermelden. Hij schreef het artikel ‘Le conseiller et maître des Finances Jean Barrat 1496-†1576’.²⁶ Met het oog op deze schets onderzocht hij speciaal een tekst in het stadsarchief van Gent en kwam er een interessante aanvulling op het spoor. Naar aanleiding van het overlijden op 3 april 1562 van Livine Van Steelandt, de echtgenote van Lieven van Pottelsberghe (raadsheer uit de Raad van Vlaanderen) en de toenmalige rijkste weduwe uit die Raad, bleek dat Jean Barrat erfgenaam was. Herinner u: de moeder van Jean was Margareta Van Steelandt. Margareta en Livine waren zussen en kinderen van Jan en Catharina de Neve.

Jean Barrat was namelijk niet verplicht issuerecht²⁷ te betalen, omdat hij op 19 januari 1573 nog zijn domicilie had bij mevrouw van Wassenhove, d. i. Marie Barrat, zijn zus. In zijn verzoek tot vrijstelling schrijft hij:

*“Ik koos haar huis bij het Carmerklooster uit als mijn domicilie in de periode van de opstand van Gent. Toen “ma bonne mère” overleed in 1542 werd mij geen issuerecht gevraagd. Ik was geen “bourgeois forrain”, maar bovendien “officier domesticque” en als vorstelijk ambtenaar “quicte et exempt” voor stedelijke belastingen. Nu vraag ik de schepenen van de Keure hetzelfde bij het overlijden van mijn tante Livine.”*²⁸

Op 2 april 1573 kreeg Jean zijn akte van vrijstelling.²⁹

De Raad van Vlaanderen bewaart verder de borgstelling van Lieven Van Pottelsbergh en Karel Claissone voor de aanstelling in 1518 van Jean Barrat als ontvanger van de Pieter Masieres brieven.³⁰ Als Jean in 1523 buitengewoon klerk van de Rekenkamer te Rijsel wordt genoemd, stelt dezelfde Karel Claissone zich borg voor hem als ontvanger van de espargne.³¹ Telkens is de nauwe familieband cruciaal.

²⁶ FRIS, *Le conseiller*, 50-53.

²⁷ VANDEN HANE, *Costumen*, 12 en art. 64 bij 125 en 141.

²⁸ SAG, reeks 93, register QQ, f° 397 r°-399r°.

²⁹ RAG, *Familie Borluut*, nr. 468.

³⁰ RAG, *RV* 957, f° 158 r°-v° en 177 r°.

³¹ RAG, *RV* 958, f° 121 v°.

De stadsrekening van Gent uit 1540 bevatte, zo stelde ik al vorige eeuw vast, de naam van Jan “Baraet” als commissaris voor de wetsvernieuwing. Ik omcirkelde deze naam in mijn nota’s met rode viltstift, want hij paste niet in de volgende reeks: op 20 juni 1540 ondertekenden Adriaan de Croy, Hughes de Grammez, Pieter Tayspil als commissarissen voor de wetsvernieuwing de Gentse rekening. De vierde commissaris, Jean Barrat, tekende niet.³² Toen Karel V op woensdag 12 mei doorreisde van Gent naar de abdij van Baudelo, werd Jean Barrat alleen voorzien op de vierde plaats, een plaats die daarvóór zelden door de echte titularis van het commissariaat voor de wetsvernieuwing werd ingenomen.

Nog enkele tips voor verdere studie

Met het oog op verdere studie zal het onderwerp van de dialectologie nog een bijzondere plaats innemen. Spontaan noteerde ik vele termen, die een bijzonder licht werpen op de taal van de auteurs. De uit Rijsel afkomstige Barrat is goed op de hoogte van Gentse begrippen en uitdrukkingen, maar weet ook dat Lodewijk van Male in Rijsel begraven is. Er is interessant vergelijkingsmateriaal met de uit Leuven afkomstige Van Schore, die tussen de originele bronnen in het Frans teksten moet vertalen voor de verbindingsstukken, en met de slechte vertaling in het Frans door Joos de Damhouder.³³ Wellicht bieden Barrat en Van Schore in hun taalkundige aanpak en inhoudelijke verwerking verdere informatie over hun identiteit. Gachard sprak over de stijl en taal van Barrat, toen hij zei dat de auteur niet een Waal was, maar de dialectologen zullen hier nog veel nuancering kunnen aanbrengen.³⁴

Een allerlaatste suggestie zij hier nog aangestipt. De gevierde weet ongetwijfeld niet dat ik een tweede maal promoveerde. In het tweede proefschrift legde ik de nadruk op de wederzijdse betrekkingen tussen de paus en keizer Karel V op het terrein van de zorg voor de zielen. In het kader van dit opstel rijst de vraag welke invloed de wereldlijke vorst heeft uitgeoefend op de benoemingspolitiek van de geestelijkheid in Vlaanderen. Zo werd het Sint-Baafskapittel te Gent grondig omgeturnd in keizerlijke zin.³⁵ Heeft de keizer zijn indulten en andere geestelijke privileges ook aangewend om invloed uit te oefenen op de geestelijkheid van Oudenaarde? In hoeverre was de invloed van de wereldlijke vorst debet aan religieuze desintegratie?³⁶

32 SAG, *reeks 400/47*, f° 115 r°-v°.

33 STRUBBE, ‘Joos de Damhouder’, 24-25.

34 GACHARD, *Relation*, VIII.

35 VAN PETEGHEM, *De Nederlanden*, 328-329.

36 MICHEM, ‘Parochiegeestelijkheid’, 109-157. De overdruk kreeg ik op 23 februari 1976. Zijn

Besluit

In het geval van Lodewijk Van Schore was de kennis van zijn minuut de sleutel tot de identificatie. Deze kennis werd versterkt door Van Schore die zichzelf in zijn *'Discours'* vermeldde, zij het niet als de auteur. Hij was beroepsmatig verbonden met de centralisatie. Als keizerlijk ambtenaar informeerde hij de keizer in Spanje over de fouten van Gent en bracht hij de Gentenaars op 25 april 1538 het antwoord van de keizer. Gelukkig waren er nog speciale archieffondsen aanwezig, waarbij de minuut als basis voor verdere studie diende. Het was ideaal dat zowel kladexemplaren en netexemplaren voorhanden waren, want het netexemplaar was toen vaak geschreven "par main de secrétaire". Van Schore schreef regelmatig het kladexemplaar van de brieven van Maria van Hongarije. Zijn rapport is doorspekt met authentieke teksten en hij hield het dossier op orde tot de keizer kwam.³⁷ Kennis van de hulpwetenschappen, vooral archief- en bibliotheekinformatie, paleografie en oud-frans waren onmisbaar.

Bij Jean Barrat hadden we zijn geschrift nooit bewust opgezocht of gezien. Bij Barrat is de identificatie nu aannemelijk gemaakt, terwijl die voor Van Schore onomstotelijk vaststaat. Grondige studie van het leven van Jean Barrat gekoppeld aan de kennis van verschillende instellingen effende de weg naar de oplossing. De herhaalde lectuur van de bron zorgde voor betere vertrouwdsheid met zijn standpunten. In de *Relation* gaf de auteur in vijftien passages deels zijn mening of gevoelens te kennen, maar bronnen met de naam van de auteur gaven een aanwijzing en het handschrift gaf de doorslag. Zonder het vertrouwen van dr. Martine Vanwelden en zonder de jarige Rik Castelain was het nooit gelukt.

Gentse kroniekschrijvers stonden met de mond vol tanden, vertrouwden weinig toe aan het papier of hielden zich opvallend stil.³⁸ Regeren bestaat erin keuzes te maken. Keizer Karel temde de stad Gent en schonk zijn vertrouwen aan de stad Brussel als draaischijf van de centralisatie en liep voor in de weg naar het hoofdstedelijk gewest, c.q. de Europese metropool. Hij bestrafte de illusie van Gent om haar pretenties van hoofdplaats met een

"Biografisch Repertorium van de priesters van het bisdom Gent in de achttiende eeuw" was toen gedeponseed in het archief van het Bisdom.

37 VAN PETEGHEM, *Lodewijk Van Schore*, I, 120-121.

38 VAN BRUAENE, *De Gentse memorieboeken*, 242-258.

kwartier. In die zin verdrong hij de stad en kasselrij van Kortrijk naar een onderdeel van de provincie West-Vlaanderen, want zo lagen de verhoudingen vóór de Opstand van Gent: kasselrij van de Oudburg, de steden en kasselrijen Kortrijk, Oudenaarde, Dendermonde, Aalst, Geraardsbergen, Ninove, de Vier Ambachten en het Land van Waas: een gebied, groter in omvang dan de huidige provincie Oost-Vlaanderen.³⁹ Voor vele hier gesignaleerde problemen ligt de sleutel op de unieke keizerlijke weg van Spanje door Frankrijk naar de Nederlanden, zijn doortocht in Brussel en zijn aankomst in zijn geboortestad. In Brussel bespraken de hoofdpersonen Karel V, zijn zus Maria en Nicolaas Perrenot de Gentse Opstand: Bourgondiërs, denkend aan “Brussel als centrum zoals Rome” of nog “De Charles de Gand à Charles de Bruxelles”. Voor de geschiedenis ervan en voor schriftelijke documenten moest men terug naar het lid van de Raad van State, Lodewijk Van Schore, die het vorstelijk standpunt tegen Gent jaren had gevolgd, terwijl hij tegelijkertijd de aanhechting van het hertogdom Gelderland en het graafschap Zutphen (1528-1543) voorbereidde. Zo werd hij in 1540 beloond met het voorzitterschap van de Geheime Raad. Als Brabander promoveerde hij zijn vriend tot de eerste Brabantse voorzitter van de Raad van Vlaanderen. Maarten en Willem Snouckaert werkte hij tegen, omdat ze niet in Brabant, Leuven of Antwerpen wilden wonen en werken.⁴⁰ Gent moest zoals Carthago aan de ketting gelegd worden en mocht de opgang van Brussel niet dwarsbomen. Gentenaars klommen nog in de hiërarchie bij de gratie van Brussel. In de daaropvolgende maanden begon Jean Barrat in Rijsel met zijn verhaal over de Opstand van Gent. Rijsel zou tot Lodewijk XIV een Franstalige stad blijven in de Nederlanden tot de Fransen ermee dreigden om de handschoen = gant = Gent in te nemen, wat ook gebeurde.

39 In artikel 65 van de *Concessio Carolina* werd Gent absoluut getemd: GACHARD, *Relation*, ij en 148.

40 VANDERMEERSCH, P., ‘Een uitzonderlijk ego-document’, 224, noot 113.

Bibliografie

Bronnen

Onuitgegeven:

Algemeen Rijksarchief, Brussel

ARA, *Audiëntie* 1191²⁴: Documents concernant les troubles de Gand : 1)
Lodewijk Van Schore, Discours des tourbles advenus en la ville de Gand l'an
XVc XXXIX.

Brussel, KBR, handschriftnr. 6333 (16884-16887): Jean Barrat, Histoire des
troubles de Gand en 1540.

Stadsarchief Gent

SAG, reeks 93, *register QQ* en reeks 400, *stadsrekening* 47: 1539-1540.

Rijksarchief Gent

RAG, *Raad van Vlaanderen*, willige condemnatiën, nrs 957-958

Uitgegeven:

DE LA HAMAIDE, DICT D'ANVAING, L., 'Recueil et advertisement des affaires
avenues depuis nagaires en la ville d'Audenarde, en l'an trente et neuf',
Audenaerdsche Mengelingen 1 (1845) 40-59 en 147-170.

D'HOLLANDER, J., *Les memoires de Jean d'Hollander, chanoine de Sainte
Waudru, sur la Revolte des Ganthois en l'an 1539 contre Charle V.
Empereur des Romains & Monarche des Espagnes, leur legitime Seigneur,
ecrit l'an 1547 ex ms. Bibliothecae D. Joannis Baptistae Achillis Godefroy,*
(Analecta Belgica, III, 2), Hagae Comitum, 1743, 263-484.

GACHARD, L.P., *Relation des troubles de Gand sous Charles-Quint ; suivie de
trois cent trente documents inédits sur cet événement*, (Académie royale de
Belgique. Commission royale d'histoire), Bruxelles, 1846.

VAN DEN HANE, L., *Costumen der stede ende schependom van Ghendt*, Gent,
1564.

Studies

APERS, C., 'Lambert de Briarde (ca. 1494-1557). Voorzitter van de Grote
Raad van Mechelen en raadsheer van keizer Karel', *Handelingen van de
Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen*, 122

(2019) 55-99.

AUDOORN, F. EN VANTOURNHOUT, A., *Het Spaans Kasteel, Gent. Van dwangburcht tot woonwijk*, Gent, 2018.

DEPLANTER, H., *De magistraat te Oudenaarde in de XVIde eeuw (1530-1555)*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 2 dln., Gent, 1979.

DOESSELARE, E., 'Twist ende groote beroerte'. *Opstand in Oudenaarde in 1539-1540*, onuitgegeven masterproef, Gent, 2010.

FRIS, V., 'Le conseiller et maître des Finances Jean Barrat 1496-†1576', *Bulletijn der Maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde te Gent* 1 (1919) 50-53.

GACHARD, L.P., 'Communications', *Bulletin de la Commission royale d'Histoire* série 2, 2 (1861) 200-202.

GOLTZIUS, H., *C. Iulius Caesar sive Historiae Imperatorum Caesarumque Romanorum ex antiquis numismatibus restituae liber primus*, Brugis Flandrorum MDLXIII.

JEAN, M., *La Chambre des Comptes de Lille. L'institution et les Hommes (1477-1667)*, (Mémoires et documents de l'Ecole des Chartes, 36) Paris, 1992.

MICHEM, F., 'Parochiegeestelijkheid uit het Oudenaardse tijdens het oud Regime', *Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Oudenaarde*, 18 (1975) 109-157.

PARKER, G., *Emperor. A new Life of Charles V*, New Haven and London, 2019.

RAMAKERS, B., *Spelen en figuren: toneelkunst en processiecultuur in Oudenaarde tussen Middeleeuwen en Moderne Tijd*, Amsterdam, 1996.

STRUBBE, E., 'Joos de Damhouder als criminalist', *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, 38 (1970) 1-65.

VAN BRUAENE, A.-L., *De Gentse memorieboeken als spiegel van stedelijk historisch bewustzijn (14de tot 16de eeuw)*, (Verhandelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, XXII), Gent, 1998.

VANDERMEERSCH, P., 'Een uitzonderlijk ego-document: Maarten Snouckaert (1514-1569?) over zijn jeugd, zijn opvoeding, zijn studies', *Liber Amicorum Achiel De Vos*, Evergem, 1989, 219-228.

VAN PETEGHEM, P., *Lodewijk Van Schore. President van de Raad van State en van de Geheime Raad (1540-1548)*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 2 dln., Gent, 1972.

VAN PETEGHEM, P., *De Raad van Vlaanderen en staatsvorming onder Karel V (1515-1555). Een publiekrechtelijk onderzoek naar centralisatiestreven in de XVII Provinciën*, (Rechtshistorische Reeks van het Gerard Noodt Instituut, nr. 15), Nijmegen, 1990.

VAN PETEGHEM, P., *De Nederlanden en het Vrijgraafschap Bourgondië tussen paus en keizer. De rol van het apostolische indult in de staatkundige centralisatie en desintegratie onder Karel V (1500-55-58†)*, (Serie Staat en Recht, deel 21), Deventer, 2015.

Werkinstrumenten en digitale informatie

DEROLEZ, A., *Inventaris van de handschriften in de Universiteitsbibliotheek te Gent*, Gent, 1977.

PINCHART, A. en NELIS, H., *Inventaire des archives des Chambres des Comptes précédé d'une notice historique*, tome I, Bruxelles, 1837.

VAN WERVEKE, L., *Inventaris van het archief der familie Borluut en der aanverwante families, 1347-1870*. Overdracht 1936, Gent, 1936.

‘Repertorium van ambtsdragers en ambtenaren 1428-1861’ (<http://resources.huygens.knaw.nl/repertoriumambtsdragersambtenaren1428-1861>), Geraadpleegd op 27 Oktober 2021.

MARTINE VANWELDEN

Een nieuwe blik op een aloude instelling: De Oudenaardse Coemannengulde: leden in de veertiende en vijftiende eeuw

What's in a name?

De *Coemannengulde* is ongetwijfeld één van de meest tot de verbeelding sprekende instellingen van Oudenaarde. Echter, door het quasi ontbreken van archiefmateriaal, is de gulde zelden het onderwerp van een onderzoek of publicatie. In het Oudenaardse stadsarchief biedt op het eerste zicht enkel het *Bouc van de Coemannen gulde t'Audenaerde* enige informatie.¹

Quasi iedereen is het erover eens dat met het woord *coemannen*, koopmannen wordt bedoeld. In oudere geschriften wordt aan deze betekenis een paar keren ten onrechte getwijfeld. Zo spreekt de *Chronijcke van Oudenaarde* over *goedemannen prononcé coemannen*. Raepsaet zegt dan weer ronduit dat zij die kiezen voor een vertaling door *koopmansgulde*, dwalen. Want zo stelt hij: 'de bewoners eener plaats, die in 't gemeen eene schatting opbragten, en dus een gulde uitmaakten, worden insgelijks in onze oude Nederlandsche charters commans genaamd'.² Edmond Vanderstraeten had het over *choremanni* of *keurmannen*.³

Een tweede *terminologische verwarring* rond het begrip *gulde/gulde* is volgens Paul Trio nog tot op de dag van vandaag bestaande.⁴ In een verhelderend betoog, onderscheidt Paul Trio in Vlaanderen twee grote groepen van middeleeuwse verenigingen. Een *confraternity* of broederschap richt zich exclusief op religieuze activiteiten. Een *guild* of gulde kan eveneens broederschapskennissen vertonen, maar ontstaat in wezen vanuit een economische, sociale of culturele behoefte om samen te werken.⁵

1 SAO, *Handschriften en zeldzame drukken*, nr. 57.

2 RAEPSAET, *Geschied- en oordeelkundig vertoog over de poorterijen*, 23.

3 VANDERSTRAETEN, *Recherches sur les communautés religieuses*, 2, 114.

4 TRIO, 'Confraternities as Such', 23-24.

5 TRIO, 'Confraternities as Such', 36.

Wij kiezen ervoor de *Coemannengulde* te omschrijven als een *merchant guild* ofte koopmansgilde. Deze verenigingen ontstonden in de elfde eeuw. De oudste vermelding van een koopmansgilde vinden we terug in het werk van de monnik Alpertus van Metz, *de divertate temporum*, uit de jaren 1020. Volgens monnik Alpertus waren de leden *in moribus et institutionibus* anders dan de rest van de samenleving.⁶ De oudste voorbeelden in het toenmalige Vlaanderen vinden we terug in Valenciennes (ca.1050), Saint-Omer (2de helft 11de eeuw) en Gent (ca.1060). Jean-Paul Peeters noemt deze gilden feitelijke verenigingen van het eerste uur, opgericht door *een stedelijke poorterij in wording*. Zich baserend op de bronnen van Valenciennes en Saint-Omer, omschreef hij hun doelstellingen als een manier om een monopolie te vestigen en zich te handhaven op de lokale markt. Deze werden gecombineerd met verplichte steun en solidariteit. De zorg voor de *caritas* uitte zich in een verplichte aanwezigheid bij de uitvaart van één van de leden en deelname aan kerkelijke feesten allerhande. Tenslotte omschrijft de auteur hen ook als *de kiem van een allesomvattende stedelijke vrijheid*.⁷ De meeste *merchant guilds* verloren hun origineel karakter in de dertiende en veertiende eeuw, in hun positie belaagd door de *craft guilds*, die toen hun eerste successen kenden.⁸

Van Hoorebeke maakte duidelijk dat er ook misverstanden kunnen ontstaan omtrent de term *marchand* of *merchant*, termen die het vaakst worden gebruikt om het Nederlandse *koopman* te vertalen. Leden van de gilde waren volgens hem groothandelaars, die niet zelf produceerden en enkel verkochten aan andere groothandelaars, detailhandelaars of retailers en een enkele keer aan institutionele of zakelijke partners. Consumenten konden bij hen in principe niet terecht.⁹ De Oudenaardse *Coemannengulde* hield zich, zoals later zal blijken, helemaal niet aan deze beperking. Uitzonderlijk was dit echter niet.

De Oudenaardse Coemannengulde: leden.

Voor ons onderzoek maakten we bij een eerste analyse en selectie gebruik van de uitgave van Paul van Butsele.¹⁰ Terecht schrijft de auteur in de ondertitel van zijn uitgave dat hij de bron *bewerkte* en geen letterlijke en volledige transcriptie

6 AKKERMAN, 'Het koopmansgilde van Tiel', 412-416 en 467-469.

7 PEETERS, 'Het verschijnsel der gilden en hanzen', 271-274.

8 DE MUYNCK, *Guilds, labour and the urban body politic*, 29.

9 OGILVIE, *Institutions and European trade*, 19-20.

10 VAN BUTSELE, ed., *Het Coemannenbouc of het bouc van der coemannen gulde van Oudenaarde (1343-1498-18^e eeuw)*, Handzame, 1977.

geeft van de bron. Om dit euvel te omzeilen, werd iedere verwijzing in onze tekst naar de uitgave van Paul van Butsele vergeleken met het origineel. Vooral via het oudste gedeelte van het ledenregister proberen we ons een beeld te vormen van de leden van de Oudenaardse *Coemannengulde*.¹¹ In deze fase van haar geschiedenis was de gilde vooral een instrument geworden om een sociaal netwerk op te bouwen en sociaal kapitaal te genereren voor haar leden.

Hendrik Callewier heeft voor Brugge overtuigend aangetoond dat de seculiere clerus binnen de stad allerminst een geïsoleerde groep was. Poorterschap bood clerici echter geen uitzonderlijk grote voordelen. Hun *privilegium fori* dat ervoor zorgde dat zij enkel konden berecht worden door een kerkelijke rechtbank en hun *privilegium immunitatis* dat hen grotendeels vrijstelde van belastingen, botsten met de poging van laatmiddeleeuwse steden om de toenemende fiscale druk te verdelen onder zo veel mogelijk onderdanen.¹² Het feit dat een lid van de *Coemannengulde* poorter diende te zijn, doet vermoeden dat de aanwezigheid van geestelijken in de gilde eerder uitzonderlijk was. Tussen 1343 en 1498, vonden we minstens bij 25 leden de vermelding *pape*.¹³

De aanwezigheid van de adel, de tweede stand, is via de ledenlijst minder vlot te achterhalen maar wel gemakkelijker te duiden. Uiteraard probeerde de bourgeoisie een adellijke status te verwerven maar dat betekende niet dat ze haar stedelijke rol achterliet. Omgekeerd investeerden Vlaamse edelen met behoud van hun traditionele status in het stadsleven en de stedelijke economie om hun sociale en politieke positie te behouden. Een heterogene groep was aldus actief in het urbane leven zonder het platteland te verwaarlozen want een heerlijkheid bleef het fundament van hun adellijke status.¹⁴ De *Coemannengulde* was daarbij zonder twijfel één van de plaatsen waar adellijke netwerken en stedelijke elites elkaar vonden, een toenadering die zich aftekent vanaf de veertiende eeuw.

Edelen gebruikten stedelijke sociale netwerken om hun politieke macht uit te bouwen of te bestendigen. Verwonderlijk is dit allerminst als we de cijfers bij Frederik Buylaert bekijken. Hij berekende dat na een bescheiden start (11,4%)

11 Het register is tweeledig. Het oudste gedeelte bestrijkt de jaren 1343 tot 1498. In tegenstelling tot het tweede gedeelte, bevat het oudste geen tijdsaanduidingen. Bijkomende gegevens over het lid zijn eerder beperkt, maar daarom niet altijd onbelangrijk.

12 CALLEWIER, *De papen van Brugge*, 276-279.

13 Het woord *pape* was in de middeleeuwen de algemene term voor een wereldlijke geestelijke, een priester, en stond zowel tegenover een klerk, een geestelijke die alleen de lagere wijdingen had ontvangen, als een monnik, een geestelijke die lid was van een orde.

14 In Vlaanderen berust *nobilitas* niet alleen op landbezit maar evenzeer op het bezit van heerlijke rechten.

in het derde kwart van de vijftiende eeuw, tussen 1476 en 1500 42,3% van de Oudenaardse magistraten tot een adellijke familie behoorden.¹⁵ Diezelfde netwerken konden gebruikt worden om hun economische positie te beschermen. In de late middeleeuwen was het economisch profiel van de adel een stuk veelzijdiger geworden. Vaak volstonden de inkomsten van een heerlijkheid niet om een adellijke familie een zekere welstand te garanderen. Het bezit van onroerend goed, pachten, tienden en renten kon dit enigszins compenseren.¹⁶ Handelsactiviteiten waren de adel niet vreemd. Ook indirect waren edelen betrokken bij de stedelijke economie. Alleen al door het innen van tolleren en het pachten van stedelijke accijnzen had de adel er belang bij invloed te hebben in de stad.¹⁷

Voor de identificatie van edelen lieten we ons leiden door de aanpak van Frederik Buylaert. Voor de adel, met het ridderschap gefuseerd in de late middeleeuwen, figureerden termen *mijn here*, afgekort in *mer* of *mher*. *Ridder* en *jonkheer* waren uiteraard adellijke titels. Maar ook niet-edelen werden aangesproken met *heer*. Priesters en magistratuur kregen eerder de naam *her*, voor de stedelijke elite gebruikte men de genitief *s(h)er*.¹⁸ Het onderzoek van Wendy Rogge voor de periode 1453-1500, maakte het mogelijk enige significante conclusies te formuleren met betrekking tot de aanwezigheid van de Oudenaardse politieke elite in de *Coemannengulde*.¹⁹ De auteur destilleerde uit haar prosopografie negen dominante Oudenaardse politieke families. Ze bekleedden samen voor de onderzochte periode meer dan de helft van de politieke ambten.²⁰

15 BUYLAERT, *Eeuwen van ambitie*, 280-281.

16 BUYLAERT, *Eeuwen van ambitie*, 97-99.

17 BUYLAERT, 'Lordship, urbanisation and social change', 31-46.

18 BUYLAERT, *Repertorium van de Vlaamse adel*, 11-17.

19 We maakten gebruik van bijlage 4 uit ROGGE, *De 'ledichgangers' van Oudenaarde*.

20 ROGGE, 'De politieke elite van Pamele en Oudenaarde', 223.

Familie	Aantal magistraten	Aantal ambten	Aantal leden v.d. <i>Coemannengulde</i>
Cabeliau	7	42	7
De Schietere	3	57	1
Illoers	4	38	2
Vanden Bossche	4	48	4
Vanden Heede	4	32	4
Van der Meere	10	103	9
Vander Moten	5	25	3
Van Heurne	3	34	3
Van Lummene	3	30	3
Totalen	43	409	36

Een deel van de Oudenaardse politieke elite maakte deel uit van de gilde. Maar ook adel infiltreerde soms in het stedelijk bestuur. Leden van de families Van Schorisse en Van Rokeghem waren ooit burgemeester van Oudenaarde.²¹ Adellijke families zijn eveneens vertegenwoordigd in de gilde. *Founding father* Diederik van Hamaide d'Anvaing, van Waalse afkomst en geridderd in 1379 na het beleg van Oudenaarde, dropte wettelijke nakomelingen en bastaards in de gilde.²² Opvallend is het lidmaatschap van telkens vijf bastaarden uit het huis van Maerke-van Lummene en uit het huis van Schorisse. Ook Jan van Schorisse, ridder en heer van Aishove en burgemeester van Oudenaarde (1452-1456) vonden we terug in de lijst.²³ Ook de familie van Rokegem had verschillende familieleden in de *Coemannengulde*.²⁴ De familie, mogelijk een jongere tak van de familie van Gavere, maakte in de eerste helft van de veertiende eeuw deel uit van het Oudenaardse stadspatriciaat.²⁵ Vijf maal duikt de familienaam op in het *Coemannenbouc*. De enige uit de familie die met adellijke naam en toenaam werd opgeschreven in het gildeboek is Jan

21 ROGGE, 'De politieke elite van Pamele en Oudenaarde', 205.

22 CASTELAIN, 'De familie van Hamaide d'Anvaing', 75.

23 VAN BUTSELE, ed., *Het Coemannenbouc*, 101.

24 Voor een meer volledig verhaal van de familie van Rokeghem: CASTELAIN, 'De Oudenaardse familie Van Rokeghem en haar bezittingen', 87-106. Na controle bleek iedere vermelding over deze familie in de uitgave van Paul van Butsele authentiek aan het origineel.

25 TRIO, 'De waarde van een pand', 32.

mer Pieters sone van Rokighem here van Kerchem, verblijvende in Doornik.²⁶ Naast de vele sociale tentakels naar andere adellijke families had de familie Van Rokegem ook economische belangen in Oudenaarde, als heffer van niet onbelangrijke tollén te land en te water.²⁷ In de buurt van Tussenbruggen bezat ze ook lakenramen.²⁸

Uiteraard maakten leden van de Derde Stand het gros uit van het ledenbestand. Dit was een uiterst heterogene groep. We noteerden een vijftientigtal verschillende beroepen, waaronder het beroep van *legwerker*. Legwerker was de meest gebruikte term om iemand aan te duiden die actief was in de tapijtweverij. Het begrip verwijst meestal naar een reële weefactiviteit.²⁹ Dit alles laat toe met quasi zekerheid te stellen dat ook ambachtslieden deel uitmaakten van de *Coemannengulde*. Of al deze producenten hun eigen productie ook verkochten, is een moeilijker te beantwoorden vraag. Van een aantal onder hen kunnen wij het veronderstellen. Bij Arent Vlaminck vonden we het oudste voorbeeld van overkerven (1461). Zijn gezelschap Lauwereins van Heldenberghe stond bij hem in het krijt.³⁰ Hector de Wulf en Jan van Cauborre bezaten meerdere weefgetouwen. Van Cauborre had bovendien een winkel in de Einestraat.³¹ Ook vroeg het stadsbestuur hem de lakenhalle te bekleden met (gehuurde) wandtapijten.³² Wij rekenen deze mensen tot wat we vandaag de kleinere zelfstandigen noemen. Hiermee wordt de stelling weerlegd, die stelt dat enkel *marchands* maar geen *négociants* deel uitmaakten van de gilde.

De Oudenaardse Coemannengulde en de draperie

Lectuur van het standaardwerk omtrent de Vlaamse draperie van Georges Espinas en Henri Pirenne, plaatst ons voor nieuwe vragen.³³ In de uitgave van

26 VAN BUTSELE, ed., *Het Coemannenbouc*, 72. De vermelding dat hij in Doornik verblijft staat in de marge in een ander handschrift.

27 Voor een volledig overzicht: VERROKEN, 'Een Oudenaards tolregister (1413-1416)', 73-170 en VAN HOECKE, 'Bouwstenen voor de kennis', 163-165.

28 VAN HOECKE, 'Bouwstenen voor de kennis', 113.

29 VANWELDEN, *Productie van wandtapijten in de regio Oudenaarde*, 71-72.

30 Schulden die de gezellen hadden bij hun meester worden in staten van goed meestal aangeduid als *overkerven*. Wanneer meesters voorschotten gaven aan hun gezellen op nog niet gepresteerd werk, sprak men van een *gheltkerf*. Bij een *garekerf* gaf de meester aan zijn gezelschap garen op krediet. VANWELDEN, *Productie van wandtapijten in de regio Oudenaarde*, 130.

31 Een winkel was eerder een werkwinkel waarin de nodige productiemiddelen werden opgesteld, grondstoffen werden bewaard en waar arbeidskrachten werden te werk gesteld.

32 VANWELDEN, *Productie van wandtapijten in de regio Oudenaarde*, 73-74 & 85.

33 ESPINAS en PIRENNE, (ed.), *Recueil des documents relatifs*, 272. De uitgevers maakten gebruik van een

het keureboek van 1338 vinden we onder artikel 54: ‘voert, so wie die ghevarwet ghewant recte ende in der Coemannengulde niet en ware, verbuerde 20 s. ende dlaken ofte stic verloren’. Het is de enige keer dat het woord *Coemannengulde* voorkomt in de keuretekst. Het rekken van gevold en gevevrd laken gebeurde op de ramen. Tijdens het vollen krompen de lakens, dus moesten ze weer op voorgeschreven lengte en breedte opgerek worden. Na dit proces werden de lakens gecontroleerd en naar de droogscheerder en lakenbereider gebracht. De eerste ruwde en schoor het laken, lakenbereiders persten en vouwden het na een laatste controle en het aanbrengen van een zegellood. Het product was nu klaar voor verkoop.³⁴ Het is verdedigbaar dat Peter Stabel op basis van dit artikel 54 stelt dat scheerders en lakenbereiders lid moesten zijn van de *Coemannengulde*. Wel laat de context veronderstellen dat de auteur de gilde beschouwt als een ‘overkoepelende corporatieve organisatie van de draperie’.³⁵ Elders schuift hij het ambacht van Sint-Nicasius en Sint-Catherina naar voren als ‘le grand métier de la draperie’ met daarin wevers, volders, blauwververs, scheerders en lakengereders.³⁶ Het ambacht was onderverdeeld in verschillende branches elk met hun eigen rechten en plichten en meestal daterend uit de veertiende eeuw.³⁷ Sint-Nicasius wordt voor het eerst bij naam genoemd in 1359 in de ordonnantie van de *weverien*.³⁸ De droogscheerders en lakengereders van Sint-Catharina kregen ambachtsstatuten in 1406, ter vervanging van oudere en verloren gegane statuten.³⁹ Beide beweringen hoeven niet in tegenspraak te zijn met elkaar. Terwijl de *Coemannengulde* vervelde van een orgaan van de draperie naar een sociale organisatie, nam Sint-Nicasius en Sint-Catharina in de veertiende eeuw, en wellicht zelfs vroeger, de rol op van groot ambacht van de draperie. Aanvankelijk waren er twee ambachten waarbij de scheerders en lakenbereiders, waarvan in 1338 werd verwacht dat zij lid waren van de *Coemannengulde*, deel uitmaakten van Sint-Catharina.

De kwaliteitscontrole, gebeurde volgens een draperiekeure uit 1483 door de ‘warderere ende segheleers ter cale ende in de ramen’, elk samengesteld uit een poorter, een wever, een volder en een droogscheerder. Iedere controle moest minstens door drie personen gebeuren. Belangenvermenging was uit

tekstuitgave in: VAN LERBERGHE en RONSSE, ed., *Audenaerdsche Mengelingen*, 1, 132-142 en 313-360.

Beide transcripties komen overeen met het originele manuscript.

34 HOFENK DE GRAAFF, *Geschiedenis van de textieltechniek*, 38-41..

35 STABEL, *De kleine stad in Vlaanderen*, 145.

36 STABEL, ‘l’ Encadrement corporatif’, 141-142.

37 VAN EECKHOUDT-DE JAEGHER, ‘Bijdrage tot de studie van het Oudenaardse ambachtswezen’, 85.

38 ESPINAS en PIRENNE, (ed.), *Recueil des documents relatifs*, 285-294.

39 ESPINAS en PIRENNE, (ed.), *Recueil des documents relatifs*, 299-304.

den boze, want een *warderere* mocht zijn eigen product niet beoordelen. *Wardereres* moesten jaarlijks een eed afleggen en een teken kiezen en laten registreren om te gebruiken bij het zegelen.⁴⁰

Ook in de stadsrekeningen botsten we op het begrip ‘teekenen’. Per teken kreeg de *Coemannengulde* van de stad een halve stoop wijn.⁴¹ In de rekening van 1431-1432 krijgen we voor het eerst een aantal te zien: 2786 tekens kostten de stad 557 pond (*libra* of lb.) 4 sch. (*denarii* of schellingen) (1393 stopen aan 8 s.).⁴²

Het woord ‘teeken’ heeft verschillende betekenissen, waarvan er twee volgens ons van toepassing kunnen zijn: (1) voorwerp ter aanduiding van een persoon of zijn waardigheid, functie enz.; (2) voorwerp ten bewijze dat aan zekere verplichting is voldaan, hetzelfde als bewijs of legitimatiestuk.⁴³

Er van uit gaan dat ieder lid een ‘teeken’ ontving en dat ieder ‘teeken’ bijgevolg één lid vertegenwoordigde, is een niet voor de hand liggende redenering. In het jaar 1458 bijvoorbeeld waren er gemiddeld 3726 leden⁴⁴ in een stad die toen 5337 inwoners telde.⁴⁵ De gilde rekruteerde weliswaar ook in het hinterland van de stad en ver daarbuiten. Eveneens werden vrouwen en kinderen als leden aanvaard. Het hoge cijfer maakt deze interpretatie echter weinig realistisch.

Kunnen we de tekens vergelijken met de lakenloodjes van de Ieperse draperie? Hun bruikbaarheid als kwantitatieve bron werd vaak in vraag gesteld.⁴⁶ De loodjes werden gebruikt om goede lakens te zegelen en konden op verschillende momenten van het productieproces aangebracht worden.⁴⁷ Zo konden zegels

40 VERROKEN, ‘Een Oudenaards tolregister’, 149-150: ‘Item de vors warderers also wel van der kale als vander ramen ter stont heurlieder eet ghedaen hebbende werden jaerlicx ghehouden elc te kiesene een teeken danof zij dat jaer useren sullen ende dat te slane up de seghels welc teeken men conterfaiten sal in eenen bouc ten lettrijne van scepenen propre daer toe wesende ten hende dat up in dien bij hemlieden faute ghecommitteert ware datmen in toecomende tijden weten moghe bij wien tgehebrec gheschiet ware omme dat te repareerne zoot behoort’.

41 Een stoop is een inhoudsmaat voor natte waren, vooral wijn, sterke drank, bier en azijn. Eén stoop bedroeg ongeveer 2,4 liter.

42 SAO, *Oud archief*, nr. 1148: *stadsrekeningen*, reg. 4, f° 125.

43 www.gtb.be. Zie ook: VANDERSTRAETEN, E., ‘Recherches sur les méreaux’, 30. De auteur vertaalt *loodekens* met de Franse term *méreaux*, die hij onder meer omschrijft als ‘marque de l’acquittement des marchandises ou des droits auxquelles elles étaient sujettes’.

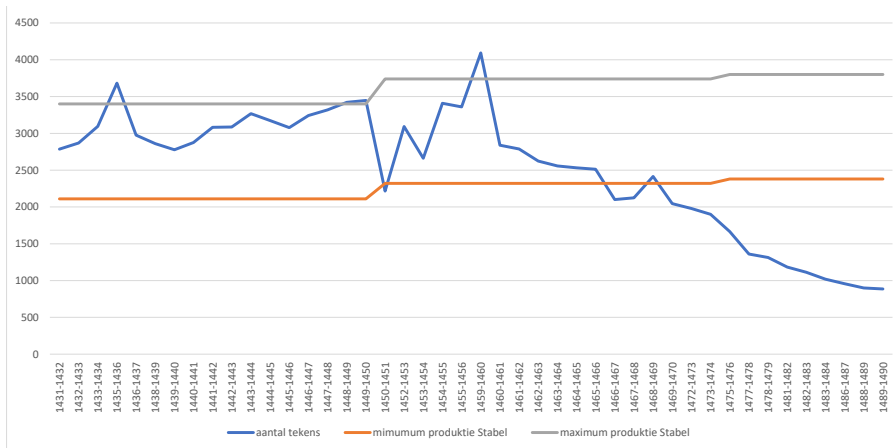
44 In de stadsrekeningen zijn de jaren 1457-1459 onleesbaar, we namen het gemiddelde voor de periode 1455-1460.

45 DHONDT, ‘Oudenaarde en het Oudenaardse’, 43. De auteur ontleende het cijfer aan: B. DE RANTERE, *Geschiedenis van Oudenaarde van 1398 tot 1468*, 111.

46 BOUSSEMAERE, ‘De Ieperse lakenproductie in de veertiende eeuw’, 131-134.

47 ENDREI en EGAN, ‘The sealing of cloth in Europe’, 48.

gebruikt worden bij het rekken van de lakens op de ramen. Moeten we in Oudenaarde misschien zoeken naar een verband met de eis uit het Keureboek van 1338, die stelt dat wie lakens rekt lid moet zijn van de *Coemannengulde*?

Figuur 1: Vergelijking tussen het aantal tekens en de productievolumes opgetekend door Peter Stabel.

We deden een steekproef en vergeleken het aantal tekens die we terugvonden in de stadsrekeningen (1431-1490) met de cijfers van Peter Stabel, een autoriteit betreffende de geschiedenis van de Oudenaardse draperie. Voor zijn cijfers maakte de auteur gebruik van de stedelijke accijnzen op de lakenproductie en lakenconsumptie.⁴⁸ Tussen 1431 en 1465 fluctueert het aantal tekens tussen de minimum- en maximum productievolumes, berekend door Peter Stabel. In deze periode wordt de bovengrens tweemaal licht overschreden. Tussen 1466 en 1469 flirt het aantal tekens met de ondergrens om vervolgens bestendig te dalen. In 1490 bedraagt het verschil tussen Stabels minimum en het aantal tekens meer dan duizend eenheden.

Zijn onze bevindingen te combineren met de gekende gegevens uit de geschiedenis van de van de Oudenaardse draperie? Een mogelijke denkpiste kregen we na de lectuur van een artikel van de hand van Oscar Mus handelend over de Ieperse nieuwe draperie en één van haar belangrijkste actoren, Pieter Lansaem. Bij de berekening van het aantal geproduceerde Ieperse lakens met behulp van de *ceuillote*, een crisisbelasting ingevoerd in 1470, stelde de auteur

48 STABEL, 'Dmeeste, oirboirlxste ende proffitelixste let ende neringhe', 131-132.

vast dat voor bepaalde periodes dit onmogelijk de totale productie kon zijn. Hij stelde dat er een onderscheid diende gemaakt te worden tussen lakens van de oude en de nieuwe draperie, waarbij men uitging van zo een accuraat mogelijk gemiddelde van de taksen en niet vanuit een egale belasting.⁴⁹ Enkele jaren later gaf Pieter Boussemaere kritiek op Stabels manier van werken bij het schatten van de omvang van de Vlaamse lakenproductie, volgens de auteur, zonder zekerheid dat in zijn cijfers alle lakensoorten waren opgenomen.⁵⁰

Zoals we hierboven stelden, was de *Coemannengulde* in haar oorsprong onlosmakelijk verbonden met de Oudenaardse draperie. In de door ons bestudeerde periode, primeerde echter het sociale karakter maar enkele reminiscenties aan vroeger bleven bestaan. Het gebruik van tekens, die werden aangebracht op het laken en waarop men de hoeveelheid wijn berekende, die de leden jaarlijks ontvingen, ontstond ten tijde van de klassieke draperie. Merktekens werden op verschillende momenten van het productieproces aangebracht. Het een en ander laat vermoeden dat hierbij het zegel werd gebruikt, dat werd aangebracht op het moment dat het laken op de ramen werd gerekt. Zoals we aantoonen, begon de nieuwe draperie, die onder meer gebruik maakte van Spaanse wol, aan haar opmars. De verkoop van deze lakens kwam quasi volledig in handen van de Duitse hanze. Omdat op dat moment *Coemannengulde* en draperie reeds ver uit elkaar waren gegroeid, werd deze productie niet meegenomen in het bepalen van het aantal tekens, die recht gaven op wijn. Als deze hypothese klopt, dan zien we in de grafiek hoe de nieuwe draperie meer en meer de bovenhand haalt op de klassieke draperie. De cijfers van Peter Stabel blijven daarbij overeind en zijn niet in tegenspraak met onze bevindingen. Onze cijfers nuanceren meer. Zo kan men duidelijk de gevolgen aflezen voor de klassieke draperie van het tijdelijk vertrek van de Oosterlingen uit Brugge (1451-1457) en de manier waarop met het handelsverbod werd omgegaan. Verder onderzoek valt buiten het bestek van dit artikel maar de gedurfde stelling geeft er wel de aanzet toe.

De Oudenaardse Coemannengulde: een poortersboek?

In zijn commentaar op de gebeurtenissen van 1478 schrijft Bartolomeus de Rantere: ‘coopmannengulde, alsnu genoemd poortერიj’.⁵¹ Ook Jan Jozef

49 MUS, ‘Pieter Lansaem, promotor van de nieuwe draperie’, 69-72.

50 BOUSSEMAERE, ‘De Ieperse lakenproductie’, 131.

51 SAO, *Decanaal archief*, Kroniek De Rantere, 3.

Raepsaet beweerde dat het *Coemannenbouc* het oudste poortersboek van Oudenaarde was. Een zekere band met de poorterie is onmiskenbaar. Het *Struuckboek* dat in 1550 werd begonnen, is als het ware een verzameling van stambomen, waarmee een persoon zijn verworven poorterschap met behulp van opeenvolgende generaties kon bewijzen. Eerdere inschrijvingen van voorouders werden daartoe gehaald uit een ouder poortersboek en uit het *Guldebouc* of het *coemannenbouc*. Daarbij werd een persoon aangeduid als *poorter en guldevrij*.⁵² In het octrooi van 1484 stelt men duidelijk dat men ‘ghewone es geweest tontfane poorters ende poortressen van onser voors. stede die poorters of poortressen waeren by ghiften van onsen voorsaten van der wet of by gheboorten ende anders gheen personen’.⁵³ Blijkbaar was de gilde niet toegankelijk voor poorters van *versitte* of verzetten poorters. Deze groep poorters diende zich in te schrijven bij de schepenen en werd pas na één jaar en één dag *vier ende kersse gheberrent* te hebben binnen de stadsmuren, toegelaten tot de poorterie.⁵⁴ Driemaal werd in de ledenlijst van het guldeboek een naam doorstreept omdat de man in kwestie slechts verzetten poorter was.⁵⁵

Bovenstaande bedenkingen brachten ons bij de Gentse ‘broederscepe ofte gulden, ghenamte poerterije’. De voornaamste Gentse families maakten er deel van uit. Frans de Potter zag deze poortersgilde als een restant van een vroegmiddeleeuwse koopmansgilde.⁵⁶ Die visie wordt betwist maar vast staat dat vanaf de veertiende eeuw elk archivalisch spoor van deze gilde ontbreekt. Vertrouwd met de middeleeuwse verenigingen, bracht Paul Trio de *poerterije* in de zestiende eeuw onder bij de Gentse broederschappen.⁵⁷ Meer dan waarschijnlijk bewandelde de Oudenaardse *Coemannengulde* dezelfde weg.

De Oudenaardse Coemannengulde en de stad

Heel wat historici, over generaties heen, zagen een band tussen het stedelijk bestuur en de *merchant guilds*. Omdat zij niet enkel streefden naar het beschermen van hun handelsbelangen maar evenzeer gebaat waren met een

52 VAN BUTSELE, ed., *Poorterboeken van Oudenaarde*, XVII-XXIII.

53 VAN LERBERGHE en RONSSE, ed., *Audenaardsche Mengelingen*, 2, 487. De originele tekst is als los manuscript terug te vinden in het stadsarchief van Oudenaarde onder het nummer 978/III/20. De tekst werd ook opgenomen in de stadsrekeningen.

54 Een overzicht van de poorterlijke statuten bij: CASTELAIN, ‘De Oudenaardse poorterie’, 137-175.

55 VAN BUTSELE, ed., *Het Coemannenbouc*, 55, 98 en 153.

56 DE POTTER, *Gent van de vroegsten tijd tot heden*, 226.

57 TRIO, *De Gentse broederschappen (1182-1580)*, 108-110.

goed georganiseerde stedelijke samenleving, is het inderdaad niet ondenkbaar dat de aloude koopmansgilden aanvankelijk ook een bestuurlijke rol vervulden. Zo werd het saldo van de rekeningen van de gilde van Saint-Omer gebruikt om straten, poorten en versterkingen te onderhouden. Inkomsten vond men onder meer in de lakenhalle.⁵⁸ Ook toen deze gilden onder het gezag werden geplaatst van een stedelijk magistraat en een *etatisering* zich voltrok, bleef het stadsbestuur vaak rekruteren onder de leden van de gilde.⁵⁹ Recent stelden ook Erik Verroken en Wim Blockmans dat de *coemannen* van Oudenaarde zetelden in de vroegste schepenbanken.⁶⁰

Stadschroniqueur Bartolomeus de Rantere laat het verhaal van de *Coemannengulde* beginnen in 1275, enkel verwijzend naar het handschrift van den Broeke: 'in dit jaer begon haer begin te nemen tot Audenaerde de coemannen of goemannen gulde. De zelve bestond uijt de edelste en notabelste persoonen der stad en wierden gemeenelijk de gulde spooren genoemd en dienden in alle voorvallen de Vlaemsche Vorsten voor lijfwacht'.⁶¹ Hij stelt de gilde gelijk aan de poorterij en laat ze in die hoedanigheid in het jaar 1437 optreden met hun vaandel, naast de schuttersgilde van Sint-Joris, aan de rechterzijde van het Vlaams banier.⁶² Over de daaropvolgende decennia is niks geweten. Archivalisch doet de *Coemannengulde* haar herintrede bij de aanvang van de 15de eeuw.

De bewaard gebleven Oudenaardse stadsrekeningen starten in het jaar 1406. Reeds daar vinden we bij de uitgaven een rubriek 'van al de kosten van de coepmansgulde benevens de baten van *maercken* en *vierdoncken*'.⁶³ Deze laatsten waren duidelijk inkomsten, in de oudste stadsrekeningen opgetekend zonder verdere specificatie. De stadsrekening van 1431-1432 licht als eerste een tipje van de sluier.⁶⁴ Dat jaar bedroegen de inkomsten 55 pond par. Daarvoor betaalden 21 *marken* elk 33 sch. 4 den. (samen 35 pond par(isis) en 48 kinderen elk 8 sch. 4 den. (samen 20 pond par.).

58 VAN WERVEKE, *De Gentsche stadsfinanciën*, 19-21. Zie recent: BLOCKMANS, W. 'The impact of urban elites', 141: 'the broad variety of institutional settings on a territorial land interregional level, initiated by mercantile groups in the most dynamic centres of the Low Countries'.

59 WYFFELS, *De Vlaamse hanzen opnieuw belicht*, 6-7.

60 VERROKEN, 'De oudste ambtelijke bescheiden', 58; BLOCKMANS, W. 'The impact of urban elites', 145.

61 DE RANTERE, *Geschiedenis van Oudenaarde van 621 tot 1397*, 74.

62 DE RANTERE, *Geschiedenis van Oudenaarde van 1398 tot 1468*, 64 en 106.

63 SAO, *Oud archief*, nr. 1148: *stadsrekeningen*, reg.1 f° 21.

64 SAO, *Oud archief*, nr. 1148: *stadsrekeningen*, reg. 4, f° 125.

Kinderen betaalden dus één vierde (een *vierendonck*) van een *mark*.⁶⁵ Met een gemiddelde van 65 kinderen per jaar voor de gedocumenteerde periode van 1431 tot 1453 en een mediaan op 59 kunnen we hun bijdrage eventueel interpreteren als een soort inkomgeld. Deze hypothese is moeilijker te handhaven voor de *marken*. Kan men hier opteren voor een soort lidgeld als voor de gedocumenteerde periode gemiddeld minder dan 9 betalingen per jaar geregistreerd werden?⁶⁶ Bovendien wordt in diezelfde periode nog eens apart melding gemaakt van welgeteld twintig personen die de gilde kochten. Bij deze laatsten zou men wel kunnen spreken van inkomgeld, ook al werden in bijna de helft van de onderzochte jaren geen kopen gemeld. Deze mensen hadden wel een centje veil voor het lidmaatschap. Zij betaalden acht pond par., een beduidend hoger bedrag dan de eerder besproken inkomsten.

De jaarlijkse opbrengsten werden in mindering gebracht bij de kosten die de stad maakte voor de *Coemannengulde*. Nooit waren deze opbrengsten hoog genoeg om deze kosten te dekken. De kosten correct analyseren is door de aard van de bron niet mogelijk. Soms werd één enkele totaalsom vermeld. Bedragen werden willekeurig gedetailleerd of samengevoegd. De grootste kost voor de stad was ongetwijfeld de halve stoop wijn per teken. Verder waren er voor drie religieuze instellingen jaarlijks een vast aantal stopen wijn voorzien: 18 stopen voor Maagdendale, twaalf stopen voor het Hospitaal en acht stopen voor de Minderbroeders. Er was ook een traditie van twee maaltijden. De eerste had plaats op de zaterdag dat de gildewijn werd geproefd.⁶⁷ De tweede maaltijd was op maandag, de dag waarop de ongelden werden verpacht.⁶⁸ Op de kerf van de stad stonden verder een aantal stopen wijn, die werden gedronken bij de maaltijden. Heel wat gegadigden, schepenen, oppervoogden, schepen- en voogdenklerken, de hoogbaljuw, de ontvanger, de presentmeester, de messagier en de goede lieden van de rade, mochten aanschuiven aan tafel. Ten jare 1453 was hun aantal opgelopen tot 38.⁶⁹ Tenslotte kregen de twee

65 Het begrip 'mark' moeten we hier allicht interpreteren als handelsmerk, *signum* ofte 'teyken der coypluyde' (www.gtb.be). Hiermee kunnen enkel mannen worden bedoeld want in het ledenregister vinden we: 'dit zijn wedewen dien de gulde bleven es van haren mannen, vrouwen ende ioncfrouwen die in de gulde zijn ghegaen met haren vierdoncken'. Zie: VAN BUTSELE, ed., *Het Coemannenbouc*, 165. Een mark was oorspronkelijk ook het gewicht van de hoeveelheid zilver waaruit een munt werd geslagen. Zie: AERTS, 'De techniek van de muntfabricage', 350-353. In de dertiende en het begin van de veertiende eeuw kwamen in Vlaanderen regelmatig betalingen in marken voor (met dank aan Prof. Paul Trio voor deze aanvulling).

66 De mediaan is kleiner dan 6.

67 SAO, *Oud archief*, nr. 1148: *stadsrekeningen*, reg. 1bis, f° 25.

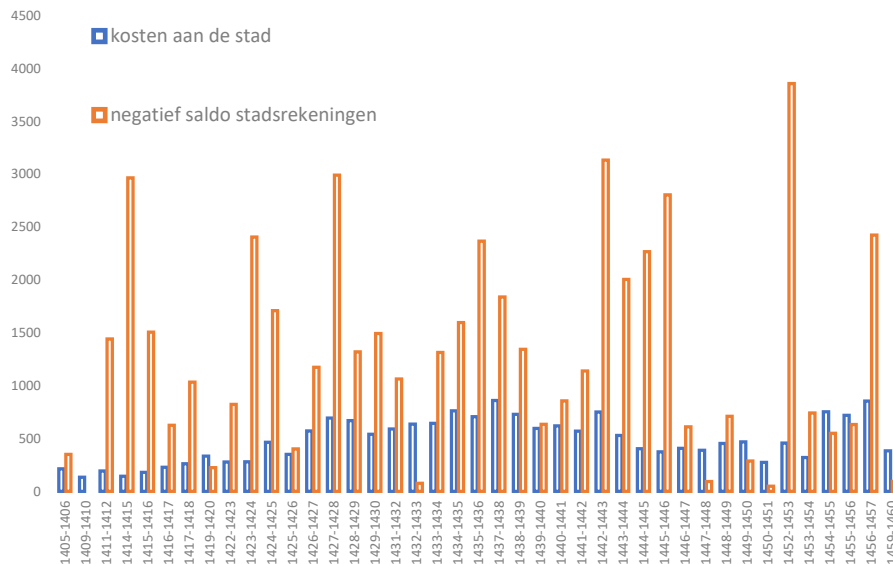
68 SAO, *Oud archief*, nr. 1148: *stadsrekeningen*, reg. 10, f° 185.

69 SAO, *Oud archief*, nr. 1148: *stadsrekeningen*, reg. 8, f° 191.

gildemeesters respectievelijk acht en vier pond en was er een soort *drinkgeld* voor de kinderen voorzien.⁷⁰

De Oudenaardse Coemannengulde in de problemen

Met de hete adem van het rebelse Gent in de nek, investeerde Oudenaarde in de eerste helft van de vijftiende eeuw heel veel geld in verdedigingswerken om uiteindelijk te kunnen uitgroeien tot een krachtige Bourgondische vesting.⁷¹ Het is dan ook niet verwonderlijk dat de stad, op enkele uitzonderingen na, telkens weer werd geconfronteerd met een deficit, zoals blijkt uit de grafiek.⁷² Meer dan eens was de verkoop van lijfrenten een laatste redplank en een manier om snel aan liquide middelen te komen.⁷³

Figuur 2: Kosten ten laste van de stad uitgedrukt in ponden paris

70 SAO, *Oud archief*, nr. 1148: *stadsrekeningen*, reg. 5, f° 92v°: 'beelchiere ande kinderen in hofscheden'. Voor de interpretatie: VIAENE, 'Beelchiere – bellechiere', 114-116.

71 HAEMERS en DE JAEGER, 'In den tijt dat de stede van Audenaerde beleit was', 104.

72 De cijfers van de stadsrekeningen werden ontleend aan: DE JAEGER, M., *Sociaal-economische structuren te Oudenaarde*, 246-249.

73 DE JAEGER, M., *Sociaal-economische structuren te Oudenaarde*, 46-48.

In de tweede helft van de jaren vijftig werd de *Coemannengulde* geconfronteerd met de gevolgen van de penibele situatie waarin de Oudenaardse stadskas zich bevond. De gilde en de jaarlijkse kosten die ze meebracht voor de stad, kwamen in het oog van de storm. Tussen 1454 en 1457 nam deze uitgavepost een hoge vlucht met respectievelijk 752, 719 en 854 pond par.⁷⁴ Ten jare 1457 en op bevel van de magistraat liet de *Coemannengulde* gedurende tien jaar geen nieuwe leden toe en één maaltijd werd geschrapt. De wijn die jaarlijks werd gegeven moest 'den lichsten ende minsten prys ...die in de stede wesen sal oft dat men buten daer copen soude'. De weddden van de gildemeesters, schepenklerken en presentmeester voor een totale waarde van 16 pond par. werden afgevoerd.⁷⁵

Maar de moeilijkheden bleven duren. In 1479 werden de kerf van de stad, de wijn aan de kloosters en de maaltijd geschrapt omdat de stad geld nodig om fortificaties te bouwen.⁷⁶ Ten jare 1484 richtten de schepenen van Oudenaarde met succes een vraag aan Filips de Schone om opnieuw leden toe te laten tot de gilde, op advies van Daneel van Schorisse, schildknaap en baljuw van Oudenaarde en van de president en de leden van de Raad van Vlaanderen. Rechten die aan de stad niks kostten, bleven behouden. Om welke rechten het gaat weten we niet precies. In het octrooi van 1480 is er slechts sprake van één: 'vryheden en preëminencien als in de lazarij binnen der zelve onser stede, daer inne nyemene de provene hebben en mach hy en zy poorter, wesende in de voorseide gulde'.⁷⁷ De maaltijd werd afgeschaft en nieuwe leden maakten niet langer aanspraak op het vierendeel wijn.⁷⁸ Met deze beslissing verdwenen langzaam maar zeker de stadsrekeningen als bruikbare informatiebron voor ons onderzoek. Uit het ledenregister blijkt dat nog tot het laatste kwart van de achttiende eeuw leden werden aangenomen. Nieuw aangenomen personen verklaarden 'dat sij gheenen wijn en hebben sullen tot anders up gheordonnert wert'.

74 Voor de periode 1405-1460 bedroeg de mediaan ca. 464 pond par.

75 VAN LERBERGHE en RONSSE, ed., *Audenaerdsche Mengelingen*, 2, 483-484.

76 VAN LERBERGHE en RONSSE, ed., *Audenaerdsche Mengelingen*, 2, 486.

77 De lazarij stond onder het toezicht van de stad en was enkel toegankelijk voor poorters. Zij duikt in 1207 voor het eerst op in de archieven. Na een grondig onderzoek in Doornik, kregen leprozen een woonst en een *provende* toegewezen. In de vijftiende eeuw bestond die laatste uit veertien tot veertig sch.par., tweehonderd takkenbossen, een halster tarwe en een koppel kapoenen. Op feestdagen was er een extra *pitance* of traktatie van een stoop wijn. Zie: WALTERS, 'De lazarij van Audenaerde', 13-23; VANDERSTRAETEN, *Recherches sur les communautés religieuses*, 2, 89-94.

78 VAN LERBERGHE en RONSSE, (ed.), *Audenaerdsche Mengelingen*, 2, 486-489. De auteurs ontleenden de tekst aan de stadsrekeningen. Stadsarchivaris Stijn Lybeert vond de originele oorkonde terug: SAO, *Oud archief*, nr. 978/III/20, *privilegiën der stad Oudenaarde: confirmatie van de privilegiën der stad Oudenaarde, met betrekking tot jurisdictie over haar poorterij*.

Besluit

De heropleving van de handel in de elfde en twaalfde eeuw betekende de doorbraak van de *merchant guilds*. Sheilagh Ogilvie zich baserend op Peter Stabel, stelt dat in Oudenaarde groothandel en kleinhandel elk aparte verenigingen hadden. Toch erkent ze het bestaan van *gemengde gilden*.⁷⁹ Uit ons onderzoek blijkt dat we de Oudenaardse *Coemannengulde* in de veertiende en vijftiende eeuw als dusdanig mogen omschrijven. Voor de koopmansgilden was het zeer belangrijk dat ze konden onderhandelen met de lokale overheid over fiscale en juridische afspraken. Die overheid moest ervoor zorgen dat de kooplui op de meest efficiënte manier konden handel drijven. De meerwaarde die aldus werden gecreëerd voor de begunstigden, recupereerde de stad via belastingen op de rug van de hele stedelijke gemeenschap.⁸⁰ De aanvankelijke rol van de *merchant guilds* werd ingeperkt met de komst van permanente markten en individuele handelaars met rechtspersoonlijkheid.⁸¹ Toch bleef de Oudenaardse *Coemannengulde* overeind. Wellicht bleef zij zorgen voor het zielenheil van haar leden, afgaande op de traditie om aan drie religieuze instellingen jaarlijks wijn te schenken. Daarnaast fungeerde ze vooral als sociaal netwerk, waarbij ze hun oorspronkelijk rekruteringsveld verruimde. In zekere mate bleven gilde en magistraat op elkaar aangewezen.⁸² Die evenwichtsoefening hoefde immers niet per se economisch te zijn. Als dit evenwicht echter werd verbroken, dan greep de benadeelde partij in. Zo werden de voorrechten, die de *Coemannengulde* ontving van de stad, afgeschafte wanneer bleek dat de gilde enkel maar een *lastpost* was.

79 OGILVIE, S., *Institutions and European trade*, 22.

80 OGILVIE, S., *Institutions and European trade*, 161-162.

81 GELDERBLOM, O., 'The decline of fairs and merchant guilds', 210-215.

82 OGILVIE, S., *Institutions and European trade*, 417-418.

Lijst met afkortingen

HGOKO Handelingen van de geschied- en oudheidkundige kring van Oudenaarde.

SAO Stadsarchief Oudenaarde

Bibliografie

Onuitgegeven bronnen

SAO, *Decanaal archief Sint-Walburga*, Kroniek De Rantere, deel 3.

SAO, *Handschriften en zeldzame drukken*, nr. 34 en 57.

SAO, *Oud archief*, nr. 24: *acten en contracten*.

SAO, *Oud archief*, nr. 241/1: *Chronijcke van Oudenaarde*.

SAO, *Oud archief*, nr. 877: *oppervoogden, Z3: staten van goed Oudenaarde*.

SAO, *Oud archief*, nr. 877: *oppervoogden, Z8/2: bescheiden allerlei*.

SAO, *Oud archief*, nr. 954/01: *poortერი: Struuckboeck*.

SAO, *Oud archief*, nr. 954/59: *poortერი: Keureboek*.

SAO, *Oud archief*, nr. 978/III/20: *privilegiën der stad Oudenaarde: confirmatie van de privilegiën der stad Oudenaarde, met betrekking tot jurisdictie over haar poortერი*.

SAO, *Oud archief*, nr. 1026/105: *Renten, rentebrieven, lijfrenten: register van renten 1363-1576*.

SAO, *Oud archief*, nr. 1148: *stadsrekeningen*, reg. 1-17.

Uitgegeven bronnen

BONENFANT P., BARTIER J. en VAN NIEUWENHUYSEN A., (ed.), *Ordonnances de Philippe le Hardi, de Marguerite de Male et de Jean sans Peur, 1381-1419*, deel 2 : *Ordonnances de Philippe le Hardi et de Marguerite de Male du 17 janvier 1394 au 25 février 1405*, Brussel, 1974.

DE RANTERE B., *Geschiedenis van Oudenaarde van 621 tot 1397*, DE SMET M. en DHOOP E., (ed.), Oudenaarde, 1986.

DE RANTERE B., *Geschiedenis van Oudenaarde van 1398 tot 1468*, M. DE SMET en TACK D., (ed.), Oudenaarde, 1986.

ESPINAS G. en PIRENNE H., (ed.), *Recueil des documents relatifs à l'histoire de l'industrie drapière en Flandre*. (Koninklijke commissie voor geschiedenis, reeks in 4), deel 1, Brussel, 1906.

VAN BUTSELE P., (ed.), *Het Coemannenbouc of het bouc van der Coemannen gulde van Oudenaarde (1343-1498- 18de eeuw)*, Handzame, 1977.

VAN BUTSELE P., (ed.), *Poorterboeken van Oudenaarde, deel 1: Struuckboek (begonnen in 1550), (Poorterboeken van de Zuidelijke Nederlanden, 2)*, Handzame, 1966.

VAN LERBERGHE L. en RONSSE J., (ed.), *Audenaerdsche Mengelingen*, deel 1, Gent, 1845.

VAN LERBERGHE L. en RONSSE J., (ed.), *Audenaerdsche Mengelingen*, deel 2, Gent, 1846.

VAN LERBERGHE L. en RONSSE J., (ed.), *Audenaerdsche Mengelingen*, deel 4, Gent, 1850.

VAN LERBERGHE L. en RONSSE J., (ed.), *Audenaerdsche Mengelingen*, deel 6, Gent, 1854.

Studies

ABRAHAM-THISSE, S., 'Le commerce des draps de Flandre en Europe du Nord: faut-il encore parler du déclin de la draperie flamande au bas moyen-âge?' in: BOONE, M. en PREVENIER, W., (red.), *La draperie ancienne des Pays-Bas: débouchés et stratégies de survie (14e-16e siècles)*, Leuven, 1993, 167-206.

AERTS, E., 'De techniek van de muntfabricage in de Zuidelijke Nederlanden tot het einde van de 18de eeuw' in: HALLEUX, R., VANDERSMISSEN, J. en TOMSIN, PH., (red.), *Geschiedenis van de techniek in België. De pre-industriële periode, (Les Éditions de la Province de Liège, 13) deel 2*, Luik, 2015, 335-356.

AKKERMAN, J.B., 'Het koopmansgilde van Tiel omstreeks het jaar 1000', *Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis*, 30-4 (1962) 409-471.

BLOCKMANS, W., 'The impact of urban elites' political participation on economic policy in the Low Countries 1100-1600' in: BLONDÉ, B., GEENS, S., GREEFS, H., RYCKBOSCH, W., SOENS, T. en STABEL, P. (red.), *Inequality and the city in the Low Countries (1200-2020), (Studies in European urban history (1100-1800), 50)* Turnhout, 2020, 141-152.

BLONDÉ, B. e.a., 'Samenleven in de stad: sociale relaties tussen ideaal en realiteit', in: VAN BRUAENE, A.L., BLONDÉ, B. en BOONE, M., (ed.), *Gouden*

eeuwen. *Stad en samenleving in de Lage Landen 1100-1600*, Gent, 2017, 77-120.

BOUSSEMAERE, P., 'De Ieperse lakenproductie in de veertiende eeuw opnieuw berekend aan de hand van de lakenloodjes', *Jaarboek voor middeleeuwse geschiedenis*, 3 (2000) 131-161.

BUYLAERT, F., *Eeuwen van ambitie. De adel in laatmiddeleeuws Vlaanderen, (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie van België voor wetenschappen en kunst, nieuwe reeks, 21)*, Brussel, 2010.

BUYLAERT, F., 'Lordship, urbanisation and social change in late medieval Flanders', *Past & Present*, 227-1 (2015) 31-75.

BUYLAERT, F., 'Memory, social mobility and historiography. Shaping noble identity in the Bruges Chronicle of Nicholas Despars († 1597)', *Revue Belge de philologie et d'histoire*, 88 (2010) 377-408.

BUYLAERT, F., *Repertorium van de Vlaamse adel (ca.1350-ca.1500), (Historische monografieën Vlaanderen, 1)*, Gent, 2011.

CALLEWIER, H., *De papen van Brugge: de seculiere clerus in een middeleeuwse wereldstad*, Leuven, 2014.

CASTELAIN, R., 'De familie van Hamaide d'Anvaing, eigenaars van het goed Ter Beke in Elsegem (15de-16de eeuw), in: STOCKMAN, L, en VANDERMEERSCH, P. (ed.), *Liber Amicorum Achiel de Vos*, Evergem, 1989, 75-80.

CASTELAIN, R., 'De heren van Aishove in de 15de eeuw', *Jaarboek Heem- en geschiedkundige kring 'Hultheim'*, (2016) 11-15.

CASTELAIN, R., 'De Oudenaardse familie Van Rokeghem en haar bezittingen', *HGOKO*, 23 (1986) 87-106.

CASTELAIN, R., 'De Oudenaardse poorterij (tot de 16de eeuw). Statuten en toepassingen in stad en kasselrij', *Jaarboek van de Geschied- en Heemkundige Kring De Gaverstreke*, (1975) 137-175.

DE JAEGER, M. *Sociaal-economische structuren te Oudenaarde in de XIVde en XVde eeuw*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Gent, 1973.

DE MUYNCK, B., *Guilds, labour and the urban body politic. Fabricating community in the Southern Netherlands, 1300-1800, (Routledge Research in Early Modern History)*, New-York en Londen, 2018.

DE MUYNCK, P., 'Het stedelijk archief van Audenaerde. Een woordje daarover aan de Audenaerdsche bevolking, voorloopige inventaris naar de bestaande aanduidingen van het archief der Audenaerdsche gilden, neringen en officiën', *H.G.O.K.O.*, 8 (1931-1934) 117-164 en 189-243.

DE PAUW, N., 'Gustave van Hoorebeke herdacht in de koninklijke Vlaamse academie den 18 maart 1914', *Verslagen en mededelingen van de koninklijke Vlaamse academie voor taal- en letterkunde*, 2 (1914), 261-265.

DE POTTER, F., *Gent van den vroegsten tijd tot heden*, deel 3, Gent, 1886.

DESSI, R. en PICCOLO, S., 'Merchant guilds, taxation and social capital', *European Economic Review*, 83 (2016) 90-110.

DESSI, R. en OGILVIE, S., *Social capital and collusion: the case of merchant guilds*, *Cambridge Working Papers in Economics, Faculty of Economics*, Cambridge, 2004.

DHONDT L. 'Oudenaarde en het Oudenaardse in de 16^e eeuw' in ROBYN, L., *Historie van de ketterij te Oudenaarde*, Oudenaarde, 1982, 5-80.

DONCHE, P.A., *Edelen, leenmannen en vorstelijke ambtenaren van Vlaanderen, 1464-1481-1491*, Berchem, 2012.

ENDREI, W. en EGAN, G., 'The sealing of cloth in Europe, with special reference to the English evidence', *Textile History*, 13-1 (1982) 47-75.

GELDERBLOM, O., 'The decline of fairs and merchant guilds in the Low Countries (1250-1650)', *Jaarboek voor Middeleeuwse geschiedenis*, 7 (2004) 199-230.

HAEMERS, J. en DE JAEGHER, L., 'In den tijt dat de stede van Audenarde beleit was. De politieke en militaire geschiedenis van Oudenaarde op de kentering van Middeleeuwen en Nieuwe Tijden', *H.G.O.K.O.*, 46 (2009) 96-116.

HOFENK DE GRAAFF, J.H. *Geschiedenis van de textieltechniek*, Amsterdam, 1992.

MUS, O., 'Pieter Lansaem, promotor van de nieuwe draperie te Ieper in de tweede helft van de 15e eeuw', *Handelingen van het genootschap voor geschiedenis*, 130 nr.1-2 (1993), 61-88.

OGILVIE, S., *Institutions and European trade. Merchant guilds, 1000-1800*, (*Cambridge studies in economic history, second series*), Cambridge, 2011.

PEETERS, J.-P., 'Het verschijnsel der gilden en hanzen in de middeleeuwse steden in de Nederlanden', *Revue belge de philologie et d'histoire*, 62-2 (1984) 271-288.

RAEPSAET, J.J., *Geschied- en oordeelkundig vertoog over de poorterijen of gemeententen der Nederlanden*, (*Verhandelingen van de maatschappij der Nederlandse letterkunde te Leiden*, 3-2) Leiden, 1824.

RAMAKERS, B.A.M., *Spelen en figuren. Toneelkunst en processiecultuur in*

Oudenaarde tussen Middeleeuwen en Moderne Tijd. Een wetenschappelijke proeve op het gebied van de Letteren, Amsterdam, 1996.

ROGGE, W. *De 'ledichgangers' van Oudenaarde. Een onderzoek naar de politieke elite van Oudenaarde tijdens de Bourgondische periode (1453-1500)*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Gent, 2000.

ROGGE, W. 'De politieke elite van Pamele en Oudenaarde tijdens de Bourgondische periode (1453-1500)', *HGOKO*, 38 (2001) 167-270.

STABEL, P., *De kleine stad in Vlaanderen (14de-16de eeuw). Bevolkingsdynamiek en economische functies van de kleine en secundaire stedelijke centra in het Gentse kwartier (14de-16de eeuw) (Verhandelingen van de koninklijke academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België. Klasse der letteren, 156)*, Wetteren, 1995.

STABEL P., 'Dmeeste, oirboirlixste ende proffitelixste let ende neringhe. Een kwantitatieve benadering van de lakenproductie in het laatmiddeleeuwse en vroegmoderne Vlaanderen', *Handelingen van de maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent, nieuwe reeks*, 51 (1997) 113-153.

STABEL, P. *Dwarfs among giants. The Flemish urban network in the late Middle ages*, (Studies in urban social, economic and political history of the medieval and modern Low Countries, 8) Leuven & Apeldoorn, 1997.

STABEL, P., 'l' Encadrement corporatif et la conjoncture économique dans les petites villes de la Flandre Orientale: contraintes ou possibilités?' in: LAMBRECHTS, P. en SOSSON, J.-P.(eds), *Les métiers au moyen-âge. Aspects économiques et sociaux. Actes du colloque internationale de Louvain-la-Neuve 7-9 octobre 1993*, (Publications de l'institut d'études médiévales. Textes, études, Congrès, 15), Louvain-la-Neuve, 1994, 335-348.

TRIO, P., 'Confraternities as Such, and as a template for guilds in the Low Countries during the medieval and the Early Modern period' in: EISENBICHLER, K., (ed.), *A companion to medieval and early modern confraternities*, (Brill's companions to the Christian tradition, 83), Leiden, Boston, 2019, 23-41.

TRIO, P., *De Gentse broederschappen (1182-1580)*, (Verhandelingen der maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent, 16) Gent, 1990.

TRIO, P., 'De waarde van een pand te Oudenaarde in 1386 en de schenking van enkele fragmenten van het Rijmboek van Martijn van Torhout', *HGOKO*, 52 (2015) 23-34.

VAN BUTSELE, P., 'De heren van Pamele-Oudenaarde', in: *Gedenkboek 750 jaar Pamelekerk Oudenaarde*, Oudenaarde, 1985, 55-86.

VAN DER MEERSCH, D.J., 'Kronyk der rederykkamers van Audenaerde', *Belgisch museum voor de Nederduitsche tael- en letterkunde en de geschiedenis des*

vaderlands, 7 (1843) 15-72.

VANDERSTRAETEN, E., *Recherches sur les communautés religieuses et les institutions de bienfaisance établies à Audenarde depuis le XIIe siècle jusqu'à la fin du XVIIIe siècle*, 2 delen, Oudenaarde, 1858.

VANDERSTRAETEN, E., 'Recherches sur les méreaux d'Audenarde et d'Eyne', *Revue de la numismatique belge*, 2-1 (1851) 28-48.

VAN EECKHOUDT-DE JAEGHER, M., 'Bijdrage tot de studie van het Oudenaardse ambachtswezen in de 14e en 15e eeuw', *HGOKO*, 20 (1983) 71-93.

VAN HOECKE, K., 'Bouwstenen voor de kennis van de veertiende-eeuwse economie in Oudenaarde', *HGOKO*, 39 (2002) 111-219.

VAN HOOREBEKE, G., *De Coemannen van Audenaarde, XIVe eeuw*, Gent, 1906.

VANWELDEN, M., 'Omtrent het begin van de Oudenaardse tapijtweverij (1368-1500)', *HGOKO*, 32 (1995) 69-87.

VANWELDEN, M., *Productie van wandtapijten in de regio Oudenaarde. Een symbiose tussen stad en platteland (15e tot 17e eeuw)*, (*Studies in social and economic history*, 33) Leuven, 2006.

VAN WERVEKE, H., *De Gentsche stadsfinanciën in de Middeleeuwen*, (*Académie royale de Belgique. Classe des lettres et des sciences morales et politiques. Mémoires. Collection in -8, 2e série*, 34) Brussel, 1934.

VERROKEN, E., 'De oudste ambtelijke bescheiden en literaire teksten van Oudenaarde (1189-1373)', *G|OUD, geschiedenis van Oudenaarde en omgeving*, 1 (2021) 56-74.

VERROKEN, E., 'Een Oudenaards tolregister (1413-1416): een uniek document voor de economische geschiedenis en voor de draperie in het bijzonder. Gentse schippers vervoerden in 1415 Spaanse wol', *HGOKO*, 42 (2005) 73-170.

VERROKEN, E., 'Mer Arend VI van Gavere (1387-1418) heer van Schorisse van Dieudonné en van Morcourt aan de Somme', *HGOKO*, 40 (2003) 261-410.

VERROKEN, E., 'Saladin de Stoevere (ca. 1397-1474), een Gentse schilder in Oudenaarde', *HGOKO*, 43 (2006) 37-63.

VIAENE, A., 'Beelchiere – bellechiere een oud Westvlaamse familienaam', *Biekorf*, 66-4 (1965) 114-116.

WALTERS, J., 'De lazarij van Audenaerde', *HGOKO*, 4 (1912) 11-31.

WYFFELS, C., *De Vlaamse hanzen opnieuw belicht*, (*Mededelingen van de koninklijke academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten. Klasse der letteren*, 53-1) Brussel, 1991.

ERIK VERROKEN

De familie van der Donckt, heer van de heerlijkheid Ter Donckt (Berchem, Kluisbergen)

Van bij zijn vroegste publicaties toonde Rik Castelain belangstelling voor de heren van Oudenaarde en hun leenmannen. Zijn onderzoek in het rijke Oudenaardse archief resulteerde in tal van artikels en enkele boeken. In 1985 publiceerde hij een bijdrage over de heerlijkheid Ter Donckt in Berchem (Kluisbergen). Daarin besprak hij de eerste bezitter, de familie van der Donckt. In 2015 volgde een nieuw artikel met aandacht voor de zestiende-eeuwse bezitters, de families Pielvake en de Steur, en voor twee achterlenen van Ter Donckt: Ter Nieuwerborch en Erpelgem.¹ In deze bijdrage situeren we Ter Donckt binnen het Land tussen Maarke en Ronne, bespreken we de familie van der Donckt die al voor 1291 heer was en dat bleef tot in 1434 toen Dierlay vander Donckt overleed. Tenslotte gaan we dieper in op het bezit van Mergriete Bruun, echtgenote van Gerard van der Donckt (+ 1414).

Het goed Ter Donckt

Tijdens de vijftiende eeuw waren er in de parochie Berchem drie heerlijkheden met hoge justitie: de dorpsheerlijkheid Berchem, het Caelmontbos en Ter Donckt. Ze ressorteerden onder Het Land tussen Maarke en Ronne, hun leenheer was de heer van Oudenaarde die vanaf 1225 ook baron van Pamele was.² In 1510 hingen van het leenhof van Ter Donckt achtendertig achterlenen af en dat was ook nog zo in 1685.³ Het foncier was toen nog maar dertig bunder groot, twee derden van het oorspronkelijke want tijdens de veertiende eeuw werd het goed Ter Nieuwerborch afgesplitst. Het werd een achterleen van Ter Donckt.

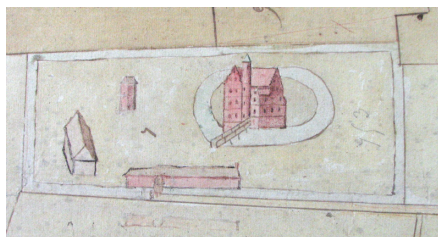
1 CASTELAIN, 'De heerlijkheid Ter Donckt te Berchem', 35-41; CASTELAIN, 'Het Goed Ter Donckt, Ter Nieuwerborch en Ter Erpelgem', 3-21.

2 CASTELAIN, 'De bezittingen en rechten van de heer van Pamele', 5-30.

3 RAG, *OA, Berchem*, nr. 1225 (Leenboek van Ter Donckt a° 1687, afschrift van 1757). Negentien lenen hadden een foncier in Berchem, acht in Nukerke, twee in Melden, drie in Ruien, drie in Amougies en twee in Kerkhove. Het achtendertigste leen Ter Lucht had geen foncier, wel een leenhof waarvan zeven lenen afhingen.

Afbeelding 1. Het Kasteel Ter Donckt ca. 1700. RAG, VZ3, Kaarten en Plannen, nr. 416, Kaartblad nr. 16

Afbeelding 2. Het Goed Ter Donckt ca. 1700. RAG, VZ3, Kaarten en Plannen, nr. 416, Kaartblad

Afbeelding 3. Goed ter Nieuwerborch ca. 1700. RAG, VZ3, Kaarten en Plannen, nr. 416, Kaartblad nr. 16

Centrum van de heerlijkheid was het goed Ter Donckt met een kasteelhoeve. Die werd opgericht op de grens van een landschap van kouters (akkers op zandleemgronden) en meersen (hooiland op kleigronden). Bouwhistorici typeren het als een laatmiddeleeuwse meerledige site met walgrachten (Afbeelding 1).⁴

De kern van deze *oude ridderhoeve* is opgetrokken in Doornikse kalksteen, ze dateert mogelijk van de dertiende of twaalfde eeuw. De kasteelhoeve die een woontoren bezat, werd in de zestiende eeuw omgebouwd: het neerhof en het goed

4 DESCHAUMES, 'Kasteelhoeve "Ter Donckt" te Berchem', 121-161.

werden verpacht, het opperhof werd een buitenverblijf (*huys van plaisance*).⁵ Het denombrement bepaalt dat de landerijen van het foncier van de heerlijkheid rondom het landgoed van Ter Donckt waren gelegen.⁶ Op een *Caerte figuratif* van ca. 1700 is het kasteel met walgracht en brug afgebeeld. Het was omgeven door een rechthoekige gracht en dito omheining met inrijpoort.⁷ Op de wal en naast de grachten waren bomen geplant, het water in de walgracht kwam van de Molenbeek die ontsprong in een bronbos hogerop. Op het landgoed was er een neerhof met schuur, stallen, duifhuis, wagenhuis en bakkershuis met oven (Afbeelding 2).⁸ Rondom het goed waren er weiden, meersen, boomgaarden enz. Een lange dreef leidde van het goed Ter Donckt naar het goed Ter Nieuwerborch.⁹ Ter Nieuwerborch was eveneens een omheind pachtgoed met een opperhof met gracht en wal en een neerhof met schuren en stallen (Afbeelding 3).

Li Signor del Donc anno 1238

De eerste vermelding van de heerlijkheid Ter Donckt dateert van 1238 toen Arnulf, heer van Oudenaarde en Arnulf van Gavere, heer van Mater, de grenzen vastlegden van hun goederen in het Land tussen Maarke en Ronne.¹⁰ Beiden behielden hun rechten op het leen van de heer van Wattripont en op het leen van de heer van der Donckt (*le Signor del Donc*), met andere woorden over de verdeling ervan bereikten ze nog geen akkoord. De heer van Ter Donckt had tal van bijzondere rechten wat hem een bevoorrechte status gaf binnen het Land tussen Maarke en Ronne.¹¹ Zo zetelden de heer en vrouw van Ter Donckt op een ereplaats in de kerk van Berchem. Bovendien was de heer van Ter Donckt schout van het Land tussen Maarke en Ronne en trad hij op als *zegger* om een uitspraak te doen over schuld en verzoening tussen partijen. Bovenal bezat hij het recht van hoge justitie dat toeliet dat hij als heer binnen zijn heerlijkheid optrad en niet de heer van Oudenaarde.

5 DESCHAUMES, 'Kasteelhoeve "Ter Donckt" te Berchem', 149-153. CASTELAIN, 'Het Goed Ter Donckt, Ter Nieuwerborch en Ter Herpelgem', 9-12.

6 "Thuus ende stede Ter Donct groot zijnde onder land, weede, water ende meersch *omtrent tvoors. huus gheleghen* dertich bunderen", SAO, OA, nr. 889: *Leenboek van het Land tussen Maercke ende Ronne (1505-1510)*, nr. 23, f° 4 r° v°.

7 RAG, OA, *Kaarten en Plannen*, nr. 416, Kaartblad nr. 16. Zie Afbeeldingen 1, 2 en 3.

8 SAO, OA, nr. 877: *Oppervoogden*, nr. Z3: *Staeten van goede*, nr. 3, f° 19 r° v°.

9 DE KEYZER, *De Lange Weg naar Khuisbergen*, 1, 222-250.

10 Lille, ADN, B 1570, f° 14 r°.

11 SAO, OA, nr. 889: *Leenboek*, 1505-1510, f° 4 r° v°; CASTELAIN, 'Het Goed Ter Donckt, Ter Nieuwerborch en Ter Herpelgem', 8-12.

Met de hoge rechtsmacht en een foncier van 55 ha bezat de heer van Ter Donckt de attributen van een edelman. Dat zijn kasteelhoeve ook nog in het landschap duidelijk zichtbaar was, zette zijn adellijk aanzien visueel kracht bij.¹² Maar hoewel de heer van Ter Donckt een adellijke status bezat, toch droeg geen enkele van der Donckt de titel van schildknaap of ridder. Tijdens de veertiende eeuw maakte de heer deel uit van de graafgezinde stedelijke elite in Oudenaarde. Mogelijk bezat hij toen al een woning op de Markt, het bestuurlijke en economische centrum van de stad.

Ter Donckt in het Land tussen Maarke en Ronne

Ter Donckt ressorteerde na 1238 onder het Land tussen Maarke en Ronne. Blijft de vraag hoe en wanneer Ter Donckt ontstaan is. Ter Donckt was gelegen binnen de parochie Berchem die voor het eerst vermeld wordt in 1119 toen Burchard, de bisschop van Kamerijk, het altaar van de kerk van Berchem aan de Sint-Diederiksabdij van Reims schonk. Die verwierf het recht op de helft van de grote tiende en het patronaatsrecht en ze was ook tiendheffer van Kwaremont en Grijskoort, toen twee afhankelijkheden van Berchem.¹³ De drie dorpen of gehuchten telden elk voldoende inwoners zodat er een kerk of kapel werd gebouwd en een tiendebelasting kon geheven worden. De eerste heren van Berchem, Grijskoort en Kwaremont droegen de namen van Berchem, van Grijskoort en van Kwaremont. Ze worden vanaf ca. 1100 in oorkonden vermeld. Hubrecht van Grijskoort en Lambrecht van Heilbroek staan al ca. 1130 geregistreerd. Honderd jaar later waren Pieter van Quaermont en Arnulf van Heilbroek vazallen van Arnulf van Gavere, heer van Mater.¹⁴ Van Ter Donckt daarentegen was er tijdens de twaalfde eeuw nog geen sprake.

Het *domein* tussen de Maarkebeek en de Ronne was waarschijnlijk altijd een *territoriaal geheel* dat bestond uit allodia en enkele grote heerlijkheden die onder het gezag van Duitse suzereinen stonden. De acht dorpen van het Land tussen Maarke en Ronne (Berchem, Zulzeke, Kwaremont, Melden, Nukerke, Etikhove, Maarke en Kerkem), vormden slechts een deel van dat domein. Hoewel ze al ca. 1100 uitgegroeid waren tot de belangrijkste woonkernen van

12 BUYLAERT, *Eeuwen van ambitie*, 47-81.

13 'Altare de Bernis cum app[endiciis] suis Quarmonie et Grigurte'. Reims, *Bibliothèque municipale*, Ms. 1602, f° 201 r° v°. DE KEYZER, *De Lange Weg naar Kluisbergen*, 2, 406-407. WARLOP, 'Wanneer vestigden de monniken van Sint-Diederik bij Reims zich te Petegem?', 389-413.

14 PIOT, *Cartulaire*, nr. 22 (1130).

het *domein* van het Land tussen Maarke en Ronne, ontstond de heerlijkheid vermoedelijk pas in de loop van de twaalfde eeuw. De dorpen kenden reeds tijdens het laatste kwart van de elfde eeuw een sterke demografische groei zodat er een kerk of kapel werd gebouwd aan wie er door Burchard, bisschop van Kamerijk, een tiendheffer werd toegewezen (1100 - 1125).¹⁵

Hoewel Ter Donckt oorspronkelijk een foncier van 55 ha had, bezat de heer geen allodium, geen molen en ook geen bos de naam waardig, goederen die veel inkomsten opbrachten aan heerlijkheden in de regio. Ter Donckt is ook nooit een bewoningskern geweest. Waarschijnlijk bezat Ter Donckt net als Wattripont voor de heer van Oudenaarde vooral een bestuurlijk en mogelijk een militair belang. Het zou dan ontstaan zijn als een versterkte site met walgracht in een uithoek van Berchem grenzend aan de Heilbroek.¹⁶ Men kan het als een enclave binnen de heerlijkheid Berchem beschouwen want ca. 1500 lagen er in de Nederdonckt en in de Heilbroek zes kleine lenen ressorterend onder Berchem. Een bevond zich bij de kasteelhoeve van Ter Donckt.¹⁷ Bovendien inde de heer van Berchem een groot deel van zijn heerlijke renten op gronden in de Neder-, Middel- en Hoogdonckt en in de Heilbroek.¹⁸ De kouters en meersen in de Donckt waren dus bezit van de heer van Berchem.

Ter Donckt lag in de *parochie* Berchem, een deel van haar grote tiende werd op het goed Ter Donckt geheven. In 1430 werden door familieleden van der Donckt ook twee lekentienden in Berchem geheven. Mergriete vander Donckt was in 1431 de bezitter van het goed Ter Nieuwerborch, een achterleen van Ter Donckt dat zelf uit drie lenen bestond: een ervan was een tiende van Berchem geheven op het goed Ter Nieuwerborch. In 1434 inde een verwant, Joos van der Donckt, jaarlijks vijf pond groten van zijn tiende in Berchem die hij in leen hield van Jan de Fastrissart, heer van Ter Donckt.¹⁹

Waarschijnlijk was Berchem in oorsprong bezit van de familie van Berchem die als getuige optrad in twaalfde-eeuwse charters van de abdij van Ename. Vermoedelijk heeft zij haar heerlijkheid Berchem (1075-1150) overgedragen aan de heer van Gavere van wie ze het nadien in leen hield. Als we vaststellen

15 BLOCKMANS en HOPPENBROUWERS, *Eeuwen des Onderscheids*, 222-228.

16 De Heilbroek is een laag gelegen gebied in Berchem dat deels ook in Kwaremont ligt en terzelfdertijd de grens vormt met Melden en Zulzeke.

17 RAG, *Fonds Pottelsberghe de la Potterie*, nr. 333.

18 RAG, *Fonds Pottelsberghe de la Potterie*, nr. 336.

19 SAG, *OA*, Reeks 330, nr. 20 (1430-31), f° 84 v°; nr. 21 (1434-1435), f° 29 v°.

dat er zich lenen en rentegronden van de heerlijkheid Berchem om en bij het foncier van Ter Donckt bevonden en er bovendien tienden van Berchem op Ter Donckt geheven werden, mogen we daar dan niet uit afleiden dat Ter Donckt oorspronkelijk van de heerlijkheid Berchem afhing? Mogelijk werd de heerlijkheid Ter Donckt voor 1200 van Berchem afgesplitst om rechtstreeks onder Maarke en Ronne te ressorteren. Familiale verzuchtingen kunnen een reden zijn om tot een afsplitsing over te gaan. Zo is het niet ondenkbeeldig dat een (bastaard)dochter van de heer van Oudenaarde huwde met de erfgenaam van Ter Donckt. Dat kan de verwantschap verklaren tussen de familiewapens van de heer van Oudenaarde en de heer van der Donckt. Het wapenschild van der Donckt wordt meestal omschreven als “gedwarsbalkt van zes stukken van keel en goud met een Sint-Andrieskruis van zilver over alles”. Volgens Paul Bergmans werd het in een *Wapenboek van Vlaanderen* afgebeeld als “gedwarsbalkt van zes stukken van keel en goud met *schuinbalk en linkerschuinbalk van zilver* over alles”.²⁰ Het wapenschild van der Donckt lijkt in elk geval afgeleid van dat van de heer van Oudenaarde (“gedwarsbalkt van zes stukken van keel en goud”). Deed zich hier eenzelfde scenario voor als bij de familie van Rokegem waar deze heer een wapenschild droeg afgeleid van dat van de heren van Gavere-Schorisse?²¹

Gerard de le Donc, 1291

Vermoedelijk was de eerste heer van Ter Donckt een lid van de gelijknamige familie van der Donckt, dus ook al in 1238. De eerste bij naam bekende heer is Gerard van der Donckt die in 1291 werd geregistreerd. Toen verkochten Jehane de Lai en haar echtgenoot Gerard dit Genoïse de Wadimont hun tiende in Kwaremont aan de abdis en het klooster van Petegem. Ze hielden de tiende in leen van Gerard van der Donckt en diens moeder. De verkoop werd goedgekeurd door leenmannen van Ter Donckt.²² Eerste leenman was Lodewijk van Kerchove die in 1291 Oudenaards poorter werd.²³ Zijn zoon Meeus huwde met de dochter van een Gerard van der Donckt die voor 1335 overleed. Wellicht was deze Gerard de zoon van Gerard van der Donckt van 1291.²⁴

20 BERGMANS & BERGMANS, *Armorial de Flandre au XVIe siècle*, nr. 319.

21 CASTELAIN, ‘De Oudenaardse familie Van Rokeghem’, 87-89.

22 VERSCHAEREN, *Inventaris van het archief van de abdij van Beaulieu te Petegem bij Oudenaarde*, nr. 14, 15.

23 VAN BUTSELE, *Groot Poortersboek*, 30 (f° 9 r°).

24 SAO, *OA*, nr. 877: *Oppervoogden/Z7: Wezerie*, nr. 114, f° 6 v°.

Gerard van der Donckt, 1350

Tussen 1336 en 1349 hielden de Gentenaars met Jacob van Artevelde Vlaanderen in hun greep. De Vlaamse graaf Lodewijk van Nevers en zijn pair, de heer van Oudenaarde, waren Vlaanderen ontvlucht. Toen de graaf in 1342 terugkeerde, plande de Oudenaardse elite een opstand om de stad te veroveren op de Gentse bezetters. Die werd verijdeld.²⁵ Bij de opstandige patriciërs waren enkele van der Donckts betrokken. Vooral een Arnoud van der Donckt was actief.²⁶

De onderwerping van een deel van Vlaanderen door de Arteveldes kaderde binnen de Honderjarige Oorlog tussen de Engelsen en de Fransen. In 1346 had de bekende veldslag te Crécy in Ponthieu plaats waar het Franse leger een zware nederlaag leed. Honderden ridders lieten er het leven, onder hen de Vlaamse graaf Lodewijk van Nevers en Willem II van Mortagne, heer van Oudenaarde. De bezetting van de Gentenaars duurde tot 13 januari 1349. Toen kreeg Lodewijk van Male formeel het bestuur over Vlaanderen terug. Echter, toen de zomer van 1349 aanving, werden de Lage Landen door een nieuw onheil overspoeld: de pest. De stad Oudenaarde lag er leeg en verlaten bij en het bestuur ging *in quarantaine*. Tussen juni 1349 en mei 1350 werden bijna geen akten in het wezerieregister opgetekend.²⁷

De in 1346 te Crécy overleden Willem II van Mortagne was de oudste zoon van Isabella van Oudenaarde en van Willem I, heer van Rumes en Tourcoing. Volgens Felix Brassart was Isabeau de Fiennes, Vrouwe van Dourier, de echtgenote van Willem II van Mortagne. Zij hertrouwde in 1349 met Robert, heer van Wavrin, Lillers en Malanoy, seneschalk van Vlaanderen, een ridder met naam en faam.²⁸ Marie van Mortagne volgde haar vader Willem II op.

Na de pestepidemie stelde Robert de Wavrin Gerard van der Donckt aan om het goed van zijn echtgenote en stiefdochter te beheren. In april 1350 verschenen beiden voor de Gentse schepenen waarbij Robert aan Gerard de

25 LUCAS, *The Low Countries and the Hundred Years' War*, 1449-1455.

26 DE PAUW, 'Audenarde sous Artevelde', 4 (1912), 155-169 en 5 (1914), 169-199.

27 SAO, OA, nr. 877: *Oppervoogden/Z7, Register van wezengoederen*, nr. 114, f° 48 v°, 52 r°.

28 BRASSART, *Une vieille généalogie de la maison de Wavrin*, 31-32. Van Butsele vermoedde dat Isabeau de Fiennes de eerste echtgenote van Willem I van Mortagne was maar die was gehuwd met Isabeau de le Wilde-Espele: VAN BUTSELE, 'De Heren van Pamele - Oudenaarde', 65.

opdracht gaf om de rekeningen van Eustaes van Patvoerde te controleren.²⁹ Vermoedelijk betrof het hier de rekeningen van het Land tussen Maarke en Ronne. De heer van Ter Donckt begaf zich toen ook naar het Duitse Heinsberg waar hij, als procurator van Marie van Mortagne, aan het leenhof van Diederik III, heer van Heinsberg en Loon, het Land tussen Maarke en Ronne verhuisde.³⁰ In juni 1350 deed Marie van Mortagne in Kortrijk manschap bij de Graaf van Vlaanderen van haar Baronie van Pamele en Robert de Wavrin huldigde er in naam van Isabeau de Fiennes dezelfde graaf van Vlaanderen.³¹

Joos van der Donckt die men heet van der Nieuwerborch

Over deze Gerard van der Donckt (1350) hebben we verder geen gegevens. In 1348 kocht zijn zoon “Joos van der Donc *Gheeraerts sone* van der Donc die men heet van der Nieuwerborch”, het poorterschap van Oudenaarde.³² Hoewel geen enkel document het expliciet vermeldt, toch weten we dat deze Joos heer van Ter Donckt was omdat zijn twee zonen Gerard (1383-1414) en Dierlay (1414-1434) heer van Ter Donckt waren. Zij staan met hun broer Jan ca. 1380 als poorter van Oudenaarde geregistreerd: “Gheerart, Jan, Dierlay, Joes kindre van der Donct die men seit van der Nieuwerborch”.³³ In 1369 was Joos schepen van Berchem.³⁴ In 1370 stelde hij zich met Gerard Ackenijns fs Jacobs, een van zijn leenmannen, borg voor Jan van der Moten.³⁵

Vanaf 1348 droegen de heren van Ter Donckt de toenaam van der Nieuwerborch. Zo kon men hen onderscheiden van andere van der Donckts zoals de tak van der Donckt alias de Jonghe.³⁶ Er was echter ook een familie van der Nieuwerborch alias van der Donckt, een verwant die toen eigenaar van het goed Ter Nieuwerborch was. Het eerst bekende lid van deze familietak was een Gerard van der Nieuwerborch die in 1386 poorter van Oudenaarde

29 “Eustaes Eustaes zone van Patvoerde, Eustaes van Patvoerde zijn zone”, VAN BUTSELE, *Het Coemantenbouc*, 27. Justaes van Platvoerde [sic] was poorter van verzitte: VAN BUTSELE, *Groot Poortersboek*, 93.

30 OPSOMMER, ‘Het Nordrhein-Westfälisches Hauptstaatsarchiv’, 170, 176 en 188.

31 ARA, *Denombrementen van de Wetachtige Kamer van Vlaanderen*, nr. 9154, f° 1 r° v°.

32 VAN BUTSELE, *Groot Poortersboek*, 73 (f° 43 v°).

33 VAN BUTSELE, *Groot Poortersboek*, 303 (f° 186 v°).

34 SAO, *OA*, nr. 889: *Pamele baronie, Goederenverdeling*, nr. 22 (1352-1394), f° 74 r°.

35 SAO, *OA*, nr. 877: *Oppervoogden/Z7: Wezerie*, nr. 114, f° 100 r°.

36 In 1396 kocht “Goessin van der Donct Jans sJonghen sone” het Oudenaardse poorterschap: VAN BUTSELE, *Groot Poortersboek*, 210 (f° 137 v°).

werd. Hij huwde met Wouborge van Erlegem.³⁷ Net na de Gentse Opstand, eind 1385 waren Gerard van der Donckt, heer van Ter Donckt, en zijn verwant Gerard van der Nieuwerborch fs. Goessins, eigenaar van Ter Nieuwerborch, allebei getuigen bij de goederenverdeling van Jan van der Moten en Kateline van Bouvelo.³⁸ De volgende bezitter van Ter Nieuwerborch, Mergriete van der Donckt, Gerards dochter, werd als een van der Donckt opgetekend zonder de toenaam van der Nieuwerborch.³⁹

De kinderen van Joos van der Donckt

Joos, de heer van der Donckt, was gehuwd met een dochter van Colart Cabeliau, heer van Mullem († 1336) (Figuur 1). Hij overleed voor 1383 want Gerard Ackenijns hield toen Ten Hove in Kerkhove in leen van zijn zoon Gerard van der Donckt.⁴⁰ In 1388 was deze Gerard erfgenaam van zijn oom Jacob Cabeliau en was hij *vriend ende maegh* van zijn kozijns Coppin en Arend Cabeliau bij het overlijden van hun vader Arend. Gerard was in 1397 ook getuige voor de erfgenamen van zijn oom Jan Cabeliau, heer van de heerlijkheid Conroet in Everbeek.⁴¹ De Cabeliau's behoorden net als de familie van der Donckt tot de trouwe vazallen van de baron van Pamele.

Gerards broer Jan was een priester. Mogelijk betreft het de kapelaan van Mergriete Dierlays, priorin van het Oudenaardse hospitaal.⁴² In de jaren 1418-1423 was deze *her Jan* tevens ontvanger van de kinderen van Jan van de Walle, heer van Morenbroek.⁴³

Toen Gerard van der Donckt in 1414 overleed had hij geen wettige kinderen en zo werd zijn broer Dierlay de nieuwe heer van Ter Donckt. De naam van de echtgenote van Dierlay is ons niet bekend maar ook Dierlay stierf zonder wettige erfgenamen. Ter Donckt ging in 1434 over op Jan de Fastrissart die in december van dat jaar als de nieuwe heer van Ter Donckt geregistreerd staat.⁴⁴ Dierlay had bij zijn overlijden wel acht bastaarden die hij een ruime

37 VAN BUTSELE, *Groot Poortersboek*, 121 (f° 70 r°); SAO, OA, nr. 877: *Oppervoogden/Z3: Staeten van goede*, nr. 2, f° 73 r° v°.

38 SAO, OA, nr. 877: *Oppervoogden/Z3: Staeten van goede*, nr. 1, f° 48 v° 49 r°.

39 BÉTHUNE DE VILLERS, *Épitaphes et Monuments*, 1, 162. SAG, OA, Reeks 330, nr. 20 (1430-31), f° 84 v°.

40 ARA, *Rekenkamer, Rolrekening hoogbaljuw van Gent*, nr. 963.

41 SAO, OA, nr. 877: *Oppervoogden/Z3: Staeten van goede*, nr. 1, f° 97 v° 98 r°; 99 r° v° 100 r°; 176 r°.

42 CASTELAIN & VAN DURME, *Het pacht- en cijnsboek bekend als het Vorwaarden bouck*, 62, 87.

43 SAO, OA, nr. 877: *Oppervoogden/Z3: Staeten van goede*, nr. 3, f° 139 v°, 140 r° v°.

44 SAG, OA, Reeks 330, nr. 21 (1434-1435), f° 29 v°.

gift van 200 pond groten Vlaams schonk.⁴⁵ Gerard had ook drie zussen. Mergriete van der Donckt was in 1414 gehuwd met Arend Blanstrain, telg van een Berchemse familie met poorters in Oudenaarde en Gent.⁴⁶ Zij overleed na 1437.⁴⁷ Mergriete had een zoon Arend, haar dochter Mergriete huwde met Ingel van Maarke. Een andere zus van Gerard was gehuwd met Jan Luuc en overleed al voor 1382. Gerard stelde zich toen borg voor hem.⁴⁸ Een derde zus was vermoedelijk een religieuze in Beaulieu te Petegem.

Mergriete Bruun, dochter van Ingel en Jehane van der Asselt

Gerard van der Donckt huwde ca. 1380 met Mergriete Bruun, dochter van Ingel en van Jehane van der Asselt. Het was waarschijnlijk een gearrangeerd huwelijk want de oom van Mergriete, Willem van der Asselt was voor 1363 gehuwd met Marie Cabeliau, ser Goesssin dochter (Figuur 1). Misschien was ook Beatrice van der Asselt die van 1363 tot 1365 priorin van het Oudenaards Hospitaal was, een tante van Mergriete.⁴⁹ De Bruuns gaan terug tot 1150 toen een Zegher Bruun al een vertrouweling was van de heer van Oudenaarde.⁵⁰ Mergrietes grootvader Jan Bruun hield het goed Ter Haverie in Moregem in leen van de heer van Ayshove. Haar grootmoeder Marie Vrancke hield in 1366 een leen in Ooike van het grafelijk leenhof de Stenen Man. Ingel Bruun was gedurende vele jaren schepen van Oudenaarde (1351-1382). In 1385 bezaten Ingel en Jehane meer dan tien lenen en verder landgoederen, erfrenten en huizen.⁵¹ Aan de basis lag hun economisch succes. Net als zijn vader Jan, zijn broer Jan en zijn zoon Jan, was Ingel een koopman.⁵² De Bruuns hadden hun winsten, vergaard door de (laken)handel, geïnvesteerd in de aankoop van lenen en erfrenten.

Een zaak is duidelijk: de schoonvader van Gerard van der Donckt was tijdens het derde kwart van de veertiende eeuw een prominent lid van de Oudenaardse stedelijke elite. De kinderen van Ingel Bruun huwden met leden van de families Cabeliau, van der Meere en van der Donckt (Figuur 1). Zoon Jan huwde met

45 SAO, OA, nr. 877: *Oppervoogden/Z3: Staeten van goede*, nr. 5, f° 196 r°.

46 Arend was schepen van Oudenaarde in 1408. VAN HOECKE, 'Regesten op de oorkonden', 67 (nr. 27).

47 "Joncfrou Blanstreyns, de weduwe van Arend, Joes dochter vander Donct", SAO, OA, nr. 877: *Oppervoogden/Z7: Wezerie*, nr. 117, f° 129 r°.

48 SAO, OA, nr. 877: *Oppervoogden/Z7: Wezerie*, nr. 114, f° 144 v°.

49 VAN BUTSELE, *Groot Poortersboek*, 84 (f° 51 v°). GHIS, 'Bijlagen: Lijst Hospitaalzusters', 220.

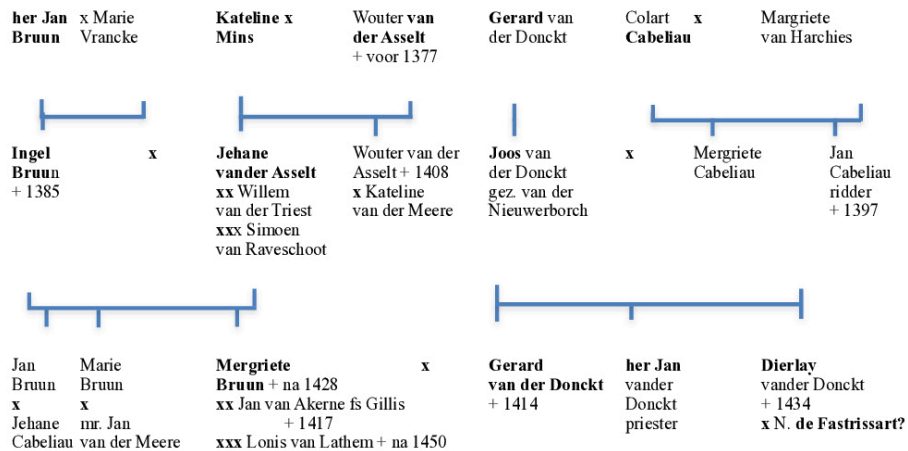
50 MILIS, *De onuitgegeven oorkonden van de Sint-Salvatorsabdij te Enname voor 1200*, nrs. 30, 47 en 98.

51 SAO, OA, nr. 877: *Oppervoogden/Z3: Staeten van goede*, nr. 1, f° 46 v°, 47 r° v°.

52 VAN BUTSELE, *Coemannenbouc*, f° 60 r°, 63 v° en 71 v°.

Mergriete Cabeliau, hij erfde de belangrijkste lenen en het ouderlijk huis. Zijn zus Marie erfde de overige lenen en huwde met meester Jan van der Meere terwijl Mergriete Bruun huwde met Gerard van der Donckt. Zij erfde het goed *Te Lathem* en al het onroerend goed dat haar moeder Jehane van der Asselt in Gent bezat.⁵³

Wouter van der Asselt, Jehanes vader, stamde mogelijk uit een familie van burggraven met o.a. een Wouter van der Asselt die in 1331 kastelein van Bornem was.⁵⁴ Verwanten van Jehane van der Asselt, een Jacob en Mergriete van der Asselt, kinderen van Volcwijf van de Pitte, verkochten ca. 1359 het *Masseminsteen* bij de Gentse Sint-Janskerk aan Jakob van Raveschoot.⁵⁵

Figuur 1: Genealogische tabel van de families Bruun, Van der Asselt, van der Donckt en Cabeliau

53 “Alle de huse ende renten binnen Ghend dat mier Joncfr. van der Asselt was”. SAO, OA, nr. 877: *Oppervoogden/Z3: Staeten van goede*, nr. 1, f° 46 v°, 47 r° v°.

54 VANDERMAESEN, ‘Het slot van Rupelmonde’, 277, 285-287.

55 SAG, OA, Reeks 301, nr. 2 (1360-1361), f° 41 v°, 44 v°.

Willem van der Triest en Simoen van Raveschoot

Nadat Ingel Bruun in 1385 overleden was, trad Jehane van der Asselt nog tweemaal in het huwelijk. In 1386 huwde ze met de Gentse poorter Willem van der Triest.⁵⁶ Hij was de broer van de stiefmoeder van meester Jan van der Meere die zelf gehuwd was met Marie Bruun, dochter van Jehane van der Asselt. Willem was tevens de (stief)oom van een Andries van der Meere. In 1387 ruilden ze goederen onder elkaar.⁵⁷ Bij zijn overlijden in 1396 had Willem geen wettige kinderen en was deze Andries van der Meere zijn belangrijkste erfgenaam. Jehane van der Asselt behield het vruchtgebruik van Willems goederen.

Willem van der Triest bezat een goed in Wielsbeke, vermoedelijk het goed *Van der Triest* gehouden van het hof van Hemsrode.⁵⁸ Hij bezat ook het goed *Ten Voorde* dat hij gekocht of geërfd had van ridder Zegher van Voorde. Hij hield het in leen van Jan van Vaernewijk van zijn dorpsheerlijkheid Bost (Roborst). Willem verkocht het gehele goed *Ten Voorde* aan Jan Hoeft, baljuw van Oudenaarde, die gehuwd was met Agnes van Wijchuus.⁵⁹

In 1397 huwde Jehane van der Asselt met de Gentse poorter Simoen van Raveschoot, zoon van Ser Simoen en Mergriete de Grutere.⁶⁰ De familie van Raveschoot behoorde tot de Gentse stedelijke elite. Toen Simoen in 1404 overleed, had hij geen wettige kinderen, wel enkele bastaarden.⁶¹ Erfgenamen van hem waren o.a. de kinderen van ridder Jan van Lummene, heer van Maarke die gehuwd was met Gertrude van den Hole, dochter van Fransois en Gertrude van Raveschoot.⁶² Jehane van der Asselt overleed in 1415.⁶³

56 SAG, *OA*, Reeks 301, nr. 11 (1387-1388), f° 44 r°.

57 SAG, *OA*, Reeks 301, nr. 10 (1386-1387), f° 40 v°.

58 SAG, *OA*, Reeks 330, nr. 10 (1396-1397), f° 7 v° 8 r°. SAO, *OA*, nr. 26, *Akten en kontrakten*, nr. 31, f° 154 r°.

59 SAG, *OA*, Reeks 301, nr. 19 (1406-1407), f° 46 r°, 62 v°.

60 SAG, *OA*, Reeks 330, nr. 2 (1356-1357), f° 18 r°.

61 SAG, *OA*, Reeks 330, nr. 12 (1402-1403), f° 57 v°; nr. 13 (1403-1404), f° 58 r°.

62 SAG, *OA*, Reeks 330, nr. 13 (1404-1405), f° 24 v°, 65 r°.

63 SAO, *OA*, nr. 877: *Oppervoogden/Z3: Staeten van goede*, nr. 3, f° 43 r° v°; *Oppervoogden/Z7: Weze-rie*, nr. 116, f° 72 v°.

De erfenis van Mergriete Bruun

Kort voor maart 1376 overleed Wouter van der Asselt, Jehanes vader. In 1377 schonk zijn weduwe Kateline Mins aan haar kleindochter Mergriete Bruun, “al de huizen, erven en erfrenten” die ze in Gent bezat. Toen Ingel Bruun en Jehane van der Asselt hun goed onder hun drie kinderen verdeelden, erfde Mergriete “al de huizen ende erfrenten” die haar moeder Jehane in Gent bezat.⁶⁴ Mergriete Bruun was Gentse poorteres toen ze de goederen erfde. De huizen bevonden zich bij de Sint-Janskerk, de plek waar de Gentse elite in hun *stenen* woonden, en bij het Hof ten Walle, de residentie van de hertog van Bourgondië. De ligging en de waarde van de huizen lieten toe dat Gerard van der Donckt en Mergriete deel konden uitmaken van de Gentse elite. Toch verkozen ze hun onroerend goed in Gent te verkopen, misschien omdat de familie van der Asselt niet echt tot de Gentse stedelijke elite behoorde maar deel uitmaakte van de ‘grafelijke elite’, de hoge ambtenaren van de Vlaamse graaf. Bovendien had Joos van der Donckt zich via zijn huwelijk met Mergriete Cabeliau definitief een plaats verworven binnen de Oudenaardse elite. Gerard bestendigde deze positie met zijn huwelijk met Mergriete Bruun.

Deze Oudenaardse stedelijke elite had via de handel een vermogen opgebouwd, nam deel aan het bestuur en belegde hun geld in de aankoop van lenen en pachtgoeden die ze o. a. hielden van de heer van Oudenaarde. Bijna allen bezaten een prestigieuze woning op de Markt of in de straten die er op uit kwamen zoals de Hoogstraat en de Einestraat. Gerard van der Donckt en andere leden van de Oudenaardse elite waren ook lid van de prestigieuze O.L.V.-broederschap van Walburga. Tussen 1385 en 1420 staan een tiental ridders opgelijst: Gillis van der Gracht, Jan, Jacob en Wouter van Hemsrode, Jan Cabeliau, Pieter van Kerckem, heer van Rokegem, Diederik van Anvaing, Jan van Lummene, heer van Maarke en Arend van Gavere-Schorisse. Ook de verwanten van Gerard van der Donckt, zijn broer Dierlay, Wouter van der Asselt en Arend Blanstrain waren lid.⁶⁵

64 SAG, *OA*, Reeks 330, nr. 6 (1375-76), f° 28v° 29r; Reeks 301, nr. 6 (1377-1378), f° 12 r°; zie ook noot 55.

65 SAO, *Archief Walburga, Onze-Lieve-Vrouwegilde*, nr. AA11, f° 1 r° - 4 v°.

'Alle de huse ende renten binnen Ghend'

Welke renten en goederen erfde Mergriete Bruun van haar grootmoeder Kateline Mins? Vooreerst enkele landcijnsen. In 1381 inde ze de landcijns van het huis van Gillis de Clerc dat zich op de Zandberg bevond tegenover het bekende steen *de Zickele* van Simoen van der Zickelen.⁶⁶ Gerard van der Donckt en Mergriete Bruun verkochten deze landcijns aan Jan Utenberghe.⁶⁷ Ze inden ook 26 s. 8 d. par. en 2 kapoenen landcijns op het erf van een huis in de Drabstraat dat Saladin van Ertbuer in 1388 gekocht had.⁶⁸ In 1389 bezat *Gheeraerd van der Donckt van Oudenaerde* ook het erf van een huis in de Lange Munt van wijlen Jan de Smet.⁶⁹

Behalve renten erfde Mergriete Bruun van haar grootmoeder enkele Gentse huizen die *huus ende erve* waren. Ze bezaten zowel de grond als het huis dat erop stond. In 1388 verkochten Gerard en Mergriete een huis aan de Lieve, het kanaal dat Gent verbond met Damme. Aan de overkant van de Lieve stonden de paardenstallen van het Hof ten Walle, de residentie van hertog Filips de Stoute.⁷⁰ Koper was de Gentse politicus Zeger Everwijn: hij was deken van de schippers, tienmaal schepen en viermaal stedekiezer. Zijn broer Rogier was geheim onderhandelaar voor het vredesverdrag van Gent met hertog Filips de Stoute dat in 1385 te Doornik werd gesloten.⁷¹ Zeger woonde in de Drabstraat maar bezat ook een huis in Damme wat zijn aankoop kan verklaren.⁷²

Gerard en Mergriete verkochten in 1388 ook hun *vrij huis vrij erf* in de *Scheltstrate*, de huidige Gouvernmentstraat. Het huis bevond zich bij de hoek met de straat *Bij Sint-Baafs* die liep van het huidige Sint-Baafsplein naar de Limburgstraat. Koper was Jakob van den Houte (Houtkine) die behoorde tot het lid van de weverij.⁷³ Hij maakte deel uit van het stedelijk bestuur: hij was schepen, overdeken en deken van de weverij.⁷⁴ Dit *vrij huis vrij erf* in de Scheldestraat noemde men de *Kevie*. Het bevond zich tegenover de kerkdeur van de Sint-Janskerk. Naast de *Kevie* stond het hoekhuis met de Scheldestraat:

66 DEVRIESE & VERROKEN, *Een zonderling gerechtelijk duel*, 301-319.

67 SAG, *OA*, Reeks 330, nr. 7 (1381-1382), f° 13 r°, "Griele Bruuns Inghel Bruuns dochter van Auden[aerde]".

68 SAG, *OA*, Reeks 301, nr. 11 (1388-1389), f° 16 v°.

69 SAG, *OA*, Reeks 330, nr. 8 (1388-1389), f° 80 v°.

70 LIEVOIS, 'Op bezoek bij de Hertogen van Bourgondië', 94-97.

71 BOONE, *Gent en de Bourgondische hertogen*, 72-73, 79, 203.

72 SAG, *OA*, Reeks 330, nr. 17 (1421-1422), f° 62 v°.

73 SAG, *OA*, Reeks 301, nr. 11 (1387-1388), f° 42 v°.

74 *Memorieboek der stad Ghent: van 't j. 1301 tot 1793*, deel 1, 103, 123-124, 131-133, 139, 145.

het stond tegenover de crypte van de Sint-Janskerk en was eveneens bezit van Mergriete Bruun.⁷⁵ Gerard van der Donckt en Mergriete verkochten in 1399 beide huizen aan Jan van den Hoeghenhuus gehuwd met Lijsbette van den Houtkine fa Jakobs.⁷⁶

Gerard van der Donckt (+ 1414)

Misschien verbleven Gerard van der Donckt en Mergriete Bruun tussen 1385 en 1399 soms in Gent gezien zij de *Kevie* bezaten. Blijft de vraag: waar woonde het koppel? In 1389 werd Gerard in Gentse akten als *van Audenaerde* of als *wonende te Berchem* vermeld.⁷⁷ Hij verbleef dus op zijn goed Ter Donckt in Berchem en in Oudenaarde. Daar bezat hij een woning op de Wolmarkt, het *Moriaenshoofd*, de latere *Witte Valk*. Het huis stond naast *den Olifant* van zijn verwant Wouter van der Asselt.⁷⁸ Dit huis was vermoedelijk het bezit geweest van Jehane van der Asselt want in 1417 was Mergriete Bruun de volle eigenaar.⁷⁹

Gerard van der Donckt maakte deel uit van de stedelijke elite van Oudenaarde. Hij was er schepen en oppervoogd en staat als koopman in het *Coemannenbouc* geregistreerd.⁸⁰ Vermoedelijk was Gerard actief in de groothandel van lakens. Misschien besteedde hij het uit aan zijn verwanten o.a. aan zijn neef Arend Blanstrain die actief was in de lakenhandel.⁸¹

Jan van Aker(n)e en Lonis van Lathem

Gerard van der Donckt overleed eind 1414. In juli 1415 was Mergriete Bruun hertrouwd met Jan van Akerne. De familienaam duikt al op ca. 1162 met een Tibaut van Akerne, een verwant van Judith van Zegelsem. In 1247 was een Gilles d'Acren leenman van Arnulf, heer van Oudenaarde. Jan van Akerne overleed echter al voor maart 1417. Voor juni 1417 huwde Mergriete Bruun een derde keer, nu met Lonis van Lathem. Mogelijk kwam dit huwelijk tot stand omdat

75 SAG, *OA*, Reeks 301, nr. 15 (1397-1398), f° 53 r°.

76 BLOCKMANS, *Het Gentse stadspatriciaat*, 424-425.

77 SAG, *OA*, Reeks 330, nr. 8 (1388-1389), f° 80 v°; nr. 9 (1389-1390), f° 10 r°.

78 SAO, *OA*, nr. 877: *Oppervoogden/Z5, Verkopen en Verhuringen*, nr. 28, f° 97v°, 98 r°. CASTELAIN, 'De symbiose tussen de middeleeuwse stad en haar platteland', 46-47.

79 SAO, *OA*, nr. 877: *Oppervoogden/Z3: Staeten van goede*, nr. 3, f° 94 r° v°, 95 r° v°.

80 VAN BUTSELE, *Coemannenbouc*, 1977, 41 (f° 40 v°, "Gheeraerd van der Donct Joes zone").

81 SAO, *OA*, nr. 1148: *Stadsrekeningen Oudenaarde*, nr. 1, f° 139 v°; SAG, *OA*, Reeks 301, nr. 21 (1411-1412), f° 7 v°.

Mergriete Bruun de bezitter was van het goed *Te Lathem*. De familie van Lathem behoorde tot de plattelandsadel in het Land van Gavere waar ze o. a. lenen en goederen in Paulatem bezat. Lonis was de zoon van Lauwereins van Lathem en Lijsbette van Vaernewijk. Hij was een Gentse poorter en Mergriete Bruun ging terug in Gent wonen en *ontvrijde* zich van haar Oudenaardse poorterschap.⁸²

In 1419 kochten Lonis en Mergriete een huis in de Gentse Langemeer, de straat waar Mergrietes moeder Jehane van der Asselt twee huisjes bezat die grensden aan haar groot huis in de Kouterstraat.⁸³ In 1421 verkocht Mergriete Bruun haar rechten in de helft van de huizen en bomen van het goed Ter Donckt aan Dierlay van der Donckt, heer van Ter Donckt.⁸⁴ Lonis en Mergriete verhuurden het huis op de Oudenaardse Wolmarkt voor twee en half pond groten Vlaams aan mr. Gillis van der Woestine die als voogd optrad over jonkheer Arend van Gavere-Schorisse, heer van Dieudonné en Schorisse.⁸⁵ Mergriete Bruun verpachtte ook het vruchtgebruik van Jan van Akernes goed in Outrijve en Moen aan de Oudenaardse stadsclerk Jakob Hanoke die erfgenaam was van Jan van Akerne. In 1428 verkocht ze hem haar recht in een leen te Outrijve gehouden van de abdij van Ename.⁸⁶ Na 1428 troffen we Mergriete niet meer aan in de archiefdocumenten. Lonis van Lathem duikt terug op in 1440 als hij zijn verwant Hendrik van Lathem als procurator aanstelt voor zijn zaken in Gent. Vermoedelijk was Mergriete Bruun toen al een hele tijd overleden.

Afkortingen

ADN, Archives départementales du Nord

ARA, Algemeen Rijksarchief Brussel

HGOKO, Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Oudenaarde

RAG, Rijksarchief Gent

SAG, Stadsarchief Gent

SAO, Stadsarchief Oudenaarde

OA, Oud Archief

82 SAO, *OA*, nr. 1148: *Stadsrekeningen Oudenaarde*, nr. 2 (1417-1418 n.s.), f° 35 r°, 56 r°.

83 SAG, *OA*, Reeks 330, nr. 13 (1404-1405), f° 24 v°; *OA*, Reeks 301, nr. 25 (1418-1419), f° 44 r°.

84 SAG, *OA*, Reeks 301, nr. 26 (1420-1421), f° 52 r°.

85 SAG, *OA*, Reeks 301, nr. 26 (1420-1421), f° 26 v°.

86 SAG, *OA*, Reeks 301, nr. 25 (1418-1419), f° 52 v°; nr. 30 (1428-1429), f° 31 v°.

Bibliografie

Bronnen

Onuitgegeven

Archivalische

ADN

Série B, nr. 1570 (Cartulaire rouge)

ARA

Denombrementen van de Wetachtige Kamer van Vlaanderen, nr. 9154

Rekenkamer, Rolrekening hoogbaljuw van Gent, nr. 963

RAG, OA

Berchem, nr. 1225 (Leenboek van Ter Donckt a° 1687, afschrift van 1757).

Kaarten en Plannen, nr. 416, Legger van onroerende goederen met bijhorende kaarten van Berchem en een gedeelte van Ruien (ca. 1700)

RAG

Familiefonds Pottelsberghe de la Potterie, nr. 333 (Leenregister, ca. 1500-10), nr. 336 (Renteboek, ca. 1560)

SAG, OA

Reeks 301 (Registers van de schepenen van de Keure), nrs. 2, 6, 10, 11, 15, 16, 19, 25, 26, 30

Reeks 330 (Registers van de schepenen van Gedele), nrs. 2, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 17, 20, 21

SAO, *Archief Walburga*

Onze-Lieve-Vrouwegilde, nr. AA11 (Ledenlijst)

SAO, OA

nr. 26, Akten en kontrakten, nr. 31

nr. 877: Oppervoogden/Z3: Staeten van goede, nr. 1, 2, 3.

nr. 877: Oppervoogden/Z5, Verkopen Verhuringen, nr. 28

nr. 877: Oppervoogden/Z7: Wezerie, nr. 114, 116, 117

nr. 889: Pamele baronie, Goederenverdeling, nr. 22 (1352-1394)

nr. 889: Leenboek van het Land van tusen Maercke ende Ronne (1505-1510), nr. 23

nr. 954: Poortერი, nr. 2 (Groot Poortersboek van Oudenaarde)

nr. 1148: Stadsrekeningen Oudenaarde, nr. 1, 2

SAO, OCMW, O.-L.-Vrouwehospitaal van Oudenaarde,

nr. 46 bis, Register (Renteboek, mei 1272)

nr. 542, Oorkonde

Uitgegeven

Archivalische

BÉTHUNE DE VILLERS (baron), J.-B. C. F., (ed.), *Épitaphes et Monuments des églises de la Flandre au XVIe siècle, d'après les manuscrits de Corneille Gaillard e.a.*, Brugge, 1897-1900, 3 delen.

MILIS, L., (ed.), *De onuitgegeven oorkonden van de Sint-Salvatorsabdij te Ename voor 1200* (Koninklijke Commissie voor Geschiedenis), Brussel, 1965.

PIOT, C., ed. *Cartulaire de l'Abbaye d'Ename*, Bruges, 1881.

VAN BUTSELE, P., (ed.), *Het Coemannenbouc of Het Bouc van der Coemannen Gulde van Oudenaarde (1343 - 1498 - 18^e eeuw)*, Handzame, 1977.

VAN BUTSELE, P., (ed.), *Het Groot Poortersboek van Oudenaarde of Poortersbouc der Stede ende Caele van Audenaerde (a^o 1288 - a^o 1550)*, Handzame, 1977.

VANDER MEERSCH, P. C., (ed.), *Memorieboek der stad Ghent: van 't j. 1301 tot 1793* [Andreas Van Heule], 1, Gent, 1852.

VAN LERBERGHE, L. en RONSSE, J., (ed.), *Audenaerdsche Mengelingen*, 6 dl., Oudenaarde, 1845-1854.

VERRIEST, L., (ed.), *Le Polyptyque illustré dit "Veil rentier" de Messire Jehan de Pamele-Audenarde (vers 1275) / Texte intégral et illustrations de ce manuscrit. Prolégomènes* par VERRIEST, L., Bruxelles, 1950.

Studies

BLOCKMANS, F., *Het Gentse stadspatriciaat tot omstreeks 1302*. Antwerpen, 1938.

- BLOCKMANS, W. en HOPPENBROUWERS P., *Eeuwen des Onderscheids. Een Geschiedenis van Middeleeuws Europa*, Amsterdam, 2016.
- BOONE, M., *Gent en de Bourgondische hertogen, ca. 1384 – ca. 1455. Een sociaal-politieke studie van een staatsvormingsproces*, Brussel, 1990.
- BRASSART, F., *Une vieille généalogie de la maison de Wavrin*, Douai, 1877.
- BUYLAERT, F., *Eeuwen van ambitie. De adel in laatmiddeleeuws Vlaanderen*. Brussel, 2010.
- DE BROUWERE, J. G., . *Het Cartularium van het Onze Lieve Vrouw Hospitaal*, CASTELAIN, R., ‘De heerlijkheid Ter Donct te Berchem (O. VL.) in de 14de en 15de eeuw’, in: RIJCKEBOER, H., (red.), *Hulde-album Prof. dr. Marcel Hoebeke hem door vakgenoten, medewerkers en vrienden aangeboden bij zijn afscheid van de Rijksuniversiteit Gent*, Gent, 1985, 35-41.
- CASTELAIN, R., ‘De Oudenaardse familie Van Rokeghem en haar bezittingen te St.-Maria-Horebeke, Kerkem, Cordes, Elsegem, Kluisbergen, Mullem en Vladslo (14de tot 16de eeuw)’, *HGOKO*, 23 (1986), 87-106.
- CASTELAIN, R., ‘De bezittingen en rechten van de heer van Pamele in de regio Oudenaarde (15^e en 16^e eeuw)’, *HGOKO*, 32 (1995), 5-30.
- CASTELAIN, R. & VAN DURME, L., *Het pacht- en cijnsboek bekend als het Vorwaarden bouck van het Onze-Lieve-Vrouwehospitaal te Oudenaarde (1385-1411)*, Gent, 2002.
- CASTELAIN, R., ‘Het Goed Ter Rijt (Melden) en Te Gramees (Nukerke) - 14de tot 15de eeuw’, *HGOKO*, 46 (2009), 131-141.
- CASTELAIN, R., ‘De symbiose tussen de middeleeuwse stad en haar platteland’, in TRIO, P., CASTELAIN, R., VAN KERKHOVEN, G., DE SMET, M. (red.), *Tijd voor Oudenaarde*, Oudenaarde, 2012, 42-53.
- CASTELAIN, R., ‘Het Goed Ter Donckt, Ter Nieuwerborch en Ter Herpelgem in Kluisbergen (15de en 16de eeuw)’, *HGOKO*, 52 (2015), 3-21.
- DE KEYZER, B., *De Lange Weg naar Kluisbergen*, Gent, 1978, 2 delen.
- DE PAUW, N., *Conspiration d’Audenarde sous Jacques van Artevelde (1342). Critique historique avec les pièces inédites du procès*, Gand, 1878.
- DE PAUW, N., ‘Audenarde sous Artevelde’, *HGOKO*, 4 (1912), 155-169; 5 (1914), 169-199.
- DESCHAUMES, CH., ‘Kasteelhoeve “Ter Donckt” te Berchem (Kluisbergen)’, *Annalen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Ronse en van het Tenement van Inde*, 52 (2002), 129-161.

DEVRIESE, L. & VERROKEN, E., 'Een zonderling gerechtelijk duel als late uitloper van de Gentse Alijn-Rijmvete', *Van Mensen en Dingen. Tijdschrift voor volkscultuur in Vlaanderen*, nr. II (3-4), 2004, 301-319.

GHIJS, N., 'Bijlagen: Lijst Hospitaalzusters van Oudenaarde tijdens het Ancien Regime', in GHIJS, N., e.a., (red.), *Het Onze-Lieve-Vrouwehospitaal te Oudenaarde en de Zusters Bernardinnen*, Gent, 2004.

LIEVOIS, D., 'Op bezoek bij de Hertogen van Bourgondië', in *Het Prinselijk Hof Ten Walle in Gent*, Jubileumuitgave. Stadsarcheologie. Bodem en monument in Gent, Gent, 2000.

LUCAS, H. S., *The Low Countries and the Hundred Years' War, 1326-1347*, Ann Arbor, 1929.

MILIS, L., *De onuitgegeven oorkonden van de Sint-Salvatorsabdij te Ename voor 1200*, Brussel, 1965.

OPSOMMER, R., 'Het Nordrhein-Westfälisches Hauptstaatsarchiv in Düsseldorf ende laat-Middeleeuwse geschiedenis van het land tussen Maarke en Ronne', *HGOKO*, 33 (1996), 167-190.

PIOT, C., *Inventaire des chartes des comtes de Namur anciennement déposées au château de cette ville, Bruxelles*, Bruxelles, 1890 PIOT, *Inventaire*.

VAN BUTSELE, P., 'De Heren van Pamele - Oudenaarde', *Gedenkboek 750 jaar Pamelekerk - Oudenaarde 1235-1985*, Oudenaarde, 1985.

VANDERMAESEN, M., 'Het slot van Rupelmonde als het centraal archiefdepot van het graafschap Vlaanderen (midden 13e-14e)', *Bulletin de la Commission royale d'histoire, Académie royale de Belgique*, 136 (1970), 273-317.

VAN HOECKE, K., 'Regesten op de oorkonden van het kerkarchief van Pamele tot 1500', *HGOKO*, 37 (2000), 51-167.

VERROKEN, E., 'mer Arend VI van Gavere (1387-1418) heer van Schorisse van Dieudonné en van Morcourt aan de Somme', *HGOKO*, 40 (2003), 261-410.

VERSCHAEREN, J., *Inventaris van het archief van de abdij van Beaulieu te Petegem bij Oudenaarde*, Brussel, 1972.

WARLOP, E., 'Wanneer vestigden de monniken van Sint-Diederik bij Reims zich te Petegem?', *HGOKO*, 15 (1967), 389-413.

Voorintekenlijst

Aelvoet Carlos, 9790 Wortegem-Petegem	Desmet Paul, 9700 Oudenaarde
Ameye Dirk, 8210 Zedelgem	Dhondt Frederik, 2950 Kapellen
Avet Hilde, 9700 Oudenaarde	Eeckhout-Ronsse, 9070 Destelbergen
Avet-Scheerlinck, 9700 Oudenaarde	Elyn-De Coninck, 9700 Oudenaarde
Bauters Eric, 8501 Heule	Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, 2000 Antwerpen
Bauters Jan, 9790 Wortegem-Petegem	Geenens Luc, 2300 Turnhout
Bauters Lukas, 9700 Oudenaarde	Groené Rob, 9700 Oudenaarde
Byls Lieven, 8580 Avelgem	Haelterman P., 9700 Oudenaarde
Callewier Hendrik, 8500 Kortrijk	Heemkundige Kring Hultheim, 9770 Kruisem
Camerlinckx Jan, 9880 Aalter	Hellemont Jozef, 9790 Wortegem-Petegem
Casier Philippe, 1040 Etterbeek	Hove Guy, 9700 Oudenaarde
Claus Christiaan, 9500 Geraardsbergen	Ketels Pedro, 8860 Lendeled
Clincke Erik, 9700 Oudenaarde	Keymeulen Daniël, 9860 Gijzenzele
Cornelis Yvan, 9270 Laarne	Kinds Lieven, 9770 Kruisem
Crombé Isabelle, 9700 Oudenaarde	Koninklijke oudheidkundige kring van het Land van Waas, 9100 Sint-Niklaas
De Borggraeve Edwin, 9771 Nokere	Lachaert Pieter-Jan, 9600 Ronse
De Clercq Marc, 9700 Oudenaarde	Lamarcq Danny, 9620 Zottegem
De Cock Jozef, 9790 Wortegem-Petegem	Le Poivre Ariane, 1050 Brussel
De Croo Herman, 9660 Brakel	Lybeert Stijn, 9030 Mariakerke
De Grootte Marc, 9700 Oudenaarde	Martens Gilbert, 9700 Oudenaarde
De Leersnyder Frans, 9700 Oudenaarde	Meirhaeghe Herman, 9050 Gent
De Paermentier Peter, 9700 Oudenaarde	Meirlaen Anja, 9700 Oudenaarde
De Poortere Edwin, 9770 Kruisem	Milkain Louis, 8000 Brugge
De Rouck Marc, 9700 Oudenaarde	Moens Robin, 9700 Oudenaarde
De Visscher Wivine, 9700 Oudenaarde	Monballyu Jos, 8520 Kuurne
Deconinck Aimé, 9772 Wannegem-Lede	Morren Tony, 8790 Waregem
Dehenau William, 9506 Zandbergen	
Depaepe Pol, 9870 Zulte	

Naus Guy, 2160 Wommelgem	Van Lancker Hugo, 9700 Oudenaarde
Ons Erfdeel Kluisbergen, 9690 Kluisbergen	Van Lancker William, 9750 Kruisem
Opsommer Rik, 8900 Ieper	Van Ommeslaeghe Hilde, 9700 Oudenaarde
Peyskens Jorn, 9700 Oudenaarde	Van Overmeiren Myriam, 9700 Oudenaarde
Pieters Rudy, 9840 De Pinte	Van Oyen Peter, 9700 Oudenaarde
Quaghebeur Antoon, 9700 Oudenaarde	Van Peteghem Paul, 9070 Destelbergen
Rijksarchief Kortrijk, 8500 Kortrijk	Van Synghel Ignace, 1000 Brussel
Ronsijn Wouter, 9030 Mariakerke	Vancraeynest Wilfried, 2440 Geel
Solva, 9320 Erembodegem	Vandenbroucke Filiep, 8560 Wevelgem
Stadsarchief Ieper, 8900 Ieper	Vandenhende Frans, 9790 Wortegem-Petegem
Standaert Olivier, 9700 Oudenaarde	Vanderbruggen José, 9620 Zottegem
T'Hooft Wim, 9700 Oudenaarde	Vandermeersch Lucie, 9700 Oudenaarde
Tack Guido, 9700 Oudenaarde	Vanderweeën Wilfried, 9700 Oudenaarde
Thomaes Nick, 9700 Oudenaarde	Vandevelde Paul, 9700 Oudenaarde
Trio Paul, 8580 Avelgem	Vandevyvere Veronique, 9700 Oudenaarde
Van Belle Boudewijn, 9000 Gent	Vanhelmont Yolande, 9750 Kruisem
Van Coppenolle Luc, 9700 Oudenaarde	Vanmelkebeke Janick, 9700 Oudenaarde
Van De Meulebroucke Gerard, 9620 Zottegem	Vanwelden Martine, 9750 Kruisem
Van den Bossche Cornelia, 9700 Oudenaarde	Verschaeve Ignace, 9700 Oudenaarde
Van Der Donckt Raf, 3060 Bertrem	Verroken Erik, 9000 Gent
Van Der Meiren Jean-Pierre, 9700 Oudenaarde	Verschelden Tom, 9700 Oudenaarde
Van Durme Luc, 9620 Zottegem	Vindevogel Romain, 9790 Wortegem-Petegem
Van Eeckhoudt Jos, 9700 Oudenaarde	Vuylsteke Marc, 9680 Maarkedal
Van Hoecke Karl, 9700 Oudenaarde	Zusters Bernardinnen, 9700 Oudenaarde

Inhoud

PAUL TRIO	3
De rijk gevulde biografie van Rik Castelain: een passie voor streekgeschiedenis die Vlaamse bergen verzet	
HENDRIK CALLEWIER	29
"Egyptenaren" en Grieken in Oudenaarde tijdens de late middeleeuwen	
FREDERIK DHONDT	45
Grondgebied, rechtsmacht en vredesverdragen: wat diplomatieke archieven over lokale geschiedenis kunnen leren	
LIEVEN KINDS	63
Nokere in charters	
PIETER-JAN LACHAERT	89
Brieven van kunstschilders Louis Gallait en Nicaise de Keyser aan bibliothecaris en kunstpromotor Auguste Voisin	
DANNY LAMARCQ	109
Zoo grauwaem tempeest van donder, blixem, hagel en wind	
ROBIN MOENS	129
"Koordenbroeders en predikanten, en begijnen, die zijn van hun kanten."	
JOS MONBALLYU	149
De strafrechtelijke vervolging van de kerkroof in Nukerke in 1795	
LUC VAN DURME	165
De middeleeuwse poorten en torens van Oudenaarde en andere Oost-Vlaamse steden en stadjes. Een naamkundige inventaris	
KARL VAN HOECKE	195
Het goed van Bolenchy te Bevere in de dertiende eeuw	
PAUL VAN PETEGHEM	209
Jean Barrat (1496-1576) schreef de <i>relation des troubles de Gand</i> (1539-1540) in 1541 te Rijsel	
MARTINE VANWELDEN	223
Een nieuwe blik op een aloude instelling: de Oudenaardse Coemannengulde in de veertiende en vijftiende eeuw	
ERIK VERROKEN	245
De familie van der Donckt, heer van de heerlijkheid Ter Donckt (Berchem, Kluisbergen)	
VOORINTEKENLIJST	267

